ISTOČNI DIWAN

Dževad Karahasan

ahs

BIBLIOTEKA

LEKTIRA

Urednik
Enes Duraković

Dževad Karahasan

ISTOČNI DIWAN

Sarajevo — Publishing

Priredio
Enes Duraković

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-31

KARAHASAN, Dževad, 1953-
Istočni diwan / Dževad Karahasan. – 1. izd. – Sarajevo : Sarajevo-Publishing, 1999. – 408 str. ; 21 cm. – (Biblioteka Ars. Lektira)

Predgovor: str. 5-13. – Bilješka o piscu: str. 408

ISBN 9958-21-103-3

COBISS-ID 6645254

PREDGOVOR

U književni život Bosne i Hercegovine Dževad Karahasan je ušao na "sporedna vrata", kao teatarski kritičar koji je uspio da vrlo brzo skrene na sebe pozornost šire kulturne javnosti. Sa izrazitom usmjerenošću ka teoriji i preciznom primjenom strukturalističkih postulata u analizi predstava on je po mnogo čemu predstavljao krajem sedamdesetih godina i novu i svježu pojavu u našoj teatrologiji. Riječ je prije svega o njegovom oštrom suprotstavljanju do tada uobičajenom kritičkom modelu koji teatarsku predstavu interpretira isključivo iz perspektive književnog dramskog djela. Karahasanov stav je od početka bio da teatru moramo pristupati kao specifičnom jeziku, a predstavi kao svojevrsnom autorskom govoru koji u tom jeziku participira. Shodno tome, teatar se mora tretirati kao zasebna umjetnost a nikako kao interpretacija ili čak ilustracija književnog djela, makar se radilo i o najvećim imenima evropske dramske tradicije. Drugo, njegov angažman u našem teatru (kao kritičara i kao dramaturga) pada u vrijeme izraženog nekritičkog oduševljavanja zakašnjelim talasom avangarde koja je u težnji da poruši mostove sa tradicijom nosila u sebi, prirodno, i opasnost da izgubi prijeko potrebnu komunikativnost i dokine se u proizvoljnosti. Karahasan je i u ovom pogledu odigrao značajnu ulogu u našoj kritici. Upravo zbog toga što je pošao od teatra kao samosvojne umjetnosti složene semiološke strukture

nije mogao pristati na proizvoljnost koja ne poštuje zakonomjernosti što proizilaze iz prirode scenskog jezika. Tako ga je njegova metodološka modernost i izbjegavanje svega što nije imanentno samoj predstavi uputilo na nov način čvrstim aristotelovskim postulatima i to ne kao zadatom obrascu nego kao modelu mišljenja o teatru koji se potvrdio u nizu kompleksnih uvida u strukturu različitih savremenih teatarskih oblika. Rezultat Karahasanovog rada kao teatarskog kritičara je i knjiga "Kazalište i kritika", objavljena 1980. godine.

Skrećući pozornost na sebe kao na vrlo obrazovanog i nadarenog esejistu i kritičara, Dževad Karahasan je iste te godine iznenadio i kritičare i čitaoce knjigom priča "Kraljevske legende" kojom je odmah zauzeo posebno mjesto u našoj savremenoj književnoj praksi. Njegova proza je svojom neobičnošću strukture, zanimljivošću tema i prije svega zrelošću izraza odudarala od najvećeg dijela bosanskohercegovačke produkcije. Prije svega, to su priče situirane u srednji vijek ali nipošto nisu "historijska proza". Drugo, one su daleko od jednog popularnog postupka u našoj novijoj književnosti kojim se idej-no aktualizira prošlost time što se "savremeni problemi" odijevaju u "historijsko ruho". Drugim riječima, Karahasanova "srednjovjekovna" proza nije ni u kojoj mjeri historijska proza: događaji i likovi iz davne prošlosti upotrijebljeni su u njoj na apsolutno isti način na koji bi bili upotrijebljeni događaji i likovi iz naše svakodnevnice. "Osovina stvaralačke opservacije", pisao je Tvrtko Kulenović povodom ove knjige, "nije socijalna nego psihološka, to jest oslanja se u velikoj mjeri na konstante koje su u svim vremenima iste, pa joj nije ni bitno kako predstavlja ta vremena.

Karahasanov postupak mogao bi se objasniti i na slijedeći način: on nije pisac koji polazi od ideje i onda traga za analognom pričom iz prošlosti (poput Meše Seli-

movića, na primjer), nego kao autor koji je blizak drami i "dramskom mišljenju" on polazi od situacije a onda duboko psihološki i antropološki sondira likove unutar zadatog situacionog okvira. Upravo zbog toga, zbog vrste složenosti na kojoj počivaju, Karahasanove priče podrazumijevaju izvjesnu verbalnu glomaznost i njoj sukladan stepen nekomunikativnosti. S druge strane Karahasan je "mitotvorac", dakle pisac kojem nije stalo da "životnosti" konkretne slike nego do opće matrice slika, pisac koji ne želi da epski široko ispripovijeda događaj nego da naraciju strukturira kao "čvorove zbivanja". Pri tome se snažno osjeća glas Karahasana teoretičara, nesumnjiva je njegova intelektualna pretenzija, ali i sposobnost da se ona ostvari u diskursu koji ne remeti i ne ide protiv književnog govora.

Međutim, dok je kod "mitotvoraca" u savremenoj literaturi, (Borhesa prije svih, a zatim i kod ostalih pisaca tog tipa) psihološka motivacija potpuno potisnuta na račun "narativne motivacije", u Karahasanovim pričama osjećamo jednu želju (koja vjerovatno dolazi iz visokih zahtjeva koje on sam kao teoretičar stavlja pred literaturu uopće) da se svaka stvar višestruko motivira, dakle i psihološki i socijalno i povijesno, a da se istovremeno ne naruše pravila narativne sintakse. To njegovim pričama daje posebnu "težinu", ali i oduzima od ljepote modela i "narativne geometrije". Utisak o intelektualnosti ove proze zapravo ponajviše proizilazi iz literarne zrelosti s kojom su "Kraljevske legende" napisane i visokog stepena zahtjevnosti kojeg osjećamo u Karahasanovom odnosu prema svakoj svojoj rečenici. "Samo po izuzetku se događa", veli Kulenović u već spomenutom tekstu, "da nam prva knjiga proze jednog autora donese sobom takvu stvaralačku zrelost, takvo vladanje književnim zanatom u svim njegovim vidovima, kao što je slučaj s "Kraljevskim legendama" Dževada Karahasana.

Kompozicija cjeline, organizacije teksta, i naročito mogućnosti jezika za njega ne predstavljaju više nikakvu tajnu, a po sposobnosti da stilski izraz unutar rečenice učini čvrstim i zbijenim, i obogati raznovrsnim simboličkim potencijalom, malo mu je koji i od naših renomiranih pisaca ravan."

Za dati trenutak bosanskohercegovačke književnosti Karahasanova proza je odigrala još jednu značajnu ulogu. Naime, ona nije dolazila ni iz čega "našeg", ni iz jednog prepoznatljivog lokaliteta gdje bi se dijalekatski govor spretno proturio kao književna "autentičnost". Njen lokalitet uopće nije prostorni nije etnički, nije folklorni, nego vremenski: srednji vijek. Jedini dug koji je Karahasan morao platiti ovom najširem "kulturološkom" lokaliziranju su dvije bitne medievalne karakteristike: visok stepen simbolizacije i intelektualni naum koji stoji iza pripovijedanja i daje izvjestan alegorijski ton pričama. Ali upravo stoga on je (ako ne prvi, ono sigurno najizrazitije) svojim djelom onemogućio dalje rasprostiranje uvriježene predstave o bosanskom prostoru kao podneblju i prostoru proznih barbarogenija, predrasude koja je isuviše dugo zamjenjivala ozbiljan analitički uvid u ovaj segment naše književnosti, i što je još značajnije, uticala na njenu produkciju. Još složenije, dublje i potpunije Dževad Karahasan će ovo potvrditi svojim romanom "Istočni diwan".

U međuvremenu, Karahasan se u književnom životu javio i kao dramatičar i kao esejista, prije svega dramom "Kralju ipak ne sviđa se gluma" i izvrsnom esejističkom knjigom "O jeziku i strahu".

Drama, tačnije lakrdija "Kralju ipak ne sviđa se gluma" nastala je na osnovu "Kraljevskih legendi" i na isti način stoji po strani od dominantnih dramskih oblika kod nas kao što njegove priče stoje spram prozne produkcije. Ovo djelo još više potcrtava Karahasanovo "si-

tuaciono polazište" jer je čitav komad konstruiran kao "predstava u predstavi", štaviše, kao prava hamletovska "mišolovka". Ali dok je u Šekspirovoj tragediji to samo dio, samo jedan (doduše važan) element siżejnog sklopa koji treba da posluži kao zaokret u akcionom protoku Hamletove unutrašnje drame i intelektualnog sazrijevanja, ovdje se ona pojavljuje kao cjelovit dramski model koji je doduše u izvjesnom dosluhu sa modernizmom Joneskovog i Direnmatovog tipa, ali koji zadržava osobenosti Karahasanovog duhovnog profila iskazanog i u "Kraljevskim legendama". Naime, ako i može biti riječi o "novom moralizmu" tako izraženom kod spomenutih autora, kod Karahasana se on ne nameće spolja, nego proističe kao prirodni atribut iz dramskog svijeta kojeg je stvorio. To je moralizam likova koje on slobodno pušta da djeluju i govore, a oni to čine onako kako moraju, onako kako ih spada po prirodi situacije u kojoj su se našli i po prirodi jednog paralelnog svijeta koji nam otkriva i ovaj naš u nizu verbalnih i vizuelnih slika.

Karahasan nije pisac koji bi bez preispitivanja slijedio trend ili modu u umjetnosti. Ma koliko se osjećao dramski modernizam u "Kralju...", ova drama ipak odudara od zahtjeva modernog teatra koji teži minimalizaciji verbalnog elementa. Ispunjavanje takvog zahtjeva za ovog autora bi jednostavno bilo "premalo". Tačno je da njegovi likovi mnogo govore, ali za autora poput Karahasana koji svijetu pristupa prvenstveno kao jezičkoj stvarnosti dramska akcija je govorna akcija, a egzistencijalna situacija verbalna slika.

Duboko uvjerenje da čovjek "jezički stanuje" na Zemlji imanentno je prisutno u svim Karahasanovim književnim djelima, ali je eksplicitno esejistički obrazloženo u knjizi "O jeziku i strahu". Kao što se iz naslova dâ naslutiti prvi dio knjige govori o jeziku. Od teoretičara strukturalističkog usmjerenja kakav je Karahasan ovakva

tema je očekivana, kao što bi bilo sasvim prirodno da se ona obrađuje kao niz naučnih diskursa o odnosu općeg jezičkog sistema i stvarnosti ili odnosu tog sistema prema partikularnim govornim činjenicama (da se poslužim de Sosirovom terminologijom). Međutim, umjesto toga neočekivano nailazimo na naslove kakvi su *Vrt, Lavirint, Čudovište, Ogledalo*... Svaki od tih fenomena u Karahasanovim analizama nenadno iskrsava pred čitaocem osvijetljen nekom novom bojom i sa nekim neobičnim značenjima. To je jedna vrsta "kose projekcije" u najboljem smislu te riječi, dakle onaj tip tumačenja koji nam razumijevanje neke stvari iznenada prenosi i u područja na koja nismo navikli dok mislimo o tim stvarima, tumačenja koje nam širi razumijevanje slično krugovima na vodi koji bi još ponirali i u dubinu. Ali konačan cilj svake od analiza je upoređenje sa jezikom: zemaljski vrt je govor, ogledalo je govor, čuvište je govor, lavirint je govor. Čiji govor? Govor jezika koji obuhvaća svijet i obuhvaćen je njim istovremeno.

Karahasanova koncentriranost na pitanje jezika nije puko predavanje strukturalizmu i njegovim postavkama iako ih podrazumijeva. Ona zapravo proističe iz njegove trajne (da li dualističke?!) upućenosti na prostor između egzistencijalnog i transcendentnog, između stvoritelja i stvorenog, prostor golem kao svemir i malen kao vrh od igle. Tim prostorom proteže se jezik kao najmoćnije od svih oružja i najnevinije od svega što je čovjeku dato. Ljudska je sudbina stoga prije svega oblik participiranja u jeziku i Karahasanove analize idu za tim da upozore na beskrajne promjene oblika i formi modaliteta govora. U svakom od tih modaliteta on logički jasno i na izgled začuđujuće dolazi do istog – do tajne događaja kojeg u jeziku prepoznajemo, a u stvarnosti slutimo kao tajnu dodira ovostranog i onostranog, ovoga

sada i ovdje i onoga tamo – vječnog Drugog kojem težimo.

Tako se jezik otkriva i kao moć i kao nemoć. On je naprosto čudovište veće i od antičkog minotaura Asteriona i od srednjovjekovnih đavola jer na očigled stapa supstanciju i materijalni oblik a ne otkriva formulu tog čina. Istovremeno je skrivajući i razobličujući, u sebi je dvostruko biće na isti način na koji je to i čovjek raspet između želje da sačuva svoju potpunost i stalne žudnje da bude nešto drugo.

Prema ovako izloženom sadržaju Karahasanove knjige mogao bi se steći dojam da se radi o subjektivnoj projekciji ili čak rezimeu intimih slutnji. Ali to bi bio potpuno pogrešan sud jer je svaka od tema koje opsjedaju ovog autora krajnje objektivizirana u interpretativnom postupku. S jedne strane Dževad Karahasan, potpuno na način savremenog strukturaliste, poima jezik kao polje u kojem su potencijalno sadržani svi modaliteti govora. S druge strane opsjeda ga, na potpuno intuitivno-umjetnički način, jezik kao paralelan svijet ovom materijalnom, svijet od kojeg počinje jedna sasvim nova stvarnost. Iza vidljivih intencionalnih korijena jezika u stvarnosti (vidljivih jer je jezik nastao imenovanjem stvari) nazire se ona druga strana jezika sa obrisima transcendentalne osnove tog istog svijeta. Beskrajna raznolikost oblika govora, nije, dakle, ništa drugo do forma korespondencije dva svijeta. A najpotpuniji oblik te korespondencije je, svakako, govor književnog djela. Ono (djelo) iznosi na svjetlo svijest onoga koji piše i model svijeta iz kojeg piše, a istovremeno priziva beskraj kao osnovni atribut onog drugog, transcendentalnog. Tako književni govor podrazumijeva i žudnju za koherentnošću bića (afirmaciju ega) da bi bila moguća koherencija djela (a djelo je jedino moguće kao koherentno), ali i mistični nestanak, rastakanje subjektiviteta u vre-

menu i prostoru da bi se moglo biti prisutno u svim stvarima. Jezik je, dakle, u punom smislu te riječi ovdje rubni fenomen egzistencije, a književnost – govor ruba.

Zbog ovoga ne treba da čudi krajnja neobaveznost Karahasanovih tekstova spram oficijelne historije književnosti. Izuzetno poznavanje svjetske literature i zaista rijetka erudicija, omogućila mu je da se slobodno kreće među književnim činjenicama razbacanim u prostoru i vremenu, tražeći među njima uvijek one najpodesnije za problem kojeg razmatra. Pa, ipak, bez obzira na to koliko hronološki i kulturološki bili udaljeni, svi primjeri dati u prvom dijelu Karahasanove knjige upućuju na ideju da svako posezanje za jezikom znači i potvrdu vlastitosti i rastakanje u općem, da smo svi mi jedan granični oblik postojanja, da je, dakle, čovjek dvostruko biće čiji jedan dio po svojoj prirodi teži drugom obliku i načinu postojanja.

Tako Karahasan problematizirajući pitanja jezika i polazeći od jezika dolazi do temeljnih ontoloških odrednica čovjeka. Te odrednice on formulira i misaono osvaja suštinski, dakle za sve, mada iznosi u obliku specifičnog autopriznanja. Jedno takvo autopriznanje o opsesiji dvostrukošću vlastitog bića koja ga "posvećuje u strahu" tematski je odredilo čitav drugi dio knjige.

Sve što je u tom dijelu rečeno i način na koji je to rečeno, maksimalno objektivizira intimno Karahasanovo osjećanje da je strah temeljna antropološka odrednica sa "srcem" u strahu od pretakanja bića u nešto drugo iz kojeg, kao iz kakvog jezgra, isijavaju ostali oblici straha. Iz straha se i gradi i razgrađuje; on se da iščitati iz svakog govornog modela, a oblici govora direktno ukazuju na oblike straha. "Bilješke o strahu" tako su podijeljene na poglavlja "Strahovi od svijeta", "Strahovi od vijeka" i "Strahovi od Boga", a unutar tih poglavlja u svakom dijelu je još konkretnije obrađen strah od samoće, ljepote, razlike, tipa, igre... Karahasanov anali-

tički postupak ovdje se približava Špicerovom traganju za "duhovnim etimonom" (oblikom straha), ali se ne zaustavlja na tome, nego (najčešće) od tog duhovnog etimona ponovo kroz jezik lotmanovski ide do (re)konstrukcije čitavog kulturnog modela kojeg djelo nosi i otkriva. Deformacija u govoru je deformacija u svijesti izazvana strahom koji suštinski progovara u osnovi ljudskog svijeta i ljudskog bića. Ili drugim riječima, strah se kod Karahasana tretira kao "bolest bića", a otkriva se u jeziku. A kad na kraju, u posebnom poglavlju od svega tri rečenice koje govori o strahovima od Boga, Karahasan ustvrdi da je o toj temi najrječitija šutnja, jasno je da je to samo konsekvenca onoga što je u ovoj knjizi prethodno rečeno. Naime, govoriti bez odnosa govora prema jeziku, na jednoj strani, i prema vanjezičkoj stvarnosti, na drugoj, znači zapravo šutjeti. I stoga po riječima autora "potreba da se izgovori sav jezik manifestira se kao šutnja; u vremenu najveće blagoglagoljivosti, vremenu u kojemu se govori upravo radi toga da se ne bi reklo, okruženi smo šutnjom".

U knjizi "O jeziku i strahu" Dževad Karahasan je uspio da krajnje inventivno spoji znanje i metodološku spremu intelektualca strukturalističkog usmjerenja koji u mišljenju polazi od jezika sa piscem koji po prirodi estetskog bića obuhvaća svijet u bljeskovima svijesti. Pa i ovakva konstatacija ostala bi nepotpuna ako ovome ne bismo pridodali i onaj treći, na početku spomenuti kvalitet autora – kvalitet vrsnog dramaturga. Jer premda je "O jeziku i strahu" knjiga sastavljena mahom od ranije objavljenih tekstova u našim raznim časopisima, raspored tekstova u njoj i njihova unutrašnja povezanost čini ih uistinu jedinstvenom esejističkom cjelinom. Uz to, u Karahasanovom opusu ova knjiga je definitivno osvojila iskustvene, misaone i duhovne prostore iz kojih će izrasti zasad njegovo najveće djelo, roman "Istočni diwan".

ISTOČNI DIWAN

U kritici još uvijek ne postoji termin koji bi precizno određivao prozu u punoj mjeri ostvarenu dramskim senzibilitetom. A upravo takav termin bi najkraće i najpreciznije odredio formu romana Dževad Karahasana "Istočni diwan". U "dramskosti" ovog romana prepoznajemo autora bliskog drami i dramskom "mišljenju" koji se konzekventno drži svoje pozicije do najsitnijeg detalja. Ovakvu Karahasanovu duhovnost prepoznajemo po vještom skrivanju iza govora svojih likova, po izuzetnoj sižejnoj čvrstini kakvu nećemo naći u našoj novijoj literaturi, po funkcionalnoj redukovanosti deskripcije, po načinu ambijentiranja, po narativnom sklopu svakog dijela ovog proznog triptiha, po napetosti, po izvjesnom pripovjedačkom "asketizmu", koji s jedne strane bježi od svake pomisli da se raspriča i zastane u nekom od narativnih "rukavaca", a s druge gradi zamašan dramski zaplet, po agonalnoj prirodi situacija od kojih je autor pošao u izgradnji cjelokupnog romana...

Diwan je orijentalna riječ za skupštinu, savjet, za kuću i sofu, ali i za razgovor i besjedu. Diwan u sebi nosi dah istoka, kao što istok podrazumijeva diwan kao oblik govora i života. Dakle već u naslovu Karahasanovog romana "Istočni diwan" krije se izvjesna ogledalska igra na kojoj konceptualno vrlo doljedno počiva i čitavo djelo. Istok se tu ogleda u diwanu, a diwan u istoku posredstvom nekoliko priča koje jedna iz druge izrastaju, međusobno se nadopunjuju i osvjetljavaju. U tom literarnom lavirintu ipak se vrlo pregledno sklapa narativna struktura – napeta, uzbudljiva i zagledana do u ponore metafizičke osnove ljudskog života i svijeta u cjelini.

"Al-Mukaffa", "Al-Hallag" i "At-Tawhidi" su tri pripovijedne cjeline koje grade "Istočni diwan" i zatvaraju prvi, najkrupniji i najopćiji trokut u romanu. Prvi dio je napisan epistolarno, kao prijepiska između Mukaffe i Begzade, njegove žene, koju je ostavio u Perziji došavši u arapski svijet da se u njemu kao pisac i kao mislilac potvrdi. Njihova prijepiska je susret ili sukob dva stava, dva svijeta, dva smisla, dva duha – Mukaffinog htijenja da se svijet racionalno, misaono nadvlada i "osuši" od emocije i raznovrsnosti i Begzadinog, koji ne želi da apstrahuje svijet i odrekne se punine emocionalnog doživljavanja. Susret ljubavi i misli, srca i mozga – prijepiska u kojoj se dva života ogledaju, sukobljavaju i nadopunjavaju.

Drugi dio predstavlja dnevnik bagdadskog emira straže Gazvana koji istražuje mistična ubistva i na kraju dolazi do ubice Al-Hallága, ali ne uspijeva proniknuti u tajnu njihovog izvršenja. Gazvanova istraga je ostvarena briljantnom literarnom konstrukcijom i predstavljena kao vrtoglav agon između mistika i majstora igre, osnovan na čudesnom zatvaranju trokutova.

U trećem dijelu, koji je vremenski pomaknut, ostvarena je priča iz prethodnog dijela u njenom grotesknom obličju. Umjesto emira straže tu je zamjenik – Sulejman; umjesto ljubavi i utjehe Rabije, tu je brbljivi, dosadni Behram, koji gnjavi umjesto da masažom osvježava; umjesto Al-Hallaga koji mistički sukobljava kosmičke principe u ljudima i time ih ubija tu je Tawhidi – pisac koji u svojoj ljudskoj nemoći stvara velike likove Mukaffe i Gazvana. Tek ovaj, treći dio otkriva nam u potpunosti i Karahasana kao pripovjedača koji svoje literarno ishodište traži manje u realitetu svijeta, a više u drugoj literaturi. Njegov je roman zapravo priča koju Tawhidi piše o Mukaffi koji piše o Gazvanu. Tako jedna priča proističe iz druge, a svijet romana je prije babilon-

ski kosmos blizak Borhesovoj prozi, nego što je slika bilo koje "realnosti".

Karahasanovo zatvaranje trokutova nije obnavljanje stare eshatološke sheme po kojoj se svijet utemeljen na binarnom elementarnom sukobu smiruje u Trećom, kao vlastitom idealitetu. Treći vrh u njegovom romanu je prije uznemirenje, jer je uvijek na neki način ironijski odgovor, groteskno iscereno lice kao komentar na situaciju, apsurdno rješenje vječnih sukoba principa, jedna vrsta survavanja u životnu banalnost... Sukob Mukaffinog i Begzadinog svijeta dovršava se u liku Rustema – lukavog, ljigavog sluge koji zna kad gospodara treba da udari i na koje mjesto i koji je na više zahtjeve svijesti gluh, a za moralne principe haje onoliko koliko su iskoristitvi za dodvoravanje vlasti, za koristi, za odagnavanje straha.

U drugom dijelu, nakon Gazvanovog ludačkog napora da doskoči mistiku time što će ga zamijeniti, pretočiti u njegovog dvojnika i time uništiti, sukob se dokida u apsurdnom Rabijinom odgovoru da u svemu tome i nema ništa mistično i nejasno: "ljudi umiru i to je sve!"

Treći dio je već sam po sebi ironiziranje prva dva. Sulejmanova paranoja o moćnoj i razgranatoj organizaciji "Iskrene braće" koja prijeti državi, njegov apsurdni napor da joj doskoči i kazni Tawhidija, završava se bezrazložnim ubijanjem Behrama, roba čiji je jedini grijeh brbljivost i pretjerana upotreba ružinog ulja za masažu. Na kraju romana, sa Tawhidijevim rukopisom o Mukaffi i Gazvanu u rukama, Sulejman konstatira da jadni Behram sa svojom neprirodnom sklonošću za ružinim uljem nije bolje ni zaslužio i ... "šta se tu može?". U toj završnoj rečenici snažno odjekuje konačni ironijski akcent i istovremeno se klapaju svi Karahasanovi literarni trokutovi, omeđivši prostore unutrašnjih misaonih

lavirinata svojih likova. Ironičan duh ovdje ukazuje na igru kao privid smisla, izruguje se nemoći ljudskog duha da odgonetne tajnu postojanja tako što Sulejman nemoćno diže ruke s konstatacijom da "život čestitog čovjeka i prolazi u tome da riješi jedan problem i tako stvori dva nova."

Karahasanovim književnim postupkom vlada strogo poštovanje složenih konstruktivnih principa ili, bolje reći, dramaturgije. Evo jednog kratkog citata koji upućuje na takvu konstataciju: "Zato me i sada čitavog potapa ono što sam upoznao u podrumu basranske tvrđave, a što sam upamtio po lomljenju kostiju ručnih i nožnih prstiju (iako se tog lomljenja nisam bojao, bola se ja inače ne bojim). Nije to bilo lomljenje prstiju; toga se zaista ni na trenutak nisam bojao, a nisam ni smrti za koju sam i sada spreman kao za čašu hladne vode. S lomljenjem sam ga povezao zato što se jedino po događaju može nešto upamtiti, a meni je to lomljenje prstiju jedini događaj u podrumu. Sve ostalo u podrumu bilo je prazno, hladno i ravnodušno, kao i ono što mi se tamo otkrilo i čega se tako užasno bojim, nešto posve drugo, posve različito od svega što znam i što je moj svijet. Nešto nalik Halladžovim očima i užasnom zaključku koji su izveli on i ar-Razijev unuk, a koji ja neću, ne mogu i ne smijem na njega ni pomisliti. Kome da se obratim za pomoć kad zidovi i jastuci oko mene šapuću: Bog je u svakom čovjeku, svaki čovjek je Bog, Ja sam Bog?!"

Ovo je samo tačka koju pisac iscrtava brzo, jer mu je cilj da što prije zatvori jedan od svojih trokutova, a ne da uživa u samom povlačenju linije. Karahasan nije od onih autora koji puštaju da se riječi/stvari lirski razlijevaju, i emaniraju značenje samostalno, proizvoljno i na sve strane. Uklopljeni u čvrstu konceptualnu osnovicu svi elementi su "u funkciji cjeline". Čitaocu bližem lir-

skom doživljavanju svijeta ovo se ponekad može učiniti kao nedostatak; za svijest bližu dramskom doživljavanju to je svakako vrijednost koja omogućava pun estetski doživljaj.

U navedenom primjeru evociranje prošlosti je "pamćenje događaja", što potvrđuje konstataciju o "dramskosti" Karahasanove proze. Lik (pisac) drži se onoga što je čvrsto i što je postojano, mada bi mnogi autori u ovoj situaciji odmah posegnuli za evociranjem bola. Ima i takvih književnika (poput Gombroviča, na primjer) koji su upravo bol određivali kao jedini stalan i trajan momenat koji veže ljudska iskustva razbacana u prostoru i vremenu. Ali Karahasan vrlo rijetko poseže za osjetom, osjećajem ili osjećanjem (doduše, početak trećeg dijela romana prepun je mirisa ružinog ulja, ali i tu on ima više dramsko-psihološku, nego prustovsko-vokativnu funkciju); on direktno raktivira događaj da bi se u napršlinama svijesti pojavila jeza od metafizičkog bezdana koji zjapi. Ali i akcija je tu samo kvir za govornu situaciju, a vanjski, fizički događaj prerasta u metafizički događaj u jeziku. Gotovo svaki prizor potvrđuje da je akcija tek scenario za govor koji joj je prethodio. Glavni likovi u romanu su oni koji vode riječi i činove. Ono što je učinjeno bilo je rečeno, i ono što je rečeno bit će učinjeno. (Nije slučajno da se u romanu često spominju naredbe ili poruke koje stižu od vezira ili kakvog drugog glavara. Te naredbe su čin onog časa kad su napisane ili izgovorene i u sebi nose neporecivost sudbinskog apsoluta. U takvom, vrtoglavom protoku riječi i činova, odigrava se i Gazvanova istraga koja na kraju izobličava i premašuje samu sebe, pretvarajući se u mističnu igru. I tako iz situacije u situaciju, od lika do lika, od govora do govora, događaj postaje sam govor, a metafizička jeza konačni oblik straha, prethodno ostvaren u bezbrojnim nijansama i intenzitetima.

Strah je za Karahasana ono od čega sve polazi i u čemu se završava: sve što njegovi likovi čine dolazi od straha, a na kraju puta čekaju ih novi strahovi, još dublji i još beznadniji. Ono što je kod drugih pisaca povijest, smrt, apsurd..., to je u "Istočnom diwanu" strah – temeljna odrednica ljudskosti, postavljena u jezičku situaciju. Čitav ovaj roman mogao bi se posmatrati i kao govor straha.

U tom govoru straha povremeno se osjeća i strah samog pisca da jezik ne "izda" likove. Da je taj strah opravdan pokazuje i lik Begzade iz prvog dijela romana. Dramaturški sjajno postavljen, taj lik baca svjetlo na Mukaffu isto onoliko koliko govori i o samom sebi. Ali u jednom dijelu prijepiske s Mukaffom ona počinje govoriti na način koji nije njen, koji joj kao liku ne pripada i bliži je diskursu mudraca kakav je Mukaffa. A s obzirom da epistolarna forma ne dozvoljava nikakvu intervenciju nekim drugim postupkom (opisom spoljašnje reakcije, akcijom lika i sl.), ovaj lik u tom trenutku postaje "literarno lažan".

Već je spomenuto kako Karahasan pripada autorima čija je svijest primarno dramski strukturirana. Otuda ne čudi da je jedna od najvećih vrijednosti njegovog romana besprijekorna psihološka motivacija likova koja situaciju određuje i određena je njom istovremeno. A unutar situacija likovi su potpuno ostvareni u jeziku, u vlasitom prepoznatljivom govoru. Bez obzira da li je riječ o Mukaffinoj prijepisci, Gazvanovom dnevniku ili Sulejmanovim dugim i paranoidnim monolozima, jezik je uvijek potpuno pripadajući liku, on ga apsolutno određuje. Svaki dalji opis postupaka likova, njihovih međusobnih odnosa i vanjskih oblika, potpuno logično proističe iz njihovog govora. Ovako ostvaren unutrašnji psihološki prostor Karahasan popunjava, za našu književnost zaista izuzetnom "proznom mudrošću", koja je ponekad bliska

esejističkom diskursu, ponekad dramski agonalno vehementna, najčešće mistički uvrnuta u samu sebe na čudesnom portretu djevojčice iz prvog dijela romana. Svaka stvar se sagledava sa više strana i neprestano obrće, ali ne u smislu lirskih jezičkih obrata, nego unutar svojevrsnog umovanja. Ta umovanja nemaju nikakav "pedagoški" karakter, jer su u isti mah upućena drugome i nikome. Kao da logičko demonstriranje u dugim monolozima ima primarnu svrhu da suštinski saopći usamljeničku praksu. Umovanje kojem nije cilj da uvjeri, smjera samom sebi. Njegov cilj je unutar njega. A upravo nam to govori da su svi Karahasanovi glavni likovi u stvari veliki usamljenici s očima koje gledaju unutra: izopćenici iz svijeta koji su zatvoreni u polje svog govora.

Ambijentiranje je ovdje potpuno reducirano, ili, tačnije, povučeno je potpuno "unutra", u intimnu dramu likova. Za čitaoca sklonog da od romana traži potpunu sliku ambijenta u koji se smješta određena situacija možda je premalo "praznog tkiva". Ali Karahasan toliko precizno bira detalje i brižno ih akcentira da ta funkcionalna redukovanost detalja gradi preciznu ambijentalnu mrežu, sasvim dostatnu da u recepcionom (stvaralačkom) činu pred čitaocem izrastu slike Bagdada, sjaja orijentalnih dvorova i izbrazdanih, spečenih lica sirotinje, zvukovi pustinje i buka pazarnog dana na prašnjavim trgovima. Oslonjen na maštu čitaoca, okrenut situaciji i egzistencijalnoj drami u njoj, Karahasan pokazuje da je jedna muha na nosu, hurma ili miris ružinog ulja za krupni plan ono što je bezbroj detalja za total u klasičnom romanu. Opskurnost vanjskog ambijenta komplementarna je bogatstvu unutrašnjih svjetova likova. Duhovni pejzaži koji izrastaju iz monologa i dijaloga likova precizno i prefinjeno su iscrtani do posljednje linije i u njima se jasno razaznaju obrisi vanjskog svijeta.

S druge strane Karahasanovo reducirano ambijentiranje teži da dosezanjem jedne mnogo dublje duhovne osnovice svijeta u kojem se priče romana zbivaju. Evo već spomenutog mjesta iz priče o Gazvanu koji rješava mistični nestanak djevojčice u svoj vlastiti portret: "Nisam odgovorio jer sam primijetio da oči na slici nisu prazne nego ispunjene nečim što ne pripada ljudskom oku. Prišao sam i sledio se – umjesto dužice i zjenice u oku su bili oni njegovi kvadrati, u bijeloj boji, koji su upisuju jedan u drugi i tako prave vrtlog. Nije to slijepo oko, to je oko koje se do u beskonačnosti uvrće u sebe kao da želi zakrenuti svoj pogled unutra i sagledati vlastitu unutrašnjost i moć da gleda. Kunem se, Bože moj, da je ovo bezumlje, da se ni jedno oko ne može ovako ponašati niti ovako izgledati, i hvala Ti što je tako. Oko koje sebe vidi iznutra protivi se Tvojoj volji i u Tvojim svjetovima nije moguće."

Slikareva kuća, u kojoj Gazvan vrši istragu, puna je djela u kojima se do u beskonačnost upisuju kvadrati jedan u drugi. Te slike predstavljaju majstorovu pripremu za estetski/mistični čin u kojem će portret progutati svoj vlastiti model, ali u toj igri trokuta i kvadrata otkriva se i Karahasanovao traganje za onim temeljnim duhovnim ambijentom – geometrijskom osnovom svijeta. Kvadrat je geometrijski simbol arapskog duha, kao što je trokut evropskog. I utoliko je na planu ovog, duhovnog ambijenta Karahasanov roman istočno – zapadni diwan, ali nesvodiv na bilo koju dalju vezu sa poznatim istoimenim Geteovim djelom. Daleko je od njega jer neće i ne može da realni svijet ili svijet fanatizuje izvede iz igre, jer ga ispisuje svijest koja određuje ironičan duh kao smisao pada onoga koji je stalno u trenutku iskupljenja, jer mu, na kraju, za osnovicu služi drugi literarni svijet kao put u ironičan smisao neosmišljenog svijeta.

*

Uspješno transponujući borhesovske lavirinte i ogledala u duhovni ambijent Orijetna, Dževad Karahasan je uspio ostvariti "Istočni diwan" kao roman koji se "čita u dahu", koji "uvlači" u čitanje svojom uzbudljivošću, napetošću i mudrošću. I utoliko ovo djelo predstavlja jednu novu, svježu i vrijednu liniju savremenom jugoslovenskom romanu.

Muhamed Dželilović

AL-MUKAFFA

I DIO: PISMA

1.

"Mili moj daleki,

javi se i ukloni strah ili ga bar potvrdi. Šta se to događa? Šta nije u redu s tobom ili sa mnom? Već desetak dana ponavljaju se iste zloslutne stvari: uredim se za tebe kao prije, dok si bio kod kuće, a onda mi se surma razlije po kapcima i obrazima, rumenilo mi se s usana slije niz bradu u tankim curcima, a kosa mi ugasne kao da nikad ulja nije vidjela. Ne znam kako se ni zašto se to događa. Uljepšam se i sjednem da s tobom razgovaram; u mislima ti pjevam i pokazujem igru s lutkama koju sam smislila za tebe; dozivam te, volim te i lijepo mi je; a onda se opet pogledam i vidim obraze srebrene od surme, kao na mrtvacu, crvenu bradu i ugaslu kosu kao da me već dugo nema. Šta je to? Javi se, jesen je i ljudi dosta putuju. Strašno je što mi ne dolaziš ni na san ni u razgovor. Begzada."

Ni jedne greške. Radi njega je naučila savršeno pisati, čak je arapski naučila da ne bi nekome zasmetalo što dobija pisma koja drugi ne bi mogli čitati. Ali nije naučila štedjeti. Na čitavom je smotku napisala onih nekoliko redova pa njega sada praznina ispod pisma obavija i ulači u sebe kao neka hladna utroba. Kako je moguće da ona, koja sve razumije i sve može, tako uporno ne razumije njegov strah od prazne kozije kože? Nije to škrtost i nije prenemaganje, to je strah od prazne površine za pisanje koja se svojom prazninom nudi sva-

kakvim glupostima, svim užasima i, što je najgore, proizvoljnostima. Sada se, bez obzira na njega, na nju i na sve ljude, žive i mrtve, svitak popunjava oko njezinog pisma a na to čime će se popuniti ne mogu uticati ni ona ni on. Samo zato što ispod svog imena nije presjekla svitak, oko njezinog se pisma sabiru skaredni ili smiješni crteži, opis njezine ili njegove bolesti, popis stvari koje nosi neka karavana ili ružna besposlena igra u kojoj neko nastoji izračunati koliko koraka napravi hadžija iz Farsa ako ide najkraćim putem i ako nigdje ne skrene zbog opasnosti.

"Ne možeš popuniti sve praznine i ne možeš svugdje spriječiti proizvoljnost", govorila mu je kad joj je prvi put, davno, još dok je mislio da ne mora micati od kuće da bi učio, objašnjavao zašto treba pisati sitno i slovima ispunjavati svaki dio žućkaste površine za pisanje.

"Ne mogu i ne želim", ubjeđivao ju je al-Mukaffa zaljubljeno, "to možda ne bi bilo ni dobro jer prazno i proizvoljno trebaju ako postoje. Ali ih se ja bojim i svoj život nastojim ograditi od njih. Razumiješ li me? Ne mogu ja začepiti mijeh vjetrova i ubijediti kišu da pada onda kad treba, ali mogu svoju kuću popuniti onim što treba i onako kako treba. To me oslobađa straha pred svijetom i njegovim neredom. Ili redom koji ja ne razumijem pa ga doživljavam kao nered."

"Kakav si to ti muž koji se boji i to priznaje svojoj ženi?", smijala se Begzada i pozivala ga. Nikad nije završila razgovor kojim joj se nešto prigovaralo ili nije htjela vidjeti da joj on ne prigovara nego se ispovijeda.

– Mora da su loše vijesti, gospodaru? Baš mi je žao što ti ih ja donesoh, oprosti mi. Kakav vjesnik takve vijesti, kažu, ali ja svejedno mislim da bi one došle i bez mene. Ali mi ti ipak oprosti i poželi za idući put boljeg glasnika.

– Zašto misliš da su loše? – podiže al-Mukaffa glavu i zagleda se u goniča koji mu je donio Begzadino pismo.

– Potonuo si u to pisamce kao u neku veliku knjigu pa računam da je nešto loše. Da je šta dobro ti bi skočio, nagradio bi siromaha i pustio ga da ide, a ne bi me ostavio da sjedim ovdje bez kapi vode i bez jedne riječi, kao da sam te došao robiti.

– Jesi li pročitao ovo pismo?

– Ja sam, ako je tvojoj milosti po volji, gonič deva, mazgi i ostaloga domaćeg blaga kojim nas je Milostivi obradovao i blagoslovio.

– Pa šta? – začudi se al-Mukaffa koji nije uspijevao dokučiti raduje li se goniču ili mu on smeta.

– Ništa, samo računam da se ne bih ovako izlagao kad bih znao čitati. Strašan je moj život, a u njemu je najgore to što ne znaš šta je najgore – prašina i vjetar kod nas ili pijesak i sunce ovdje, vrućina danju ili hladnoća noću. Ali šta ću, ne žalim se, svakom je, računam, dato ono što je za njega najmanje loše, pa stalno govorim "Ne daj, Bože, gore". Ja mislim da je bolje i ovako nego da je obrnuto, da si, recimo, ti na mome mjestu a ja na tvom. Meni bi ovdje bilo manje lijepo nego tebi, a tebi bi na mom mjestu bilo mnogo gore nego meni.

– Kako se zoveš ti? – upita al-Mukaffa iznenada, kao da nije čuo ni jednu od goničevih riječi.

– Rustem se zovem ja, a to sam ti već i rekao ako je tvojoj milosti po volji. Rustem se ja zovem i to mi nije mrsko, makar mi se ponekad čini da se sa mnom ruga ili to ime ili onaj ko mi ga je dao. A dao mi ga je moj roditelj, nije mi ga ko drugi imao dati.

Al-Mukaffa je svoga gosta mnogo više gledao nego što ga je slušao. Bilo mu je jasno koliko se Rustem trudi da se dopadne, bilo mu je jasno da pomalo lakr-

dijaši ne bi li dobio smiješak i tračak simpatije. Sve je to Mukaffa vidio i bilo mu je krivo što prema njemu osjeća samo blagu odvratnost. Siroti gost je krivio svoje široko lice, tresao glavom od čega su mu mesnati obrazi podrhtavali, upirao desnim kažiprstom u svoj nos kao da zbog nosa on ne može biti pravi Rustem, uvijao se i svako malo se pridizao kao da time želi podvući rečenicu. A Mukaffi je smetalo sve što radi, i to sve više. Načas mu se učinilo da gost sasvim dobro zna šta bi mu moglo u ovom trenutku smetati, pa to čini praveći se da se nastoji dopasti. Čak je i ono što je normalno kod svih ljudi na svijetu – to što je tjeme namazano uljem, Mukaffi sada neizrecivo smetalo na sirotome Rustemu. Valjda zato što je svoje kvrgavo tjeme namazao mošusovim uljem čiji je miris zauvijek ispunjen čežnjom i Begzadom.

– Kako bih ja mogao biti Rustem? Ja sam nespretan i, grijeh je lagati, uglavnom plašljiv čovjek. A probam li potrčati, sigurno ću sam sebe saplesti, toliko sam mrke sreće. Valjda zato što sam ja čovjek sirot, brbljao je Rustem i raširio ruke misleći valjda da se po tome najbolje vidi koliko je on čovjek sirot jer jedino takav može toliko raširiti ruke.

– Možda bih te ja mogao uzeti u službu – reče al-Mukaffa a onda se silno začudi kad mu dođe u glavu šta je rekao.

– Mogao bi, mogao, kako ne bi mogao, samo kad bi htio – razdragano zabrza Rustem šireći ruke najviše što je mogao. – I ne bi se pokajao, vjeruj mi da se ne bi pokajao, a ni ja se ne bih pokajao. Jesam ja sada slobodan, a kod tebe bih bio rob ili što i rob, ali ja računam da je važno dobro živjeti a svi smo mi robovi i ovako i onako. I ti si rob kod namjesnika ili njegovog brata, namjesnik je rob kod velikog vezira, veliki vezir kod kalifa, a kalif makar kod drgaog Allaha. Rob do

roba i rob iznad roba – eto to smo ti mi, ali je jednome dobro živjeti, a drugom je malo manje dobro, i to ti je ona važna razlika koju pametni ljudi gledaju. Tako ja računam i zato mislim da bi me svakako trebao uzeti u službu i da bih ja pristao.

– Ne mogu te uzeti dok ne pitam, a i da te uzmem, ne znam šta bi radio – izvlačio se al-Mukaffa kajući se zbog olahko bačene riječi. Zaista nije znao šta bi s ovim lakrdijašem kod kojega mu je ama baš sve smetalo. Šta mu bi da ono kaže i šta bi Begzadi da mu pošalje ovu budalu?

– Radio bih, radio, kako ne bih radio, svašta bih ti radio – užurbano je podvikivao Rustem povjerljivo se naginjući prema domaćinu. – Pa neka nosim pisma tamo i ovamo, eto mi posla preko glave, a pisama će biti, samo mi nemoj reći da ih više neće biti.

– Jesi li ručao? – upita Mukaffa umorno, kao da želi bar malo predahnuti od ovog razgovora.

– Nisam, kako ću ručati ovako rano? A i kad bih: dok sam otišao u kupatilo, dok sam se namirisao i priredio za dolazak kod tebe, dok sam smislio šta ću ti reći i kako ću se ponašati… Misliš ti da je meni bilo lahko da dođem kod tebe? Ti si tamo kod nas veliki čovjek, ako tvoja milost dopušta da tako kažem, a dopušta, što ne bi dopustila kad jesi veliki čovjek.

– Hajde nek ti daju da ručaš i da se malo odmoriš, pa ćemo se vidjeti kad malo zahladi, ne može čovjek biti pametan u ovo doba dana.

Nije njemu ustvari bilo ni do Rustemovog ručka i odmora, ni do svoje pameti kojoj vrućina nema šta smetati. Bilo mu je do toga da ostane sam i pokuša se sabrati. Begzadino pismo razbudilo je i na površinu povuklo zbrku koja u njemu vlada već dugo, nepodnošljivo dugo, još otkako ju je ostavio kod kuće i došao ovamo vjerujući da svijet može shvatiti jedino ako je u njegovom središtu

i da može dovoljno naučiti jedino ako čita na najvećem svjetskom jeziku na kojem se može naći sve što treba znati. Od tada se osjeća krivim pred Begzadom i od tada je, možda baš zato, voli potpunije, mirnije i ljepše nego ikad. Od tada se povremeno pravda i stidi pred njom, iako je od tada njezin više nego prije, dok je bio uz nju. Već od tada traje u njemu ta zbrka, i već od tada on nastoji razumjeti kako je Begzada doživjela njegov odlazak.

"Požuri, dragi moj", rekla mu je Begzada kad je treći ili četvrti put pred njom glasno razmišljao o tome kako bi dobro bilo primiti novu vjeru i otići među Arape jer se središte svijeta tamo preselilo. "Sigurno si u pravu kad misliš da se svijet tamo nudi saznanju malo više nego ovdje, ali bi morao požuriti da mu ne dosadi čekati na tebe."

Tražio je da mu se ne ruga (ni sada ne zna je li u tome traženju bilo više prijetnje ili molbe), a ona se pravila da se čudi i užurbano brbljala: "Ne može to tako, dragi moj Rusbeh. Ti se vučeš po ovoj perzijskoj zabiti, uživaš u svojoj ženi i ljenčariš na njoj, a tamo te svijet čeka i čeka. E pa dokle misliš da će te on čekati i da će njegovo središte mirovati ne bi li se ti smilovao i došao u njega?! Čučiš ovdje kao pospana kokoš i čekaš da se nasitiš mene. Onda se nasitiš, odeš tamo da sve naučiš i saznaš svijet – a on se zaklonio od tebe jer mu je dojadilo čekanje, kao zaljubljenoj ženi. I onda ja jadna kriva. Nemoj da tako bude, molim te, idi i požuri".

Mnogo su puta nakon te noći razgovarali. Ustvari – svake noći do njegovog odlaska. Najprije bi se voljeli miješajući u dodirima strast i nježnost kao nikad prije, a onda bi joj on govorio, objašnjavao, pravdao se. Govorio joj da je vrijedan i blagoslovljen jedino život posvećen nečemu većem i važijem od nas.

"Ja moram učiti i pisati, Begzada", govorio je tiho, privijajući je uza se kao da će snažan tjelesni dodir pojačati značenje njegovih riječi. "Toliko toga što se može znati ja ne znam i nikad neću saznati ako ostanem ovdje. A meni treba da znam, ja zapravo moram znati. Pa je li moguće da ne osjećaš koliko je lijepo, koliko je sveto darovati svoj život znanju i pisanju kojim ćeš možda raširiti i uvećati znanje? Odreći se sebe radi znanja, žrtvovati sebe i sve svoje znanju i njegovom širenju među ljudima".

Drugi put je zaobilazio znanje i govorio o Perziji i o tome kako njezin duh valja sačuvati pred najezdom divljaka iz pustinje. "Ja to moram, Begzada, ja sam dužan učiniti što mogu da sačuvam znanje i pamćenje svog naroda. Na našem jeziku se pisalo i Bogu molilo kad oni divljaci nisu bili ni nomadi jer nisu imali pitomih životinja. Ali su sada jači, sada je njihova vjera jača i njihov jezik je svjetski jezik. Drvo svijeta sada raste u pustinji i ja zbog toga nisam kriv. Jedino što mogu je to da se penjem uz to drvo i tako pokušam spasiti ono što su mi stari ostavili".

A nekad je opet govorio o ljubavi i objašnjavao da on nju voli konačno i potpuno, pa zato ne bi mogao podnijeti nikakvu zamjerku njihovoj ljubavi. "Ako u ljudskom životu može biti nečega savršenog, to je naša ljubav. Ja neću, ja ne bih mogao podnijeti da nekad u životu jedno od nas uzdahne na tu ljubav. Ona je savršena i mora ostati bez sjene, bez prigovora, bez uzdaha. A ja bih, kad ostarim, možda uzdahnuo na nju misleći da sam zbog nje ostao bez dovoljno znanja. Molim te da me razumiješ, Begzada, molim te, radi nas."

Tada, kad je govorio o ljubavi, Begzada se nije podrugivala nego je malo plakala i privijala se uz njega jače nego ikada. Ostalim razlozima koja je navodio podrugivala se ili se smijela bez ruganja, a najružnije je

ismijala njegovu ljubav prema Perziji, ubjeđujući ga da će Perziju najbolje čuvati kad više ne bude Rusbeh iz Džura nego Ismail ili nešto slično iz neke zaturene oaze ili iz kakve rupe u pustinjskoj stijeni.

"Možeš li bolje sačuvati pamćenje svoga naroda nego u pustinjskoj samoći, gledajući devi pod rep", vatreno je govorila Begzada i nudila mu da od njezinog miraza kupi stado deva. Znao je da mu se ruga i to ga je jako boljelo, sigurno zato što je znao da ima pravo. A sve to vrijeme bila je ljepša, toplija i draža nego ikad. Kao da je svojim tijelom nastojala da iz njega istisne znanje i Perziju, čežnju za dalekim svjetovima i sjećanje na nepravedno obogaljenog oca koji sigurno nije bio kriv za utaju poreza za koju mu se sudilo.

Tada se začelo njegovo osjećanje krivnje pred Begzadom. Došao je u središte svijeta, postao Abdullah ibn al-Mukaffa, mnogo naučio i mnogo toga napisao ne bi li i druge podučio ili im bar ukazao na neke užitke, ali je i dalje, kad god je želio razgovarati s Begzadom, osjećao krivnju i blagi stid. Je li mu se u ono vrijeme samo rugala i optuživala ga ili ga je i razumjela? Je li joj onda bio smiješan sa svojim objašnjenjima i izgovorima? (Ružno je priznati, ali to bi najteže podnio. Volio bi da joj je kriv i onda i sada, nego da joj je samo onda, samo jednom, bio smiješan.) Je li do sada razumjela njegov odlazak i u sebi pristala na njega? Ili mu se još uvijek smije ako joj je onda bio smiješan?

Zna ona sigurno da joj ništa od onoga nije slagao, znala je i onda da mu je zaista stalo i do znanja, i do Perzije, i do svijeta, i do učenja. Ali je sigurno znala da ništa od toga nije ono konačno, kao što je sve to vrijeme znao i on ne usuđujući se da to prizna. Znala je, kao i on, da to konačno nije ni njegov unutrašnji obračun sa Perzijom i onima koji su lomili ruke njegovom ocu jer su oboje znali da je dobro i lijepo da

vlast svojim ljudima lome ruke. Sve vrijeme su oboje znali da ono konačno, da ono zbog čega zaista mora otići, on ne izgovara jer to ne može reći ni sebi. A sada, kad je valjda dobio ono zbog čega je otišao, ne zna ni šta je to, pa je u njemu osjećanje krivnje pred Begzadom dublje nego ikada. A glupo je, koliko i nemoguće, sada se vratiti i priznati da je sve jedan glupi promašaj.

Sklopi oči i pokuša u koži dozvati sjećanje na Begzadino tijelo. Lagahno je skupljao i širio prste na lijevoj ruci, sav se sabirao u jagodice i molio sjećanje da se obnovi, preklinjao kožu da se vrati nekoliko godina unazad i da osjeti – posve uzalud. Zatvorenih očiju, nastojao je u pamćenju obnoviti njezino lice. Izvlačio je iz sjećanja dio po dio i slagao ih jednog do drugog ne uspijevajući da sklopi cjelinu. Zna kakve su joj oči i zna kakve su joj usne, pamti kosu i pamti nos, sve bi mogao opisati bez najmanje greške, kao da sad gleda. Ali ne gleda. Ma koliko mu to u ovom trenutku trebalo, ne uspijeva vidjeti lice svoje žene. "Bože moj, kako je to moguće? Pa ja je volim, možda je volim više nego onda kada sam bio s njom, a ništa je moje osim razuma ne pamti", govorio je u Mukaffi nekakav unutrašnji glas kao da se podruguje nekadašnjoj njegovoj slijepoj vjeri u razum i znanje. Nije li Begzada govorila nešto slično? Nije li ga uvjeravala da nije sve znanje u razumu i da se tijelom i ljubavlju može znati i pamtiti više i bolje nego razumom? Nije govorila, a tako liči na nju i sada mu se to govori njezinim glasom. Možda i jeste, ali se on ne sjeća kada.

Ustade i krenu po Rustema. Neka mu on priča o Begzadi, možda ju je vidio kad mu je davala pismo, možda će mu Rustemova priča vratiti u oči ženino lice. A onda se brzo spusti nazad na jastuk. Gluposti. Glupost ili bunilo. Rustem je nije mogao vidjeti, ubio bi i nju

i njega da ju je vidio. A i da je takvo nešto moguće, on ne bi mogao podnijeti Rustemovo pripovijedanje o njoj. Kako o Begzadi govoriti s njegovim kreveljenjem i njegovim lakrdijaškim mudrovanjem? Bolje da čita njezina pisma. Možda to i pomogne?

2.

"Lijepi moj, dragi, mravak-nezaboravak,

Ovo nekoliko ružičastih stvarčica zalijepljenih iznad pisma su latice jabukovog cvijeta, a jabuka je biljka koja raste kod nas u Perziji. Šaljem ti ih i pozivam te da iz njih pogodiš kako ta biljka izgleda. Ti to možeš, ti tvrdiš da se u dijelu ogleda cjelina i tome podučavaš upravitelje, kako vidim iz Traktata koji si mi poslao (i zbog kojega si mravak; sam pogodi zašto si nezaboravak). Gledaj dijelove koje ti šaljem, miriši ih, odlijepi ih i pojedi ako hoćeš (i gore stvari vi, beduini, pojedete, a moje su latice zalijepljene medom) – sve ti je dopušteno, samo pokušaj iz ovog dijela zamisliti cjelinu biljke na kojoj se ovo javlja. Napiši mi kako si je zamislio, a ja ću ti iskreno, sasvim iskreno, odgovoriti koliko si blizu. Da ti olakšam, još ću ti napomenuti da je to velika biljak koja cvjeta baš u ovo vrijeme.

A ovo je vrijeme u kojem ovdje često padaju kiše, svuda se zeleni mlada trava i sve je svježe. Dogodi se čak i prohladan dan, kad ne smiješ zagaziti ni u jedan od potoka okolo.

U mome kraju, kao što vidiš, rastu jabuke, trave i potoci, ali rastu i ljudi od kojih neki postanu ugledni a neki narastu čak do emirske časti i ugleda. To ne bi bilo tako loše kad ti emiri ne bi imali loših osobina, na primjer želju da se orode s mojim ocem i još ružniju želju da se ožene sa mnom.

Ozbiljno, bilo je odvratno. Otac bi me protiv moje volje dao našem emiru da nisam još uvijek tvoja žena. Ovako nije mogao, jer nema otpusnog lista, ali mi je zato dušu izmučio pričom. Ja sam mu, kaže, život otrovala jer samo on ima kćer udatu za pisma. Svaki dan mi govori da se nešto sa mnom mora riješiti, a može se riješiti tako da me konačno otpustiš ili me pozoveš dolje, ili tako da ja skočim sa stijene jer on ovo više ne može trpjeti. Mene to ne pogađa mnogo – otac priča jer je otac i jer je njegovo da priča. Kad ne bi bilo ovoga, pričao bi o nečem drugom, a kad ne bi bilo toga drugog – o nečemu trećem. Ali je dosadno, i mučno, i teško za podnijeti, pogotovo što najviše napada tebe jer se zbog tebe nije orodio se emirom. Zato sam na početku bila zla i pisala ti o jabukama, kišama i travama. Sjeti se svih ljepota koje si ovdje ostavio i uzdahni malo za njima. Vjeruješ li da te sve ovdje još uvijek voli? I kiše i trave, i jabuke i stijene, a najviše ja koja te se ponajbolje sjećam.

Čini mi se da te sada volim onako kako tebe treba voljeti, onako kako si možda uvijek želio da te volim. Suho i čisto, u srcu i u glavi. Ono niže – kao da te nikad nije ni upoznalo. Moje sjećanje na tebe danas je mnogo više misao nego užareno treperenje kože. To je ono što si uvijek želio, zar ne? Dopada ti se? Sigurna sam da ti se dopada i da sada već i ti mene tako doživljavaš. Nije li ti jasno da ćemo uživati kao ludi uspiješ li malo doći, sada kad se volimo ovako čisto i suho? Sjedimo jedno do drugoga i mislimo se, mislimo, mislimo. Ne treba nam ni da se vidimo, ni da se dodirnemo, ni da se udahnemo, pa se zato i ne gledamo, i ne diramo, samo se mislimo, nemilice se mislimo i raspadamo se od užitka.

Stvarno se s mojom ljubavlju nešto dogodilo. Čim si otišao, bilo mi je strašno, toliko da sam svaki dan

čekala smrt ili bar ludilo. Noćima nisam mogla oka sklopiti, samo sam zurila u tamu i osjećala kako mi koža puca od čežnje za tvojim dodirom. Danima mi je sve ispadalo iz ruku jer su mi dlanovi trnuli od žudnje za tvojom kožom. Mjesecima sam plakala gledajući kako mi se kosa osipa jer te nema blizu, a sve to vrijeme dah mi se presijecao kad je trebalo izgovoriti tvoje ime.

Sada više zaista nije tako. Kao da mi se prosušilo tijelo a s njim i ono što osjećam prema tebi. Volim te lijepo, suho i spokojno, više kao sliku nego kao živo tijelo, više kao sjećanje nego kao nešto što se žudi. I sve češće mislim da si ti čovjek kojega treba tako voljeti, kojega se jedino tako voli na pravi način, onako kako on može podnijeti. Kao da si sasvim malo živ čovjek, kao da si više nečija zamisao nego živ pravi čovjek.

Znam da ovo zvuči glupo i da ti neće biti pravo što ti to kažem, ali tako osjećam. Tebi ne želim lagati. I osjećam da i ti mene sada voliš upravo onako kako si uvijek želio, baš zato što sam odusutna. Je li to dobro? Ne znam, čak ne slutim, samo znam da mi je lijepo što te volim daleko i suhog, onako kako ti treba i kako je meni podnošljivo. Znam da mogu do smrti ovako, ništa ne mijenjajući, a to znači da je ovako dobro.

Pa ipak je divno pripiti se uza te i svojom kožom udisati mirise tvoje. Tvoja koža miriše suho, suho, kao kamenje u kasno ljeto. Mili moj? I ja sam sada suha, ne bi se morao stalno kupati. Privlači li te to? Hoćeš li pojuriti ovamo?

S tobom se ni izdaleka ne slažem oko spisa koje si mi poslao. S ogorčenjem govoriš o "besmislenom slučaju koji ti je oduzeo mjesece života" i sa mnogo ljubavi o Traktatu koji se "dopao mnogim velikim ljudima". Jesi li siguran da se ti veliki nisu šalili kad su hvalili tvoj "Traktat o suborcima"? Ja bih se šalila govoreći dobro o njemu.

Oprosti, mili, što ovako govorim, znam da se oni nisu šalili i znam da to može obradovati mnoge umne ljude, ali je mene zaista naljutilo i morala sam nekako istresti svoj bijes. A i sada, manje ljuta, moram te svađalački pitati ko si ti i s kojim pravom uređuješ ljudski svijet, odnose u njemu i oblike vladavine među ljudima. Preteško ti bilo da urediš svoju porodicu pa se sada, pobjegavši od žene koja te voli, poduhvatio malo lakšeg posla – da urediš svijet. Ma idi, molim te!

Nastavljam nakon duže stanke. Ovako bijesno govorim zato što se bojim i brinem. Kalif je ovaj put pustio da radiš njegov posao i uređuješ ono što je njegova briga, ali se ne usuđujem ni misliti šta može učiniti kad ga idući put uzmeš savjetovati i uređivati ono što je njemu povjereno barem rođenjem. Zašto niko od ljudi kojima se toliko dopao tvoj spis ne napiše sličan? Samo zato što nisu sposobni? Zar nisi jednom, sjećajući se svog oca, rekao da zaista nije utajio novac, ali je sigurno kriv jer se vrzmao oko vlasti, a svi ljudi koji se vrzmaju oko vlasti moraju izgubiti ili obraz ili glavu ili oboje. Sam si govorio da su oni koji su samo osakaćeni, kao tvoj otac, prošli mnogo bolje nego što zaslužuju. Zašto sada ti, kao muha, zujiš oko vlasti i još bi da je podučavaš? Nije li blizina jake vlasti ono što te je odvuklo od mene u tvoju pustinju? Siguran si?

Da si samo meni pokazao ovaj spis, ne bih ti rekla sve ovo jer se ne bih ovoliko bojala, ali se ni tada ne bih složila s tobom da on nešto osobito vrijedi. Ne bih se zapravo složila ni u čemu.

Prvo se ne bih složila s tim da odnose među ljudima treba urediti prema razumu. Bilo bi to tužno, pusto i dosadno da smo samo razumni. Šta bi ti meni bio da sam razumna? A kakav bi mi bio život bez tebe? Na ljude utiču trave i drveće, kiša i mjesečina, i to često mnogo jače nego drugi ljudi, a tih se pojava tvoj razum

malo tiče. Možda će jednom mudraci poput tebe postići da me se mnogo više tiču ljudi koje ne poznajem nego stijena iznad moje kuće i grmlje iz mog vrta, ali molim Boga da ne dočekam to sretno vrijeme. Možda će se jednom ljudski svijet i uređivati prema nalozima razuma, ali će to biti dosadan i suh svijet, bez ičega od onog zbog čega vrijedi živjeti i na šta se život i ljudi sa radošću troše. Ne dao mi Bog da dočekam tvoj razumni svijet, voljeni moj, daleki mužu. Bio bi gori od onoga koji mi moj dragi otac nudi uz našeg debelog emira.

Nakon toga se ne slažem s tobom da ljudi trebaju uređivati odnose u čitavom svijetu. Mi, čovječe, nismo sami, mi smo samo jedna vrsta biljaka u Božijoj bašči i ne može na dobro izići ako se upustimo u to da uređujemo čitavu bašču. Zamisli da ruže iz mog vrta odluče urediti, ne samo čitav vrt nego i raspored i ponašanje svih ruža u čitavoj Perziji ili na cijelom svijetu od mora do mora! Koji bi to užas bio!? One bi u tome možda i uspjele na neko vrijeme, ali bi na kraju sve to ipak na zlo izišlo. Priznaj. A u tvom spisu se računa samo s ljudima i s njihovim uređenjem čitavog svijeta.

Ja bih još i razumjela da ti uređuješ porodicu, selo, pa čak i čitavu jednu oblast. Ljudi se u tim veličinama još uvijek mogu poznavati i dogovarati, objasniti jedan drugome zašto nešto čine ili ne čine, mogu jedan drugome dugovati i pamtiti dugove, činiti dobro i pamtiti to dobro. Zato jedan drugome mogu biti važniji od stijene ili potoka, pa se mogu i dogovarati da poštuju razum i da nešto između sebe urede. Ali šta mogu ljudi cijelog kalifata? Šta njih povezuje i o čemu se oni mogu dogovoriti? Ja ću svome susjedu činiti dobro i ako mi nije do toga, zbog drugih susjeda koji me znaju i koji će mi to pamtiti. A u kalifatu sam ja potpuno sama, u tim veličinama ja nemam drugih, pošto ih ne poznajem. Teško meni ako mi nešto zavisi od tvojih susjeda i teško

njima ako im nešto zavisi od mene. Čovjekov razum vrijedi donekle, vrijedi onoliko koliko čovjek zna i samo do te granice on može nešto uređivati i nešto se dogovarati. Sve što je izvan te granice neka ostane onako kako je, jer je sigurno uređeno mnogo bolje nego što bi čovjek uredio, ma koliko znao i ma kako razuman bio.

Sigurna sam da je ovo što ti pišem mnogo manje mudro od onoga što su ti rekli tvoji učeni prijatelji, ali bih ja, na tvome mjestu, i ovo uzela u obzir. Oni sigurno znaju mnogo više od mene, ali zato ja volim više nego što oni ikad mogu voljeti.

Možda se zato ne slažemo ni kod prosjakovog slučaja. Poslao si mi tri velika svitka bilježaka o tom slučaju i bijesno mi pišeš kako ti je ta besmislica oduzela mjesece života. Ne možeš se, kažeš, otresti, a ne vidiš šta bi se od te besmislice moglo napraviti, jer se iz čitavog slučaja ne može izvesti nikakva pouka. A meni su tvoje nepovezane bilješke mudrije, draže i razumljivije od čitavog tvog učenog Traktata. Sjeti se samo koliko si lijepih misli iksitio oko onoga "Ne znam" s kojim su završili i prosjak i pjesnik! Sjeti se kako lijepo kažeš da je čovjeku strašno na ovom svijetu baš zato što mu je dragi Bog naložio da zna, a ograničio mu znanje da se ne bi uznio preko svojih granica. Onda ukratko ponavljaš slučaj: pjesnik nije ništa udijelio, pa je prosjak na njega potegao sabljom i odsjekao mu ruku; prosjaku odsijeku i noge i ruke, a pjesnik opsjednuto navali na njega da sazna zašto ga je napao; nakon bezbroj lažnih objašnjenja, prosjak priznaje da ne zna, a pjesnik na svojim bilješkama napiše "Ne znam" i nestane. Sluti se, kažeš, nekakva figura iza svega ovoga. Svaki čovjek koji ovako poslaže događaje može nazrijeti neku pravilnost i neke zakone u njihovoj pozadini, ali čovjeku nije dato da tu pravilnost jasno sagleda i razumije. Ili mu

ipak jeste dato, ali se on toga boji pa neće da sagleda, a pravi se da ne može.

Hajde, mili moj, ti si mudar i imaš sokolove oči, a mislim da ti ni smjelosti ne manjka. Sagledaj tu figuru i slobodno je nacrtaj. Barem za mene, toliko si dužan ženi koja te ovoliko voli. Ne kažem kada, ne kažem kako, ali si meni dužan priču o prosjaku i pjesniku i njihovome "ne znam". Ne možeš od mene konačno otići dok mi je ne napišeš, ja ti to ne dopuštam, moja ti ljubav to ne da.

Eto, potroših svitak, a ne rekoh ti ništa od onoga što mi je na srcu. Nije važno, drugi put, neće ono tako brzo sa srca. Ne ljuti se što sam ti onako govorila o Traktatu, tako ga vidi jedna sirota žena kao što sam ja. Kad dođeš, sve ću ti ovo ružno nadoknaditi ljubavlju. I ako ne dođeš, opet ću ti nadoknaditi. Ali mnogo više ako dođeš. Kad dođeš!...

Begzada."

Ovo je volio najviše među njezinim pismima, iako je ono bilo jedino što ga je istinski zaboljelo u vezi s Begzadom. Zapravo ni danas ne može reći je li ga više zaboljelo ili uvrijedilo njezino razmišljanje o Traktatu o suborcima, ali se sjeća da danima nije mogao uzeti u ruke njezin svitak i pismo pročitati do kraja. Onda je to bolno prošlo, a da ni sam ne zna kako ni kada. Naprosto je jednom primijetio da ovo pismo čita najčešće i s najviše ljubavi, kao da je najviše njezino i najviše pisano njemu. Često je on čitao sva njezina pisma, svaki put kad bi osjetio svoju mučnu zebnju, ali je ovo uzimao i mimo ostalih – kad god mu je zatrebalo da sa svojom ženom porazgovara ili je se nekako drugačije sjeti. Ne slaže se on, naravno, ni sada s onim što je pisala u vezi s Traktatom, to je ograničeno mišlje-

nje žene koja je uvijek bila na svoju ruku, a pogotovo je sada kad je odvojena od njega, ali se ovo pismo zbog nečega izdvojilo od ostalih i lijepi mu se za ruke kad mu jeste i kad mu nije do toga.

Kako ona zahtijeva priču o prosjaku! Uvijek je takva bila – bez interesa za red, za razum i znanje, ali poput očiju otvorena za svaku moguću priču, za čudnu podudarnost, za sve skriveno i beskorisno. "Da je ovdje, sad bi me pitala je li razumno što je ovoliko volim i što mi ovako jako treba takva nerazumna", nasmija se al-Mukaffa i osjeti kako ga prožima radost od podrugljivo nagnutog Begzadinog lica i raširenih očiju koje trebaju pokazati čuđenje zbog njegove nerazumnosti.

Tada mu pustiše u sobu Rustema, nanovo okupanog i namirisanog, ali u staroj odjeći čiji se zadah miješao s mirisom mošusovog ulja. "Ova budala stvarno misli da će mi se umiliti svojim odvratnim lakrdijašenjem" pomisli Mukaffa, do bola stežući gležanj lijeve ruke da ne bi skočio na svoga novog poznanika. Rustemov je ulazak rasplinuo jedva dozvanu Begzadu i Mukaffu je sada prožimala samoća jača od žudnje i straha, jača čak i od bijesa na ovu budalu i od bola u lijevom gležnju.

"Šta joj je samo trebalo da mi pošalje ovu nakazu? Najljepše pismo bi iz njegovih ruku bilo samo uvreda i ništa više, a kamoli ovo današnje koje boli i zabrinjava. Pa još s ovom glupom njuškom koja ni na trenutak ne miruje..."

– Evo mene, spremnog da ti služim – nakloni se Rustem nekako u lijevu stranu, kao da i ne vidi Mukaffu koji je sjedio desno od njegovog naklona. – Malo sam pojeo i malo zaspao, pa sam sada kao nov, pun snage i pun želje da ti budem od koristi.

Rustem se pruži na jastuk i osloni na zid ne čekajući da bude ponuđen, dva-tri puta sa zadovoljstvom otpuhnu, pa tek onda pogleda svog domaćina koji je nepo-

mično sjedio među Begzadinim pismima i nešto mu pokaza rukom. To je bio jedan na izgled upitan ali u stvari potpuno neshvatljiv pokret koji je možda nešto i značio njemu, Rustemu. Njegovom domaćinu, međutim, po svemu sudeći nije govorio ništa, jer je ostao nepomično djedeći i bijesno zureći preda se.

– Ja sam davno smislio da san najbolje pokazuje koliko smo mi glupi i koliko ne možemo znati ništa važno – čavrljao je Rustem kao da ima najzahvalnijeg mogućeg sugovornika. – Ima li išta bolje od sna? Dobar san obnavlja snagu tijelu i odmara dušu, bistri oči i razum, a najbolji je pomagač za varanje hrane i izbacivanje suvišnih tekućina. Za bol i za strah, za nespokoj i za težak stomak, nema boljeg lijeka od dobrog sna. Svi to znamo i svi se utječemo snu kad nas muči bilo šta od toga. A šta je san, kad malo bolje pogledaš, ako je tvojoj milosti po volji da bolje pogleda? Mala smrt. E de ti meni sad kaži, kao učen čovjek i priznati mudrac, zašto svi mi bježimo od velike smrti? Zamisli kakve nam blagodeti nudi velika ako nam mala donosi ovoliko dobra! A ipak svi čeznemo za malom i bježimo od velike.

Rustem je pobjedničkim uzvikom završio svoju besjedu, ali rezultat koji je postigao nije bio onakav kakav je očekivao, jer je bio nikakav. Mukaffa je sjedio nijemo i nepomično, kao i prije, samo što nije bijesno zurio u svog goniča, nego je odsutno i tužno zurio negdje pored njega.

– Ima u tome još jedna čudna stvar – nastavi poslije dosta duge šutnje Rustem, kao da želi malo bolje objasniti ono što je mislio. – Mi uvijek želimo veliko dobro i malo zlo. Ako se radi o plodnoj zemlji, želimo za sebe veliki komad, a mali prepuštamo onome koga volimo. Ako se radi o vladarskoj milosti postupamo isto. I tako uvijek kad se radi o nečemu što je bobro – veliki

komad uzimamo sebi, a mali dajemo onome koga volimo. Samo kod sna postupamo suprotno. On je dobro, ali je mala smrt, pa ga mi, kao malu, uzimamo sebi, a veliku smrt prepuštamo onima koje volimo. Hajde ti sad to objasni.

– Šta ti zapravo hoćeš? – progovori najzad Mukaffa. – Što si došao?

– Hvala milostivom Bogu, već sam se uplašio da ću morati svu noć ovako mudrovati da te oraspoložim i da ti progovoriš – razdragano povika Rustem i uze zadovoljno trljati ruke kao da je obavio veliki posao. – Zna se, brate slatki, što sam došao, zna se radi čega si me uzeo u službu i u kojem pravcu je moja obaveza kod tebe. Rustem je uvijek znao u kojem pravcu je zaposlen i toga se pravca držao kao svaki čestit čovjek. Ne bih ja ni kod tebe stupio u službu da nismo prije toga rekli u kojem pravcu me primaš, ne bih, vjeruj mi, iako znam ko si i koliki si, ne bih jer sam ja takav čovjek da mi sve mora biti jasno i glasno.

– Reci šta hoćeš – presiječe Mukaffa, zaklinjući se u sebi da neće, ne može i ne smije držati u službi ovakvog krvnika, ma koliko mu on mogao valjati.

– Je si li to ti ljut na mene, gospodaru? Oprosti mi ako ti nešto na meni smeta, odmah ću to ispraviti, kunem ti se. Ili ako sam uradio nešto protiv tebe.

– Šta hoćeš, čovječe?

– Pismo, brate. Kad idem nazad s odgovorom? Moram znati za vremena da se spremim.

– Nikada.

– Kako to? Pa u čemu je moja služba?

– Ti nisi u mojoj službi i nećeš biti. Nikada. Najprije su se gledali u tišini i s nekakvim neprijateljstvom, ali su se onda Rustemove oči silno raširile kao da on želi pokazati kako na njegovoj strani neprijateljstva, pa čak ni netrpeljivosti, nema ni u tragu. Tako su se neko vrijeme, i dalje šuteći, gledali sasvim neravnopravno –

sa mnogo neprijateljstva s Mukaffine i s dobroćudnim osmijehom, širom rastvorenih očiju, s Rustemove strane. Onda se Rustem nasmija, široko razmahnu rukama i krenu prema Mukaffi previjajući se i ulagujući kao da želi zavesti svoga gospodara.

– Eh, eh, dragi moj gospodaru – govorio je Rustem uvijajući se i sijajući namazanim tjemenom – ne može to, čovječe, odjednom tako.

– Može. Ja hoću tako i tako će biti.

– Ama ne može biti, dragi moj gospodaru. Ne možeš ti po svakome slati pisma onakvoj ženi. Vi ste ljudi učeni i osobiti, vi svašta pišete i svašta želite, ne može se sve to makar kome povjeriti. A ja sam čovjek nepismen, ako je to tvojoj milosti po volji. Nepismen, a pri tome pouzdan kao smrt, a vas dvoje volim kao samoga sebe. I onda ti je povoljna stvar što ja, kad nekoga volim, činim silno dobro, čak i ako hoću zlo ja činim silno dobro, takva sam ti ja pojava, ako mi tvoja milost dopusti. Eto o tome se radi u svemu ovome.

– Jesi li ti nju vidio? – prijeteći upita Mukaffa grčeći ruke.

– Milost, gospodaru, kao bih ja mogao vidjeti tvoju ženu?! Šta misliš ti o njoj, i o sebi, i o meni sirotanu? Po licu sam ti vidio da je od žene jer onakvu tugu može izazvati samo žena, ne mogu ni prijatelji, ni smrt, ni porazi. Nego ti hajde, blago meni, piši odgovor, ja bih sutra zorom na put. Imam zgodan karavan i dobro društvo, pa ne bih propuštao priliku i onda čekao novu ko zna koliko.

Ustade i iziđe tako brzo da Mukaffa nije stigao ni zaustiti. Htio je vrisnuti da neće biti nikakva pisma, da ga Rustem neće nositi ni ako ga bude i ako ih budu stotine, htio je zaprijetiti da mu Rustem više ne iziđe na oči ni sa kakvim opravdanjem… Ali u sobi nije bilo nikoga kad je on mogao progovoriti, pa je s teškim uzdahom odmahnuo rukom i uzeo pisati.

3.

"Mila moja uplašena sirotice, paunice moja draga, pišem ti odmah ne bi li se moja ptičica umirila i opet postala lijepa. Nemoj drhtati, neću potvrđivati tvoj strah.

Idi sada i nakiti se, namaži usne i obrubi očne kapke, navuci onu haljinu za koju si jednom rekla da je vjetrovo tkanje (sjećaš li se kako sam lijepo drhtao gledajući te u njoj?; tako drhtati možeš i ti sada, to ti dopuštam i čak to tražim od tebe, a ono uplašeno, ono ružno drhtanje pusti), a onda, kad sve to uradiš, nastavi čitati pismo. Hoću da budeš lijepa, hoću da izgledaš onako kako te u ovom trenutku vidim (a ti znaš kako te vidim, to sasvim dobro znaš i to te lijepo grije). Tako lijepa, nastavi čitati moje pismo a ja ću te iz njega gledati i voljeti te u onoj haljini, onako prozirnoj i onoliko našoj.

Jesi li? Mogu nastaviti? Sada ću ti ispričati priču koju sam ti već jednom ispričao, davno, u onim našim danima, jednom dok si ležala pokrivena crvenom svilom a ja se pravio da jedem. Nisi je, naravno, upamtila jer si mislila na ono što si htjela, a ni ja ne znam jesam li ti je ispričao baš ovako jer mi nije bilo do priče. Mislio sam na ono što mi obećavaš i boljelo me je što moram ići, a pričom sam ti nastojao objasniti da moram ići i zašto moram, pa mi se nekako nije ni pričalo.

Na samome rubu pustinje, u velikoj stijeni, miš je naišao na rupu u koju se mogao lijepo smjestiti. Zamirao je od radosti misleći na miran i spokojan život koji mu ova rupa obećava. Nema više stalne strepnje, nema trzanja na svaki šum, nema bezglavog bježanja od svega što čuje i vidi. Ovdje je sa svih strana zaklonjen i od svega obezbijeđen. Otvor je dovoljno malen da se niko osim njega ne može uvući, a rupa dovoljno velika da se smjesti udobno i čak raskošno. Pravi Božji dar i pravi dokaz da ga Bog voli više od svih svojih stvorenja i

da radi njega stvara sve na svijetu pa i rupe u najtvrđoj stijeni. I to baš na rubu pustinje, na mjestu koje svakome, pa i njemu, najbolje odgovara. U sumrak iziđe da nešto pojede (a na livadama koje su mu pred nosom hrane je u izobilju) i onda se zatvori u svoju rupu da spava kao car ili neki drugi od blaženih. A kad se probudi – odmara se u sigurnosti i gleda kroz otvor na svijet uživajući u prekrasnom pogledu koji je očigledno baš za njega stvoren – da upotpuni njegov užitak u novome domu.

Za to je vrijeme negdje daleko, na samome rubu šume, lav išao bijesan i gladan, tražeći nešto da pojede. Već dva-tri dana nije vidio ništa pomično a kamoli da je stavio zalogaj u usta. Pomišljao je već da oko njega ima u izobilju gazela i pasa, bivola i druge ukusne hrane, ali da on ništa od toga ne vidi jer je obnevidio od gladi ili neke bolesti. A onda je ugledao tigra kako u slast komada neku lijepu i veliku životinju od koje bi se obojica mogla najesti do guše, pa je nasrnuo na njega, iako bi se čas prije zakleo da to ne bi učinio nikada i nipošto. Ne bi zato što njegovom ponosu ne odgovara da jede ono što je drugi već načeo, ne bi zato što meso bez krvi i nije neka gozba, a ne bi ni zato što tigar nije baš plašljiv i spreman da pobjegne čim to neko od njega zatraži. Nije mu se, iskreno govoreći, ni sada nasrtalo na tigra, ali je morao nasrnuti i to je učinio ne znajući pravo što čini. Nasrnuo je gotovo protiv svoje volje – da utaži svoju glad i da se ispuni ono što je mišu bilo zapisano.

Klali su se strašno i krvavo, borili se kao dva prava cara i dva najveća junaka, hrabro i bezumno, podjednako jaki i podjednako moćni tako da se nije moglo ni naslutiti koje će nadjačati. Izgrizli su jedan drugoga do kosti, na mnogim su mjestima jedan drugome dlaku s kožom oderali, ali nikako da jedan od njih zada ranu koja bi

mogla odlučiti borbu. I kad se već činilo da pobjednika neće biti, kad su obojica bili umorni, malaksali i spremni da odustanu, lav je slučajno šapom udario tigra preko očiju i pomutio mu vid.

Bježeći iz poraza, izgrižen i postiđen, uma pomračena od bola i bijesa zbog poniženja koje je doživio, tigar se popeo na drvo da smisli osvetu i sačeka da mu se vid vrati. I baš kad je opet progledao, kad je polizao rane i posve jasno osjetio kakvu je sramotu doživio, ispod drveta je naišao slon. Ne bi normalan tigar nikad skočio na njega jer mu to ni za šta ne treba i inače mu nije takav običaj, ali je sada morao na nekome iskaliti bijes i nečijom krvlju saprati svoj stid i poniženje. Zato je skočio i počeo mahnito gristi slona koji mu nije ništa uradio i kojega, iskreno govoreći, ne bi ni okusio.

Zbunjen i izbezumljen iznenadnim bolom, slon je počeo rikati i trčati da se zemlja tresla. Poskakivao je, trzao se i cimao, nastojeći da zbaci s leđa čudnog napasnika, a od toga mu se glas prekidao i zavijao još strašnije, zemlja je od njegovih skokova još jače podrhtavala i sve je izgledalo kao da su se nebesa rastvorila da najave otvaranje grobova i posljednju raspravu.

Podrhtavanje zemlje i strašno zavijanje slona izazvaše neviđenu pometnju među krupnim i sitnim životinjama koje su se mirno hranile pri kraju šume i u livadama. Majmuni poskakaše zebrama i žirafama na leđa, pa ih još gore prepadoše i natjeraše ih u još luđi trk. Pred njihovim trkom prepadoše se i mahnito jurnuše gazele i bivoli, psi i divlje mačke, vukovi i bezbrojne ptice. Sve je to jurilo ne pazeći kuda ide, ne videći jedno drugo i ne gledajući ni na šta pred sobom.

Jeziva strka koja je nastala u livadama doprla je i do ruba pustinje. Tu je uplašila zmiju koja se izležavala na suncu i koja je, gledajući da se makne, pojurila u rupu koju je vidjela u stijeni. U rupi je našla miša i

progutala ga, a kažu da je i njoj neka krupna životinja nagazila rep koji nije mogao stati u rupu, samo što ona od toga nije imala nikakve štete jer joj se rep obnavlja, što je najbolji dokaz da njezin čas tada nije kucnuo.

To je, jedina moja, priča koja ti odgovara na pitanje "Šta se događa". Ne događa se ništa, samo što stalno negdje hoda neki gladan lav zbog kojega činimo ono što moramo, a ne ono što bismo htjeli. Ovih dana sam više od svega na svijetu želio da budem s tobom, a ni u jednom trenutku nisam uspio biti ni sa sobom jer sam se svakog dana po čitav dan morao baviti gladnim lavovima i pokazivati im druge da ne bi dirali mene.

Moj gospodar Isa ibn Ali dovoljno je star i mudar da mu bogatstvo i moć koje sada ima budu upravo po mjeri, tako da mi je mogao biti rupa koja mišu donosi blaženstvo. Ali on, kao što znaš, ima dvojicu braće – Sulejmana, koji je emir Basre, i Abdullaha, koji je bio namjesnik u Siriji i glavni zapovjednik sve naše vojske. Biti glavni zapovjednik ovako velike vojske znači, po mišljenju mnogih mudrih ljudi, imati toliko moći da ti nikad ne bude dovoljno. Zato čovjek s toliko moći mora stalno čeznuti za još, a njegova čežnja postane pogotovo jaka onda kad više ne ostane ni jedan znak moći koji bi se mogao osvojiti. Tako su, valjda, njegovi mudri savjetnici objasnili našem kalifu al-Mansuru, Bog mu život sačuvao, pa je on zaključio da Abdullah mora priželjkivati kalifsku čast jer se jedino ona na ovom svijetu diže iznad časti zapovjednika najmoćnije svjetske vojske.

(Da ti iskreno kažem, i ja mislim tako ma koliko to ne smio reći. Mjesto na kojem sjedimo određuje naše želje isto onoliko koliko one određuju to mjesto. Abdullah je sigurno čestit čovjek i sigurno ne mrzi kalifa, Bog mu život i moć protegao preko svih granica, ali je u prirodi mjesta na kojem je on sjedio želja za ka-

lifovom čašću i znakom. Zato je on morao željeti tu čast, ma koliko se on kao čovjek i razumna glava tome protivio. Svi mi znamo da je iza jednog brda drugo, pa ipak idemo da pogledamo iza njega.)

Pomislivši da je Abdullah gladni lav, kalif se sjetio da treba naći i tigra koji već ima nešto plijena tako da se ima za šta boriti i svoju snagu uvečati nadom da će uvećati i plijen. Tako je našao horasanskog namjesnika Abu Muslima i uputio ga na Abdullaha. Računao je, valjda, da će on biti mnogo mirniji kad se njih dvojica međusobno izgrizu, što je dobar znak njegove vladarske mudrosti. Jaki namjesnici znače slaboga kalifa i slabi namjesnici znače jakoga kalifa, ma kakav on po sebi bio. Velika je država jaka cjelina jedino onda kad su joj oblasti slabe pa im treba da se naslone jedna na drugu i da tako snagu dobiju od cjeline koju sobom grade. Velika se građevina pravi od malih i dobro izlomljenih stijena, jer se velike gromade teško obrađuju i loše se uklapaju jedna s drugom.

Abu Muslim je pobijedio Abdullaha i on se od potpune propasti sklonio ovamo, kod svog brata Sulejmana, što je vojnički mudro ma koliko se nama ovdje ne dopadalo. Basra je dovoljno daleko i od Sirije, gje je poražen, i od Horasana, gdje mu je neprijatelj. Između Basre i Damaska je Hašimijja sa kalifovom vojskom koja Abu Muslima ne bi mogla mirno propustiti niti bi on na nju smio udariti ovako iscrpljen borbom s Abdullahom. Na kraju je mudro i to što se Abdullah od svog neprijatelja sklanja u neposrednoj kalifovoj blizini, dajući time znak da kalifu vjeruje i da se utiče njemu i njegovoj zaštiti pred svim neprijateljima. Time zapravo govori da on kalifu nikada nije bio neprijatelj, a ako mu nije neprijatelj, on nikada nije želio zauzeti njegovo mjesto. Na kraju treba priznati i to da Abdullahu, doduše, ništa drugo nije ni ostalo, jer se nakon onakvog poraza

može skloniti ili kod kalifa ili na onaj svijet, ali je mudro da najprije pokuša ovdje, jer na ovom svijetu moramo ostati koliko možemo, ma koliko znali da je onaj bolji.

Ne moram ti napominjati koliko smo se obradovali kad smo vidjeli Abdullaha jer smo znali da će nas njegovo dolazak odvojiti od naših života i da i naše glave dovodi u pitanje time što svoju sklanja u našu blizinu. Istina, te su glave došle u pitanje čim je kalif pomislio da bi Abdullah želio na njegovo mjesto, ali bi čovjek ipak malo više volio da se nesrećnik sloni malo dalje od njega. Tako je govorio Sulejman, ali je moj gospodar Isa uporno ponavljao da svoje glave možemo sačuvati jedino ako kalifa ubijedimo da niko iz porodice više ne želi njegovo mjesto, ako je ikada želio.

"Kalif će ti odmah povjerovati da na središnjem mjestu radije gledaš njega nego svog brata", govorio je moj gospodar Isa krijući da se ruga. "Kalif svakome sve vjeruje, a tebi će ovo povjerovati čak sa radošću i dah će izgubiti od zahvalnosti što si mu otkrio tako normalnu stvar. Kalif i jeste ono što je, baš zato što svakome sve vjeruje i što je zahvalan svima koji mu govore čiste istine i normalne stvari." "Ali šta da radimo?", pitao je Sulejman ne pristajući da primi poraženog Abdullaha pod svoj krov i ponavljajući da poraženi donosi nesreću, a nakon velikog poraza i nešto gore. "Ti si, čovječe, neprijatelj jer si brat neprijatelja", govorio je moj gospodar Isa. "Dok misli da mu tvoj brat radi o glavi, kalif će tebi raditi o glavi ma šta ti činio i mislio. Jedino što možeš, to je da ubijediš kalifa u odanost svih nas ili da izmoliš milost za Abdullaha, a time i za nas ostale." Tako se sve riješilo.

Ne znam šta bih ti o svemu rekao. Istovremeno mi se čini da je Isa u pravu i da se ja nikako ne bih mogao složiti s njim. Istina je da nam prijateljev brat nije prijatelj, a neprijateljev daleki rodak jeste nam nepri-

jatelj, ali mi se čini (ili se bar nadam) da je tako zbog jedne ograničenosti našeg znanja i zbog slabosti našeg razuma koje bismo se mogli osloboditi. Kad bi i u stvarnosti izvan ljudi bilo tako kako kaže moj gospodar Isa, kad bi i među stvarima u svijetu veze po suprotnosti bile jače od onih po sličnosti, kad bi se sve što je stvoreno jače vezivalo po neprijateljstvu nego po prijateljstvu, onda bi svijet bio pokrenut silom koja je najsličnija mržnji. A ako je mržnja ona sila koja je porkenula svijet, jasno je da ga nije mogao stvorito Milosrdni Bog jer u Jednome ne može biti dijelova suprotstavljenih tako žestoko da bi iz njizhove suprotnosti proistekla mržnja. A ja zaista vjerujem, ja moram vjerovati da je svijet stvorio jedan jedini Milosrdni Bog i da ga je pokrenuo u postojanje pomirujućom silom ljubavi.

Svijet koji je pokrenula mržnja ne bi bio od Boga jer je Bog jedan, a u okviru jedne cjeline nije moguća suprotnost koja je ravna mržnji. Osim toga, taj svijet ne bi mogao postojati jer bi se njegovi dijelovi, ako su međusobno povezani mržnjom, međusobno uništili. Mržnja pojačava suprotnost između dvije stvari do nepodnošljivosti, tako da jedna drugu moraju uništiti, ako su vezane jedna za drugu. Kao što od dvojice ljudi koji se mrze jedan mora ubiti drugoga viđaju li se često, tako bi u svijetu koji bi bio pokrenut mržnjom mogla postojati samo jedna vrsta stvari. To bi bio svijet sav od kamena ili sav od zemlje, sav od vode ili sav od vatre.

A naš svijet je jedan i čitav, što znači da ga je stvorio jedan Bog, i u sebi je raznovrstan i lijepo usklađen, što znači da ga je stvorio milosrdan Bog koji ga je pokrenuo ljubavlju. Tako ja mislim i mogu navesti mnogo dokaza, iako je dovoljan taj da ljubav suprotnosti usklađuje a ne uništava jednu od suprotstavljenih stvari, kao što mržnja mora činiti. Bog je dao stvari u parovima

čiji se dijelovi suprotstavljaju, ali se u ovom svijetu te suprotnosti lijepo usklađuju tako da svi dijelovi služe cjelini. Tako je dragi Bog dao vatru i vodu, i dao je vazduh i hranu, a dao je još sunce i mjesec, brijeg i dolinu, vlagu i vrelinu. Uostalom, o svemu tome govorim u jednom spisu na kojem već radim i koji ćeš dobiti uz jedno od idućih pisama. Još ne znam šta će biti – možda adab a možda će ispasti i priča, ali se nadam da će biti zanimljivo i od koristi. Izmislio sam emira straže koji se zove Gazvan i slikara koji je neviđen majstor svog posla, ali je misao istinita i sve što se među njima događa može biti istinito. Već bi bilo gotovo da me Abdullahov dolazak nije pomeo i vezao za poslove u kojima se ipak dosta loše snalazim a koji mi smetaju da razmišljam i pišem.

U posljednjih nekoliko dana morao sam napisati dugo pismo u kojem kalifa ubjeđujem da Abdullah nikad nije ni pomislio suprotstaviti se njegovoj vlasti. Ako je nekad tako izgledalo – on je to samo provjeravao i drugima pokazivao kalifovu moć i sjaj njegove milosti. Sulejman i moj gospodar Isa otišli su kod kalifa s tim pismom, s usrdnim molbama i s izrazima Abdullahove pokornosti. Postigli su više nego što smo se nadali, pa je jučer Isa došao zabrinut preko svake mjere. Kalif se čudi svemu što se dogodilo, on nije ni u snu mogao sanjati da će Abu Muslim onako bezumno napasti Abdullaha iz čista mira ("A jeste iz čista mira, sami kažite je li iz čista mira", kaže da je uzvikivao i ponavljao kalif ne dolazeći sebi od čuđenja), on će onog horasanskoga nasilnika oštro ukoriti i nikad više neće dopustiti takvo nešto… On bi iz ovih stopa krenuo i da ga kazni, ali još uvijek nema dovoljno sile za takav poduhvat, on bi Abdullaha vratio za namjesnika u Siriju, ali bi neprijatelji mogli to shvatiti kao podrugivanje jer kakav namjesnik Abdullah može biti nakon poraza ka-

kav je pretrpio – bez vojske, bez pobjede, bez slave koju je imao i koju namjesnici moraju imati. Poslao bi on njega, evo sad bi ga poslao, ali Abdullah nema kome i nema na osnovu čega biti namjesnik.

Ono što su od njega tražili, kalif im je dao bez razmišljanja i čak nije dopustio da se to nazove molbom: on Sulejmanu i mome gospodaru obećava da će ostati na svojim sadašnjim mjestima, on Abdullahu obećava svaku sigurnost i gubi dah od radosti što Abdullah želi da mu i dalje služi, on čak i sa mnom ima lijepih planova jer će graditi novu prijestonicu na desnoj obali Tigrisa, a ta prijestonica mora biti ukrašena i mudrim ljudima. Jedino traži da se sačini aman kojim on obećava sigurnost Abdullahu i da mu se donese na potpis, a to neka uradim ja jer on nema moći da se sada time bavi, pa neka se Isa zato vrati u Basru. A on se toliko radovao svemu tome da je Sulejmana zadržao na čašćenju, tako da se moj gospodar sam vratio kući da bi prekosutra opet išao tamo s amanom a možda i s Abdullahom. Ne znam hoću li ih više vidjeti, a aman sam danas napisao. Nadam se da se ni po čemu ne bi reklo da je moj.

Ističu sati noći i ističe svitak na kojem ti pišem. Prije zore će Rustem krenuti k tebi s ovim recima. Kako im zavidim! Prvi put u životu pomalo mrzim svoje ispisane riječi.

(Otkud ti Rustem, pobogu!? Kako ga nađe i kako se sjeti da mi ga pošalješ na vrat? To je nakaza koje se ja, iskreno govoreći, pomalo bojim. Ne strah, ali nekakva jeza, neka tih zebnja hvata me od njega).

Još samo ovo, najvažnije: ništa se nije dogodilo s nama osim što si mi trebala jače nego ikad. Ne bih ni podnio sve ovo da nisam imao tebe. Ti si moje toplo utočište. Abdullah."

Zapečatio je pismo i odnio ga u kuhinju da Rustem može otići čim ustane, ne budeći njega. Legao je, iako mu se nije spavalo, nadajući se da će barem odmoriti oči ako bude ležao sklopljenih kapaka. Ali nije mogao ni to jer se oči nisu htjele zatvoriti. Tako je ležao i zurio u mrak, bez misli i bez pokreta, bez jasne želje i bez ikakvog osjećanja osim teškog umora. Nije se mogao sjetiti od čega je toliko umoran, nije imao snage ni da se ozbiljno pita, ali je osjećao kako je na njega nalegao takav tegoban umor da bi iz glasa plakao kad bi za to imao dovoljno snage ili bar dovoljno vlage u sebi.

Zbog nečega se sjeti da Begzadi nije napisao ono o odnosu dijela i cjeline što mu se otkrilo dok je razmišljao o državi i obalstima. Htio je reći da je tako u svemu, da je uvijek cjelina sabrana u svome dijelu i da nam je razum dat baš radi toga da uzmognemo iz maloga otkriti veliko pomoću razuma. Iz travke otkrivamo livadu, iz kapi vode razumijemo rijeku. Čujemo samo jednu stranu riječi a razumom dokučimo čitavu. Na osnovu jednog dana razumom dokučimo vječnost, a onda iz toga, opet razumom, otkrijemo kolika je prednost Onoga svijeta na Ovim. Ništa od ovoga nije napisao, a i ono što je napisao ispalo je nespretno i mimo njegove volje, ali nema snage da ustane i dopuni pismo kao što je nekada činio.

Sve što radi ispada mimo njegove volje, ako ne ispadne suprotno njegovoj volji i namjerama. Ustade i zapali luč. Evo i ovo je mimo njegove volje – otišao je od kuće u svijet, radi velikog svijeta i velikih znanja, a život provodi u ovoj sobi u kojoj i jede, i spava, i radi, i s ljudima razgovara. Od svoje vlastite kuće on poznaje jedino ovu sobu, a nekad mu se čini da ne zna ni nju i da mu je ona prevelika. Prevelik je on sam

sebi, a tome bi višku dodavao sobe, kuće, svjetove... Gluposti.

Neko vrijeme je zvjerao po sobi, a onda se odluči i ode do kuhinje da ipak raspečati pismo i na drugom svitku doda ono o odnosu dijela i cjeline (nekad je radi jedne riječi ustajao i prepravljao čitav dio spisa). Tamo je dugo nastojao odgonetnuti je li kuhinja tako mračna zato što gori samo jedna luč koja ne može osvijetliti čađave zidove, ili se njemu samo čini da je mračna pošto svi spavaju. Na kraju je iz riže izvadio komad mesa i počeo ga jesti kidajući zubima.

Onda se opet našao u svojoj sobi i začudio se što te noći nije ložio vatru. Uvijek je, kad mu je teško, ložio malu vatru u uglu sobe i gledao u nju dok se ne ugasi sama od sebe. To ga je odvodilo od bola i svega ružnog. Noćas nije ložio, a noćas mu je trebalo ako ikada. Baš mu je teško. Treba biti dovoljno umoran da bi se nešto malo vidjelo onoliko dobro koliko treba. Dovoljno umornom oku sitnice daju naslutiti cjelinu. Bože, kako sam umoran i kako bi dobro bilo sada biti dječak, biti malen, malen. Biti u selu Džur u oblasti Fars. Ili barem biti bez svih mojih glupih grešaka. Malen.

II DIO: POUKE

1.

Isa ibn Ali je ostao nepomično ležati i nakon Mukaffinog ulaska. Nije se pomjerio, nije pogleda podigao, nije progovorio, samo je prema njemu kažiprstom gurnuo zdjelu s rižom i jezgrama računajući valjda da time dovoljno jasno pokazuje da ga je vidio. Mukaffa sjede prema njemu izmičući jastuk da bi pred gospodarom sjedio na tepihu i tako pokazao razliku među njima, pa se ljutnu na sebe jer mu dođe do svijesti da Isa leži. Mogao je slobodno sjesti na jastuk, jer bi se razlika vidjela po tome što jedan leži a drugi sjedi. Ovako je razlika prevelika, veća nego što je on spreman dopustiti. Istina je da on ne voli sjediti na jastuku, istina je da i kod kuće sjedi na tepihu, ali se ovdje ne radi o tome šta ljudi vole a šta ne vole, nego o tome gdje je njihovo mjesto i šta im je posao. Svi mi kod kuće radimo šta hoćemo, jer se kod kuće određujemo prema sebi, ali među ljudima moramo raditi ono što od nas traži naše mjesto, jer se tada određujemo prema drugima.

Čekajući da Isa progovori, gledao je oko sebe i uspoređivao sobu sa svojom. Vidjelo se da u ovoj njezin vlasnik ne boravi čitav dan, jer je mnogo urednija iako je stostruko bogatija od njegove. Sve je u ovoj sobi upravo tamo gdje treba biti po nekoj bezličnoj zamisli, a tako ne može biti u sobi u kojoj neko stalno živi i radi, jer živ čovjek u jednom trenutku vidi jedan a u drugom trenutku sasvim drugi raspored. Ne može čovjek

živjeti po zamisli, makar i svojoj, ne može ni disati kako je zamislio a kamoli da sobu tako raspoređuje i stalno je održava u tom rasporedu.

Razlika među njima bi se više nego jasno vidjela čak i kad bi obojica ležali jer je Isa za glavu viši od njega. Uvijek se pitao kako jedan čovjek može biti toliko visok i tako duboko se pozdravljati, kao da se iskreno divi svakom čovjeku s kojim se pozdravlja. Osim toga, on ne bi znao onako ležati, on nije mogao lijevu ruku onako zabaciti iznad glave ni onda kad je ležao s Begzadom nakon nihovih najsnažnijih zbliženja. Treba imati nešto čega on nema da bi se ležalo s desnom nogom savijenom u koljenu (bez imalo brige za to kako će se odijelo namjestiti oko noge) i s lijevom rukom zabačenom iznad glave. Treba biti bez normalnih ljudskih briga da bi se ovako uzimala jezgra ili grudvica ušećerene riže, pa se vraćala u zdjelu nakon što se prsti desne ruke nesvjesno poigraju s njom. Treba za sve to biti Isa ibn Ali, treba postići to da ti ne smeta tvoje kvrgavo koljeno i pretanka noga bez dlaka i povjerovati da nikome drugom to ne može zasmetati, ako se zbog nečega drugih uopće sjetiš.

Pa ipak isti taj Isa ima tamnu i kao ispečenu kožu na licu. Nikad nije morao boraviti na suncu, nikad nije imao razloga da se izloži vjetru i gurne glavu u oblak prašine ili pijeska, lice mu je usko i tvrdo kao kod pravog rođenog beduina. Zbog tog lica Mukaffa je mogao podnijeti službu i čak osjećati od nje neku ugodnost, jer mu se činilo da mu njegovo bijelo i mesnato lice daje dosta veliku prednost nad gospodarom ili bar poništava one prednosti koje gospodar ima.

– Uvijek sam govorio da se treba zamijestiti maslom i najprije malo zapeći u njemu – progovori najzad Isa. – Vidiš li kako je svaka kuglica lijepa i cijela, a ipak mekahna? I riža se lijepo razabere, svako zrno se

vidi i stoji za sebe, a istovremeno je kuglica lijepa, čvrsta i jasna, kao da su zrna jedva čekala da se sklope u nju. Sve je to od masla, ne smije se štedjeti na maslu kad se pravi slatki pilav. Nemoj praviti, ako nemaš dovoljno svega, bolje nego da pravi loš.

– Drago mi je da te vidim zdravoga, gospodaru – reče al-Mukaffa s velikim olakšanjem što konačno može progovorito. – Nisam znao da si se vratio.

– Nisam se vratio – zamišljeno odgovori Isa koji je izgledao kao da dalje razvija misao o maslu i njegovoj važnosti za slatki pilav.

– Ja te ipak vidim i tome se radujem. A znam da si prije tri dana trebao ići u Hašimijju kod kalifa i znam da sam se zbog tog puta brinuo.

– Trebao sam, ali nisam išao.

– Zar aman koji sam napisao nije u redu? Žao mi je zbog toga, gospodaru.

– U redu je, onakav je kakav aman treba biti. Znaš ti te stvari i dobro radiš svoj posao. Sasvim dobro.

– Zahvalan sam ti za lijepe riječi i radujem se ako si zadovoljan mojim poslom.

– Jesam, zadovoljan sam i želio bih te dobro nagraditi.

– Znači nisi stigao posvršavati sve poslove koje si želio?

– Jesam, brate, sve sam posvršavao za manje od pola dana, nije se tu imalo šta veliko svršavati. Ono pokretnoga dobra što imam razdijelio sam među pouzdane prijetelje da mogu djeci dati ako se ja ne vratim, a nepokretno imanje sam rasporedio ženama i djeci onako kako red i običaj propisuju. Tebi sam odredio kuću u kojoj stanuješ da bude tvoja do tvoje smrti a da onda pripadne tvojim nasljednicima.

– Hvala ti, gospodaru, mnogo mi dobra činiš, ali mi nije jasno što si sve to radio.

– Jasno ti je, brate slatki, kako nije. Treba srediti svoje račune prije nego se ode na put, a znaš dobro da ću od kalifa gotovo sigurno produžiti put.

– Razumijem te. Baš sam budala, tješim te tako što se pravim da ne znam o čemu se radi.

– Nisi budala, svi bi ljudi tako, ljudi se vole praviti da ne znaju ono što nije dobro. Ali i ja pričam budalaštine, ništa ne znači to što je nešto "ljudski". Ko kaže da ljudi nisu budale?

– A ti baš misliš da vas razdvaja zato što mu je lakše ukloniti vas jednog po jednog?

– Šta bi drugo moglo biti? Kod svojih stotinu pisara on mene šalje ovamo po aman, kao da će se tvoj aman u nečemu razlikovati od onoga koji bismo sastavili tamo. A Sulejmana ostavlja kod sebe da ga časti. Velika želja, kako je samo do sada uspijevao da je trpi?!

– Pa što si pristao da se rastenete?

– A šta sam mogao?

– Ne znam, nekako se oduprijeti. Da dođete obojica ovamo pa se odavde branite.

– Pa da mi onda s punim pravom i djecu pokolje. Ne bih, to ne bi bilo pošteno. A ako se pravim da ga se ne bojim i da mu vjerujem, možda će i on meni povjerovati.

– A bojiš ga se? – upita Mukaffa pa se sam lecnu od sladostrašća s kojim je to izgovorio, kao da on dobija nešto veliko ako se Isa boji.

– Jako. Pa evo je tri dana kako sam sve sredio za put, a nikako da odem. Tri dana ležim ovako i gurkam se da krenem, a ne mogu. Valjda me strah čitavoga ukočio, šta li je?

– Da bježimo? Ja imam nešto blaga, dovoljno za put. Ili ti idi, a ja ću ostati da prikupim tvoje i sredim sve što misliš da treba, pa ću ti se pridružiti.

– I onda se tamo gdje dođem upustim u trgovinu, šta misliš?

– Možeš to, a možeš i nešto drugo, možeš šta god hoćeš, samo nek je živa glava.

– Ne mogu, brate, ništa od toga, ne budi dijete. Kako bih se ja mogao baviti trgovinom?

– Nemoj prezirati trgovinu, to je čestit posao kojim se bave mnogi časni ljudi.

– Ništa ja ne prezirem, čovječe, samo ne bih da se bavim onim što nije moje.

– Ali šta možeš? Šta ti ostaje u ovoj situaciji?

– Ništa, mogu otići s amanom kod Mansura.

– A sam kažeš da se bojiš.

– Bojim, kako se ne bih bojao, ali ću se valjda nekako umiriti i otići. Može se to.

– Moram ti reći da te ne razumijem, ma koliko se naljutio na mene. Evo ja ću sve srediti da pobjegneš i da se smjestiš negdje u miru i ljepoti. Imam novog slugu, Rustema, Perzijanca, čini mi se silno spretan u toj vrsti poslova. On će te provesti do mog kraja ili gdje hoćeš i pobrinuti se za sve što treba. Ti ništa ne moraš, samo reci da hoćeš.

– Čovjek je, Abdullahu, ovakav ili onakav, on izgleda ovako ili onako i čini ovo ili ono. Kao što ne mogu imati zdrave zube jer su od nečega oboljeli još dok sam bio dijete, ja ne mogu biti trgovac jer to zbog nečega nije moja osobina. Ti bi to morao znati, o tome si, čini mi se, nešto i pisao. Nekom je osobina da ima zelene oči, a nekome da ima crne. Nekome je osobina da jednom u životu pobjegne, nekome da zaglavi u bijegu, a nekome da i ne proba bježati. Nekome je osobina da pogine u bici, nekome da zaglavi od gladi, a nekome da ga kalif ubije. Šta ja mogu ako mi je osobina da budem zadavljen u kalifovoj sobi u Hašimijji? To je čovjeku osobina, kao i oči baš takve boje ili bolesni

zubi. Samo sve to zajedno čini jednog čovjeka. Ja mogu otići u trgovce, možda mogu biti i dobar trgovac, ali to više nisam ja nego neki drugi čovjek.

– Pa što si me onda zvao? – viknu Mukaffa bijesno nakon duge pauze. Bilo mu je strašno, bilo mu je kao da ga je neko pljunuo ili kao da su ga izveli na trg. Zašto je ovo dopustio? Kako je mogao dopustiti da saželjenje u njemu nadjača i razum, i ponos, i njegova najdublja uvjerenja? I je li to bilo zaista sažaljenje? Nije li to prije bila radost, bezumna radost što se veliki Isa, koji zna tako opušteno ležati, boji i to se boji toliko da to priznaje? U tom napadu radosti htio ga je dovesti do kraja, htio je da Isa pobjegne i da ga on, Abdullah, njegov pisar, spasava i tješi.

Ali ipak nije tako ili bar nije samo tako. Zaista ga je žalio, zaista je žalio i njega i sebe, jer on svoga gospodara i zaštitnika voli. Možda mu zavidi na nekim stvarima, možda ga malo i mrzi kad vidi kako se lijepo i kako mirno raduje dobrom jelu ili poklonu (možda mu je najviše zavidio na tome kako zna primiti poklon, kako zna pokazati radost i učiniti da svima okolo bude lijepo, a da ta radost ipak ne bude prejaka i ne uveliča onog ko mu je nešto poklonio i priuštio mu radost), ali je sigurno da ga i voli. Sigurno je da bi doživio kao ozbiljnu uvredu, sasvim ličnu i sasvim neoprostivu, to da je Isa pristao pobjeći. A istovremeno je sasvim iskreno želio da ga spasi i da u tom novom životu opet budu zajedno, možda baš zato što bi bijeg uvelike unizio gospodara.

– Zvao sam te da s nekim popričam o strahu – odgovori Isa mirno, iako se vidjelo da mu nije lahko izgovoriti. – Bojim se, a nemam kome to reći i ne uspijevam savladati. Onda sam pomislio da bi mi ti možda mogao pomoći – pametan si čovjek a prijatelji smo. Računao sam da će mi biti lakše ako popričamo o tome,

a možda znaš i neki način da se iziđe nakraj sa svojim strahom.

– Ne znam – odgovori Mukaffa – ne znam nikakav način, a bojim se da ga i nema.

– Nije važno, sve će se nekako urediti.

– Kako će se urediti? Znaš li način da urediš?

– Ne znam, već sam uredio ono što sam znao. A ostalo će se valjda i samo urediti.

– Kako?

– Ne znam, onako kako mora. Idi sada, vjerujem da se više nećemo vijdeti. Oprosti mi ako nešto nije bilo u redu s moje strane. S tvoje je sve bilo, hvala ti.

– Možda ćemo se ipak vidjeti.

– To bi bilo dobro, tada bi sve bilo po starome i nikom ništa.

– Ti ćeš sigurno otići do kalifa?

– Sigurno.

Onda smo sigurno na kraju, pa ti moram nešto reći prije nego se rastanemo. Ja neću uzeti kuću u kojoj živim.

– Ja bih volio da uzmeš, prijatelji smo. A moji imaju dovoljno, za njih ne moraš brinuti.

– Ne brinem za njih, ali ipak ne bih. Nemam ja nasljednika i mislim da ih neću imati, a dok sam ja živ, naći će se nešto da sklonim glavu. Pa i ako neće, ne bih uzeo.

– Tvoja volja. Volio bih da uzmeš, ali te ne tjeram.

– Ne bi me ni mogao natjerati, ja ću iseliti ako se ne vratiš za desetak dana.

– Šta je to s tobom, kao da si nešto ljut na mene? Kaži ako ti nešto nije po volji.

– Sve mi je po volji, ali ne želim kuću. Sad bih pošao ako mi dopuštaš.

– Idi slobodno, neka ti je sa srećom. I oprosti mi za sve što sam ti iskvario ako se više ne vidimo.

– Ima li išta što bih još mogao uraditi za tebe? – upita na kraju Mukaffa s toliko žara da Isa ibn Ali iznenađeno zatrepta. – Bilo šta što ti treba ili što želiš? Čak i moja krv, ako te može zamijeniti.

– Budi sretan i spomeni me po dobru – odmahnu Isa i obori pogled. – A možda se ja i vratim, pa smo samo pravili budale od sebe.

S tim je riječima Abdullah ibn al-Mukaffa stupio iz hladovite sobe svoga gospodara u vreli grad u kojem je sve treperilo od jare i zračilo prigušenu svjetlost tamnih boja. Te su mu riječi treperile u ušima dok je išao prema svojoj kući sudarajući se s prolaznicima i posrćući preko nevidljivih prepreka. Te riječi je čuo i na raskršću na kojem je udario u natovarenu mazgu, ali ne zna je li ih tada izgovorio Isa ibn Ali ili su mu ih doviknuli prolaznici koji su umirali od smijeha gledajući kako se izvlači ispod tereta i između nogu preplašene mazge, pa nastavlja put ne otresavši se od prašine i ne provjerivši uboje od mazginog ritanja. Vodič mazge je, popravljajući tovar, dovikivao za njim i druge želje, ali se i on previjao od smijeha pa su mu povici bili nejasni, a Mukaffa ga ne bi čuo ni da je vikao mnogo jače i jasnije.

Grabio je kao sumahnut, kao da se jurnjavom nastoji osloboditi neke očajničke snage koja bi ga ugušila ako ostane u njemu. Sudare s ljudima i udarce koji su znali odjeknuti na njegovim rebrima gotovo da nije ni primjećivao ili ih je čak osjećao kao nekakvu ugodu, možda kao nešto što mu potvrđuje da je živ i da je još uvijek pri sebi. Nikad ne bi povjerovao da ga bilo šta, a pogotovo Isa ibn Ali i njegova sudbina, može dovesti u takvo stanje. Isa je dobar i drag čovjek, ali je Mukaffa ipak samo njegov pisar i nema razloga za ovakvu izbezumljenost. Boji se jer gotovo sigurno ide u smrt. Pa šta? Svi potpuno sigurno idemo u smrt, trebalo bi znači

pasti u ovakvo stanje kad god nekoga sretnemo. Gluposti, gomila gluposti i nespretnosti.

Do kasnog poslijepodneva tumarao je po kući ne uspijevajući da se sabere i ne nalazeći objašnjenja svome stanju. U neko doba je, tražeći bilo šta sigurno i poznato, uzeo ploču za pisanje i sjeo na svoje mjesto prema ognjištu. Uvijek je pisao tu, sjedeći na podu i bez naslona, držeći ploču na koljenima, jer mu se činilo da taj neugodni položaj koji sasvim brzo prouzrokuje bol u leđima i u kukovima, sabire misao na onu tačku koju želi promatrati duhovnim okom. Jedino u tom položaju posve sigurno će izbjeći napasti nepotrebnog opisivanja i dugog dokazivanja, a taj mu položaj pomaže i u mirnom vezivanju rečenica po razlozima i uzrocima, a ne po izražajnosti i zvučnosti.

Osim toga, na tome je mjestu zid bio dovoljno debeo da u njemu izdubi otvor u koji je uglavio dvije ploče i tako napravio svoje malo ognjište. Nekoliko travki, desetak grančica i malo devine balege dovoljno je da se zapali vatra u koju čovjek može gledati kad mu ne ide posao a teško mu je živjeti. Ta rupa u zidu isto je tako mogla pomoći da čovjek piše misleći na druge a ne na sebe i da govori o svijetu barem koliko i o sebi.

Nadao se da će mu ploča za pisanje i rupa u zidu koju je nazivao ognjištem i sada pomoći da se sabere, jer su te dvije stvari ono što zaista poznaje, možda dvije jedine sigurne stvari na svijetu. Ako upadne u gust mrak, čovjeku je najbolje da traži nešto što zaista zna – poznato mjesto ili neku stvar čije mjesto i prirodu poznaje odranije. Stojeći tu, na poznatome, može čak i sačekati, dovoljno siguran i sasvim miran, ponavljajući sebi da je na ovom svijetu najljepše to što sve prođe. A i ako nema poznatog mjesta, dobro poznata stvar će ga ispuniti osjećanjem sigurnosti koje će mu pomoći da sačeka kraj mraka ili da barem miran ode tamo gdje mraka nema.

Tako je nekako zamišljao i doživljavao svoje mjesto prema ognjištu i ploču za pisanje – ma šta se događalo u njemu i oko njega, ploča i ognjište će ga smiriti jer su poznati, svakodnevni, sigurni (a život u kojem je svakodnevno sigurno i postojano ipak se može podnijeti). Ma kako se osjećao i ma šta mu se događalo, on se može smiriti tamo gdje su njih dvoje jer su oni njegove najvažnije osobine, kako bi rekao Isa.

Tako je, zureći u ploču na koju nije zategao svitak, zaspao. U nemogućem položaju – s pločom na koljenima i s licem na ploči.

2.

Probudila ga je ploča za pisanje, udarivši ga po glavi kad se iz svoga sjedećeg položaja prevrnuo na lijevu stranu. Udarac ploče nije osjetio, nego ga je kasnije prepoznao razumom, ali u tome trenutku nije osjećao ni sebe, osim kao nesnošljive grčeve u stomaku i u bokovima.

U mrklome mraku i nijemoj tišini nije mogao ni naslutiti gdje je i šta je s njim, još uronjen u san i njegovom tjeskobom odvojen od ovog svijeta. Sanjao je sebe kao basranskog emira straže Gazvana u podrumu basranske tvrđave i svoga gospodara Isa ibn Alija kao stražara koji mu lomi prste. On nije kukao i nije ništa molio, junački je podnosio bol koji mu je u neko doba čak počeo prijati jer mu je pomogao da se sabere oko nečega skupljajući mu i dušu i tijelo oko prstiju. Jedino je uporno tražio da mu kažu zašto je uhvaćen, a stražar (koji je bio Isa, iako ni po čemu nije ličio na Mukaffinog gospodara, kao što ni Mukaffa nije ličio na svoga zamišljenog Gazvana, ali je zaista bio on) mu je mirno objašnjavao da je to njegova osobina i da pametnom

čovjeku drugi razlozi nisu potrebni. U snu je čuo taj glas, sigurno ga je čuo i sigurno bi ga poznao da ga čuje u ovoj stvarnosti. Mudraci kažu da su snovi nijemi, kažu da u snu nema glasova i boja, ali je Mukaffa dobro upamtio strahovito kićeno stražarovo odijelo, njegovo ženski bijelo lice i ciglaste ruke, a njegov kreštavi glas koji povremeno prelazi u podrugljivo zaprijevanje ne samo da je upamtio, nego ga sigurno neće tako skoro zaoraviti, ako ga se ikad oslobodi. Stražar je svojim kreštavim glasom (na Rustemov liči po onom zapijevanju, iako Rustem govori hrapavo i čak ugodno) govorio da se čovjeku ne može dogoditi ništa što nije već sadržano u njegovoj prirodi i da zato pametni ljudi ne pitaju zašto im se nešto događa. Oni znaju da im se to i to događa zato što su oni takvi i takvi, oni znaju da im se ne može dogoditi nešto što je mimo njihove prirode ili protiv njihovog karaktera. Oni zato i jesu pametni. Kalif Omer (neka bi Allah bio zadovoljan s njim) ubijen je dok je klanjao sabah i to je dio njegovog karaktera kao i vlastoljublje ili dobrota, to je dio njegove ličnosti kao ljubav prema ljudima ili velika stopala. Duboko u tvojoj prirodi je da budeš uhvaćen bez razloga i da ti se lome prsti, bez toga ti ne bi bio taj koji si i bilo bi nepravedno prema tebi kad ti se to ne bi dogodilo.

U mraku u koji je pao iz tvrđavskog podruma nisu ga boljeli prsti nego stomak i bokovi, ali je i dalje čuo glas koji mu objašnjava njegovu prirodu. Da bi ublažio grčeve u bokovima, oprezno se ispruži, pipajući nogama, i osjeti kako struže po pločama svoga ognjišta. To ga umiri i dozva ga u stvarnost njegove sobe, podsjeti ga na ono što se događalo toga dana i oslobodi ga mučne zebnje koju je u njemu stvarao stražarov glas, razdvajajući stražarovu i Mukaffinu stvarnost kao što treba.

Ustade i nasloni se na zid osjetivši da će pasti s ukočenih nogu, pa se nekoliko puta savi i uspravi da

protjera krv kroz tijelo i oslobodi se utrnulosti. Onda vrati ploču na njezino mjesto i razgrnu zastore na prozorima ne bi li otkrio koja su doba noći. Pošto je kroz prozor vidio samo mrak koji se jako zgušnjava tamo gdje su ukrasni grmovi, iziđe u vrt da prema zvijezdama odredi vrijeme. Računao je da nije mogao dugo spavati, jer ga u očima ne bi ovako jako peckalo da je odspavao bar koji sat (barem se u nesanice i ponašanje očiju razumije), ali je vidio da svi u kući spavaju. Ipak je, znači, kasno i oči ga peckaju od naglo presječenog sna.

Noć je bila hladna i nepomična, zasićena mirisom vode i močvare. Jedna od onih noći kakve on ne voli i zbog kojih se nikad u Basri nije osjetio kao kod kuće, jer su ovdje sve noći upravo ovakve. Sve je nepomično, sve liči na močvare i sve šljapće. Ovdje vole močvaru, ovdje život povezuju s tamnim, vlažnim i mekahnim, ovdje se truhljenju i kvarenju raduju kao preporodu i nečemu plodnom i dobrom. Kao da svi bez prestanka sanjaju majku. A postojani šum šedrvana samo pojačava miris močvare, iako je baš zbog tog šuma staza pod nogom ovako čvrsta i sigurna. Dobro je što Begzada nema vlažnog mirisa u sebi, ne bi je mogao ovako voljeti da nije onako prelijepo suha i svijetla.

Glupo je i nerazumljivo što je danas poželio da Isa ode kod njih i da zajedno tamo žive. On i Begzada su uvijek bili dovoljni jedno drugome, toliko dovoljni da u blizini nije mogao zamisliti nekog trećeg, pa čak ni njihovo dijete, ma kakav grijeh to bio. Otkud mu onda Isa s kojim ni ovdje nije osobito blizak i o čijim navikama ne zna baš mnogo? Kakav je to iznenadni napad bliskosti? Jer on je to u jednom trenutku zaista poželio i u tom trenutku mu se činilo da bi tada, s Isom i s Begzadom, imao ono nešto konačno, da bi to bio život u kojem se osjeća potpunost i da bi se tek tada u njegovom životu ostvarile sve mogućnosti. Ali zašto?

Ako mu je Isa toliko blizak i važan – zašto tek danas? Sve ovo vrijeme sasvim mu je dovoljno što Isa voli ono što on piše, što pokazuje sklonost da ga lijepo nagradi za to i time dokazuje da je dobar i mudar čovjek.

Mnogo mu se čudnoga danas dogodilo, kao da od samog jutra nije bio on nego neko drugi ili kao da se za doručkom u njega uvukao neki podrugljivi džin koji mu je izokretao dan i postupke, navlačeći mu na vrat neobične doživljaje. Neki ubogi džin koji ljudima ne nanosi veliko zlo, ali ih zato zbunjuje i navodi ih da se čudno ponašaju. Otkud mu ona silna radost što Isa priznaje da se boji? Pa ona djetinjasta osveta kad je odbio primiti kuću. Ona potreba da učini nešto za svog gospodara, kad je zanijemio od želje da se žrtvuje ili učini nešto krupno što će jasno pokazati njegovu ljudsku veličinu. I na kraju ona omamljenost u koju je zapao na povratku kući.

Ništa od svega toga na njega ne liči i njemu ne priliči. Nije on dijete da kao otrgnuta mazga juri iz pritajenog obračuna u bjesomučnu odanost i nazad, i to sa čovjekom s kojim je uvijek znao mjeru, s kojim godinama razgovara smireno, suzdržano i odmjereno. Begzada ga je uvijek optuživala za višak suzdržanosti i uvjeravala ga da previše mjere imaju samo ljudi s premalo srca.

Istina je da se prijateljstva, zavisti, osjećanja nadmoći i nemoći javljaju među ljudima, ali se ta osjećanja i obračuni do kojih ona dovode rješavaju svakodnevno i uzgredno, bez ponora i uzleta koje je on danas upoznao. Istina je da se upitao koliko ga to Isa prezire kad se ne stidi priznati mu svoj strah, ali je istina i to da mu je to bilo drago, pogotovo kad mu je Isa objasnio da je to iznad svega znak povjerenja i prijateljstva.

Najviše je bilo povrijeđenosti što je sam sebe iznevjerio. To mu je Isa baš mudro i zlobno prigovorio. Ti

si, kaže o tome nešto i pisao. Nije on o tome pisao nešto, pisao je on upravo to i upravo tako. U Malom adabu, čitav je spis o tome. Sve što u životu radi, čovjek mora uskladiti sa razumom, svojim mjestom u svijetu i sa svojom prirodom, vodeći računa o dobru, svome i drugih ljudi. Upute za razumijevanje dobra čovjeku daju vjera, običaji i predaja, njegov karakter i njegovo osjećanje sreće. Te upute su pravila o dobrom ponašanju i razuman čovjek će ih uvijek slijediti jer su one najbolji i najsigurniji put do sreće. Postupajući dobro, čovjek se neće ogriještiti ni o predaju ni o običaje, ni o vjeru ni o svoju prirodu, a to znači da će sebi stvoriti sreću kakva je moguća u ovom svijetu. Ogriješi li se o bilo koje od toga, sigurno neće ostvariti sreću, jer su dobro postupanje i sreća neraskidivo vezani jedno za drugo i služe jedno drugome.

Tako je on pisao i zaista je vjerovao u to što piše, vjerujući istovremeno da time najviše obavezuje samoga sebe. Taj spis je, uostalom, napisao za Begzadu i za sebe, da nekako razjasni svoj odlazak i da ga opravda i sebi i njoj. Zato je u središtu spisa pohranio njezinu misao – da dobro postupanje mora služiti postizanju sreće. Činilo mu se da će se najbolje opravdati i da će sve najbolje objasniti njezinim riječima i zato je iz njezinih riječi izvukao čitav rad. Pa joj ga nikad nije poslao, jer je u zamišljenom razgovoru s njom čuo kako ga podrugljivo pita je li morao otići do Basre da otkrije ono u što ga ona stalno ubjeđuje. A danas ga Isa podsjeća da čovjek ne može biti sretan ako se ogriješi o neku od onih stvari koje određuju dobro, dakle, i o svoju prirodu. Kakav je to on čovjek ako je mogao smetnuti ono što je jednom sam napisao?

Strese se osjetivši kako mu se odijelo lijepi za kožu od vlage. Istog trenutka pomisli kako to nije moguće jer toliko vlage ovdje naprosto ne može biti, ali je već

žurio nazad u sobu da zapali svoju vatru i gleda u nju. To bi moralo pomoći, uvijek je pomagalo pa će valjda i sada. Treba zapaliti vatru i zagledati se u nju, potpuno se i iskreno zagledati.

Često je čovjeku teško da podnese sebe jer mu se nikad ne događa da uradi upravo ono što je htio. Ili ne uspijeva poželjeti ono što radi, ili ne radi onako kako želi, ili ono što radi i želi ne ispada onako kako očekuje. Nekad se jave sjećanja koja čovjek nipošto ne želi, pa se učini lijepa onako ovijena maglom i daljinom. Tako njega ponekad napadne sjećanje na vrijeme kad je bio Rusbeh i dječak u dolini punoj boja, pa mu dođe da uzdiše, da se sklupča i smanji u nekom krilu, osjećajući kako mu tjeme grije topla i mehka ruka. I nije problem u tome što on više nije Rusbeh engo Abdullah, što se ne može smanjivati nego jedino može pomalo umirati, što on zaista vjeruje u jednoga jedinoga Boga jer bi ih moralo biti beskonačno mnogo, ako bi ih bilo više od jednog... Nije to problem, raspetljao bi se nekako taj čvor koji se u njemu svezao mimo njega i njegove volje. Problem je u tome što je to lijepo sjećanje čista laž, što ono nije sjećanje nego potreba jer se ništa takvo nikada nije događalo. On takvog djetinjstva nije imao jer mu je majka bila plačljiva i neuravnotežena žena, tako da nije tješila i grijala rukom ona njega nego on nju, stalno uplakanu i uzdrhtalu bez jasnoga i razumljivog razloga. A od boja u toj blagoj dolini najbolje se vidi prljavosmeđa boja krasta na očevoj osakaćenoj ruci, kao što se od svih događaja iz djetinjstva najbolje pamti suđenje ocu i njegovo sakaćenje. Zašto ga onda, kad god mu je teško, preplave takve slike koje se podmuklo predstavljaju kao sjećanja? Kažu da ljudima, što su stariji, sve jače treba djetinjstvo, ali je on valjda premlad za vraćanje u djetinjstvo, a pogotovo za izmišljanje nekakvog sretnog djetinjstva kojeg nije bilo ni u tragu.

Zato je vatra dobra. Plamen ublaži boje na slikama koje se nameću i rastoči oblike u izmišljenom sjećanju, tako da se te napasne slike razliju i pretvore u blagu razvodnjenu tugu od koje je čovjeku lijepo. Salijeću ga, doduše, napasti kao što je želja da plače, ali se dosta brzo i ta želja izgubi, pa čovjek zažali za njom jer je ona ugodna i dobra, sasvim dobra, ma koliko bila smiješna kod muškarca i to odraslog čovjeka. Gledaš u užarene komadiće drveta i balege, gledaš kako se osipaju sivom skramom tankom kao dah, od koje se zatamnjuju i izmiču oku, baš kao sjećanje, stvarno ili izmišljeno. Zato se valjda uspomene toliko vole, ma kako to bilo neukusno. Sve je najljepše i najviše se voli u tom trenutku najjačeg sjaja – prije nego će se osuti sivom skramom i početi da se lagahno gasi. Najgluplja izmišljotina postaje dragocjena uspomena ako je prevučeš tom sivom skramom i pokreneš je prema gašenju. A vreli sjaj užarenog drveta kao da prosuši čovjeka, kao da ga očisti, isisa mu tugu i ostavi ga lagahnog i dobrog kakav je uvijek želio biti. Jedini časovi u kojima čovjek bez problema podnosi sebe jesu oni koje provede gledajući u vatru, a sebe čak i voli kad vatra krene prema gašenju.

Morao je, naravno, poslati Begzadi Mali adab pisan prema njezinim mislima i iz sjećanja na nju, ali bi se gotovo moglo reći da je u tome što ga nije poslao više ljubavne šale nego nekog zla ili manka čestitosti u njegovom karakteru. Strašno je, doduše, što je nagovarao čovjeka da bježi, kao da je neko drugi napisao ono što je napisao lično on, ali to je bio trenutni zaborav zbog iznenadne i nerazumljive bliskosti koju je osjetio prema svome gospodaru. Treba razumjeti da je on umoran i slab, da ljudi griješe i da bi on tako rado opet bio dječak, bio bez pamćenja i bez ičega u duši osim osjećanja ugodne topline koju širi ruka naslonjena na njegovo tjeme.

Tada se tiho i oprezno otvoriše vrata, kao da se onaj ko ih otvara boji da njihovo otvaranje nekome nanosi bol. Mukaffa se lecnu i okrenu, ali se vidjelo jedino kako se na tamnom zidu širi još tamnija pukotina. Nikoga nije bilo u otvoru, niko se nije javio niti pojavio, samo se čulo struganje vrata koja se miču prema zidu, rastvarajući i oktrivajući pred okom prazni i mračni prostor iz kojega bi trebala izbijati hladnoća. Te hladnoće u stvarnosti gotovo sigurno nije bilo, ali je Mukaffa sasvim jasno osjetio kako se iz razjapljenih vrata ledena tama pruža prema njemu i lijepi mu se po koži zaustavljaljući u njemu svaki pokret, svako osjećanje, čak svaku potrebu. Jedino je misao sinula i gotovo ga presjekla svojom jasnoćom, kao da ju je na njega bacilo nešto iz otvorenih vrata. On se boji, on je oblijepljen strahom kao košuljom ili kožom i zato je danas osjetio onu zbunjujuću ali čudenu bliskost sa svojim uplašenim gospodarom. Ne znajući za svoj strah, on je uplašenog čovjeka koji mu se ispovijeda osjetio kao nekog najbližeg, gotovo kao samoga sebe, toliko bliskoga da bi ga podnio između sebe i Begzade. Kako i ne bi kad je u njegovim riječima prepoznao najdublji sadržaj svoje vlastite duše?

– Vidim te, vidim, gospodaru – pojavi se u rupi Rustemova otkrivena glava, a onda i on uđe u sobu. – Tako je to uvijek bilo, da mudri bdiju dok budale spavaju. Mora tako biti i sada, moramo nas dvojica bdjeti dok cijela Basra spava. Zato sam ja i došao ravno u sobu, računajući da bi moj gospodar mogao biti budan, jer je moj gospodar čovjek mudar, a mudri ljudi bdiju i razumijevaju ono što budale snađe neočekivano. Ali sam ipak došao tiho, bez najave i lupanja, jer sam ja čovjek odan i ne volim buditi gospodara ako on ipak spava, jer se čak i najmudriji ponekad umore pa malo zaspu.

Sve je to Rustem izgovorio stojeći u samim vratima, nagnut duboko naprijed i uživajući u svome nemogućem položaju. Kao da je njegovoj lakrdijaškoj prirodi neobično godilo da bude iskrivljen i govori zakrećući glavu prema desnoj strani ili prema gore. Uvijek je govorio tako, prema gore ili ustranu, a je li mu godilo samo će on znati.

Nakon pozdravnih riječi ušao je u sobu, došao do Mukaffe, razdragano protrljao ruke pružajući ih nad vatru kao da se grije, a onda se na prstima vratio da zatvori vrata. Skidajući ogrtač i nemarno ga bacajući na pod, progovorio je opet, ali sada tiho, gotovo šapatom.

– Raduje me to što vidim, gospodaru, to baš godi srcu mome, ali jako brine moju pamet koja nije baš budalasta kao što bi se na prvi pogled reklo. Nije, vjeruj mi, ja sam mnogo pametniji i čak sam mudar, ali ne volim da se to zna. Ja čak imam i tajne, imam tajne za koje niko ne zna, ali ih čuvam i to ih čuvam baš ovako – praveći se budala. Jer budale misle da ja, ovako blesav, ne mogu imati tajne. Ali nisam blesav ja nego oni, a oni su i budale, i ja, koji nisam blesav, kažem ti da bi trebalo biti malo oprezniji.

– Što to ti pričaš, molim te? – povrati se najzad al-Mukaffa. – Otkud ti pravo da mi ovako upadaš i šta to sad pričaš? O čemu se radi?

– Tako, tako, to volim, to volim – podvikivao je Rustem namigujući prema ognjištu na kojem se vatra pretvarala u komadiće žeravice koje je Mukaffa tako volio. – Čak ni meni, čak ni sebi samome. Nema u takvim stvarima povjerenja niti prijatelja, u tim stvarima svi mogu biti opasni. Zato uvijek moraš ovako kao sada: "Ne razumijem", "O čemu se radi" i gotovo. Ništa više i nikom više – ti ništa ne znaš.

– Ja zaista ne znam o čemu ti govoriš. Zašto si upao ovamo i o čemu melješ?

– Baš tako: "Ja ne znam o čemu govoriš", baš tako, dragi gospodaru i radost moja – trljao je Rustem ruke i zadovoljno se udarao po butinama. A onda naglo spusti glas, zakloni usta desnim dlanom i zakoluta očima. – Ali ne sa otvorenim vratima, gospodaru. Kad god to radiš, podupri nečim vrata ili ostavi nekoga pouzdanog da ih čuva od radoznalaca i sumnjičavaca, od uljeza i od prijatelja. Nekoga sasvim pouzdanog.

– Hoćeš li ti konačno progovoriti jasno!? – viknu Mukaffa bijesno i krenu prema Rustemu kao da će ga udariti.

– Eh, gospodaru, ne moraš sa mnom pretjerivati, ne bar sada kad sam otkrio sve. Dobro sutra, sutra pretjeruj i pravi se da nemaš pojma, ali nemoj baš ovaj čas. Hajde, da te umirim, mogu ti priznati da i ja to radim, pa da postanemo prijatelji. Zato ti sve ovo govorim, zato što volim i što osjećam da smo isti. Ali ja to mudro, ja naložim vatru praveći se da mi treba zbog nečeg. Evo vidiš – izvadi iz njedara Rustem neku odvratnu bezobličnu figuru napravljenu od roga – ako nekoga ima u blizini, ja mu uzmem objašnjavati da se rog mora rasparati na vatri i da onda postane mehak kao duša, postane takav da te naprosto moli da ga obrađuješ i oblikuješ po svojoj volji. Ali vatra mora biti od nekog mekahnog drveta s malom toplinom, jer će se od jakog drveta rog zapaliti ili spepeliti. I sve tako, pričam, objašnjavam, naivni čovjek mi vjeruje i gleda kako da se izvuče, a ja sve vrijeme znam svoje. Razumiješ li me, gospodaru?

Rustem se rastapao od miline uživajući u svojoj mudrosti i snažno namigivao na Mukaffu, kriveći pri tome čitavo lice i očito mu dajući neke tajne znakove. Nekoliko puta mu je ispred lica pronio svoju figuru od roga, a onda je opet brižno zamotao i pohranio u njedra kao pravu dragocjenost.

– Lukav je Rustem, ne možeš ti Rustema prevariti i navesti ga da lahko otkrije svoju tajnu, zna Rustem koliko vrijedi njegova koža i samo će je po toj cijeni dati ako se baš mora – na kraju uzdahnu Mukaffin noćni sugovornik i zavali se na jastuk sa zadovoljstvom umornog čovjeka.

– Ja tebe zaista ne razumijem – zavapi Mukaffa s očitom molbom u glasu, na šta se Rustem uspravi naglo i ponešto netrpeljivo, kao da se osjetio prevarenim.

– Razumiješ, brate, kako nećeš razumjeti. Govorim o onome što ti radiš, govorim o onome u čemu sam te zatekao – o molitvama. I moji su stari, čovječe, vjerovali u vatru, pa i ja vjerujem, ma koliko odanosti pokazivao novoj vjeri. Nemam ja ništa protiv naše sadašnje vjere, ali ne bih ni onu staru ostavio jer je, računam, dobra i za mene ako je mojim starim bila dobra toliko vremena. Ne traži mi, mislim ja, ni jedna vjera da jede, pa neka mi ih onda dviju – ako ne smeta meni, neće smetati ni jedna drugoj. Eto, o tome ja govorim, dragi moj gospodaru, i kažem ti da mi je srce puno radosti što i ti pamtiš i tako misliš, iako si mnogo postigao u novoj vjeri. I kažem ti da je tvoj oprez mudar, iako je smiješan preda mnom, pa ti i to kažem. Ja te neću odati, ja te volim iz dna duše, a ja kad volim, onda volim i činim samo dobra. Jedino ti više nisam sluga, jer ne može čovjek biti sluga onome ko je isti kao on, nego sam ti prijatelj, jer su ljudi prijatelji ako su isti u nečemu.

– Ama ti si meni budala i budala ćeš mi ostati – nasmije se Mukaffa bijesno – a nisi mi ni sluga ni prijatelj i nikad nećeš ni biti. Satima s tobom ovdje raspredam gluposti misleći da je iza toga Bog te pitao šta, a ne znam šta mi je sa ženom i što si ovako brzo došao.

– Znači nećeš da budemo zajedno? – upita Rustem ukočeno i sasvim tiho.

– Kako zajedno?

– Znaš ti kako. Ovako – prošapta Rustem pokazujući na ognjište.

– Nemam ja, čovječe, s tim ništa – odmahnu Mukaffa nemarno. – Ja sam ovu vjeru primio zato što mi zaista treba samo jedan Bog kojemu ne možeš nauditi ako ga poliješ vodom i kojemu inače ništa ne možeš. Bolje kaži ti meni šta mi je sa ženom i šta je bilo.

– Nije dobro. Kaže da je ružna i da se naočigled suši. Ne prima je sa hrana, ne odmaraju je snovi, na njoj se ne drži ništa od onoga čime se uljepšava za tebe ili za sebe. Kaže da nije dobro iz jednoga od tri moguća razloga. Ili je, kaže, ti ne voliš pa se ne možete povezati, jer si ti obuzet nekom drugom ili nečim u šta njoj nema pristupa. Ili se jednom od vas dvoje nešto loše sprema. Ili će se među vas umiješati neko loš. Može biti sve troje ili jedno od to troje, ali je nešto od toga.

– Jesi li donio pismo?

– Jesam, ali ona kaže da to nije pravo pismo jer ti ne želi više pisati o strahu. Pravog pisma, kaže, neće ni biti dok opet s vama ne bude u redu. Daj mu, kaže, ovo, on će sve razumjeti, a ti donesi ono što on odgovori ili mi dođi reći ono što on kaže.

– Dobro, daj mi to što si donio. Doći ću po tebe kad mi zatrebaš.

3.

"Dragi moj neuhvaljivi,

zovem te, tražim, čekam – nema te. Izmičeš mi kao lijepa mogućnost ili pretjerana nada. Ne dolaziš mi u snove, ne odazivaš se u osamljene sumrake da sa mnom razgovaraš, ne uspijevam te dozvati čak ni kao želju u onim trenucima prije sna, u kojima si me uvijek pohodio. Je li ti jasno šta znači to da te čak ni moje

tijelo više nepoznaje? Ono se tebe ne sjeća, a ti do njega ne znaš (ne želiš?) naći put. Je li to konačno?

Kad sam osjetila da predugo traje vrijeme u kojem ti ne dolaziš, pokušala sam čarati ne bih li te dozvala. Najprije dugo čitam nešto od onoga što si napisao, nastojeći da oponašam tvoj izgovor, a onda zatvorim oči, pokrijem se svitkom po licu i dozivam te, dozivam, čekam. Tijelo mi se ne sjeća tvojih dodira. Pokušavam te zamisliti, pa ni u tome ne uspijevam. Dok ti sklopim ruke, lice ti se raspline u nekakav iskrivljeni obris koji ni po čemu ne liči na tebe. Ni glas ti ne čujem, osim kad čitam nešto tvoje oponašajući tvoj govor. Zar si se zaista potpuno pretočio u nekog drugog? Ili naprosto više ne postojiš?

Dozivajući te čitanjem, našla sam ovu priču. Dobro znam da mi je nisi poslao ovako uobličenu, sjećam se samo bilježaka koje si poslao ne bi li se oslobodio potrebe da se baviš ovim slučajem. Ne moram te uvjeravati da je ja nisam napisala. Ne bih znala, a ne bih ni htjela jer i dalje mislim da je pisanje zamjena za doživljaj. Možda je bogatije i ljepše od doživljaja, kako ti tvrdiš, jer umjesto jednoga konačnog nudi bezbroj mogućih doživljaja, ali bih ja ipak ostala na sigurnom i izabrala jedan stvarni umjesto bezbroja mogućih doživljaja. Uživajući u našoj mogućoj ljubavi, osuših se kao suvišna grana.

Šta ti govori ova priča? Meni kaže da sam prepuštajući se mogućim ljubavnim zagrljajima s tobom došla blizu mjesta od kojeg počinje ludilo. Tebi će možda reći nešto više, zato ti je šaljem. Samo ne znam hoćeš li je smatrati svojom, ili mojom, ili našom. Šta misliš?

Na tvoje žalopojno pismo ne bih odgovarala, dragi moj blaženi mišu s ruba pustinje. Čula sam tvoju priču onda i pročitala sam je sada, i nemam šta reći sada kao

što nisam imala ni onda. Svi slijedimo svoju sudbinu i svoju prorodu. Vjerujem da ti je teško među tvojim gladnim lavovoima, ali znam da bi svoj život smatrao promašenim da nisi prodro u njihovu blizinu. Mene si volio i sa mnom si lijepo živio (znam to sada i znala sam onda kad si odlazio a ja te puštala da odeš), ali si otišao da stičeš znanje u središtu svijeta. To znanje su oni i život u njihovoj blizini, ono ti je trebalo više od mene i od ljubavi sa mnom. Ne krivim te, ti si takav, ali sada nemoj kukati i tugovati, a pogotovo se nemoj prativi zbunjenim i nesretnim. Ako ti to može nešto pomoći, podsjećam te da su i tvoji lavovi nečiji miševi. Negdje hoda nekakav lav koji će pokrenuti pomamljeno krdo da se ispuni njihova sudbina, upravo onako kako oni pokreću krda radi tvoje sudbine. Uvijek negdje neki lav gladuje.

Ali to nije naše, sve se to nas ne tiče, neću o tome. Bojim se. Pojavi se ili se bar javi, ali kao ti, a ne kao blaženi miš koji mudruje i podučava ljude u vještini vladanja. Uplašena sam i umorna, toliko umorna da se više ni za tebe ne mogu boriti. Zato se pojavi sam, bez mog poziva. Begzada."

PRIČA O MUTEVEKILU I ZUBEIDU

Priča se da je veliki emir Hadžadž ibn Jusuf, mir duši njegovoj, kojega su buntovnici i nezadovoljnici prozvali Zalimom, bio prijek i netrpeljiv čovjek koji nikoga nije volio i koji u svojoj blizini nije trpio šale, smijeha i veselja. Istina je da on nije imao harema i da se malo ljudi moglo pohvaliti time da mu kao prijatelji zalaze u kuću, ali se ipak može reći da su zavidljivci i buntovnici, koje je sabljom i strahom prisilio da poštuju red u svijetu, izmislili te priče o njemu, ne bi li ga

ocrnili i u pamćenju ga ostavili kao nasilnika i mrzovoljnika. A istina je da se on volio i smijati i šaliti, da je čestite ljude okupljao oko sebe i znao ih nagraditi ako ga dobro nasmiju i lijepo zabave.

Mnogo bi o tome mogao ispričati pjesnik Mutevekil koji je stalno bio uz njega i koji je zajedno s njim došao iz Hidžaza u Kufu kao da mu je brat, rod ili rob. Mogao bi ispričati Mutevekil koliko se puta on lično našalio s velikim emirom Hadžadžom, i to čak i onda kad onome nije bilo do šale, pa je uvijek imao mjesto u njegovoj kući i mnogo je dobra od njega vidio.

Jedan je zanimljiv i istinit slučaj ispričao Muhammed al-Huzaji koji ga je slušao od svog oca koji je tu bio prisutan. Emir Hadžadž je, po dolasku u Kufu, objavio narodu da traži pokornost i poslušnost kalifu Abdul-Maliku, neka bi Allah bio zadovoljan s njim, i da će tada svima biti zaštićeni život i imanje, a da će strogo kazniti sve one koji ne budu poštovali tu njegovu riječ. Iste je večeri Mutevekil pitao velikog emira Hadžadža kada misli sebe kazniti zbog neposlušnosti kalifu, a on da je svjedok te neposlušnosti i uvijek će je posvjedočiti. Svim gostima koji su došli na večeru da pozdrave novog emira, a u gostima su bili svi ugledni ljudi iz Basre i Kufe i iz cijeloga Iraka, stade zalogaj u grlu i svi pogledaše Mutevekila zabrinuto ili uplašeno, a neko možda i zlurado, ako mu je zavidio na vještini da svirkom obraduje ljudsko srce i na mjestu uz koljeno moćnog velikog emira.

"Jesi, gospodaru, ja svjedočim da si bio neposlušan prema kalifu, Bog mu život produžio, jer sam lično bio prisutan", govorio je Mutevekil kao da drži sudbinu ili kao da ispituje koliko je njegov gospodar sposoban trpjeti. "Ja sam bio kad ti je naš gospodar kalif, Allah mu slavu uvećao, ponudio da izabereš deset robinja iz njegovog harema, a ti si otklonio rekavši da ćeš umiri-

vati žene kad umiriš narod. Još si rekao, svojim sam ušima čuo, da si ti vojnik i da ne znaš šta bi sa haremom, a da ti je blago tvoga gospodara milije i od tvoga vlastitog. Je li ti on rekao da izabereš? Jeste. Jesi li ti izabrao? Nisi. Je li to neposlušnost? Jeste. Jesam li ja šta slagao? Nisam. Hoću li sada biti kažnjen? Hoću! Zašto? Pitajte moga gospodara, ja zaista ne znam jer sam rekao čistu istinu."

Nije bio kažnjen za ovu mahnitu šalu, nego je čak dobro nagrađen i svi su se od srca smijali, a najviše veliki emir Hadžadž za kojega ipak zli jezici kažu da je bio mrk čovjek prijeke naravi koji nuje volio i čak nije mogao podnijeti smijeh i šalu.

Opet je veliki emir Hadžadž priredio veliku i sjajnu večeru kakva priliči njegovoj milosti i ugledu kad se vratio iz Mekke gdje je sabljom i riječju umirio buntovnike i smutljivce raznih vrsta. Na toj večeri je Mutevekil opet pravio šale, pričao, svirao i zabavljao ljude kako samo on umije, sklapao šaljive i ozbiljne stihove, sve dok nije dojadio svima, a najviše velikom emiru Hadžadžu. Tada je emir pozvao stražu i naredio da Mutevekilu na glavu stave ular, na leđa samar a ispod leđa podrepnjak za magarca. Onda ga je svojom rukom vodao između gostiju i smijao se kao niko od njih. Kad su Mutevekila pitali šta ga je to snašlo, on je, onako uređen, odgovorio: "Evo mi naš gospodar dao odijelo najboljega među svojim neprijateljima i onima koji ga mrze", a emir Hadžadž se ni na to nije naljutio nego se od srca nasmijao i bogato ga nagradio, dopustivši mu uzgred da opet sjedne među njih normlano odjeven.

Ta je večera potrajala do kasno u noć, a Mutevekil je nakon večere otišao kod velikog junaka Muhalleba ibn Abu Sufre koji ga je pozvao da se natječe u sviranju s jednom njegovom robinjom. Pošto je slavio pobjedu i svoje veliko junaštvo pokazao u bici sa haridžijama

Muhalleb je iznio i vina, i badema, i mesa raznih ptica, a robinja s kojom se Mutevekil trebao natjecati bila je lijepa i vatrena, s pokretima kao u gazele i s očima kao zvijezde u noći mladog mjeseca. Tako se Mutevekil proveo kao malo koji među ljudima, stalno se štipajući za bedro da provjeri je li budan, a ipak je svirao kao da je dospio u neki od boljih svjetova, i pobijedio je robinju u sviračkom natjecanju, i dobio je robinju na poklon sa svom njezinom opremom od dobrog i razdraganog Muhalleba.

Idući ujutro svojoj kući, zanesen i umoran, slušao je Mutevekil svoju svirku i robinjin govor, a najbolje je čuo Muhallebove riječi pohvale i izjavu da će, dok je on živ, Mutevekil uživati njegovu zaštitu i naklonost, jer zabavnijeg čovjeka nema od mora do mora. Tako je išao kroz grad kao kroz neki čudesni vrt, slušajući svirku i riječi ugodnije njegovom uhu od svirke, a gledajući svoju robinju koja je zaista najljepša među ženama i ništa manje lijepu prebogatu trpezu za kojom je osvanuo.

Tako je, ne znajući ga i ne videći, prošao pored prosjaka Zubeida, nekadašnjeg velikog junaka koji se predao prosjačenju kad su počeli nemiri, govoreći da on neće vojevati ako treba prolivati bratsku krv. Svi su u Kufi znali ko je i kakav je Zubeid, svi su ga poštovali, a neki su ga i voljeli, pa je svaki čestit čovjek, prolazeći tuda, stao da malo porazgovara s njim, da uzdahne što takav junak ode u prosjake, da ga zamoli da počne raditi i obeća mu pomoć ako se Zubeid posveti nekom poslu. Valjda se zato Zubeid tako razbjesnio kad je Mutevekil prošao pored njega ne pogledavši ga, pa je potegao na njega sabljom da ga ubije i odsjekao mu desnu ruku (dobro je učinio Zubeid što je otišao iz vojske na vrijeme da ostavi uspomenu velikog junaka i vještog vojnika, jer bi mu ovakav zamah u borbi pomutio tu uspomenu).

Možda bi on, onako bijesan, i ubio jadnog Mutevekila da se bazar nije već prilično napunio ljudima tako da se na Mutevekilov vrisak sleglo pola Kufe i napravila se takva gužva da se nije moglo disati, a kamoli ubijati bližnjeg svoga. Padajući iz svoga čudesnog vrta na prašnajvu ulicu Kufe i pod Zubeidovu sablju, Mutevekil se, srećom, onesvijestio pa su mu mogli na miru zatrpati ranu prašinom i tako mu zaustaviti krv. A u tom času i trenutku tuda je naišla robinja koju je prošle noći zadobio svirkom, idući u njegovu kuću sa svom svojom opremom i s bogatim darovima od Muhalleba, pa je, videći svoga novog gospodara u prašini i u krvi, pocijepala haljine i pala, jecajući, po njemu. Rekla je ljudima da ga brzo nose kod Muhalleba, a tamo su mu patrljak zapekli vrelim uljem i tako mu spasili krv i ostatak života. To je bilo s njim.

A Zubeida su stražari odveli kod velikog emira Hadžadža da mu sudi. Emir se silno razgnjevio na svoga bivšeg vojnika i zaprijetio mu najtežim kaznama jer je nasrnuo na život čestitog čovjeka i njegovoga bliskog prijatelja.

"Teško tebi, šta si to učinio?!", vikao je emir crveneći od gnjeva. "Ja te moram kazniti i kad ne bih htio, a zamisli kako ću te tek kazniti ovako – kad to i hoću."

"Čini sa mnom što ti je volja, ja sam to i zaslužio", reče Zubeid.

I upravo je emir zaustio da mu izrekne kaznu, kad upade Muhalleb i pade pred njegove noge.

"Prepusti mi, gospodaru, dušu ovoga čovjeka jer sam sinoć u srcu zavolio tvog pjesnika Mutevekila", zamoli Muhalleb ljubeći zemlju između emirovih ruku.

"Kako možeš to moliti, nesretniče, ako znaš šta je ovaj učinio?!", ponovo se razgrnjevi veliki emir Hadžadž. "Ako me još jednom zamoliš za njegov život, odjsjeći ću i tvoju glavu, jer on mora biti kažnjen."

"Nisam ga ja ni mislio iskupiti od kazne, gospodaru", uze se zaklinjati i pravdati Muhalleb, još jednom ljubeći zemlju između emirovih ruku, "nego sam htio da mu Mutevekil sudi kad dođe do sebe. Zaslužio je od nas toliko da presudi nasilniku koji je nasrnuo na njegov život."

"Vodite ga", zapovjedi emir stražarima pokazujući na Zubeida, a Muhallebu objasni da će suditi njemu lično pokuša li spasiti onog nasilnika i bjegunca iz vojske koji više voli prositi neglo služiti svojim gospodarima. Vikao je da mu Muhalleb svojom glavom jamči za Zubeidovu, da Zubeida treba posebno strogo kazniti jer je nečuveno da neko odbije ratovati s buntovnicima i smutljivcima, a nasrće na emirove prijatelje i čeljad. Onda se zakleo da će on svojom rukom posjeći svakoga ko pokuša Zubeidu pomoći.

Mutevekila su u Muhallebovoj kući pazili kao da im sreća od njega zavisi. Na njegovoj trpezi je bilo voća i mesa svih vrsta, za napitke su se na njegove oči cijedile u vodu po dvije tri trske, a u san ga je svake noći otpremala i ujutro iz sna dozivala njegova lijepa robinja svirkom kakvu ni on nije mogao zamisliti. Tako su ga pazili da je jednom glasno poželio izgubiti i drugu ruku ili barem uho, ne bi li se produžilo obilje kojim su ga okružili i pažnja koju mu posvećuju. Zbog takve se pažnje za desetak dana oporavio dovoljno da on i Muhalleb odu do velikog emira i dogovore se o kazni za Zubeida kojega je straža pratila čak i na ono mjesto.

Emir se obradovao Mutevekilovom oporavku i duboko zažalio što više nikada neće slušati njegovu svirku. Obdario ga je sa četiri hiljade dirhema, obećavši mu još toliko ako za narednih deset dana potpuno ozdravi, a onda ga milostivo upitao kakvu kaznu želi odmjeriti Zubeidu.

"Ja bih ga, gospodaru, ostavio bez tvoje kazne", izgovori Mutevekil nakon dugog razmišljanja. "Mislim da je gore kažnjen ako ja napišem podrugljivu kasidu ili poučnu priču, nego ako ga ti mučiš ili posiječeš. Napisao bih da on i nije bio neki osobit junak, malo bih se narugao njegovoj ratničkoj vještini koju je teško ocrnio promašivši čitavog čovjeka, a onda bih mogao napisati da su mu za kaznu otpale i ruke i noge. Mislim da bi to bila teža kazna nego da ga ti kažnjavaš, jer je takvima podsmijeh gori od svakog bola."

To je Mutevekil rekao, a emir se na to razgnjevio toliko da neko vrijeme nije mogao ništa reći nego se samo valjao po jastucima krkljajući. A kad je došao do riječi, napade Mutevekila najtežim riječima, nazivajući ga nezahvalnikom i drznikom, a onda mu oduze i novac kojim ga je bio obdario.

"Kako ćeš ti, bezumni čovječe, uspoređivati svoju kaznu s mojom, i još svoju proglasiti težom?!", vikao je emir na Mutevekila. "I usuđuješ se moliti milost za onog buntovnika, umjesto da budeš zahvalan što sam odlučio da te ja lično osvetim."

Mutevekil je pokušavao nešto objasniti, ali ga je veliki emir Hadžadž otjerao govoreći da je najveća milost koju Mutevekil još od njega može dobiti to da mu ostavi njegovu nedostojnu glavu, a on će mu je i ostaviti ako mu Mutevekil više nikada ne iziđe na oči, inače će ga sigurno rasjeći kao kurbana. Tako se siroti Mutevekil povukao, a Muhalleb je uspio emira namoliti da pristane na kaznu koju je pjesnik predlagao govoreći da će to biti teža kazna i strašnija opomena od običnog odsijecanja glave.

"Ubiješ li ga, ljudi će ga nekoliko dana spominjati i onda zaboraviti kao da se ništa nije dogodilo. A ako mu odsiječeš ruke i noge, svaki dan će, ulazeći u bazar, vidjeti truplo koje ih upozorava na emirovu moć i nje-

govu pravdu", govorio je Muhalleb praveći se da ne vidi razliku između toga i onoga što je Mutevekil predložio. To je on radio ne bi li emira ponovo umilostivio prema njegovom pjesniku i prijatelju, a nije ni znao da Mutevekilu time sprema njegovu sudbinu.

Zubeidu su odsjekli ruke i noge, spržili rane vrelim gvožđem da zaustave krv i našli ljude koji će ga svakog jutra iznositi pred bazar da bi narod u njemu vidio upozorenje i na njemu mogao činiti dobra djela. Kad su pred Zubeidom zapalili njegove bivše udove on se obeznanio, iako su mu rekli da je to za njegovo dobro. Ali je kasnije i on govorio da je to dobro, jer mu je otvorilo oči i uvjerilo ga da nema duše tamo odakle je istekla krv. Svima je pripovijedao da se obeznanio od smrada a ne od bola ili od duše – nije ga moglo boljeti jer je iz udova istekla krv tako da više nisu bili živi ili bar nisu bili njegovi, jer u njima više nije bilo njegove duše. Ali je zato toliko smrdjelo da se on više nikada neće uznijeti i pomisliti o sebi nešto dobro. Ipak je to on smrdio i tako ćemo jednom smrdjeti svi mi. To je bilo s njim.

Mutevekilu je Muhalleb s radošću ispričao ono u šta je ubijedio emira ne bi li utješio njegovo srce ojađeno nemilošću u koju je pao. Nije mogao ni slutiti da će to Mutevekila ojaditi još gore i da će on, raščupavši od bola svoju kosu, zajecati kako je to gore nego da su ih obojicu pogubili. Na sve to se Muhalleb silno razgnjevio i otjerao Mutevekila iz kuće govoreći mu da je nezahvalnik i licemjer.

"Ti si rekao da su mu za kaznu otpale ruke i noge i da bi ti tako napisao", govorio je gnjevno Muhalleb. "Ako si tako rekao, znači da bi tako i učinio, jer čestiti ljudi rade ono što govore. Samo licemjeri prave razliku između onoga što kažu i onoga što čine, pa si ti licemjer i loš čovjek, jer ti tu razliku praviš. Rekao si da su mu

ruke i noge otpale, a sad se ovdje prenemažeš i jecaš što smo mu ih mi odsjekli. Isto bi tako mogao govoriti da si meni prijatelj, a pri tome mi otrov staviti u hranu ili meni iza leđa pomagati moga neprijatelja", govorio je Muhalleb tjerajući Mutevekila iz svoje kuće.

U narednim je danima utjeha tužnom Mutevekilu bila njegova nova robinja koja mu je svirala, spravljala mu rijetka jela, pripovijedala mu i zaklinjala se da razumije sve što je on nastojao objasniti emiru i Muhallebu. I razumjela je, po svemu se vidjelo da razumije i da se u srcu slaže s Mutevekilom. Kako bi on tih dana trpio bez nje i kako je za nju sve vrijeme zahvaljivao Bogu, to samo on i Milosrdni znaju. Ali i dobri ljudi mogu zamisliti kako bi mu strašno bilo da uz njega nije bila ona onakva kakva je, a možda se bez nje ne bi ni oslobodio svoje teške tuge.

Jednog dana među danima pošao je Mutevekil u bazar ne bi li se malo razonodio među ljudima i ostavio svojoj novoj robinji vremena da se odmori i prikupi snage za njega. Pred bazarom je naišao na Zubeidovo truplo i istog trenutka osjetio kako se uznemirava sve ono što su on i njegova robinja sviračica danima umirivali. Najprije su se on i Zubeid pravili da se među njima nije dogodilo ništa čudno, pa su kao dva obična poznanika razgovarali o nemirima i šteti koju oni nanose vjeri i trgovini, pa o vrijednosti bazara za život grada, pa o uređivanju vrtova i važnosti vrta za ljudski život. Ali se nisu mogli pretvarati kako valja, jer su obojica vidjeli da su invalidi i znali kako su to postali, pa su stalno zamuckivali i gubili riječi, buljili tamo gdje bi im trebali biti izgubljeni udovi, u razgovoru o nemirima uporno zaobilazili ime velikog emira Hadžadža bez kojeg se nemiri ne mogu ni spomenuti… Bilo je suviše teško i bilo je nemoguće da se pretvaraju, pa je Mutevekil ustao, kupio raznog voća i mesa, našao čovjeka koji će Zubeida

nahraniti i rekao Zubeidu: "Dok ja bilo šta imam, naći će se i za tebe, ne moraš se brinuti i ne moraš prositi. Jedino te molim – kaži mi zašto si me onda napao."

Zubeid mu je rekao da je to učinio za spas vjere. U ovim nesretnim vremenima mora se progoniti sve što se protivi pravoj vjeri, jer nas jedino potpuna vjera može održati na životu. A on, Mutevekil, prošao je pored prosjaka prezirući ga i pokazujući da ga se njegova bijeda ne tiče. Zato je Zubeid osjetio da ga mora kazniti i zato je potegao sabljom na njega.

Znao je da Zubeid laže i znao je da zna da on to zna, ali mu to nije pomoglo da umiri sve ono što se uznemirilo. Otišao je kući zbunjen i opterećen gore nego ikad, gore nego i onda kad mu je dobri Muhalelb došao s radosnom viješću o kazni koju su po njegovoj želji propisali Zubeidu. Robinja ga je tješila i umirivala svirkom i hranom, ljubavlju pa na kraju i vinom – posve uzalud. On je bez prestanka govorio o svojoj krivnji i o tome kako ta krivnja nije ni pola jada. U pravu je Muhalleb i rekao mu je pravu istinu kad se ono razbjesnio na njega. On je propisao kaznu Zubeidu, on je izgovorio i bio spreman zapisati tu kaznu, a čestiti ljudi moraju činiti ono što kažu, što znači da je on jedini pravi krivac za Zubeidovu nesreću. Ali to nije ni pola jada, krivnju bi on podnio nekako, a Zubeidovu nesreću sasvim lahko. Pitanje je kako podnijeti strah koji ga je preplavio kad mu se otkrilo da može smisliti jedino ono što je stvarno koliko i događaj. Kako podnijeti stid što je tek sada to otkrio, a godinama izmišlja i vjeruje da izmišlja ono što on hoće? Kako podnijeti moć i jad koje iz toga sluti i koji nipošto nisu za njega, jer ni moć ni jad nisu, zaista nisu, ono što on za sebe želi?

Jecao je tako robinji do nekih doba noći, a ona ga je slušala, potvrđivala mu i tugovala zajedno s njim. "Sigurno si kriv, dragi moj gospodaru", govorila mu je

tiho i tužno, "ali moraš sačuvati sebe, jer jedino živ čovjek krivnju može iskupiti. A ono ostalo, ono teže od krivnje što te muči, moraš trpjeti. Dodijeljeno ti je pa ga nosi, ništa drugo ne možeš." Sve je razumjela i sve je znala, bila je pravi Božiji dar, ali pomoći nije mogla ni ona.

Čim se razdanilo, otišao je opet na bazar znajući da će tamo naći Zubeida, da će mu nakupovati obilje hrane i poklona i da će ga opet pitati zašto je na njega nasrnuo sabljom, a da će Zubeid na to izmišljati i lagati, možda protiv svoje volje. Sigurno protiv svoje volje, kao što evo i on ide Zubeidu protiv svoje volje, znajući da će se gristi kao najgori neprijatelji iako protiv čovjeka nikad ništa nije imao.

Zubeid je rekao da je i on čovjek i nije mogao podnijeti da se pored njega prođe tako kao da ne postoji. Obojica su znali da će sutra reći nešto drugo, prekosutra nešto treće, i znali su da će se tako viđati i razgovarati svakog dana, dok traju svoje dane u ovom svijetu. To je bilo s njima dvojicom.

Dugo su se Mutevekilovi dani sastojali iz toga da do podneva sjedi na bazaru i razgovara sa Zubeidom, a poslijepodne i noću kinji sebe i svoju robinju razgovorima koje ni sam nije baš dobro razumio. Neko ga je vrijeme robinja privlačila kući i malo mu olakšavala muke, ali je, kako su dani tekli, sve duže bio sa Zubeidom i sve kraće kod svoje kuće, kao da je Zubeid nadjačao i robinju i njezinu ljubav. Darovi koje je kupovao Zubeidu rasli su, a njegova kuća se praznila, dok nije na kraju prodao i novu robinju koju je volio iznad svega. Na kraju je imao samo kuću i u kući samo gomilu svitaka na kojima je bilježio ono čime je Zubeid objašnjavao svoj nasrtaj na njega.

Kako se Mutevekilova kuća prelivala u Zubeidovu, tako se i sam Mutevekil prelivao u njega, jer se Zubeid

stalno širio i debljao a Mutevekil se sušio i tanjio. Pa ipak je Zubeid prvi zanemoćao i jednoga među danima rekao Mutevekilu da se više neće vidjeti jer je njemu putovati. Tada ga je Mutevekil pitao zašto izmišlja sva ona silna objašnjenja i zašto mu je ispričao sve one priče u kojima tumači svoj napad na njega. "Mislio sam da si pametniji i da ćeš se brzo dosjetiti", odgovori Zubeid boreći se s dušom. "Pa moram imati neko objašnjenje, čovječe dragi, moram naći neki razlog što sam nešto tako krupno učinio."

"A ti – ne znaš?", pitao je Mutevekil sa strahom, jedva protisnuvši ono "ne znaš" kao da mu je u njemu sudbina. "Ne znam. I kunem ti se da je u tome sva istina i jedini odgovor", reče Zubeid i lahko se rastavi s dušom.

Mutevekil se vratio svojoj kući, debelom četkicom napisao "ne znam" preko čitavog svitka i stavio ga, onako rastvorenog, na gomilu svitka na kojima je zabilježio Zubeidove ranije odgovore. Od tada se o njemu ništa nije čulo. Ne zna se je li otputovao u neki daleki kraj, je li umro ili se u očajanju njegovo tijelo rastvorilo pa se Mutevekil pretvorio u džina. Samo je robinja koju je volio i koja je njega onako jako voljela pričala da se on ponosio što tako mnogo liči na davnog i malo poznatog pjesnika al-Mutalamisa. Nije ni znao, jadnik, da ta sličnost dolazi otuda što mu je suđeno da ponovi sudbinu svog zaboravljenog prethodnika koji je, kaže robinja, isto tako nestao. Samo što je za njega lahko jer je bio nevjernik i neznabožac, pio je i zakopavao žensku djecu, ali Mutevekil... A možda je i robinja to izmislila jer je voljela Mutevekila i željela da nekako objasni njegov slučaj, a možda se radi o nečemu posve trećem. Allah najbolje zna, neka je slava Njemu kojem niko nije sličan.

4.

"Šaljem ti Gazvana, draga Begzada. Ne znam šta je (priča?, adab?, nešto treće?) ali znam da ga volim i da bih želio upravo ovako pisati. Znam i da ne može jer niko ovako nešto ne bi primio. Ljudi hoće ili priču da u njoj uživaju ili adab da u njemu dobiju čistu i ogoljenu pouku. Kao da se znanje i život moraju razdvojiti, kao da se doživljaj i razmišljanje nikako ne smiju susresti i prožeti. Možda stvarno ne mogu, možda ih je Bog razdvojio i odredio da nam se doživljaj i užitak u razmišljanju rastvaraju kao da nisu naši.

Pročitao sam priču koju mi šalješ. Glupa je i ne sviđa mi se. Nije moja, nije tvoja i nije naša. Odbijam je i ne želim znati za nju.

Znam šta se događa s nama: ja se bojim i umoran sam. Sve je puno močvarnih mirisa i strah se lijepi po meni kao vlažna tkanina. Branim se kako znam i za sada uspijevam dosta dobro. Radom odlažem strah kao da napor, poput suhe krpe, udijevam između njega i sebe i tako ublažavam osjećaj ljepljive vlage koji ne bih mogao podnijeti kad bi se pojačao.

Pitam se šta bi bilo s ljudima da nije rada. Čime bi tada odgađali strah i odmicali vlagu od sebe? Čini mi se da jedemo i spavamo, stoku tjeramo i borimo se, pišemo i vjerujemo, samo radi toga da odgodimo strah i da što dalje od sebe odmaknemo ono konačno osjećanje da ništa na svijetu nije radi nas i da svojom voljom ne možemo pokrenuti ni prašinu sa svog ogrtača. Zato radimo, zato svašta izmišljamo i to sigurno pomaže. Ove dane sam preživio samo zato što sam bez prestanka sjedio i završavao Gazvana, a onda ga za tebe na čisto poprepisivao. Najprije me je sve boljelo, a onda sam potpuno utrnuo, pa obambro i sada me ne boli.

Bol je isto tako dobar, bol sve odgađa, možda bolje i od rada i od ljubavi. Bog je zaista bio milostiv kad

nam je darovao tjelesni bol koji tako sigurno i tako potpuno otklaja sve strahove i sve nepotrebne čežnje.

Ne mogu ti kazati koliko mi sada treba da se s tobom popnem na naše brdo i udišem te tako suhu i vrelu. Nikad mi nije ovako jako trebalo sklonište, tvoje krilo i naša kuća. Ali kako je moguće da se toga nisam sjetio sve ove dane? A evo i sada, kad to znam, ne uspijevam osjetiti potrebu dovoljno jaku da me pokrene. Nemam neodgodivih poslova, mogao bih doći, ali sve je moje nepomično i obliveno blagom čežnjom. Je li sve to samo strah? Mogu li se razdvojiti strah i nemoć? Ili sam ja samo umoran?

Bilo bi zaista glupo da se više nikad ne vidimo. Sada, kad mi trebaš jače nego ikada, podnio bih da te više ne vidim ako bi se našao makar jedan jedini razlog. Ali zašto ovako glupo, bez razloga, naprosto radi toga da se ne vidimo?! Da mi je barem snage da krenem prema tebi, ali ne mogu, umoran sam. Umoran sam, mila. Čitaj Gazvana i voli ga, molim te."

POUKA O GAZVANU I SLIKANJU

I.

Niko od živih ne pamti, ni najstariji ljudi ne znaju ni iz priča svojih predaka, pa se ni u najstarijim povijestima ne spominje vrijeme u kojem su nasilje i lopovluk pojedinačnih ljudi bili tako potpuno suzbijeni kao u vrijeme kad je stražu u Medini, koja se u ono vrijeme zvala Jasrib, vodio Gazvan ibn Valid, inače stranac u gradu. To je bilo nešto prije nego će vjera doći u Medinu, kad su sukobi između dva najmoćnija ple-

mena, Hazdredžida i Ausida, prijetili da grad potpuno osiromaše i zatru mu trag jer su se narodu, pored sukobljenih plemena, na vrat navalili pojedinačni nasilnici koji su otimali, krali, ubijali i zlostavljali bez ikakve kazne i opomene jer ih nije imao ko kazniti ili opomenuti. Ljudi su se lahko dosjetiti da odrede nekoliko mladih i jakih ljudi za stražare i jednog mudrog, opreznog čovjeka za njihovog emira. Lahko je bilo naći i stražare jer je grad bio pun mladih i jakih ljudi spremnih da za malu nadoknadu opominju i gone nasilnike. Ali je bilo teško i zapravo nemoguće naći pogodnog emira straže jer je on morao biti iz jednoga od dva najmoćnija plemena (neće valjda jedan od prvih ljudi u gradu biti iz nekog od malih plemena?!), a vodeći ljudi iz tih plemena nikako se nisu mogli dogovoriti iz kojeg da bude.

Hazredžidi su rekli da će, što se njih tiče, rado dozvoliti da grad nestane sa zemljinog lica, ali nikako neće dopustiti da emir straže bude iz plemena Ausida, dok su Ausidi govorili da će oni rado izginuti svi do jednoga, ali da ni mrtvi neće dozvoliti da emir straže u Jasribu bude neko od Hazredžida.

Ljudi su, pritisnuti zlom i nasiljem, molili da se dogovore ili da izaberu emira straže iz nekog trećeg plemena, ali su vođe Hazredžida i Ausida začuđeno odmahivale na taj prijedlog, pitajući kako emir može doći iz plemena koja su toliko slaba da oni s njima ne bi pristali ni ratovati. Najzad se najstariji ljudi iz grada dosjete da dovedu stranca, na šta svi odmah pristanu, ako nađu čovjeka koji dovoljno dobro poznaje i razumije zlo s kojim bi se morao nositi na mjestu emira straže.

Dugo su smišljali kako da nađu takvoga, a onda se dosjete da na sve strane svijeta pošalju izaslanike koji će sve mudrace za koje čuju pitati jedno isto: ili je veće zlo zaklati dijete, ili pred djetetom silom obljubiti majku, ili popiti veliku mješinu vina. Izaslanicima su rekli da dovedu onoga koji izdvoji vino, ako na takvog

naiđu, a odmah su počeli smišljati novi način bojeći se da ovako neće naći pravoga, jer pravi odgovor sigurno niko neće znati.

Zato je bila bezgranična njihova radost kad je nakon nekog vremena došao izaslanak sa čovjekom koji je tek zašao u muževne godine i koji je ipak tačno odgovorio. Pred starcima je ponovio svoj odgovor, a onda i objasnio svoj izbor. "Kad popijem toliko vino", objasnio je stranac, "ja oslabim svoju osjetljivost i zatomim svoj razum. Tako pijan, s užitkom ću zaklati dijete i silovati majku ne bih li oživio utrnula osjećanja, ne znajući šta činim i ne odgovarajući za sebe, jer sam bez razuma. To znači da su u mješini vina sva tri zla koja nudite." Stranac se zvao Gazvan ibn Valid Mudlidži i odmah je postavljen za emira straže, a njegov odgovor se i danas ponavlja da se objasni zašto nam je zabranjeno i vino i sve drugo što može pomutiti razum ili ga na neko vrijeme zamračiti.

Zaista je Gazvan znao o zlu sve što je ljudskoj pameti dopušteno da zna. Čitao je i prepoznavao znakove koje su samo njegove oči vidjele, a onda je iz njih razumijevao zločine i prepoznavao zločince ma kako vješto da su se krili. Nalazio je riječi da umiri prve ljude iz najmoćnijih plemena i nalazio je načina da ih okrene protiv njihovih najbližih srodnika, ako su se umiješali u neki zločin. Imao je hrabrosti i vještine da umiri i pripitomi najsnažnijeg nasilnika ma kako da se raspojasao, a kazne koje je on smišljao da naplati zločin ili izvuče priznanje ne bi smislilo ni deset najmudrijih staraca. Godinama je između raznih napasnika i Gazvana trajalo pravo natjecanje u kojem su oni smišljali način da se pripreme za njegove kazne i izdrže ih, a on smišljao stalno nove, tako da ih je uvijek iznenađivao i pobjeđivao. Za Gazvana se nije moglo pripremiti kao ni za iznenadnu nesreću.

Nasilnici, lopovi, pljačkaši i zločinci drugih vrsta postali su u neko doba kao opsjednuti Gazvanom. Go-

tovo da ni o čemu osim o njemu nisu razgovarali, a razgovori o Gazvanu sastojali su se uglavnom od razmišljanja o tome kako bi čovjek mogao izdržati njegovo ispitivanje da ne prizna. Potreba da bilo kako pobijede Gazvana postala je među njima tako jaka da su sakupili silno blago i namijenili ga za nagradu onome ko počini neko zlodjelo i ostane neotkriven ili bar pobjegne, a ako se u dogledno vrijeme ne nađe takav, onda bar onome ko bez priznanja prođe Gazvanovo ispitivanje. Skupljali su priloge za tu nagradu, iako nisu znali kako da je pohrane, a onda se javio Gazvan koji je i za to saznao i ponudio se da je on čuva. Zakleo se da će nagradu dati onome ko mu dokaže da je počinio neki zločin i ostao neotkriven trideset dana, a da će onome ko izdrži njegovo ispitivanje dati tu nagradu i još od sebe dvadeset dukata i jednog plemenitog konja sa znakom na čelu.

Nagrada je stajala neiskorištena toliko dugo da se o njoj već davno prestalo pričati, čak je i opklada oko nje pala u zaborav, barem među mirnim ljudima, a onda se jednom dogodio slučaj koji umalo nije odnio blago iz Gazvanove kuće. To je bilo tri godine nakon Hendeka i godinu dana nakon Ugovora na Hudejbijji, kad je Gazvan već dobrano ostario i nagnuo se prema odlasku. Tada je već dvije godine držao uza se Husaina ibn Lulua, lijepog i hitrog mladića, kojega je nastojao podučiti svom poslu i svojim vještinama da bi mogao mirno otići na put kad dođe njegov čas.

Gazvan je uvijek govorio da mu je to bio najteži slučaj koji ga umalo nije koštao ponosa i ugleda, ali i silnog bogatstva koje bi morao platiti za konja sa znakom na čelu. I to kome, čovječe?! Nekome ko bi isto toliko i još više platio da mu se to nije desilo. Volio je o tome pripovijedati i pripovijedao je često i rado, uvijek istim riječima, ali uvijek s podjednakim uzbuđenjem koje se nije smanjivalo s ponavljanjem priče, nego je čak raslo.

II.

"Nikad u ovim krajevima, a možda ni u svijetu, nije bilo majstora koji bi se u slikarskom umijeću mogao mjeriti s nekim Beri-Zadeom, Perzijancem koji je ovamo došao iz Ehvaza. On nije pričao o onome što ga je navelo da dođe ovamo, a ja nisam ispitivao jer je živio povučeno, mirno i dobro, radeći svoj posao i pomažući sirotinji, a u svom je poslu bio tako dobar da ga ljudi nisu ni zvali nikako osim Majstor. Ja mu znam ime zato što sam ga zapisao jer sam o njemu, kao i o svakom drugom, htio znati koliko mogu, inače bih ga i ja znao samo kao Majstora.

Imao je veliku i lijepu kuću malo izvan grada, usred vrta koji je dopirao do prvih kuća židovskog naselja. Više puta sam mu savjetovao da preseli u grad, jer tamo živeći gotovo da poziva sve lopove na sebe, ali je on svaki put otklonio govoreći da za njegov posao treba mir, a blaga što se tiče neka ga nose, njegovo je glavno blago u njegovom umijeću. Nisam navaljivao jer mislim da se svakome događa ono što sam traži, ali sam očekivao da mu se nešto dogodi i nakon nekog vremena se počeo čuditi što ga nevolja tako uporno zaobilazi. Čak mi je malo zasmetalo što me tako dugo ne zovu k njemu, jer sam prorekao neku nevolju, a od silnih uspjeha kod mene se razvilo veliko častoljublje i vjera u vlastitu nepogrešivost.

Valjda sam se zato istinski obradovao kad su mi Židovi iz njegovog susjedstva došli reći da se već danima ne pojavljuje i da mu se od kuće osjeti neugodan zadah. Obradovao sam se, ne vrijedi kriti svoju sramotu i grijeh, ali mi je, srećom, ta radost teško prisjela. I brzo, što je možda još važnije, jer se užitak što sam opet bio u pravu pretvorio u mučninu, strepnju i strah od poraza.

Vrata na kući smo morali razvaliti jer su bila zaključana, ali u kuću nismo mogli ući od nesnošljivog zadaha. Dugo smo držali otvorena vrata da bi se moglo ući, a onda su momci popadali s nogu kadeći kuću da bi se moglo nekako raditi. I opet se moralo svako malo istrčavati pa se nakon predaha vraćati pregledu, da bi se tijelo ispitalo kako valja.

Majstor je ležao na leđima, s desnom rukom zakucanom za pod. Lijeva ruka je bila normalno pružena uz tijelo, a u sobi se nisu vidjeli tragovi borbe niti bilo kakav drugi oblik nereda. Husain se odmah obradovao videći u tome znak da se Majstor ubio, a u tome, opet, rješenje našeg slučaja i dokaz da Majstor nije normalan što je on, Husain, davno tvrdio. Ja se nisam obradovao ni na trenutak jer sam odmah vidio da Majstor nipošto nije jedino što ovdje smrdi. To se i pokazalo čim smo pogledali glavu i vidjeli duboku rupu u tjemenu, pri samom potiljku.

– Kakve veze ima rupa? – nije se dao Husain. – Kao da čovjek ne može sam sebe udariti po glavi i tako napraviti rupu u tjemenu.

– Može, ali naprijed. Ovako blizu potiljka ne može nikako – odgovorio sam i nastavio razgledati, ali se Husain nije dao. Razmahivao je lijevom pa desnom rukom i udarao se šakom po potiljku, po tjemenu bliže potiljku pa bliže čelu, a sve to vrijeme tražio da ja to pogledam i da se uvjerim. To me je na kraju naljutilo. – Probaj se udariti tako jako da ovako duboko probiješ kost, a onda ruku kojom si to uradio zakucaj za pod. Tek tada ću ti vjerovati, a do tada me pusti na miru.

– Mogao je razbiti lijevom rukom.

– Dobro, udari lijevom, a onda je lijepo složi uz tijelo. Ali prije toga nečim tupim prereži vrat.

Pokazao sam mu da je glava odsječena pa prislonjena uz tijelo, pa se on složio da se Majstor ipak nije

mogao sam ubiti, iako normalan nije bio sigurno. Nisam naročito zadovoljan Husainom jer sporo uči i u našem poslu očekuje mnogo više igre nego reda i traži igru a ne red, ali ga ipak stalno vučem sa sobom jer mi pomaže misliti to što mu sve objašnjavam. Tumačeći njemu, razjasnim dosta toga i sebi, pa stvari vidim jasnije nego što bih mogao da nije njega i tog tumačenja. Tako sam i ovaj put, objašnjavajući njemu zašto je zaklan nečim tupim, a ne na primjer sabljom, primijetio da je koža iskidana na pravilne resice što je gotovo siguran znak da je glava odrezana testerom.

– Imamo dosta jasnu sliku onoga što se u ovoj sobi dogodilo – počeo sam sabirati ono što znam, praveći se da objašnjavam Husainu. – Majstor je bio zatvoren s prijateljem ili s nekim drugim u koga ima povjerenja, ali su se onda zbog nečega posvađali, pa ga je taj udario po glavi nečim tvrdim i teškim. Tako ga je ubio, ali mu je onda za svaki slučaj zakucao ruku za pod i odrezao mu glavu testerom. Je li tako?

– Možda jeste, a možda i nije.

– Zašto misliš da nije?

– Zašto ti misliš da jeste? Ti si, Gazvane, odličan emir straže i silno mudar čovjek, ali ponekad pretjeruješ. Sada govoriš kao da si bio ovdje i sve gledao, a ništa ne znaš, kao ni ja, i onda se ljutiš što ti ne vjerujem na prvu riječ.

– Ne ljutim se, samo pitam zašto se ne slažeš.

– Kako znaš da je bio s prijateljem? Kako znaš da je udaren a onda prepilan, a nije prepilan pa udaren? Zašto nečim teškim i zašto s leđa?

Pozvao sam ga vani jer se u sobi više nije moglo izdržati. Dvojicu momaka sam poslao da još malo okade sobu, a trojicu stražara uputio da u sve užim krugovima obiđu vrt pregledajući svaki grm i svaku stopu zemlje, s tim da ništa ne diraju i da me pozovu ako opaze bilo

šta neobično. A to neobično može biti slomljena grana, trag stope u prašini ili na travi, konac na grmu ili sasušen list u cvijetnjaku. Bilo šta što nije potpuno, potpuno normalno.

– Bio je s prijateljem ili s nekim drugim u koga ima povjerenja zato što u sobi nema nereda i zato što je ubijen s leđa – počeo sam nakon toga objašnjavati Husainu, koristeći priliku da provjerim svoja rješenja. – Leđa se okreću samo onome kome se vjeruje, a položaj njegove rane pokazuje da je ubijen s leđa, i to iznenada, jer u sobi nema tragova borbe. Dubina rane pokazuje da je udaren nečim teškim i da ga je udario snažan čovjek ili neko kome je strah dao veliku snagu. A redoslijed je jasan bez velikog razmišljanja, jer se onako postavljena i onako duboka rana može nanijeti jedino čovjeku koji stoji i čija je glava na vratu. Osim toga, krv iz vrata gotovo da nije tekla, što znači da je već bio mrtav kad je vrat rezan. Eto zato mislim da je bilo onako kako sam ti rekao!

– Znači Majstor je prijatelja naljutio i uplašio time što mu je okrenuo leđa, a onda ga je ovaj ubio i nestao iz zaključane kuće. Sve mi je jasno i potpuno se slažem.

– Nije tebi ništa jasno, ali si zato bezobrazan. Ja samo kažem da se otprilike tako dogodilo sudeći po onome što do sada znamo.

Krenuo sam stazom koja vodi od ulaza u kuću prema ulazu u vrt i onda prema gradu, nadajući se da ću možda naći neki trag, neki predmet ili nešto drugo što bi moglo reći štogod o Majstoru ili o njegovom prijatelju. Najgore je što se taj čovjek ni s kim nije družio, gotovo da nikoga nije ni poznavao. Ovamo je došao s nešto blaga i odmah počeo graditi kuću. Neko vrijeme je zalazio u kuće onih koje je slikao, a onda je izišao na glas pa su oni odlazili njemu. Ali se ni s kim od tih ljudi nije sprijateljio, a znalo se dogoditi da ni one

koje je počeo slikati danima ne pušta u kuću. Onda ih opet pozove i oni dođu jer je radio tako dobro da su svi viđeniji ljudi, unatoč preporuci da se to ne radi, htjeli da ih naslika. Tako se uvećavalo njegovo bogatstvo ali i tajna oko njega.

Rekao sam Huseinu da se od ulaza u vrt vratimo do kuće svaki sa svoje strane staze, zagledajući grmove, ne bismo li nešto ipak našli. To se isplatilo jer je Husain, desetak koraka od ulaza u vrt, znači dvadesetak koraka od kuće, našao veliki brončani tučak. Znam da se njime kreda izgnječi u prah, pa se taj prah miješa s masnoćama i raznim drugim stvarima, pa se sve to kuha, hladi i još nekako obrađuje da se dobije boja. To ne znam baš dobro, ali sasvim dobro znam da se ovim čovjek može dobro ubiti. Pogotovo ako ga udariš u glavu.

– Ovo ti je dobro otkriće – pohvalio sam Husaina razgledajući. – Ali vidiš da ni ja nisam baš budala, sve se u sobi odigralo onako kako sam ja rekao.

– To ti kaže ovaj tučak?

– Baš on, sve lijepo piše na njemu.

– Onda sigurno piše i to da sam ja nepismen jer ništa od te mudrosti ne vidim.

– Vidiš, kako ne vidiš, samo se voliš sporiti sa mnom – nasmijao sam se. – Vidiš da ga je bacio snažan ili jako uzbuđen čovjek, jer je proletio kroz čitav ovaj pregusti grm, a moraš se složiti da to nije lahko i pored njegove solidne težine. Vidiš i to da je bačen bez neke posebne namjere, baš radi toga da ga se otrese onaj ko ga je bacio, možda u strahu ili u zbunjenosti. To vidiš po tome što je drška okrenuta prema dolje, valjda zato što je glavom udario u neku granu pa se ovako okrenuo. Da ga je neko htio sakriti, ne bi ga ostavio na kraju grma nego bi ga ubacio usred, zavukao ga pod grane ili uradio nešto slično, uglavnom bi ga sklonio drugačije.

A evo ti i tragovi zgnječene kose i kože, sigurno od udarca u glavu.

– E svaka ti čast, u sve si me ubijedio. Ništa mi od ovoga ne bi palo na um.

– A trebalo bi. Ako hoćeš da me naslijediš, neka ti počne padati.

– Vratili smo se u kuću i provjerili tučak u rani na Majstorovoj glavi, više zato što sam htio da mi svaka istraga bude zaista temeljita nego zato što sam mislio da može ne biti onako kako sam rekao. Zato mi ništa nije značilo to što sam se uvjerio da je Majstor tučkom ubijen u glavu i da je istim tučkom zakucan klin kojim mu je ruka prikovana za pod. Kao što mi ništa nije značilo ni to što su stražari koji su pretraživali vrt našli gomilu gluposti koje su oni smatrali neobičnim, ali ništa istinski zanimljivo. To sam očekivao i to sam dobio. Samo što ne znam kako ću isplivati iz svega ovoga ako se nastavi onako kako ja očekujem jer do sada savršeno jasno vidim slučaj i u njegovom središtu vidim jednu pukotinu koja mi ne dopušta da ga objasnim ili, poštenije rečeno, ne vidim ništa. Znam šta se dogodilo, ali ne znam zašto se dogodilo i zato ne znam kako da nađem drugog sudionika događaja.

Momci koje sam pozvao da iznesu Majstorovo tijelo našli su u njegovom odijelu ključ od kuće i kesu s novcem – nastavlja se, dakle, onako kako očekujem. Strašno je glupo ići putem koji znaš, na kojem svaku krivinu i svaku prepreku pamtiš kao svoje ime, i znaš da on ne vodi nikamo, a moraš ići, jer je to jedini put i jer te niko ne pita ide li ti se. Valjda sam zato pobjesnio na momke i jednog izudarao što gnjavi, iako sam i tada znao da su oni najmanje krivi zbog Majstorovog raspadanja i smrada, a još manje zbog slučaja čije mi središte izmiče.

Bijes i osjećanje nemoći u meni su stalno rasli dok sam sa Husainom ispitivao tu prostoriju, a momci pretraživali ostale. Znao sam ja da tajnog izlaza nema, znao sam da su svi otvori dobro zatvoreni iznutra i da se iz kuće moglo izići jedino kroz vrata koja smo zatekli zaključana. Znao sam sve to isto onako dobro kako sam znao da je ključ tih vrata kod Majstora. Zato sam i bio bijesan i lud od nemoći, ali sam radio svoj posao temeljito i ozbiljno kako sam ga uvijek radio. Moje je da idem putem na koji sam izveden, makar ga napamet znao i makar me do dna duše vrijeđalo što on nikamo ne vodi.

Dobri Husain je osjećao moj bijes i zato je šutio, trudeći se koliko je mogao i drhteći od želje da bude koristan. Usrdno je savijao tepihe i iznosio ih, kuckao po podu i po zidovima, premještao slike i slagao ih jednu pored druge. Znao je šta tražimo i znao je da nemamo odgovora na njegovo prvo pitanje bez kojega ne možemo dalje, ali je šutio i čak se pravio da nikad nije ni pomislio na to pitanje. Dobar je to mladić, šteta što ne može biti dobar emir straže. A ne može, ne razumije on red i ne osjeća dovoljno jaku potrebu za njim. Ili barem nema dovoljno straha od nereda.

Ludi Majstor je izgleda živio samo u ovoj sobi, a u ostale zalazio jedino radi toga da ostavi sliku koju želi sačuvati. U drugim sobama nije bilo ničega, čak ni tepiha, osim slika, a i u ovoj je, pored slika, bio samo jedan uski ležaj uza zid. Život mu se valjda sastojao od toga da slika i slaže ono što ne mora prodati. Začudilo me je kad sam vidio koliko je slikao onoga što ne bi mogao nikome prodati unatoč svojoj slavi, a da nije bio lud, takvo nešto ne bi radio ni za svoju dušu. To su bile slike kvadratnog oblika, rađene uvijek u jednoj boji. U uglovima slike izrađeni su neki kao pleteri lišća kojima je pokrivena trokutna površina ugla.

U četiri ugla po jedan takav trokut, tako da se osnovicama tih trokutova pravi manji kvadrat čiji su vrhovi na sredinama stranica slike. Onda su u tome kvadratu opet islikani onakvi trokutovi i njihovim osnovama iscrtan novi, još manji kvadrat čiji su vrhovi na sredinama stranica većeg kvadrata. I tako bezbroj puta – kvadrat u kvadratu, a sve u jednoj boji, tako da su u sredini slike pleteri od lišća nepostojeće biljke bili jedva vidljivi, a od gledanja u njih čovjeka je hvatala vrtoglavica. Zaista je majstor i zaista je lud – nije čudo pedeset nijanci zelene ili crvene boje, ali jeste čudo deset nijansi bijele, a bilo je dosta slika u bijeloj boji. Ali kakva je to duša, Bože moj, koju raduju ovakve slike? Kakav je to očajnik kojemu vrtoglavica donosi toliku radost da je i slikama izaziva?

Husaina su ove nakazne slike toliko razbjesnile da je potpuno potisnuo strah od mene i mog lošeg raspoloženja. Najprije je mrmljao izražavajući čuđenje, onda se radovao što je Majstor ubijen i govorio da se ništa drugo nije ni moglo desiti čovjeku koji onakvo nešto radi, pa onda žalio što nije znao za ove slike da ga on svojom rukom ubije. Što je duže gledao, bijes mu je bio veći, pa se na kraju toliko naljutio da se zaboravio i obrecnuo se na mene kao na svog slugu:

– Šta je to toliko dobro, tako ti Boga?! Oči ti ispadoše koliko buljiš u ovo.

– Slike, vidiš i sam.

– Kakve su ovo slike, Gazvane dragi?! Kakav je to čovjek koji ovo namaže? To je trebalo ubiti kao psa.

– Pa i ubilo ga je kao psa, ako nije i gore.

– Znači i ti misliš da je to. Ja sam isto pomislio čim sam vidio ovaj užas od slika.

– Šta si pomislio?

– Na zle džine. Njega je ubio njegov brat zloduh, to ti je sigurno.

– Što si tako siguran?

– Evo ti dokaza – pokaza Husain na poslagane slike. – Ovo je neka njihova zakletva, znak, čarolija, nešto njihovo. To ti objašnjava otkud mu bogatstvo, to ti objašnjava kako je ubica pobjegao, sve ti se objašnjava kad pogledaš ove slike i pomisliš na nečiste džine koji se ovim dozivaju.

– Pogotovo se objašnjava tučak u vrtu i rana na glavi.

– Kakve veze tu imaju oni?

– Džinu ne treba tučak da ubije svoga slugu. On se zavuče u čovjeka i nadima ga sve dok se on ne rasprsne, a ne lupa ga po glavi teškim strvarima.

– Pa ko je onda? Zašto i kako? Ključ je bio kod njega.

– Polahko, naći će se, sve će se objasniti. Samo ti nastavi pretres.

Izišao sam da se pokušam sabrati i da poštedim svoje ljude napada bijesa koji sam naslutio i koji će sigurno doći nastavi li se istraga ovako kako je krenula – sve znam, sve unaprijed vidim i baš zato što nema nikakvog iznenađenja, idem ravno u ćorsokak. Mnogo se pijeska premetnulo otkako sam se pomirio s tim da ne radim ono što hoću nego ono što moram, odavno znam da mi se drugi dio života sastoji od toga da nosim tovar koji sam uprtio u prvom dijelu, a ipak ne mogu da izbjegnem napade bijesa kad ovako osjetim svoju nemoć. Ne pomaže mudrost, čak ni ona koju sam stekao na svojoj koži, kad mi ovakva situacija pokaže da je tovar koji tako pažljivo vučem samo glupa hrpa kamenja.

"Sve što jedan čovjek može smisliti drugi čovjek može razumjeti", govorio sam sebi da se ohrabrim. "Ako jedan čovjek nekoga ubije, drugi čovjek može razumjeti kako ga je i zašto ubio, jer nam je dragi Bog svima dao istu stvarnost. A kad razumiješ događaj, lahko ti

je otkriti ko je u njemu sudjelovao, jer u svemu što sičinimo ostavljamo svoje tragove. Možeš, Gazvane, sigurno možeš, samo se smiri i razmišljaj."

– Sve je onako kako si predvidio, samo je slika drugačija – doviknu mi Husain s kućnih vrata i ja primjetih da stojim pored grma u kojem smo našli tučak, da ne videći šta radim trgam listove s grma i mrvim ih među prstima.

– Kakva slika?

Krenuo sam prema kući osjećajući da mi se nada obnavlja. Nisam, doduše, razumio o kakvoj slici govori, ali sam razumio da nešto nije onako kako sam očekivao, a to je sasvim dovoljno. Samo neka nešto nije onako kako sam predvidio, samo jedna pukotina kroz koju bih se mogao izvući s puta kojim idem, samo nagovještaj žile u kamenu koji sada izgleda potpuno gladak i neumoljivo čvrst. Nada je ipak važnija od stvarnog izlaza.

III.

Mislio je na sliku koja je bila pričvršćena za stalak. U uglu sobe je stalak sa slikom bio uredno položen na pod, slika licem prema dolje, i prekriven bijelom tkaninom, tako da na njega nisam ni obratio pažnju. Onako uredan, nije ukazivao na nered niti na borbu, a kad sam vidio slike koje Majstor radi za svoju dušu, bio sam siguran da znam šta na ovoj mogu naći. Sada je stalak bio upravljen i slika okrenuta prema vratima, govoreći mi koliko je zanat pametniji od mene i koliko griješim kad trčim ispred njegovih uputa. U mom poslu se savršeno dobro zna da o nečemu možeš štogod pomisliti kad ga vidiš i razumiješ ili kad ti neko stariji od tebe kaže o njemu nešto. Bez toga je svako mišljenje opasno

jer navodi na pogrešan put i na sklapanje cjeline koja ne vrijedi.

Ovo je bila jedna od onih slika koje su Majstora i iznijele na glas i omogućile mu da najuglednije ljude slika u svojoj kući umjesto da odlazi njima kao ostali slikari. Naslikao je djevojčicu od nekih sedam-osam godina iz ugledne ili bar bogate porodice što se jasno vidjelo po prebijeloj koži i po opravi kakvu bi moja kćerka mogla sanjati kad bi znala da postoji, od bijele haljine vezene bijelom i zlatnom žicom do debelih grivni i naušnica od starog crvenkastog zlata. Osim toga se po pametnom licu vidjelo da je od samog rođenja imala dobre učitelje i da se već sada može podičiti i znanjem i ponašanjem, možda i suviše ako bi se sudilo po osmijehu koji joj se zaustavio na usnama. To je osmijeh koji nije dohvatio ni oči ni lice, osmijeh nekoga kome su vrata drugih svjetova već dobro otvorena. Kao da se djevojčica osmjehnula zato što je običaj da se ljudi na slikama osmjehuju, a onda zaboravila na taj običaj i na svoj osmijeh pa joj na usnama ostao grč koji razvlači usne a lice i sve ostalo ostavlja netaknutim, tako da je to ostalo otišlo negdje daleko od ovakvih slikara i običaja kod ovakvog slikanja. Taj osmijeh je, onako zaboravljen i suvišan, govorio o njezinoj posvećenosti u nešto daleko i nama nepotrebno više nego sve ostalo na njoj, možda baš zato što bi trebao naglasiti da joj je mjesto ovdje, pred Majstorom i u njezinom tijelu. Smio bih se zakleti da je baš zbog tog osmijeha iz nje zračilo toliko blage tuge i toliko znanja o nečemu što nije za nas da je čovjek nije mogao gledati bez silnog suosjećanja. Ne dao mi Bog da moja kćerka ikad stekne ovoliko znanje i ovoliku finoću.

A steći će. Bolećiva tuga u osmijehu naslikane djevojčice kaže da ćemo svi steći, da ćemo svi biti ovako tužni i fini, i da baš zato treba već sada biti tužan.

Mislim da je ovo najbolje što je Majstor uradio, a sigurno je najbolje što sam ja u životu vidio. Svaka je vlas kose islikana za sebe, a razlikama u boji pokazano je kako se svjetlo prelama duž vlasi bojeći je od crvenkaste do tamnosmeđe, pa do potpuno crne. U svilenoj tkanini on je pronašao niti i uspio ih je islikati tako da svaka niti bude samostalna i prepoznatljiva, a da sve zajedno ipak daju mekahnu glatkoću svile. Prebogati vez uradio je tako da se doslovno osjećao jagodicama prstiju, slojevi veza, niti i čvorovi od kojih je on složen vidjeli su se na slici bolje nego što bi se mogli vidjeti na pravoj haljini. Kao da je znao da mu je ovo posljednja slika, pa u nju uložio svu vještinu i strpljenje koje je mogao sabrati.

Slika je bila toliko dobra da se njezinoj čaroliji nisam mogao oteti ni ja koji se u tom času i takvom raspoloženju ne bih duže zagledao ni u konja sa šest nogu. Dugo mi je trebalo da se oslobodim tuge kojom me je zadahnula djevojčica, želje da zašuštim haljinom, potrebe da prstima raščešljam i podignem kosu… Tek me je Husain podsjetio da ovdje nisam radi užitka u slikama i tako me oslobodio začaranosti.

– U nju ne moraš toliko gledati, ona ga sigurno nije ubila – reče Husain koji mi je stajao iza leđa i kao i ja buljio u sliku, ma koliko znao da djevojčica nije sumnjiva.

– To si mudro zaključio – pohvalih Husaina gledajući i dalje djevojčicu, ali sada s pitanjem može li ona išta reći o našem slučaju. – Ima li još ijedna normalna slika u kući?

– Nema, sve samo kvadrati.

– Ova je na stalku, znači da je na njoj radio kad je ubijen.

– Ne mora biti, stalak je bio položen i još pokriven – pobuni se Husain.

– Utoliko prije. Ma koliko da je lud, ni on neće ostaviti sliku licem prema podu, pogotovo ako slika nije dovršena. A ona nije – vidiš li ruku na slabini s desne strane.

– Možda ruku nije ni htio naslikati.

– Nije sigurno, on je jako držao do sebe i svog umijeća pa je sve što slika izdvajao iz svijeta kao da niti na čemu stoji, niti je čime okruženo, niti sa čim na ovom svijetu ima veze. Majstor se ponašao kao da je ono čemu se on obrati svojom vještinom samo sebe stvorilo, tako da su likovi na njegovim slikama uvijek izdvojeni iz svijeta i postavljeni na jednobojnu podlogu koja nije uzeta iz našeg svijeta. Ali je zato bio opsjednut rukama i slikao ih je s više ljubavi nego bilo šta drugo.

– A to znači da je ubijen dok je radio ovu sliku. Sve savršeno jasno i očigledno – podrugnu se Husain videći da mi se raspoloženje popravilo.

– Baš tako. Neko je držao djevojčicu i on je naslikao ruku koja je drži jer tome nije mogao odoljeti. Ali se to nije moglo složiti s njegovom potrebom da izdvoji iz svijeta ono što slika, pa je ostavio ruku nedovršenom i otišao dalje puštajući da se nedoumica oko ruke riješi sama od sebe. Vjeruj ti meni da se to tako dogodilo.

– S radošću ti vjerujem, a još više bih kad bismo mi imali nešto od svega toga.

– Imamo. Znamo da je ubijen dok je radio ovu sliku, znači da je ubijen zbog nje. A onda će nam slika reći zašto, pa ćemo iz toga valjda dokučiti ostalo.

– Kako, dragi čovječe?! Gje je djevojčica? Gje je taj što je drži? Šta ako je zamišljao djevojčicu koju slika? Evo ti cipela s njezine desne noge, bila na ležaju. Zar po tome ne bi rekao da je opremu gledao, a ostalo zamišljao? Zašto bi neko ubio čovjeka zato što je prekrasno naslikao neku djevojčicu? Ja razumijem zbog onih kvadrata, ali zbog ovakve slike...

Nisam odgovorio jer sam primijetio da oči na slici nisu prazne nego ispunjene nečim što ne pripada ljudskom oku. Prišao sam i sledio se – umjesto dužice i zjenice u oku su bili oni njegovi kvadrati, u bijeloj boji, koji se upisuje jedan u drugi i tako prave vrtlog. Nije to slijepo oko, to je oko koje se do beskonačnosti uvrće u sebe kao da želi zakrenuti svoj pogled unutra i sagledati vlastitu unutrašnjost i moć da gleda. Kunem se, Bože moj, da je ovo bezumlje, da se ni jedno oko ne može ovako ponašati niti ovako izgledati, i hvala Ti što je tako. Oko koje sebe vidi iznutra protivi se Tvojoj volji i u Tvojim svjetovima nije moguće.

Pa ipak sam osjećao kako mi se po utrobi prolijeva strah od naslikanih očiju i osjećao sam potrebu da se od nečega branim ili da bar pobjegnem.

IV.

Danima sam se mučio da sklopim bilo kakvu cjelinu od onoga što sam imao, a imao sam tučak, cipelicu, mrtvog Majstora i sliku djevojčice. Imao sam zaključana kućna vrata i ključ u kući, imao sam ubijenog u kući i ono čime je ubijen van kuće. Imao sam slutnju da je ubijen zbog slike na kojoj je radio i sve razloge protiv toga da ga neko ubije zbog slike koja je savršena. Imao sam one sulude slike s kvadratima i kvadrate u očima djevojčice, imao sam razloga da povežem te kvadrate sa zlim džinima i imao sam tučak koji pomisao na zle džine čini smiješnom. Neke veze među svim tim stvarima ima, zlih džina i nejasnih poslova u svemu tome ima, tučka u vrtu i mrtvaca u kući ima, a ima, osjećam sve jače, i nekog užasnog bunila u meni.

Tučak i cipelicu sam ponio kući, više kao hamajliju nego kao korisne tragove koji bi mi mogli još nešto

reći, pa sam ih noću prevrtao u rukama, zagledao i zapitkivao dok ne bih potonuo u san. A u san sam tonuo tek onda kad bih pristao ući u neku od onih slika bez dna u kojima bih se vrtio, vrtio... Dok su kvadrati veliki, to je gotovo lijepo jer se doživljava kao lagahno okretanje od kojeg te hvata neveselo i tromo kikotanje, ali se onda, kako se dvadrati smanjuju, vrtiš sve brže, vrtiš se pomamno, propadajući u ponor na čijem su dnu zlatne tačkice iz očiju naslikane djevojčice. Vrištao sam kad bih, propadajući, naslutio te tačkice, pa me je iz noći u noć žena budila i molila me da joj dam tučak i cipelicu koje sam stezao u rukama i kojima sam, kaže, mahao u snu. Je li imala zlatne tačkice usred očiju ili sam ih ja izmislio? Svako mi je buđenje počinjalo tim pitanjem i svako mi je jutro bilo ispunjeno željom da to provjerim. I dan-danas jednom mislim da sam zaista na slici vidio zlatne tačkice, a drugi put kažem sebi da ih je dodao moj san, ne bi li uvećao stravu s kojom padom u oči djevojčice.

Do Majstorove kuće, naravno, nisam odlazio sve te dane jer nisam mogao skupiti hrabrosti da još jednom pogledam u one oči, kao da bi se desilo nešto strašno ako bih konačno odgonetnuo leže li u njihovom dnu zlatne tačkice. Zato sam se iz svakog jutra čupao kao iz dubokog bunara, boreći se s malaksalošću, s bunilom i sa strahom, tako da mi je malo snage ostajalo za dan u kojem sam morao istraživati i odgonetati.

Bilo mi je jasno da je srce tajne izlazak ubice iz Majstorove kuće, pa sam se najprije okrenuo tome. Malaksalost i bunilo koji su me držali od samog početka naveli su me da lutam i potrošim mnogo vremena i snage na okolišenje koje ne donosi koristi. Natjerao sam momke da puzeći obiđu čitav vrt i okolinu ne bi li našli izlaz iz tunela. Poslao sam najbolje zidare da podrobno pregledaju Majstrovu kuću i provjere ima li u njoj na-

govještaja tajnog izlaza. Obišao sam najučenije ljude da se raspitam o džinima i njihovim moćima (možda je neki lukavi džin htio tučkom zavarati trag). Sve vrijeme sam znao da od svega toga nema ništa, ali sam znao i da moram tako, jer mi taj nepotrebni rad omogućuje da se varakam s ludilom koje bi me sigurno poklopilo da sam sjedio besposlen i pustio strahu da rovari u meni kako mu je volja.

Sve to vrijeme sam sebi ponavljao da je ono što dugo tražimo uglavnom pred očima. Pred očima mi je i rješenje ovog problema, ali ga ja ne vidim zbog bunila i premorenosti, a odmoriti se i sabrati ne mogu dok me strah svake noći vuče na dno bunara sastavljenog od kvadrata. Srećom, to rješenje koje mi je pred očima, pokazao mi je Husain kad mi je doveo kovača koji je Majstoru najprije napravio bravu za kuću, a onda još jedan ključ za nju. Kovača sam vidio kad sam bio već islabio od ovog slučaja oko kojeg sam se bjesomučno vrtio dugih desetak dana. Husain me je tada teško postidio, ali me je vratio životu i dao mi nade da se sve ovo ipak može riješiti.

Od tada sam se bezbroj puta pitao kako je moguće da onako glupo zapnem kod ključa. Objašnjavao sam sebi da me je rješenje naprosto bolo u oči, ali da bi ga se čovjek baš zbog toga teško sjetio; govorio sam da je Majstor živio suviše usamljeno i osobenjački da bi ikome kao ključ svoje kuće; mislio sam da je mnogo normalnije s Majstorom povezati zle džine nego običnog čovjeka s običnim ključem; pravdao sam se bunilom i lošim snovima, ali sada znam da mi je oči zasjenilo moje častoljublje i da je to jedino krivo za moj propust. Suviše je jednostavno i suviše obično tajnoviti nestanak ubice objasniti time da je imao drugi ključ. Mislio sam da veliki emir straže poput mene zaslužuje složeniji i tajnovitiji slučaj. U tome je stvar i to je još jedan dokaz koliko je zanat pametniji od svakog među ljudima.

Postiđen i ohrabren Husainovim otkrićem, otišao sam do Majstorove kuće da još jednom pogledam sobu, sliku i ostalo što je moglo sudjelovati u ubistvu. Usput sam ponavljao stvari koje znam i nastojao ih složiti u nekakvu cjelinu. Majstor je nekome dao ključ svoje kuće i taj ga je zbog nečega ubio tučkom za gnječenje krede. Tada mu je zakovao ruku za pod, prerezao mu grlo, zaključao kuću, bacio tučak u grm dvadesetak koraka od kuće i pobjegao. To su stvari koje znam potpuno sigurno i koje već imam u rukama. Ne znam sigurno, ali s dosta razloga mogu pretpostaviti još neke stvari, na primjer to da je Majstor ubijen dok je slikao neku djevojčicu i da je ubistvo u nekoj vezi s tom slikom. Neko je, u toku slikanja, držao djevojčicu i taj neko je mogao ubiti Majstora zbog nečega što se desilo ili zbog nečega što je Majstor rekao ili učinio.

Ali zbog čega? I ko? Nešto je čudno ili strašno jer je ubica bio jako uzbuđen ili uplašen, inače ne bi ubio na dva načina i nosio sa sobom nepotrebni tučak koji odbaci nakon dvadesetak koraka. Da nije one ruke, čovjek bi pomislio da je Majstor kradom slikao nečije dijete pa ga otac ubio kad je otkrio. Ali otac ne bi opet pokrio sliku onako kako smo je našli i ne bi ubijao onako temeljito.

Upozorio sam Husaina da iz slike moramo odgonetnuti zašto je Majstor ubijen ili ko ga je ubio. Važno je da odgonetnemo jedno, a ona će nam to jedno samo reći ono drugo.

– Zašto si toliko siguran da je to u vezi sa slikom? – pitao je Husain.

– Nisam siguran, ali to je jedino što imamo, pa se moram praviti da sam siguran. Radi balga nije, radi drugih slika nije, jer ih ne bi bilo onoliko, radi neprijateljstva nije, jer ovdje nije imao prijatelja, a to znači da nije mogao imati ni neprijatelja.

– Možda je neko iz njegovog kraja? Zašto je on dolazio ovamo?

– Taj ne bi imao ključ. Ako je bježao zbog nekih računa i neprijateljstva, ne bi davao ključ onome ko je došao te račune srediti. Nemamo drugog načina da sklopimo bilo kakvu cjelinu i zato se moramo ponašati kao da smo u ovo potpuno sigurni. Zbog nečega što se desilo oko one slike neko je ubio Majstora i taj je vjerovatno onaj ko je držao djevojčicu. Iz slike moramo odgonetnuti šta se dogodilo ili ko bi to mogao biti.

Čim sam vidio sliku, bilo mi je jasno da ono prvo neću nikada odgonetnuti, jer su oči djevojčice činile mogućim svaki događaj osim onih koje ljudska pamet može smisliti i smatrati mogućim. U slikanju koje dovede do ovakvih očiju ne može se dogoditi jedino to da se ljudi u miru raziđu, a sve ostalo, pogotovo ono na šta mi ne možemo pomisliti, i te kako može. Zato sam se usredsrijedio na to da iz slike dokučim nešto o onome ko je djevojčicu držao, a taj bi po svemu morao biti njezin otac. Husainovo ponovo zanovijetanje sa zamišljenom djevojčicom pobio sam bez problema (gdje je haljina, gdje je nakit, gdje je lijeva cipela, otkud ruka na slabini), a to mi je pomoglo da se saberem oko najvažnijeg pitanja – ko bi mogao biti čovjek koji drži djevojčicu.

Tako sam sebi skinuo s vrata jednu brigu, a natovario drugu. U razgovoru sa Husainom zaključio sam da djevojčica mora biti kćerka nekog uglednika koji je dijete dobio već u odmaklim godinama. Čovjek koji ima više djece, računao sam, neće jedno od njih slikati kad komu je sedam-osam godina, pogotovo ako to slikanje košta bogatstvo (a zna se kako Majstor naplaćuje). I to žensko dijete! Ovakvu sliku može platiti bogat čovjek, a jedino onaj ko se djeteta načekao pa ga doživljava kao veliki blagoslov može požuriti da ga naslika već u

ovoj dobi. Osim toga, sigurno se radi o čovjeku iz dobre porodice, jer se neki jučerašnji bogataš ne bi sjetio da nađe učitelje ni muškom djetetu, a ova djevojčica je dobila najbolje učitelje kad je progovorila.

Sve sam ovo lijepo i polahko objasnio Husainu i sebi, a onda otkrio pred kakvu sam nevolju dospio. Nije teško u Medini naći toga čovjeka jer o njemu znam dovoljno da bih ga lahko našao i u triput većem gradu, ali je teško i preteško, a još više opasno, takvog čovjeka dovesti pred ulemu i reći: "Ovaj je ubio, sudite mu." Ne mogu ga ispitivati i natjerati ga da prizna, ne mogu skupiti dokaze koji bi sami za sebe govorili dovoljno, a ne mogu računati ni na simpatije sudaca jer prema bogatašu iz stare medinske porodice stavljam skitnicu koja je odnekud došla ovamo da maže slike. To nije bez opasnosti po mene, to zapravo ne može na dobro izići.

A ne mogu slučaj ostaviti bez rješenja. Ne mogu, jer gubim čast, mir i nešto još više.

V.

Narodnih desetak dana, miran ali zabrinut, obilazio sam prve kuće u koje sam imao pristup i oprezno se raspitivao tražeći svog čovjeka. Nije mi se žurilo jer sam čekao da se neko rješenje pojavi samo od sebe, a nisam ni mogaoo žuriti jer nije jednostavna stvar raspitivati se o djeci koja se rađaju u takvim porodicama. Nikad čovjek ne zna šta takve ljude može uvrijediti i navesti ih da upitaju štogod neugodno. Osim toga, vjerovao sam u cjelinu koju sam sklopio i bio sam siguran da je time slučaj riješen. Jer samo da nekako svog čovjeka ubijedim da sve sam isprića i tako mi omogući otkrivanje rješenja.

Od kuće do kuće, od razgovora do razgovora, sklopilo se ono što mi je trebalo i što je potpuno odgovaralo mojoj cjelini: trgovac Hizani, jedan od najuglednijih ljudi iz plemena Hazredž, dobio je kćerku kad je bio blizu četrdesete i kad je već povjerovao da ga Bog neće blagosloviti potomstvom. Mala je rasla kao princeza, odgajana je kao da će s Poslanikom raditi, a on se evo danima ne pojavljuje i na sve strane se priča da je ozbiljno obolio. Sve upravo kako sam zamišljao i kako mi treba.

Pet-šest puta sam išao kod Hizanija i nosio poklone kakvi se nose bolesnicima, ali me nisu pustili kod njega. Ja se, doduše, nisam ni trudio da me puste, samo sam ostavljao poruke da se jako brinem za njegovo zdravlje i da se molim za dobro zdravlje njegove kćerke radujući se lijepim riječima koje se čuju o njoj. Kad su me prvi put pozvali da uđem kod njega, nisam htio nego sam ostavio istu poruku i dodao da ćemo se mi već vidjeti, a ja bih mnogo dao ako bi susret bio radostan za obojicu. Sutradan su mi rekli da Hizani moli da svakako dođem kod njega jer mi je zahvalan i jako želi da se sa mnom vidi.

Našao sam čovjeka blijedozelenog i drhtavog, bez snage da ustane i dočeka gosta, upalih očiju i ružno natečenog lica. Vidjelo se da taj starac neće još dugo, pa je bilo teško i zamisliti da je baš on koliko jučer dobijao pohvale za zasluge u borbi. Steglo mi se srce kad sam ga vidio, manje od tuge zbog njegove sudbine, a više zbog toga što sam se sve ove dane nosio s mrtvacem. Kako da se radujem svojoj pobjedi kad ga vidim ovakvog, a moram se bar malo radovati jer me je zaista skupo koštala.

Hizani mi se zahvalio za brigu koju sam ovih dana pokazivao govoreći o tome kako čovjek nikad ne bi očekivao da se emir straže toliko brine za zdravlje svojih

sugrađana, pogotovo zato što nas dvojica nikad nismo bili ni blizu prijateljstva.

– Nisam ja u ovoj brizi toliko bio emir straže koliko čovjek koji zna šta je strah i koji te zato razumije. Znam kako ti je i znam da niko drugi to ne može znati jer niko osim tebe ne zna šta je pravi strah. Zato sam ja sve to, a ne zato što te nešto posebno volim.

– A što bi nas dvojica trebali znati šta je pravi strah?

– Zar ti to nisi od straha? E vidiš, ja sam bio siguran da si se razbolio od straha kad si čuo da su zli džini počeli ubijati po gradu.

– Kad su počeli? – upitao je Hizani, a lice mu je bilo još zelenije, po čemu sam znao da me razumije i da je gotov.

– Ne znaš ti? E baš ne možemo naslutiti Božiju volju ni razumjeti puteve Njegove istine. Počeli su, čovječe, nekako baš onda kad si se ti razbolio, pa sam pomislio da si se razbolio od straha. Ti si, računao sam, trgovac i mnogo putuješ, a kod kuće ti sa samim ženama ostaje dijete kojim se čitav grad ponosi, i to s pravom. Nije to lahko, mislio sam, mora čovjeka strah napasti. Čak ti je i bolest baš kao od straha. Znam ti ja o strahu sve, pa strah mi je posao, čovječe. Ti si legao koji dan nakon što su džini ubili onog slikara, je li tako. Znaš ga sigurno, mislim da je i tvoju malu slikao, hoće li tako biti.

Hizani je šutio jer se gušio od nečega, a ja sam se pažljivo zagledao u bogate šare na perzijskoj svili od koje mu je bila napravljena posteljina. Oni prave mekše šare od naših, sa blažim bojama koje su jedna drugoj bliže nego na našim šarama, možda zato što je kod njih vrijeme ljepše i lakše za podnijeti.

– Hoće, tako će biti – progovori konačno Hizani gutajući suze koje su krenule tiho i umorno. – Hajde,

vodi me, ne mogu više. I prije bi došao da vrijediš koliko se priča.

– Gdje ću te voditi? Smiri se, pobogu, ništa ti nisam uradio.

– Ne pravi se lud, znamo što si došao i znamo šta nas čeka. Hajde, idemo – pokuša Hizani ustati pa se sruši nazad u postelju.

– Neću ja tebe nigdje voditi, samo ćeš pred dvojicom staraca iz svog plemena reći šta je i kako je bilo, da ne bi kasnije bilo govora o slučaju koji nisam riješio. A nema vođenja i nema za tebe suda ni da si sa zdravljem bolje nego što si.

– Slikao je malu – počeo je pričati bez poziva i bez pripreme, kao da je davno spremio priču i jedva čekao da je pred nekoga istrese – ali je u tome toliko uživao da se to razvuklo preko svih granica. Kad je slikanje odmaklo, kad je već počeo dotjerivati pojedine sitnice i tražiti najtačnije nijanse boja na nekim mjestima, mala poče blijedjeti, zjenice joj se raširiše toliko da je bilo mučno pogledati je, postade sjetna i nekako odsutna. Govor joj nisam razumio, obradovati je nisam znao, a liječnici se samo čude i uzdišu, ubjeđujući me da je sve u Božijoj ruci. Kao da sam znao da joj je to prema smrti, požurivao sam Majstora da dovrši sliku. Nisam, budala, ni pomišljao da joj slika to i radi. A Majstor sve čudniji, sve više luta i gubi se, ne možeš više s njim normalno govoriti. Posljednji put kad smo bili, zabavio se oko očiju: priđe maloj i bulji joj u oči dok se sasvim ne zanese, a sve vrijeme škrguće zubima, nešto mrmlja ili se tiho kikoće. I onda mi u jednom času dijete iščeze iz ruku. Samo mi ostavi cipelicu s noge za koju sam je uhvatio da je zadržim. Majstor bulji u sliku, oduzet, sigurno nije ni vidio kad je mala nestala, a ja, onako uplašen, preplavljen bolom i stravom, obruših se na njega, udarih ga prvim što sam zgrabio

i ubih ga na mjestu. Onda mu, bojeći se magije, zakovah desnu ruku za pod i pobjegoh.

– Prije toga si mu odrezao glavu – rekoh mirno, nastojeći da spustim ton razgovora koji ga je, ovako glasan i užaren, morao jako iscrpljivati i trošiti.

– I spustio sliku na pod, pa je pokrio.

– Kako misliš?

– Tako. Odrezao si mu glavu, položio stalak sa slikom i pokrio ga, pa tek onda pobjegao.

– Nisam valjda?!

– Jesi, ali to nije važno jer to ne otežava djelo – ubio nekoga jednom ili dvaput, dođe na isto. Možda je čak dobro što je ovako, bar se vidi koliko si bio izbezumljen.

– Da nije testerom? Otuda mi, znači, testera, teško meni i duši mojoj.

– On ti je dao ključ od kuće?

– On, dva-tri puta smo ga čekali pa sam se ja naljutio.

– Tako je, znači, bilo – rekoh spremajući se da odem.

– Tako. I hvala ti što si došao, od svega se ovoga u meni nakupilo toliko straha da se to više nije dalo podnijeti. Sad mi je lakše, pa šta god bilo.

– Vjerujem ti, i meni je mnogo lakše.

– Duša mi stala potpuno nepomična, zaledila se valjda od straha, pa umrijeti ne mogu, a živjeti ne mogu.

– Razumijem te. I meni su oni kvadrati svaki san natopili strahom. Sada je lakše, možda je čak u redu."

VI.

Iznijeli su čitv slučaj pred Poslanika i zamolili ga da presudi u svemu tome dajući ljudima pravu pouku. On im je, miljenik Božiji, objasnio da slika, ako nije

savršena, unakažava Božiji svijet i tako vrijeđa Boga, jer naslikano nikada neće trepnuti niti uzdahnuti. A ako je slika savršena, ona vidljivi Božiji svijet čini suvišnim, kako pokazuje i ispričani slučaj u kojem je slika na žalost bila savršena. U oba slučaja, kad je slika savršena i kad nije, ona je grijeh jer nas navodi da iskoračimo iz ovog svijeta. Slika uvijek nastoji da nas prevede u neki drugi svijet i u neko drugo obličje u kojem ćemo biti izvan bola i radosti koji su nam dosuđeni u ovom vidljivom svijetu. Taj svijet i to obličje idu uporedo s ovim vidljivim svijetom i s nama ovakvima, opominjući nas ponekad da se pogledamo i podsjetimo na nevidljivi svijet kojeg sigurno ima. Savršeno naslikati ovaj, vidljivi svijet, znači pretočiti ga u neki od nevidljivih, a Bogu to nije drago jer On voli množinu svojih svjetova koji se međusobno odražavaju, sudaraju i mimoilaze. Da ih sve ne voli, ne bi ih stvarao tolike.

Tako bi se čitava ova priča mogla sažeti u pouci koju nam je Poslanik dao, a sadržana je već i u Knjizi: ne slikajete one koje volite jer ih time pretvarate u idole. "Ne pravite idole jer su oni laž. Ne čeznite za drugim svjetovima dok ste u ovome jer su svi svjetovi od jednog jedinog Boga i svi su vam suđeni. On ih je sve dao i On ih sve voli, pa ih trebate voljeti i vi."

Razložio i rastumačio u Basri, za kalifata blagoslovljenog Abu Džafera al-Mansura, Abdullah ibn al-Mukaffa.

III DIO: DOGAĐAJI

1.

Ležao je ne otvarajući oči i pokušavao sabrati vrijeme od Rustemovog odlaska. Pozvao ga je i bez riječi mu pružio svitak s pismom i s pričom o Gazvanu, a onda se pružio ovjde, pored ognjišta, znajući da se, ovako utrnuo, ne bi mogao uspraviti da se premjesti na ležaj. Od tada leži ovdje, nekad pri svijesti a nekad bez nje, nekad otvorenih a nekad zatvorenih očiju, nekad misleći a nekad snatreći kao u polusnu. Ali koliko je to "od tada"? Je li otišao maločas, ili je stigao do Begzade, ili se treba svaki čas pojaviti s njezinim pismom? Pomisli da bi prilično tačno mogao izračunati ako bi u sjećanju obnovio sve što je radio od Rustemovog odlaska do sada. Tako bi ovo vrijeme dobilo neki oblik i cjelovitost, a tada ga ne bi bilo teško izmjeriti.

Najprije je spavao i bio u nekakvom bunilu, ili samo jedno od to dvoje. Uglavnom zna da se lijepo ljuljao, kao da jaše na divnom plemenitom konju kroz lijep crvenkast sjaj. Bilo mu je lijepo, negdje ga je čekala Begzada da produži s njim, a tamo gdje idu bila je pećina u kojoj bi njih dvoje trebali živjeti dalje. Stalno je požurivao, htio je da se brže ljuljaju jer mu se žurilo do Begzade, ali onaj drugi nije htio žuriti jer najprije moraju izračunati razliku u vremenu. Taj drugi je, ustvari, bio opet on i ubjeđivao ga je da on i Begzada ne mogu nastaviti, da možda mogu ponovo početi jer je sve što je među njima bilo on lično pomjerio u nevidljivi svijet

koji nije za ljude i u kojem ljudi ne mogu imati svoje, a vrijeme se u ta dva svijeta razlikuje i ta se razlika mora izračunati da bi se on i Begzada mogli sresti. Glas mu je bio piskav i visok, što bi značilo da taj drugi nije on, ali je ipak bio i on je sve vrijeme znao da jeste.

Možda je taj drugi bio on iz nevidljivog svijeta ili nešto slično tome, ali nije dolazio tada kad je ovaj Mukaffa spavao nakon Rustemovog odlska, nego mnogo kasnije, kad je već pročitao primjerak Gazvana koji je ostavio kod sebe. Pročitao je i pomislio kako bi ga neki gluplji čitalac mogao optužiti da pod maskom sigurnih istina, kakva je ona o štetnosti slikanja, protura dualističke ideje, jer se kod njega ustvari suprotstavljaju vidljivi i nevidljivi svijet, i to baš na dualistički način, jer se onaj predstavlja kao mnogo bolji od ovoga. Istina je da on čezne za jednim svijetom u kojem noć ne bi znala da će svanuti, a brdo bilo siguran znak da negdje ima dolina koja bi se njime mogla začepiti. Istina je da mu je već do grla i preko grla ove proždrljive dijalektike koja nas uči da sve u sebi nosi svoju suprotnost, ali se valjda vidi da je to još jedan znak njegove odanosti jednom Bogu za kojega se zaista opredijelio. Mora negdje postojati svijet u kojem je noć naprosto noć i u kojem noć neće biti sigurno obećanje svitanja, mora postojati naprosto zato što ovaj ovakav svijet govori da je zlo jedno od Božijih imena. Zato treba mnogo svjetova, zato negdje mora postojati svijet u kojem će On biti jedino Samilosni, jedino Milosrdni kakvim se kaže u Knjizi, a ne i Onaj koji kažnjava, kakvim se ipak kaže u ovome svom svijetu.

Pade mu u oči da je, braneći se tako do svoga glupog čitaoca, podijelio svjetove na one koji su samo svjetlo i one koji su samo tama, na samo dobre i samo loše, a to znači da bi se i lica njihovog Tvorca morala ili bar mogla tako nekako podijeliti. To ga je zbunilo i

navelo na pomisao da treba odustati od rasprave s glupim čitaocem, jer ne može umoran i bunovan čovjek raspravljati o tim stvarima. Sigurno je da ne misli onako kako ispada, a ispada onako kako ne treba i kako bi moglo biti opasno. Priznajem da ne znam, moj Bože, pomozi mi.

Tada se pojavio onaj drugi koji je govorio unjkavo i podrugljivo i koji je sigurno bio Mukaffa iako ni po čemu nije ličio na njega. Ali on mu nije govorio o Begzadi, on za Begzadu ne može znati ako je zaista Mukaffa koji obitava u nevidljivom svijetu. A nije mu osobito ni pomogao, iako se pojavio baš kad je ovaj Mukaffa molio za pomoć. Govorio je nešto mutno i nerazumljivo o računanju i o razlikama među svjetovima koje bi se dale razumjeti kad bi čovjek imao drugačiji razum. Ovaj Mukaffa je, čini mi se, spomenuo Pećinu i Noćno putovanje, ali se onaj podrugljivo iskrivio i odmahnuo rukom ne objašnjavajući prezire li te primjere ili ljudsku sposobnost koja se takvim stvarima ne može baviti i zato ih ne treba spominjati.

Ali otkuda u svemu tome Begzada i ko se lelujao?

Trebalo bi u Gazvanu skratiti priču i pojačati pouku. Za priču nije važno ono što Gazvan misli i osjeća, a u tome nema nikakve pouke. Svojim mudrovanjem i nedoumicama on usporava priču, a ona se mora odvijati brzo, najbrže što je moguće. Ili bi možda čitavu priču trebalo prebaciti da se događa među životinjama? Time bi izbjegao primjedbe zlonamjernih, a i pouka bi se nešto bolje vidjela. Samo što je njemu, iskreno govoreći, bilo više do priče nego do pouke, ma kako to glupo zvučalo. Radi priče je pisao, a pouku je smislio naknadno, da nekako opravda čitav taj posao.

Da, u bunilu su bile i one zlatne tačkice, od njih je valjda i dolazio onaj crvenkasti sjaj. A Begzada je morala čekati negdje usput, pošto on više ne zna kako

ona izgleda. Evo i sada – ako je pokuša zamisliti, neće daleko doći. Teško je, doduše, zamišljati otvorenih očiju, ali on svoje ne smije zatvoriti, jer bi odmah zaspao ili ponovo potonuo u bunilo. Ako su mu i sada oči otvorene, ako sve ovo nije san ili neko blago bunilo.

Kvadrati se sigurno nisu javljali, i ovo sa zlatnim tačkicama je valjda sad izmislio ne bi li se ubijedio da nešto od svega toga ipak razumije. Od svega je, reklo bi se, najvažniji onaj dugački što se lelujao umjesto da normalno govori. Kad bi čovjek odgonetnuo njega, sve bi nekako razumio i sklopio bi kakvu-takvu cjelinu. On je, u svakom slučaju, jedini sumnjiv, ako on lično nije izmislio i lelujanje ne bi li nečim objasnio i opravdao svoju zbunjenost. Kosu je sigurno napravio po Begzadinoj, iako mu to nije palo u oči do sada, ona ima tamnu kosu sa crvenkastim mjestima. Ali životinje ne mogu slikati, iako bi pouka bila mnogo jasnija kad bi se među njima događalo. Tada bi morao izbaciti djevojčicu kojoj je posudio Begzadinu kosu.

Sigurno je jedino to da se ljuljao i da je to bilo dobro i ugodno. Bilo bi prirodno da se onako ljulja čovjek koji u ravnici jaše plemenitog konja, iako on to ne može pouzdano znati jer nikad u ravnici nije jahao plemenitog konja. Bilo bi lijepo da se ono blago ljuljanje ponovi, ono je baš dobro i čovjeku vraća nešto od snage.

Jedino nije jasno otkuda u svemu tome Begzada kad je se on i ne sjeća, kad ne zna ni kako izgleda, samo pamti da je prekrasno suha i čista. Nepomična.

Tada su se vrata naglo otvorila.

– Hajde, ustaj, zove namjesnik – viknuo je s vrata stražar iza kojega je virio njegov kuhar i neki nepoznati čovjek, ni nalik na onog što se lelujao.

– Kakav namjesnik?

– Onaj koji te može pozvati i koji bi se mogao naljutiti ako te dugo čeka.

– A ko mene ne može pozvati? – nasmija se Mukaffa i nastavi bez imalo razumijevanja zuriti u stražara, pa iza njega, očekujući zbog nečega da mu njegov rob koji nikad nije naučio praviti istinski dobar pilav, počne namigivati.

– Ne pravi se lud, hajde, spremaj se – naljuti se stražar pa se okrenu da otjera sluge iza svojih leđa. Tada se vidjelo da su se svi Mukaffini robovi nagomilali kod vrata.

Mukaffa poče ustajati trudeći se da se sabere. Zovu, treba, dakle, ići, ali kako ići prije nego shvati bar nešto od onoga što mu se otkrilo nakon Rustemovog odlaska s pismom i s pričom o Gazvanu. Trebao je izračunati neke razlike u vremenu, to je ono najvažnije. Osjeti bijes što se sve ovo vrijeme bavio glupostima i odgonetao zlatne tačkice, a potpuno zaboravio da sračuna razlike, pa u jednom potezu sjede. Najvažnije je da se sjeti šta je trebalo izračunati, ne može ići prije nego se toga sjeti, makar kasnije računao. Ako sada iziđe, nikad se neće sjetiti. Zavuče lice u dlanove, ali se onda sjeti mogućeg objašnjenja i ponovo diže glavu.

– Jesi li se ono ti lelujao ranije? – upita stražara osjećajući u dnu duše da će se sjetiti svega ako uspije odgonetnuti onog dugajliju.

– Namjesnik čeka, a ti znaš šta znači kad namjesnik čeka – odgovori stražar zatvarajući vrata da se ogradi od onih vani koji nisu htjeli otići.

– Kakav namjesnik? Koga čeka?

– Naš namjesnik, Sufjan ibn Muavija.

– Sufjan?

– Jesi li ti, čovječe, stvarno lud ili se samo praviš? – upita stražar s tihim prizvukom straha. –

Naš gospodar Sufjan ibn Muavija, namjesnik Basre po milosti našeg kalifa, Bog mu život produžio, poslao me je po tebe i sad nas čeka. Ako hoćeš, ustaj da idemo,

a ako nećeš, ja ću te silom odnijeti do njega, jer se meni valja pokazati pred novim gospodarom, svi su oni najopasniji dok su novi.

Mukaffa pruži ruku i stražar priđe da mu pomogne ustati. Nije bio baš siguran na nogama pa ga je dobri stražar, koji se htio pokazati, još neko vrijeme pridržavao i pomagao mu da prođe nekoliko puta sobom da se razgiba. A onda se Mukaffa, kad se malo ustalio na nogama, poče zbunjeno osvratiti oko sebe kao da nešto traži, poče uzimati pa ispuštati stvari, sve dok pored ploče za pisanje nije ugledao razbacane svitke s pričom o Gazvanu.

– Ništa ti ne treba – pokuša ga umiriti stražar – namjesnik je rekao da te dovedem onakvoga kakvog te zateknem.

– Da, da, samo da ovo sklonim – mrmljao je Mukaffa spremajući svitke jedan u drugi, ne pazeći na redoslijed. Nije se još uvijek sasvim snalazio, ali je već sasvim isplivao iz bunila u kojem ga je stražar zatekao. Nije razumio baš sve oko sebe, ali je razumio da nije dobro i da treba negdje skloniti Gazvana, možda baš u ognjište koje mu vjerovatno više neće trebati.

Po suncu je, kad su izišli, vidio da je popodne već dobro odmaklo i da će se za koji sat spustiti na svijet jedna od ovdašnjih brzih noći. Tome se zbog nečega jako obradovao, tako da je počeo stražaru pričati o prednostima brze noći i o tome koliko ga je mučilo što su tamo gdje je on rastao, u Perziji, sumraci beksrajno dugi, što nipošto nije dobro, jer se u sumrak brišu granice između svjetova a u ljudima se događaju čuda i zamišljeno se ponaša kao zapamćeno. Zato je sumrak opasan i zato su ljudi mnogo zdraviji tamo gdje je sumrak kratak i zato je ovdje dobro i pored svega. Stražar ničim nije pokazao da ga dugi perzijski sumraci pogađaju niti je poželio raspravljati o tome kako se i zašto u sumrak

stvarni oblici ponašaju kao utvare a utvare kao stvarni oblici, pa je i Mukaffa zašutio posvećujući se onome što je mogao vidjeti.

Čitava je Basra bila pokrivena crvenkastom kupolom iz koje je isijavala jarka crvenkasta svjetlost koja je sve pod nebom ovijala crvenkastim aureolama, tako da su stvari treperile i međusobno se preplitale tim svjetlosnim okvirima kao da žele dodati nešto jedinstvu i cjelovitosti svijeta. Prašina koju su prolaznici dizali miješala se sa česticama crvenkaste svjetlosti, izjednačavala se s njom i ponašala se kao da je i sama svjetlost, pojačavajući lijepo osjećanje jedinstva i cjeline u svijetu kojemu je Mukaffa pripadao jače nego ikad.

Radost koja se u Mukaffi pojavila na samom izlazu iz kuće stalno je rasla i od ovog prolaska kroz grad napravila jedini lijep doživljaj u Basri za koju je do danas vezivao jedino prljavštinu, ubitačno ružnu tamnosmeđu boju koja se lijepila na sve pod nebom i oblake gadne prašine koji su se dizali oko svega i od svega, a padali uglavnom na Mukaffu lično. Sada je bilo lijepo i razdragano, sada je Basra bila pravi prelijepi grad, a ne zbrkani vojni logor na šta je sve do sada ličila, sada su rupe na putu i blatnjave lokve napravljene mokrenjem imale u sebi nešto dirljivo.

Nikad još nije bio ovako prekrasno spojen sa svijetom, nikad još nije osjetio ovaj prisni dodir sa zemljanim zidovima u kojima se zapravo može prekrasno živjeti ako ih obasja topla ljudska duša. Budala je on bio kad je mislio da se do čovjeka ne može uspeti onaj ko se sa svojom stokom sklanja iza tamnosmeđeg zemljanog zida, budala je on bio kad je iza toga zida, kao da gleda kroz njega, vidio znoj, mokraću i zadahtalo guranje ovih i onih životinja. Sada ga je s tim zidovima i sa svim onim što se iza njih sklanja povezivala neka drhtava struja puna čežnje i on je ganutim očima pratio

crvenkastu prašinu kako se sliježe na njih i pozivao praške na sebe zaklinjući se da će im se radovati. Pa i ta lica koja su uvijek tako glupo izgledala sa svojim širokim smeđim plohama sada su bila lijepa i crvenkasta kao da se dozivaju sa svjetlosnom kupolom koja je natkrila grad i obojila ga ovako bolećivo. Da nije muha koje slijeću na njih i koje ljudi nevoljko otjeraju sporim pokretom ruke ili glave, ne bi čovjek ni rekao da su to lica Božije stoke, nego lijepe tvorevine suhe prašine pomiješane sa česticama svjetlosti.

Ispunjen svijetlom radošću, išao je Mukaffa kroz Basru i osjećao da voli svijet jer ga je taj svijet konačno primio u sebe. Volio je ljude, volio zidove i muhe, volio ovoga glupog stražara koji ništa ne zna o sumraku i inače ne zna ništa osim to da je važno pokazati se pred gospodarom dok je on nov. Radovao se svjetlosti i radovao se tome što stoka mokri na put, praveći lokve na kojima možeš pasti, radovao se neopisivoj galami i zbrci i radovao se čak i teškom mirisu močvare koji je turobno lijegao po njemu.

2.

– Zar me niko neće osloboditi od toga al-Mukaffe?! – zaurlao je Sufjan ibn Muavija kad su uveli Mukaffu, ne ustajući da ga pozdravi i ne nudeći mu da sjedne. A onda, nakon duge pauze u kojoj ga je gledao odozdo, zavaljen na jastuk, upitao tiho i gotovo nježno: – Znaš li čije su ovo riječi?

– Ne znam – odgovori Mukaffa razgledajući nesnošljivo šarenu sobu okićenu zavjesama i zatrpanu jastucima, tepisima, vezenim minderima. Taj vašar boja bilo je zaista teško podnijeti nakon jednobojnog i tužnog grada kroz koji je prolazio osjećajući prisnost i razu-

mijevanje za njegovu tugu. Pomisli da zidovi moraju biti jako prljavi kad su prekriveni s toliko pažnje, ali se onda sabra i zagleda se u svog domaćina ne bi li otkrio zašto je pozvan.

– Kalifove.

– Šta kalifove?

– Ili se šališ ili ti je od straha mozak omekšao? Jučer je kalif pitao hoće li ga neko osloboditi od tebe, ja sam čuo kad je to rekao jer sam primao nalog o namještenju.

– Sada si ti namjesnik ovdje, to sam čuo od stražara. Neka ti je sa srećom, lijep je ovo grad. A ja ga ipak ne volim, ne znam zašto.

– To je dobro, onda ćeš se i ti radovati što nećeš još dugo boraviti u gradu koji ne voliš. Dobro je za vladare da se ljudi raduju.

– Da, iako sam sada osjetio bliskost i ljepotu, prvi put otkako sam ovdje.

– Ne bacaj me u brigu i tugu, molim te. Učini mi milost i ponovi da ne voliš biti ovdje, mnogo ćeš mi učiniti. Meni će biti lakše, razumiješ?

– Šta će ti biti lakše? – upita Mukaffa kojemu nije uspijevalo da se potpuno sabere i počne sa svojim domaćinom istinski razgovarati. Umjesto da sluša sugovornika, on je zurio čas u prebijele mesnate obraze, čas u oblu ruku na kojoj su podrhtavali jastučići, a čas u šare na svilenoj odjeći koja bi mogla izazvati silnu žudnju kad bi se našla na lijepoj ženi. A onda mu je dolazilo da zamišlja Sufjana kako izaziva žudnju i od same pomisli ga je hvatao smijeh.

– Da te maknem odavde i oslobodim kalifa.

– Zašto?

– Šta: zašto?

– Šta bi ti oslobađao kalifa od mene?

– Zato što on to traži, čovječe. Rekao sam ti već šta je jučer rekao.

– Zašto on to traži?

– Zar se kalifa pita zašto?! Tebi su izgleda ptice mozak popile, ili se toliko bojiš? – upita Sufjan tiho i Mukaffa opet pomisli kako bi novi namjesnik ipak mogao izazvati žudnju ili bi bar mogao to željeti. – Nemoj se bojati, dragi, možeš dobiti samo ono što zaslužuješ.

– Ali ne vidim zašto bi on to poželio.

– Ja znam šta je poželio i znam da je moje ispuniti mu želju. Znam da je poželio osloboditi se od tebe i znam da ti živiš u Basri kojom ja upravljam po njegovoj milosti. Poželio je, znači, da ga ja oslobodim od tebe.

– Dobro, ja mogu otići ako ti to nešto znači.

– Mi se, dragi, nismo razumjeli. Ti moraš otići jer to kalifu nešto znači. Tako to treba reći.

– U redu, reci i tako. Ispunio si, znači, kalifovu želju – zaključi Mukaffa i okrenu se da pođe osjećajući da se još uvijek nije kako valja razumio s novim namjesnikom.

– Ja bih ti napomenuo, gospodaru, ako mi tvoja milost dopusti, da se odavde izlazi kad ja to kažem – izgovori Sufjan maznim tonom, na šta se Mukaffa opet okrete prma njemu.

– Oprosti, mislio sam da smo završili.

– Jesmo, bar neki od nas. Ti si, naprimjer, svoje zaista završio, ali ćeš opet iz moje odaje izlaziti onda kad ti ja kažem. I nije mi jasno jesi li ti zaista poludio ili se samo praviš lud ne bi li se izvukao na ludilo.

– Mislim da nisam lud, da se samo pravim ako tako zaista izgledam.

– Izgledaš, vjeruj mi. Nećeš u ovom gradu naći čovjeka koji iz našeg razgovora ne bi shvatio da je osuđen, a ti krenuo seliti. Šta je to nego praviti se lud?

Mukaffi se naglo, kao u jednom neugodnom bljesku, složiše slike i on savršeno jasno ugleda sve ono što kao u sumrak sluti i čega se boji još od one noći kad mu je Rustem donio od Begzade glupu priču koja nije ni njegova ni njihova. Objasni mu se njegova čudesna bliskost s gospodarom Isaom, objasni mu se njegov teški umor i kamena nepomičnost osjećanja (da on u trenucima onakve bolećivosti ne poželi krenuti kući i Begzadi!), objasni mu se zašto se više ne sjeća svoje žene. I sve to u jednom trenutku, u jednom bljesku koji mu je u glavi proizveo pravi bol, toliko jak da je posrnuo.

– Zar zaista nisi razumio? – začudi se namjesnik. – Žao mi je što ti tako teško pada, ne bih ni ja, vjeruj, da se ne mora. Trebao si paziti šta radiš, dragi moj.

– Šta sam to sada uradio?

– Naljutio kalifa.

– Čime?

– Ne znam, ja ti mogu reći šta mislim da je.

– Kaži mi bar to, i to je neki razlog.

– Tvoj aman. Ti si ga napisao, je li tako? Ti si napisao da se kalifove žene imaju smatrati razvedenim, njegova stoka ima pripasti vakufu a njegovi robovi imaju dobiti slobodu prekrši li kalif riječ i učini li išta nažao Abdullahu ibn Aliju. Ili nisam u pravu?

– Jesi, napisao sam, samo nisam upotrijebio riječ "robovi", tu riječ ne volim a ni Poslanik je ne preporučuje i predlaže riječ "momci".

– Dobro, uzmi riječ koja ti se sviđa, tvoje je da se nosiš s njima a moje da umirujem kalifa. I ti bi pametnije radio da više gledaš na njega a manje na riječi.

– Nećeš mi reći da ga je naljutilo to što nisam napisao "robovi"!?

– Naljutio ga je, čovječe, čitav aman, ne možeš onakav aman donijeti kalifu pod nos. Ti i tvoj mudri gospodar Isa!

– Ja sam napisao najnormalniji aman kakvih je stotine napisano. Pa to je, čini mi se, najlakša propisana kazna za kršenje zakletve.

– Kalifu se učinila preteškom, a tvoj aman nepoštenim i smišljenim protiv njega.

– Po čemu moj? Gotovo svi su isti.

– Ovaj si pisao baš ti.

– Po ugledu na ostale koje su pisali drugi, ja s njim nemam ništa.

– Kako nemaš ako si ga ti napisao, pobogu?! Ili ćeš se zakleti da ga nisi pisao?

– Ja sam pisar, čovječe, posao mi je da pišem ono što mi se traži.

– Eto vidiš: posao. Isto bi tako napisao kalifovu osudu na smrt da su pobijedili vaši i da su tvoji gospodari proveli ono što su naumili. Svi ste vi isti, rođenu biste majku prodali za šaku vlasti. Ako si ti onakvima mogao služiti... Ma idi, molim te.

– Bio si često s mojim gospodarom, a i mene si znao pohvaliti.

– Ni pas ne bi tako lagao, srećom niko ne čuje tvoju sramotu.

– Možda se kalif do sada predomislio u vezi sa mnom? Ja sam ipak samo pisar.

– Moje nije da provjeravam, moje je da učinim po njegovoj volji.

– Da me makneš?

– Da njega oslobodim.

– Možda on ne bi volio da me makneš zbog amana, to nije dovoljno valjan razlog.

– Kakvog amana?

– Onog što ga je naljutio.

– Nikakav aman njega nije naljutio, zna valjda kalif kako se pišu amani.

– Nešto drugo sam, znači, učinio?

– Loše, brate, stojiš s vjerom. Nisi se ti oslobodio onoga što su te tvoji magi naučili, svi ste vi, Perzijanci, u dnu duše ostali magi.

– Teško ćeš to dokazati, gospodaru namjesniče.

– Pitam baš nedavno onog mudrog čovjeka, onog velikog mudraca i učitelja, al-Birunija, šta je, kažem, s onim al-Mukaffom, živi ovdje sam kao stijena, on valjda i ne zna da je Poslanik uvijek prigovarao neženjama govoreći da u islamu nema monaštva. Zindik je on, kaže mi Biruni nudeći mi da uzmem još malo betelova lista, zindik je on i kao svaki zindik – bezbožnik je, a kao svaki bezbožnik – ne trpi da se širi vjera i da na svijet padaju blagoslov i djeca.

– Teško je to dokazati, gospodaru namjesniče, teško i preteško, čak će i al-Biruni to vrlo teško dokazati.

– Pa mi jutros dođe jedan čovjek – krasan čovjek, dobar čovjek, pravi čovjek iz naroda i čovjek sa narodnom dušom, sav se trese od straha i previja od bola. Ja, kaže, služim kod al-Mukaffe i otkrio sam da je on mag, pa to moram prijaviti jer ne mogu izdržati ove muke.

– Samo se moraš odlučiti jesam li mag ili zindik, bilo bi mi previše da budem oboje.

– Vidim da je teško čovjeku jer ne može prijavljivati gospodara a ne može više trpjeti da gleda lažnu vjeru i njezine obrede, pa ga umirujem i lijepo mu govorim, tješim ga i ubjeđujem... Jako si me namučio danas.

– Još se moraš pomučiti da odgonetneš šta sam od ono dvoje što mi stavljaš na dušu.

– Ima uleme pa nek odlučuje, nije moje da raspravljam o tome.

– I moraš naći nekog svjedoka i makar trag svega toga u mojim spisima.

– I onda pitam danas toga čestitog narodskog čovjeka, kad sam ga malo umirio lijepim riječima i ispravnim mislima o vjeri, bi li se on mogao zakleti da je vidio svoga gospodara u tim strašnim bezbožničkim obredima, a on se jedan previja i drhti, govori o svom bolu i strahu pred tobom, ali će se, kaže, zakleti pred stotinama ljudi i sa stotinu zakletvi jer je njemu spas njegove duše važniji i od gospodara.

Tada Sufjan ibn Muavija zapljeska i kroz jedna od vrata prekrivenih zavjesama uđe u sobu Rustem, povijen udesno i prema naprijed, gledajući po svom običaju iz glave zabačene prema gore, zakovrnutim očima koje jako otkrivaju beonjače i daju njihovom izgledu nešto smiješno i strašno istvremeno.

– Eh, gospodaru dobri, dragi gospodaru moj – zabrza Rustem čim je kročio u sobu, ne čekajući pitanja i ne dopuštajući da ljude muči čekanje na njegove riječi. – Govorio je Rustem na vrijeme, molio je Rustem da pamet staviš u glavu, ali ko će Rustema budalu slušati, ko će povjerovati da Rustem nešto zna i može kad on jadnik čak i izgleda blesavo. Zar je trebalo da se nas dvojica susrećemo ovdje i na ovaj način, zar je jadni Rustem morao doživjeti ovakvo nešto?! Ali neka, valjda je tako moralo biti, šta mi sad možemo. Ja vam opet kažem da vas volim i kažem vam da Rustem čini dobro onima koje voli, da im on jadnik čini dobro i onda kad bi htio da im čini zlo, eto takav je Rustem i šta mu mi sad možemo.

– Dobro je, na izvodi ovdje – zaustavi ga Sufjan netrpeljivo – kaži sad je li radio i gubi se.

Rustem se kratko, kao da je iznenađen, zagleda u Mukaffu, pa u novog namjesnika, onda zatrese oborenom glavom kao da se želi otresti nečega, pa nastavi ništa sporije nego što je počeo.

– Jeste, jeste, gospodaru moj dobri i sunce naše sjajno, jeste, radio je. Radio je što se ni zamisliti ne bi moglo, radio je strašne stvari, radio je svega toga nepotrebnog i suvišnog. Jeste, brate slatki, kako nije radio, zar bih ja rekao da je radio ako nije radio. Teško je to i strašno, ali šta se sad može ako je već radio. Ja mislim da je sada najbolje da sve to sabere u svojoj duši i da, kad je već prihvatio ovu vjeru, umre sada za nju kao mučenik, da ozbiljno umre za svoju novu vjeru i radi nje. To je ipak lijepa nagrada i tada ne bi sasvim uzalud živio i radio.

– Smiri se, čovječe, i reci jasno i glasno šta je radio. Ponovi ono sada – da i on čuje.

– Svašta je radio, nema šta nije, lijepi moj gospodaru i radosti naša zajednička, radio je, moglo bi se reći, šta god hoćeš. Vatru je palio i tajno joj se molio, meso je na njoj spaljivao, a možda i djecu ako su se našla negdje u blizini, pravu je vjeru zaturao i boravio daleko od nje...

– Idi, slobodan si – prekide ga Sufjan ibn Muavija i odmahnu rukom kao da ga otpušta, a onda se zagleda u al-Mukaffu tražeći valjda od njega pomoć, razumijevanje ili nešto slično. Nakon dugog razgledanja al-Mukaffinog lica, odvratio je oči od njega i usredsrijedio se na svoju ruku, i dalje šuteći. – Eto, šta da ti kažem.

Kod ovih riječi Sufjan preplete prste na rukama i zabaci ih iza glave, kao da želi dlanovima poduprijeti otežalu glavu. Trebalo je da mu bude udobno, onako zavaljenom na jastuke i s glavom na dlanovima, ali su mu noge bile smjerno pružene jedna pored druge, dajući njegovom izgledu nešto skromno, tiho i suzdržano. Možda je njemu bilo zaista najudobnije tako, ali su te noge, brižno pokrivene i pružene jedna uz drugu, navodile na pomisao da bi njemu bilo istinski lijepo kad bi sad ustao i sjeo naslonjen uza zid kao što pristojni ljudi i sjede.

Nije njemu bilo dobro onako zavaljenom, kao što ne bi bilo dobro ni Mukaffi, i on mu već htjede predložiti da sjedne normalno, ali se sjeti situacije i upta kao što je red:

– Kad će biti suđenje?

– Eto im tamo, to se nas ne tiče.

– Kako to?

– Tako, i vjeruj mi da je tako bolje, kao prijatelj ti kažem. Dok se oni dogovore za šta će ti suditi, dok se sve to pripremi i izvede kako valja, dok se nađu dokazi i svjedoci... Ti bi, čovječe, poludio. Ovako – nećeš se ni snaći, ni oko sebe se ne stigneš okrenuti, a sve je gotovo. Neka se oni dogovaraju do mile volje, nas dvojica smo mirni. To ja činim radi tebe, toliko ti još mogu učiniti. Recimo zbog onih razgovora koje si, naravno, izmislio.

– Dobro.

– Dobro, nego šta, i ja sam neki čovjek, majka mu stara.

3.

Svijet je naljepši, tamo kod nas, u ranu jesen kad dani i noći traju približno jednako pa se svijet otprilike podjednako grije i hladi. Vazduh je dirljivo prozračan i mekahan tako da se svi oblici i boje u njemu izoštre i dođu do svoga pravog lica, a obilje svjetlosti sve povezuje i okuplja u cjelinu kao neki blagi i predobri razum. Tada se svaka stvar vidi savršeno jasno izdvojena, a istovremeno se tako lijepo povezuje s drugim stvarima, tako se skladno i mirno uklapa u cjeline da čovjek mora drhtati od radosti sjedeći na brijegu okrenutom prema jugu i gledajući svijet kroz umjereno osušen i umjereno navlažen vazduh rane jeseni.

Tada su i ljudi najbolji i najljepši, tada čovjekova koža prelijepo naliježe uz njega, zaokružuje ga i odvaja od svega, ali je tada ljudska koža najpodesnije šupljikava tako da se kroz nju čovjek izliva i razliva se po svijetu, miješa se s vazduhom i jesenjim travama, priljubljuje se uz plodove i drveće, sobom orosi svaki kamen na koji naiđe slivajući se niz južnu padinu brda. Nikada čovjek nije tako izdvojen i toliko svoj, i nikada nije tako snažno spojen sa svijetom.

Tada ni ljubav među dvoje ljudi nije požudna nego je mirna i skladna, čežnjiva i ragovorljiva preko svake mjere. Čovjek u tom trenutku već zna da će ga nova vjera, koja je središte svijeta prenijela na jug, privući i navesti da piše na beduinskom jeziku koji je nekim čudom postao svjetski jezik, ali mu tada, dok sjedi na južnoj padini brijega, ne pada na um da sa svojom ženom govori o tome. Ne želi to sada ni spomenuti, iako je od prije koji mjesec svaki njihov razgovor dolazio na to treba li otići dolje ili čovjek može, sjedeći ovdje, naučiti i reći ono što će ga opravdati na svijetu. Ne želi jer ga u ovom času naprosto ne zanimaju nadmoćne vjere i mogućnosti koje one ljudima otvaraju. U ovom trenutku mu je dobro, osjeća se lijepo cijelim i sebi dovoljnim, ne treba mu ništa osim da sa svojom ženom nastoji naslutiti radost svijeta koji je isto tako cijel i zaokružen u ranoj jeseni.

Govori joj da je to zato što su se uravnotežili gradivni elementi svijeta, što je u ovih dvadesetak do mjesec dana podjednako vlage, vatre, vazduha i zemlje, pa ni jedno od njih ne preteže i ne remeti spokojni sklad svijeta. Žena se smije i pita ga kad je on to mjerio, a on nerado priznaje da je to čuo od ljudi koji su mnogo putovali. Ima, govorili su mu, u Siriji, pogotovo u Antiohiji, ljudi koji izučavaju spise rumijskih učitelja, pa su im ti ljudi govorili o gradivnim elementima svijeta

i njihovoj ravnoteži, a govorili su im i o geometrijskim oblicima i njihovim značenjima, ali on to nije upamtio a rekao bi da ni oni nisu baš razumjeli. Pričali su mu ti ljudi i o sjevernim krajevima, pričali su mu o narodima Jedžudž i Medžudž koji jedu djecu i opće sa životinjama, ali se njemu čini da nigdje na svijetu nije među elementima stvorena ovako lijepa ravnoteža kao u oblasti Fars i da se nigdje svijet ne može osjetiti i razumjeti ovako potpuno kao na ovoj padini njihovog brijega. Žena se smije i raduje se iako zna da on laže i da će o odlasku i putovanjima pričati već za koji dan, kad vlaga počne prevladavati u svijetu i kad on izgubi ovo osjećanje da se lijepo preplića sa svijetom.

– Jesi li ti nekad doživio ranu jesen, onako pravu? – upita Mukaffa stražara koji se u tišini pripremao i pravio se da njega nema.

– Ne bih ja s tobom razgovarao, pravo da ti kažem – odgovori stražar i stade kao da je jedva dočekao mogućnost da progovori s čovjekom kojega mu je kazniti. A onda nastavi, razgovarajući, mirno pripremati malu lomaču.

– Zašto?

– Zato što si mag i zindik.

– Šta ti je to?

– Nevjernici i bezbožnici.

– Zar ti ja tako izgledam?

– Svi ste vi takvi, iako ne izgledate tako. Kad vas gleda čovjek bi rekao krasni i normalni ljudi, ali ste u dnu duše pokvareni i opasni. Dobro se, čovječe, pretvarate i zato ste još opasniji.

– Zar sam i ja stvarno takav.

– Svi ste vi takvi, svi ste isti.

– Koji mi?

– Vi magi i ostala bagra koja ljuti namjesnika. Vi ste u stanju čovjeka zavesti prije nego se on snađe i

onda misli da radi ono što treba, a u stvari radi ono što vi hoćete. Zato ti unaprijed kažem da ću ti oči iskopati ako počneš s njima nešto izvoditi da me opčiniš. A ni razgovarati s tobom ne smijem, jer ste vi i sa riječima svašta u stanju.

– A kako ti sve to znaš, molim te?

– Ne znam ja, ja sam običan čovjek i ne miješam se u to, ali ima ko zna.

– Ko zna?

– Zna namjesnik, zna ulema, znaju svi kojima je posao da znaju.

– Mene ćeš ubiti ti, neće ni namjesnik ni ulema.

– Tebe će ubiti tvoja glupost, a ja radim svoj posao, samo radim svoj posao, kao i ti svoj, namjesnik svoj... Svak svoj.

– Ali šta ćeš ti ako se sutra pokaže da ja nisam ni dualist, ni zindik, ni mag, ni bilo šta od onoga za šta me sudite i za šta me ti ubijaš?

– Kako nisi? Kako će se pokazati da nisi kad jesi? Po svemu ti se vidi, čovječe, da jesi. Pravi pravcati mag i to ostalo, sve što si nabrojao.

– Po čemu se vidi?

Po svemu. Vidi se po tome što si osuđen i po tome što ćeš biti kažnjem, vidi se po tome što ti se sve ovo događa, vidi ti se po licu i po imenu. Čovjeku se, jadan ne bio, događa ono što liči na njega, nikome se ne može dogoditi ono čega u njegovoj prirodi nema. Tvoja je osobina da ti se ovo dogodi, jer ti se ne bi moglo dogoditi da nije. Eto ti.

– Vjeruješ li da sam i ja mislio nešto slično tome, čak sam i pisao tako.

– Eto vidiš, kažem ti ja da jesi.

Mukaffa se zbunjeno pitao kako je moguće da ova biljka ponovi njegovu misao. Nije njemu smetalo što se njome unakaženom opravdava njegova besmislena

smrt, nije ni pomislio objašnjavati ovome da se ta misao ne može tako razumjeti i da stvari stoje sasvim drugačije i zapravo suprotno, nije ga čak zanimalo je li stražar od nekoga čuo ovo što je rekao ili se rečenica rodila u njegovoj loptastoj glavi. Sve je to sada nevažno, suviše je on umoran da bi se sada bavio stvarima ovoga svijeta. Njega zanima jedino nada koju je ovo u njemu probudilo, lijepa mogućnost da smo svojim znanjem već boravili u nevidljivom svijetu i da smo tamo onakvi kakvi smo ovdje u duši.

– Vjeruješ li da se može znati ono što se nije čulo niti vidjelo? – upita stražara ne bi li mu izmamio još nešto što bi potvrdilo njegovu nadu.

– Ne bih ja s tobom razgovarao – odgovori mu stražar zauzet grijanjem širokog sjajnog gvožđa. – Sve smo mi jedan drugome rekli, možda i više nego što smo imali i trebali. Hajde, gotovo je.

Prekrio mu je lice crvenom krpom namočenom u neki miris toliko jak da se dah od njega presijecao, ali se usput glava od njega lijepo bistrila. Upravo je mislio kako bi dobro bilo da je ovakvo nešto imao u bunovnim jutrima kad nije mogao rastjerati vlažnu maglu iz potiljka, kad ga presiječe strahovit bol. Razjasni mu se da je prejakim mirisom (da nije eukaliptusovo ulje?) blagoslovljen da se ne bi onesvijestio i tako izbjegao bolove. Nije vidio šta mu njegov sugovornik radi, ali je znao da će mu odsjeći ruke i noge pa rane zapeći vrelim gvožđem da zaustavi krvarenje, a nakon toga, prije nego ga ubije, zapaliti na lomači njegove nekadašnje udove čije sagorijevanje mora gledati. "Radi pouke", rekao mu je Sufjan ibn Muavija kad mu je objašnjavao kaznu, "da i u smrti gledaš vatru kad si je u životu toliko volio".

4.

Kad ga je namjesnik otpustio, Rustem je otišao kod jednog Perzijanca u čijem su svratištu odsjedale karavane s kojima je dolazio dok je bio gonič. Zatražio je vina i, sklonjen u tajnu sobu, pio dok mu nije bilo dovoljno, izazivajući čuđenje svojom šutnjom. A morao je šutjeti jer je mislio brzo i snažno: valjalo je smisliti nešto da čovjek ostane u milosti u kojoj je bio do sada, a valjalo je izići na kraj i s ovom drhtavicom u stomaku od koje čovjek ne može normalno ni misliti, ni jesti, pa ni disati i živjeti.

Vino je ublažavalo drhtavicu i ublažavalo teški, neugodni mjehur koji mu je iznutra pritisnuo stomak još u namjesnikovoj kući. Zato je pio i uporno mislio, praveći se da ne vidi domaćina i njegovog sina kojemu se uvijek radovao, praveći se da ne čuje njihovo sašaptavanje kojim su ga nastojali uvući među se, praveći se da je odsutan kao što je, ustvari, i bio jer njemu više nije bilo mjesto među njima. Nema Rustem više šta reći o podrepnjacima i o samarima, ne završavaju se više Rustemova pitanja kod ručka s mesom ili ručka bez mesa. Rustemu je sada na vratu jedna rijetka ljubav i jedna još rjeđa žena, Rustemu je na duši uspomena na jednog mučenika, Rustema već dugo u jednoj uglednoj kući gledaju kao malog gospodara, nije više Rustem, uza svu svoju dobrotu, društvo ovima ovdje.

Zato je platio i izišao čim je popio dovoljno da mu sine rješenje, ostavljajući začuđenog domaćina i njegovo pretužnog sina bez jedne riječi objašnjenja i čak bez pozdrava. Primijetio je da je duboka noć, a iz toga zaključi da je sjedio više sati i popio jako mnogo, pa se u mislima zadovoljno potapša po leđima misleći o tome kako Rustem ostaje Rustem i kako je Rustem još uvijek junačina koji u sebe može toliko saliti i pored

toga što se pogospodio i što već dugo, dugo ne živi pijaćim životom. Tako je mislio i radovao se svome čvrstom karakteru, žureći kroz pustu basransku noć koja je već naginjala svitanju.

U gospodarovu sobu se uvukao bez problema i neprimijećen. Ne bi on, doduše, imao problema ni da ga je neko vidio jer je znao ubijediti ukućane da on kod gospodara ulazi kad on misli da treba, ali se u ovom trenutku i u ovom stanju naprosto ne bi volio sresti s nekim od kućne čeljadi. Imao je svoju misao, imao je plan kako da onu krasnu ženu poštedi loših vijesti i imao je lijepo unutrašnje ozarenje što će učiniti tako dobro djelo, a Rustem je bio dobar i volio je dobro, ma šta ko o njemu mislio. On je zaista činio dobro i onda kad je htio zlo i kad je sve izgledalo kao da čini zlo.

Računao je da bi najbolje bilo kad bi našao ono dugo pismo što ga je gospodar jutros poslao pa ga on odnio namjesniku, jer je morao dati i nešto napismeno. U svakom poslu sa vlastima treba biti nešto napismeno jer su vlasti, računao je, vlasti upravo zato što su pismene i što sve rade napismeno, pa je namjesnik predao gospodarovo ogromno pismo. A njemu su i inače, valjda zbog gospodstvenosti i finoće njegove duše, neobično godile te pisane stvari, toliko su mu godile da bi on sve radio, čak bi i s drugovima razgovarao, napismeno, samo kad bi mogao. Vidio je da gospodar gleda u druge svitke dok je pisao ono dugo pismo i po tome je znao da ga zapravo prepisuje. Sada će on naći te svitke i odnijeti ih onoj dobroj ženi kao novo pismo, po čemu će ona znati da je gospodar živ i zdrav i da joj i dalje piše. A onda će kasnije uzimati stare svitke i nositi joj ih kao nova pisma, stalno povećavajući razmak između jednoga i drugog dolaska. U onoj gomili svitaka naći će ih se sasvim dovoljno da posluže kao pismo do njezine

smrti, jer će se u neko doba Bog i nje sjetiti. I to dosta brzo, sudeći po onome što mu je iza zavjese govorila kad je bio posljednji put i kad ga je nagradila kao što i priliči njezinoj milosti (da je pravi namjesnik, i on bi ga jutros nagradio tako ili još bolje, a ne vikom i jednim lošim ručkom u kuhinji, s robovima).

Znao je Rustem da će se pametna žena koja zna čitati malo začuditi pismima svog muža koja nisu baš najsabraniji odgovori na njezina pisma, ali se nadao, i čak je bio siguran, da će ona iz njih razumjeti ono što njezinoj čežnji treba, a ne ono što u njima piše. Bio je siguran da će ona, ma šta pisalo na svitku, vidjeti da gospodar tuguje za njom i da mu nije dobro što nije s njom, ali da je inače živ i da eto misli na nju. To je misao koja mu je sinula dok je sjedio u svratištu i na kojoj počiva čitav njegov plan. Možda je čak bolje da ono što joj donese bude bez ikakve veze s njezinim pismom koje je nosio ovamo, jer će tada veze između dva spisa njezina čežnja tražiti i otkrivati ih u svakom retku, a kad bi ih nešto malo bilo u samim pismima, njezinom bi razumu jako padala u oči ona mjesta u pismu koja nemaju nikakve veze s njezinim, pa bi mogla nešto i posumnjati. Ovako neće posumnjati, ovako će iz svake riječi, baš zato što ne govori ni o njoj ni o onome o čemu je ona govorila u svom pismu, pročitati njegovu potrebu za njom i tugu što nije s njom.

Potpuno siguran u istinitost svoje misli i izvedivost plana koji će mu sačuvati ugledno mjesto posrednika između gospodara i njegove žene, preturao je po svitcima i razmotavao ih nadajući se da će po žvrljotinama i po rasporedu redaka prepoznati pismo s kojega je prepisano ono što je sada kod namjesnika. Bilo bi dobro da ga nađe i da provođenje plana počne baš s njim, jer je ono neobično zbog svoje dužine, a jeste gospodarovo pismo i jeste odgovor na njezino. Nakon ovoga, dugog

i neobičnog, neće ni pomisliti da su iduća čudna, jer ne može pismo biti čudnije od ovog ovolikog.

Ni jedan od svitaka s gomile koju je pregledao nije ličio na onaj, ali se Rustem nije osobito uznemirio jer ih je u sobi bilo još dosta, a i plan mora uspjeti već zbog dobra koje donosi njegovo ostvarenje. Bog neće dozvoliti da onu dragu ženu stigne tužna vijest, a ni njega ne bi trebao ostaviti bez glasničkog mjesta koje mu se tako dopada. Sa gomile pod prozorom, koju je on davno primijetio, iako je bila lijepo zaklonjena zastorom, uze prvi svitak i razmota ga, znajući unaprijed da neće biti onaj koji traži jer je ovaj mnogo bolje izbijeljen. Razmota ga naprosto onako, bez razloga ili s jedinim razlogom u tome što je pogled na nizove ulijevo nagnutih vijuga ispunjavao njegovo srce radošću i osjećanjem svečanosti.

Ako zaista nije znao čitati, kao što je tvrdio al-Mukaffi kad je prvi put bio u ovoj sobi, nije mogao prepoznati široko razmaknute nizove kvakica i crtica s neobično visokim uspravnim linijama. Da je znao, pročitao bi ono što ga je povezalo s Mukaffom i što ga je prvi put dovelo ovamo: "Mili moj daleki, javi se i ukloni strah ili ga bar potvrdi. Šta se to događa? Šta nije u redu s tobom ili sa mnom? Već desetak dana ponavljaju se iste zloslutne stvari: uredim se za tebe kao prije, dok si bio kod kuće, a onda mi se surma razlije po kapcima i obrazima, rumenilo mi se s usana slije niz bradu u tankim curcima, a kosa mi ugasne kao da nikad ulja nije vidjela. Ne znam kako se ni zašto se to događa. Uljepšam se i sjednem da s tobom razgovaram; u mislima ti pjevam i pokazujem igru s lutkama koju sam smislila za tebe; dozivam te, volim te i lijepo mi je; a onda se opet pogledam i vidim obraze srebrene od surme, kao na mrtvacu, crvenu bradu i ugaslu kosu kao da me već dugo nema. Što je to? Javi se, jesen je

i ljudi dosta putuju. Strašno je što mi ne dolaziš ni na san ni u razgovor. Begzada." Ovako, ne znajući mogao je samo promatrati hitru igru linija i tačkica, osjećajući kako mu pogled na tu igru raduje srce i kako mu se po tijelu razlijevaju milina i razdraganost. Volio je gledati pisma, uvijek je mislio da ima nešto lijepo i veliko u pogledu na njih.

A onda primijeti da se ispod onih redova ispisuju novi, strašno zbijeni i usitnjeni, nešto blijeđi od onih, ali dovoljno jasni da se vide i da se pristojan čovjek začudi. Da nije kako jeste, Rustem bi mogao pročitati i njih:

"Čime smo zaslužili ovo obilje milosti koja pada po nama, draga Begzada? Trebala bi mi glava prskati od bolova, a ja bola ne osjećam, trebalo bi mi se srce slediti od pogleda na to kako mi nekadašnje tijelo gori a ja to i ne vidim, trebao bih bjesniti od mržnje što su me nevinog osudili, a ja sam samo umoran, strahovito umoran. Mislio sam da sam te zaboravio i da među nama više nije moguć dodir, a sada te čujem i znam da čuješ i ti mene. A tu je i čudo od milosti koje možda pripada svim ljudima, ali ljudi to ne znaju kao što ni mi nismo znali – svoje priče smo pročitali prije nego što su nam se dogodile. Nevidljivi svijet nam je stalno govorio, a mi nismo čuli i nismo znali, ali je to ipak milost, i čudo, i ja se radujem. Čujem da se raduješ i ti. Dobro je.

Zid prema meni počinje se čudno ponašati. Pobijelio je i pretvara se u veliki kvadrat, a u njega se sada upisuje drugi kvadrat s vrhovima nasred njegovih stranica. Sada znam da mi ništa ne mogu, sada sam već u nevidljivom svijetu, ma šta to bilo i ma kako tamo izgledalo. Sve brže se upisuju sve manji kvadrati od kojih se čitav zid zavrtio i vrti se sve brže, uvija se u sebe i prostire se do u beskonačnost u vlastitu dubinu koju nisam mogao

ni naslutiti. Čekaju li me na dnu ovog zida neke oči bez zjenica? Imaju li zlatne tačkice u sebi? Znaš li ti, Begzada? Ne vidim te, ni sada ne znam kako izgledaš, ali znam da si tu i da me čuješ. Kaži mi ako nešto znaš. Ovo je tvoj Abdullah, Rusbeh, ovo sam ja. Bijelo."

Rustem je najprije s radošću gledao kako se bjelina ispunjava gustim redovima, a onda se malo začudi pa se uplaši razumijevajući da ovdje nisu čista posla. Ne može se ispisivati samo od sebe, to u ovom svijetu nije dato i baš je dobro što nije. Kako je gledao u svitak, strah mu je rastao i pojačavao se dok mu oči nisu, od drhtanja ruku, počele brkati redove tako da je on vidio nove redove i kad je upisivanje već davno prestalo. Onda je i on vidio da se novi redovi ne upisuju, ali se od neke začaranosti (i, treba iskreno reći, od straha) on nije mogao pomjeriti i jednako je držao svitak pred očima, nepotrebno buljeći u njega.

Kao da mu strah otiče kroz oči, umirio se tim zurenjem, a onda mu se stvari počeše objašnjavati i on se iskreno naljuti. On je, znači, čarobnjak, a ne mudrac i mučenik. On je onu krasnu ženu morao ostaviti bez poroda i pobjeći od nje ovamo da ga ne bi otkrila, jer je mnogo lakše kriti se i dalje zavoditi iz daljine. Eh, kako je Rustem mudar i kako je dobar što ga je predao namjesniku. Sad će on uništiti ove njegove čarolije, a njoj će već nešto ispričati. Svaki put će joj, kad bude dolazio odavde, pričati nešto novo, sve više je oslobađajući sjećanja na onoga, sve bolje i jasnije joj pokazujući da je ona u životu zaslužila mnogo, mnogo više. A vremenom – ko zna, možda čovjek uspije i nešto više uraditi za nju i za sebe, mislio je Rustem slažući svitke na Mukaffino ognjište.

Al-Hallağ

I DIO: SUMRAK

– Nemoj danas, Rabija, danas to ne bih mogao podnijeti.

– Zašto, Gazvane? Što me to kažnjavaš? Najprije te danima nema, a onda nećeš ni da ti sviram.

– Ne budali, pobogu, kako te kažnjavam!? Naprosto ne bih mogao podnijeti, zaista ne bih.. Ne treba mi svirka, bojim se da bi me dokrajčila.

Rabija hitro ustade, ode do prozora i zatvori ga, pa navuče tešku crvenu zavjesu od čega se u sobi smrači gotovo kao da je noć. Onda u uglu zapali svijeću i u nju pobode štapić s jasminovim mirisom, zatim se vrati na svoje mjesto, uze Gazvanovu desnu ruku i poče mu masirati šaku stavivši je sebi na koljeno i pritiskajući je objema rukama. Znala je da će mu to prijati, a i njoj je bilo zgodno da prikrije zbunjenost. Već danima ga čeka s očima obrubljenim surmom, kako je on volio, sa svježe oknivenim noktima i kosom, odjevena u bijelu svilu koja se s njezinim tijelom prelijepo igra otkrivajući ga i sakrivajući, zaklanjajući i time pokazujući više nego samim pokazivanjem. Čeka ga, boji se za njega i čezne za njim, a on ne dolazi i ništa joj ne poručuje. Za njega je smislila prelijepu i beskrajno složenu igru rukama u kojoj samo pokretima ruku, bez muzike i bilo kakve pomoći izvana, pripovijeda o ljubavi, nesreći i pomirenju. A zna se koliko je on opsjednut njezinim rukama

i šta znači to što za njega smišlja igru u kojoj se one pokazuju.

Pošto ga nije bilo nekoliko dana, uplašila se i počela slati djevojku da se, praveći se da kupuje za kuću, što može bolje raspita za događaje u gradu. Računala je da se mora pričati o tako krupnom događaju kao što je zatvaranje ili smrt emira straže. Tako je čula za niz čudnih smrti, kao da se ljudi natječu u neobičnom umiranju, pa se malo umirila. U stvari, zabrinula se nešto drugačije jer je znala Gazvanovu sklonost sanjarenju i igrama neobičnog spajanja stvari. "Bog zna kako će sve ovo djelovati na njega", mislila je, "kako će poslagati sve ove čudne smrti i šta će sve iz toga izvesti". Pogotovo ovako nemiran kakav je u posljednje vrijeme, otkako je zaključio da ga princ Hasan mrzi i da mu radi o glavi.

Zato se zaista obradovala maločas, kad je ušao. Ovih dana, dok ga je čekala znajući da neće doći, smislila je da se malo poigra ljubomorom, da mu prigovori što su mu važniji njegovi zločinci od nje pa da se onda pomire uz jasminov kâd i njezinu svirku. Od toga je odustala čim ga je vidjela onako zbunjenog i rastrojenog, pa su joj ruke same dograbile sviralu. Nije se ni njoj sviralo, nije ni bila svjesna da uzima sviralu, to su ruke same htjele nešto poznato i sugurno, to je bio bijeg od zbunjenosti i potraga za utočištem. A on je to odbio prije nego se s njom i pozdravio, tako da se ona potpuno izgubila, ne znajući ni šta ni kako da učini.

– Šta se dogodilo, Gazvane?

– Svašta. Svega toliko da nikako ne mogu znati šta zapravo.

– Što nećeš da ti sviram?

– Kakva crna svirka!? Svirka čovjeku treba da ga odvede negdje izvan njega, da ga zavede negdje gdje stvari nisu sigurne i jasno razgraničene, negdje gdje se

na trenutak može zaboraviti ovaj svijet i svoje lice. A meni treba baš suprotno, sve suprotno od toga.

– Šta to?

– Jasnog rasporeda i čvrstih granica. Svijeta u kojem sam ja – ja i u kojem ne mogu biti niko drugi. Svijeta u kojem danju sija sunce a noću mjesec, u kojem se dan i noć smjenjuju sigurno i obavezno, u kojem kuće stoje na zemlji a ljudi stanuju u kućama.

– Čudne ti stvari trebaju, dragi moj – nasmija se Rabija. – Hoćeš li da odgrnem zavjesu i otvorim prozor?

– Ne, vani će uskoro sumrak a tvoj vrt je jadan i zbrkan. Treba mi svjetla i jasnog rapsoreda, treba mi sigurnosti i dobre vidljivosti.

– Hoćeš li da donesem još svijeća?

– Nije riječ o svijećama, Rabija pobogu, ništa se svijećama ne može riješiti.

– Pa kako onda može? Može li se sviračici doći po mnogo svjetla i čvrsti raspored, ako je ona sama od sebe zbrka i ako je njezino da stvara zbrku? Pomozi mi da te razumijem, pa ću ti možda i pomoći.

– Nemoj se sada sa mnom šaliti, zaista mi nije do toga.

– Ne šalim se, samo mi je teško što ti ne mogu pomoći – odgovori Rabija svađalački, pa ušuti kao da se uplašila svog vlastitog glasa. Onda upita, nakon kratke šutnje u kojoj je i dalje masirala zadebljanja na Gazvanovim prstima: – Šta ti je ovo s rukama bilo?

– Znaš to vrlo dobro, sada možda već bolje i od mene – umorno odgovori Gazvan, izvuče ruku iz njezinih i leže licem u jastuk.

Ovo je Rabiju konačno uvjerilo da se s njim događa nešto posve nepoznato i novo u ovih nekoliko godina što joj ovako dolazi. Nikada nije bio ovakav, a mnogo puta je bio umoran, zbunjen i izgubljen. I svaki put kad joj je takav došao, među njima se ponovio isti razgo-

vor koji je već postao njihov tajni obred, nešto poznato i sigurno a samo njihovo, nešto u šta se sklanjaju kad god im je strašno ili nesigurno u svijetu. To je razgovor koji je pokušala zapodjenuti sada, pitajući ga šta mu je s rukama. Znala je šta će joj odgovoriti, znala je sva pitanja i sve odgovore u tom razgovoru jer su ga ponovili mnogo puta do sada. Nadala se da će taj razgovor pomoći sada kao i mnogo puta prije, da će poznati odgovori Gazvanu, biti kao poznato tlo, da će mu odavno poznati i utvrđeni razgovor pomoći da prepozna sebe i nju i tako mu dati bar malo sigurnosti. U ovaj razgovor su se sklanjali kao u skrivenu pećinu za koju samo oni znaju kad god im nije bilo dobro. Uvijek isto, bez ijedne riječi koja bi se smjela promijeniti. Na njezino "Što ti je bilo s rukama?", on odgovara:

– Zar ne vidiš? Kvrge od lomljenja prstiju, zarasline na kostima.

– A otkud ti to? Pogledaj, jedan ti je prst gotovo kao moja ruka.

– Iz Basre. Lomili su mi ruke, prst po prst, pa članak po članak. I noge su mi takve.

– Zašto?

– Ne znam, nešto je bilo pa su me zatvorili i mučili. Ali se onda razjasnilo, pa me je vezir izvadio i poveo sa sobom ovamo. I od tada napredujem, stalno, sve dosad. Moji ljudi su mi lomili, oni su i došli po mene. Šta ćeš, tako je to, valjda ni njima nije bilo lahko.

– Je li boljelo?

– Jako.

– Jesi li se bojao?

– Jesam, ali ne bola. Nečega drugog sam se bojao, ne znam čega.

– Sjeti se toga bola. Sav se, molim te, saberi da se sjetiš bola u prstima, zvuka prelomljene kosti i poderane kože, nečega što si tada vidio u sebi ili oko sebe.

– Nije se derala koža, vidiš da nema ožiljaka. Samo kosti.

– Dobro, onda samo kosti, ali se sjeti nečega. Sjeti se nekog lica koje si gledao, sjeti se kamena u zidu, sjeti se bilo čega što će te dovesti do bola. Važno je da dozoveš bol, da ti se tijelo opet zgrči. Hajde, možeš to, sigurno možeš. A onda si u sebi.

Tako je bilo uvijek, još od onog razgovora prije tri godine ili nešto manje kad je neočekivano ostao iza ostalih slušalaca i počeo je ubjeđivati da je al-Džunajd sigurno ubijen, ali da to nije njegov posao i da on zato ništa neće dokazivati. I ranije su oni razgovarali, ali prije njezine svirke i kao uzgred, o nekom njezinom slušaocu ili poznaniku. A tada, kad je govorio o al-Džunajdu, razgovarali su posve drugačije, iskreno i tiho, kako ona nikada ni s kim nije razgovarala. Gazvan je govorio o strahu, o tome kako je, stojeći nad al-Džunajdom, osjetio isti onaj strah koji je osjećao u podrumu basranske tvrđave. Uvijek je nakon njihovog razgovora govorio o strahu. Strahom se Gazvan inače mnogo bavio i dobro ga poznavao, o njemu govorio lijepo i iskreno kad god je bio zbunjen, ali joj nikad nije uspio reći čega se to on zapravo boji. Kad se dobro prisjeti svega što joj je rekao o strahu, svome ili tuđem, može sklopiti neku cjelinu kojoj ipak nedostaju središte i ime, pa zato i sposobnost da bilo šta objasni.

Strah mu se otkrio kad je u podrumu basranske tvrđave naslutio nešto ružno i opako, nešto što mu prijeti, a nije gubitak položaja i lomljenje prstiju, nije boravak u podrumu i smrt u mukama. Nakon toga se taj strah ili suviše živo sjećanje na njega javlja povremeno i u raznim situacijama, ali uvijek kao osjećanje onog što je naslutio u podrumu a o čemu ne može reći ništa osim da stvarima oduzima oblik i njihovo unutrašnje svjetlo. Tu slutnju je u njemu svašta moglo izazvati – propala

svečanost i al-Džunajdova smrt, susret s al-Halladžom i mučan razgovor, naglo obrušavanje noći i suviše vruć vjetar. Ali se njezinoga ružnog djelovanja uvijek oslobađao onim njihovim razgovorom i dugim masiranjem prstiju kojemu se ona posvećivala dok joj on govori o strahu. Sada, evo, ne pristaje ni na njihov razgovor, ni na njezine ruke koje su mu uvijek izvlačile strepnju kroz prste, ni na njezinu svirku. Sada je, znači, uplašen drugačije, a možda samo dublje nego inače.

Bilo bi lahko da je ona uspjela razumjeti njegov strah ili bar da su njegove priče o strahu imale neko središte. Voli ona Gazvana i sigurno bi ga znala zakloniti od svega što zna, vidi ili osjeća. Sve do sada znala ga je braniti i od ovoga jer je sve do sada bilo dovoljno da mu masira prste i sluša ga kako govori o strahu. Ništa joj za njega ne bi bilo teško, našla bi ona načina da makne tog al-Halladža kad bi on zaista bio Gazvanov strah. Ali nije, Gazvan se ne boji ni njega ni princa Hasana, ni mrtvog al-Džunajda ni bola, ni smrti ni pada. On se boji nečega što se skupilo oko tih ljudi i tih osjećanja. Kako razumjeti njegov strah kad se skuplja oko svega a nije ni u čemu? Dobro se sjećam kako je jednom govorio da se tijelo ne boji, a da strah ipak popušta kad se tijelo umrtvi umorom, snom ili opijumom. Po tome bi on, govorio je, morao biti bez straha jer mu nesanice i stalni umor potpuno omamljuju tijelo, a ipak se prečesto boji. Jedino što su ljudi smislili protiv tijela je bol koji on odlično podnosi, a ipak se boji nesnošljivo često i jako od čega mu se i samo tijelo grči. Kako to sve razumjeti? Od čega i od koga da ga brani? A mora ga braniti ovako sirotog i zbunjenog, njezino je da ga zakloni i sakrije pred svijetom.

On je dobar i voli je, potpuno joj vjeruje i jako zavisi od nje. Radi nje on je maknuo Ibrahima Basrija, samo zato da bude jedini koji s njom razgovara. Ne bi

da je ne voli i da mu ona ne treba. Njoj je, doduše, žao zbog Ibrahima Basrija jer je i on bio dobar prema njoj, ali njega ona nije voljela i on nikad ne bi zbog nje nekoga maknuo, on nije strahovao i nikad ne bi znao biti ovako jadan i zbunjen. Možda bi i znao, ali pred njom to ne bi pokazao, a to je isto kao da i ne bi. Gazvan je radi nje maknuo čovjeka, a ona mu evo ne može pomoći i samo ga tupo gleda kako leži bespomoćan i zbunjen. Mora nešto učiniti, ko će mu pomoći ako ne ona.

– Hoćeš li da ti igram, Gazvane? Sve mogu za tebe, mogu odjednom svirati i igrati novu igru koju sam smislila za tebe.

– Imaj milosti, Rabija draga. Od kakve bi mi koristi sad mogla biti igra?

– Kako da ti pomognem? Šta ti je?

– Bojim se.

– Zar ti koji si s lahkoćom izašao na kraj sa najgorim zločincima?! Koji se ne bojiš najstrašnijih divljih zvijeri? Koji si umirio ovaj grad?

– Bojim se, Rabija.

– Čega, čovječe? Ja ću ići da molim princa Hasana, sigurno će primiti molbu kad se prostrem pred njega. Pa nije ni on lud da izgubi takvog službenika.

– Ne bojim se njega, ne budi dijete. On mi radi o glavi, ali se ja toga ne bojim.

– Čega onda? Kako te mogu zakloniti? Kaži, sigurno mogu sve.

– Ne možeš, niko ne može, ovo je nešto u meni. Bojim se da gubim razum, bojim se nečeg u sebi što ne znam i što je strašno. Ja zapravo više i ne znam ko sam i kakav sam.

– Šta ti se dogodilo?

– Znaš li priču o čovjeku koji je otišao od kuće da nađe istinu, pa se vratio kući s konjskom glavom? Eto, to mi se dogodilo.

– To je smiješna i dobra priča, nje se ne bi trebalo bojati.

– Smiješna je tebi, ali nije onome jadniku s konjskom glavom.

– Ti nemaš konjsku glavu, ti si moj Gazvan. Ja to znam, ti znao-ne znao. Vjeruj mi, ja se ne bih mogla prevariti.

– Mogla bi, ne možeš me ti znati bolje od mene.

– Kako ne? Znam te bolje od sebe, u sebi se mogu prevariti, ali u tebi ne mogu. Ja te volim, čovječe.

– Bojiš li se onda moje žudnje za tamom koja sve poravnava? Bojiš li se moje želje za svijetom bez razlika? Ja da, tek sada sam to otkrio i užasnuo se. Sada se bojim sebe, od sebe i za sebe.

– Opet ti sa svojim djetinjarijama. Nije to važno, Gazvane dragi, pusti to. Ja te volim i znam ko si, kakav si, znam da si dobar, hrabar i moj. Nemaju tame tu nikakva posla. Hajde, ispričaj mi šta se dogodilo, ja ću te masirati dok ti pričaš i sve će doći na svoje mjesto. Hajde, pričaj.

– Ne može, ne smijem pričati, ako bih pričao, počeo bih tumačiti i tek tada bih se potpuno izgubio. Evo, ovdje sam sve pribilježio.

– Pa ispričaj mi to što si pribiježio.

– Ne, ne mogu, vjeruj mi. Čim govorim, na neki način tumačim. Makar tonom, makar brzinom pripovijedanja. Posljednja dva-tri dana pokušao sam se sjetiti svega po redu, ne ispuštajući i ne dodajući ništa, bez ikakvih tumačenja i objašnjenja. Samo događaje, kao da se na tuđu glavu sve to sručilo.

– Dobro, i šta sad nije u redu?

– Pročitaj, pa ćemo razgovarati. Možda ću kroz razgovor nešto i razumjeti. Pitaj, ako ti nešto nije jasno. A onda meni objasni cjelinu, ako budeš u stanju.

II DIO: DANI

Četvrtak, 12.

Baš sam mislio početi s bademima kad je ušao Ibn Tevab i prekinuo me, iako je znao da ne volim kad mi prekidaju ručak. Doduše, nije to bilo ni nalik na ručak, ali mi je bilo utoliko gore što me je prekinuo i utoliko teže mi je bilo da s njim razgovaram. On je bio dobar, mislim da mi nikada niko nije bio odan kao on, a sigurno nikada ni s kim nisam radio tako dobro, ali mi je tada i to što je dobar i odan smetalo da s njim razgovaram ili da ga bar slušam kao što je red.

– U vrtu pred trgovačkom džamijom našli su čitavu porodicu jednog ribara – ženu, tri sina i dvije kćeri, obješene na palmi.

– Pa šta?

– Svi su obješeni. Na raznim visinama i na raznim granama, ali svi isto. Mrtvi. Ne zna se ko ni kada. Ni zašto. Tek su mi javili, samo sam odjurio tamo da vidim i da saznam ko je. Odmah sam došao ovamo.

Jako mi je smetalo da ga slušam onako crvenog, uzbuđenog i marljivog. Ja sam ga podigao do zapovjednika desne strane straže, ja sam ga postavio za svoga prvog pomoćnika i od njega stvorio svoju desnu ruku, ja sam ga učinio stražarom i naučio ga da bude odličan stražar. Prije toga je bio sitni lopov, nevažni kradljivac sitnica na koje se ne pazi i skupljač otpadaka, ali je

bio još i dječak koji će jednog dana sigurno biti sjecikesa od ugleda i glasa, a možda i nešto više, ako prije toga ne zaglavi. Ja sam ga podigao i napravio od njega sposobnog, brzog i vjernog stražara, pa svoga prvog pomoćnika i odanog psa koji zna da sam ga ja stvorio i zato je stalno pod rukom. Tada mi je, kad je došao i prekinuo mi ručak, zbog nečega jako smetalo sve to. Smetalo mi je sve što sam znao o njemu i to što znam sve o njemu, smetalo mi je što je brz i sposoban stražar, i smetalo mi što je meni odan tako bez ostatka. Smetalo mi je i to što je ovako usrdno jurio do trgovačke džamije da mene poštedi vrućine i ružnog prizora, smetalo mi je što je sada zbunjen, zajapuren i sav užurban. Zato nisam mogao razgovarati kako treba, zato sam samo kratko rezao, da ga još gore zbunim jer mi je smetala i njegova zbunjenost.

– Pa šta?

– Ništa, samo ti kažem ono što sam do sada saznao.

– Ne kažeš ti meni ništa nego se vrtiš, meškoljiš, premećeš ruke i noge, čupkaš mi tepih i kvariš mi ručak. Eto, to ti radiš.

– Pa šta bi trebalo? Uvijek ti odmah javim za sve što se dogodilo, a ovo se dogodilo.

– Trebao bi mi, naprimjer, lijepo i po redu ispričati sve. Od početka.

– Nema početka i nema nikakvog reda. Trgovci su klanjali podne, krenuli iz džamije i vidjeli na palmi u vrtu povješane ljude. Nikoga nisu znali pa su zvali stražare. Nisu ni mogli znati, to je porodica nekog ribara, a oni, kao što znaš, uglavnom žive uz rijeku i druže se među sobom. Čim su mi javili, otišao sam tamo i, kako si me ti učio, najprije sam se potrudio da saznam ko su oni što su povješani. Srećom sam brzo saznao jer je jedan berid prepoznao najstarijeg sina, a onda su doveli trojicu ribara koji su potvrdili da je to porodica

Husajna ibn Hasana, njihovoga kolege i komšije. Nisu mi znali reći gdje je sada on pošto ga od neki dan nisu ni čuli ni vidjeli. To ipak ništa ne znači jer se s njim nikada nisu osobito ni viđali, znalo je proći po nekoliko dana da ga ne vide i ne čuju. Pošto tamo nisam imao šta više uraditi, naložio sam da se tijela skinu i odnesu, a onda došao ovamo da tebe izvijestim o svemu pa da vidimo šta ćemo dalje.

– I ti si meni radi toga prekinuo ručak?

– Šta ću? Ljutio bi se da ti nisam javio, sam si mi uvijek govorio da ti moram javiti sve, pa i to da je neko udario nečijeg psa, s razlogom ili bez razloga, a ako nema ni toga, da ti javim to da ništa nema. I to odmah, jer minutu kasnije može biti kasno. To su tvoje riječi.

– Znam svoje riječi.

– Eto zato sam došao da ti javim za ovaj slučaj. Pogotovo zato što ti nisi obični emir straže nego najbolji emir straže i najbolji reis-ul berid.

– Ti ćeš me učiti ko sam i šta sam!?

– Neću, Bože sačuvaj, ja se samo trudim da budem tvoj učenik.

– Uzalud, ništa od tvog truda. Da si ti moj učenik, naložio bi da tijela odnesu u tvrđavu, a ne bi ih slao sahraniti. Možda ih treba još jednom pogledati, možda ću ja odlučiti da ih pogledam, možda bi nešto otkrio da ih još jednom vidiš.

– Tijela su u tvrđavi i čekaju da ih tvoja milost pogleda ako bude htjela. I to sam od tebe naučio.

Tada sam baš pobjesnio, ne zato što mi nije dao da i ovaj put budem u pravu, nego zato što je tako savršen pomoćnik i što je tako dobar prema meni. Ljutila me je ponesenost s kojom mi je izricao pohvale, ljutio me odani pogled, ljutilo me što je sve uradio tako dobro. A iznad svega me je ljutilo što postoji na Božijem svijetu.

– Gluposti, šta imam tu gledati, bar ovdje je sve jasno. To je neka danguba i lezihljebović koji je nakotio veliku porodicu, a nema sreće ili ne voli raditi. Kad više nije mogao podnositi bijedu ili mu krenulo po zlu pa nije mogao ni prehraniti toliku porodicu, povješao ih je i pobjegao ili se negdje sakrio. Nema se tu šta gledati i nema se tu šta tražiti, pametna moja glavo.

– Ti si uvijek govorio da je rješenje uglavnom ono što ti prvo padne na um pošto ti uvijek na um padne ono što je najjednostavnije i prirodi stvari najbliže. Zato sam i ja, kad su mi javili, pomislio da je u ovom slučaju tako. Ali sam promijenio mišljenje kad sam vidio tijela. Ovdje ne bi moglo biti tako jer...

– Napolje! Slodoban si, ako mi budeš trebao, poslat ću po tebe.

Otišao je a da ničim nije pokazao povrijeđenost ili barem to da mu nije pravo što sam se tako ponio prema njemu. Pa me je to još gore naljutilo i još više mi je počelo smetati što neko takav postoji na svijetu, a pogotovo što je taj neko on. A najgore mi je bilo to što sam sve vrijeme savršeno dobro znao da svemu tome nije kriv on nego tihi strah koji se u meni zakotio od neobičnoga jutrošnjeg razgovora s velikim vezirom.

Veliki vezir mi je još ujutro najavio da ćemo zajedno klanjati podne, što je značilo da prije polaska u džamiju trebam doći na razgovor. A na razgovoru mi je rekao ono što sam ja maločas ponovio Ibn Tevabu (i naljutio se kad sam primijetio da naprosto ponavljam vezirove riječi, oponašajući čak i intonaciju, iako sam ja lično to izgovorio bezbroj puta prije nego sam jutros isto čuo od njega). Rekao mi je da sam ja moćan čovjek, a da moćni ljudi moraju biti oprezni jer izazivaju zavist koja zna prerasti i u mržnju. Biti oprezan znači znati ono što se oko tebe događa, ono što ljudi u tvojoj blizini misle i rade, znati ko je s kim i ko protiv koga, znati

šta kome manjka i šta ko želi. U mom slučaju je to malo složenije pošto ja nisam samo moćan čovjek nego sam ujedno emir straže i reis-ul berid, što je velika čast i velika moć (a sve po kalifovoj milosti, Bog ga poživio). Ja, dakle, moram sve znati ne samo zato što mi to nalaže oprez, nego i zato što mi je to posao. Važan je posao koji ja radim i visoko su mjesta na kojima sjedim. Doduše, ja sam sposoban, o tome dovoljno svjedoči to što ovako dugo sjedim na dva mjesta i radim posao dvojice sposobnih ljudi, ali treba znati da dupli posao duplo umara i da umor često uspava čovjeka. Umor otupi tijelo i razum, a to nedopustivo umanji oprez. Ja sam, osim toga, imao uspjeha, čak sam se i kalifu, Bog ga poživio, neobično umilio, a i uspjeh uspavaljuje i otupljuje oprez koliko i umor, ako ne i više. On mi još jednom napominje: biti oprezan – to je znati. Znati sve, znati i ono što drugi ljudi ne mogu znati, to je naprosto – znati.

Kad smo izlazili iz džamije, pitao sam ga zašto mi je to govorio, a on mi je objasnio da su vremena ozbiljna iako se čini da je dobro. Mir je, pa se trguje bez problema, godine su rodne pa nema gladi, kalif je dobar (Bog ga poživio) pa nema nereda u svijetu, i zato se čini da je dobro i da su vremena bez problema. Niko ne vidi da se u gradu nakupilo svakakva svijeta, propalica i skitnica koji se pretvaraju da su pjesnici i učitelji vjere, da su mislioci i recitatori Knjige, a zapravo su lažovi, skitnice i nevjernici. Uvijek su se zla vremena pripremala u dobrim i zato uvijek treba biti oprezniji u dobrim nego u zlim vremenima. U vremenima blagostanja nakote se ovi u grubim haljinama koji pripremaju ili čak dozivaju nevolje, a nikada se na vrijeme za njih ne pobrinemo. Tako valjda mora biti, jer se u dobrim vremenima ljudi ne bore za život nego počnu tumačiti i svašta zamišljati ne bi li ubili vrijeme i izbjegli dosadu od besposlice. I tako svi postanu mudraci i tu-

mači, a ko su veći mudraci i tumači od varalica i skitnica? Oni su prošli mnogo svijeta, oni su naučili da se pretvaraju i zbunjuju narod. Oni znaju mnogo ljudi i zato znaju šta ljudi žele i čega se boje. S takvima treba raspraviti na vrijeme, od njih treba čistiti i grad i svijet, jer će biti kasno kad dozovu nesretna vremena. A ulema ne može sve, takvima je bolje naći neki zločin pa ih mirno maknuti nego ih proglasiti krivovjercima, jer neko koga su prevarili može u njima tada vidjeti mučenika za vjeru. Uvijek je bolje imati mnogo zločinaca nego mnogo krivovjernih, jer mnogo krivovjernih može navesti ljude da misle kako vjera i nije jedna i sveopća. A narod bez vjere je loš narod, zapravo i nije narod.

Taj razgovor je u meni zametnuo nikakav tihi strah. Ništa mi nije rekao, a posebno me zvao na razgovor. Ništa mi nije jasno zapovjedio, a svim što je govorio zapovijedao mi je i to nešto veliko i važno. Ništa opipljivo mi nije dao, a kao da me je na nešto upozoravao. Kad sam ga pri izlasku iz džamije otvoreno pitao, on je počeo okolišati, objašnjavati neke krupne i nevažne stvari, sakrivati misao govoreći mnogo i nešto mi pokazivati skrivajući baš to ili možda nešto drugo u njegovoj blizini. Sigurno je samo to da me je na nešto htio upozoriti, i to na nešto važno, jer ne poziva veliki vezir na tajni razgovor radi neke sitnice ili zato što mu je dosadno. Na šta me upozorava? Šta mi prijeti? Koja mi propast leži pod nogama? Ko me sluša i šta sam to nepotrebno rekao?

Od izlaska iz džamije strah je u meni tinjao, a nije se htio razrasti da bar znam šta mi je. Zato sam bio netrpeljiv, zato mi je ručak bio kao da gutam pijesak, zato mi je Ibn Tevab onako strašno smetao. Njemu je lahko, on se osjeća velikim i važnim pošto misli da radi velik i važan posao, on ima mene da ga štitim i

da me voli spokojno i pseći odano. Naprosto ga nisam mogao podnijeti pošto je zadovoljan i dobar.

Kad je Ibn Tevab otišao, ustao sam od ručka ne okusivši bademe, stomaka teška kao da sam se prejeo masnog mesa. Premetao sam se po sobi ne nalazeći živa mira, mijenjao mjesto, zamračivao pa otkrivao prozore, a onda, nakon duge muke, primijetio da za onoga našeg razgovora tepih nije čupkao on nego ja, da ruke i noge nije premetao on nego ja. Optužio sam i iznapadao jadnog momka ni krivoga ni dužnog, a on prihvatio kao da je istina i kao da jedino tako može biti. Obojici nam je u redu da mi kod njega smeta ono što sam radim.

Uzalud sam brisao ruke jer su stalno bile mokre, a nije mi pomoglo ni dobro, dugo umivanje i mazanje mirisnim uljem. Nelagoda me nije ostavljala, a nije htjela ni narasti do pravog straha. Kao da me stalno neko gleda, neko zlurad i podsmješljiv, neko ko vidi i razumije sve moje pokrete, sve što činim i mislim, a vjeruje da ja nikada neću razumjeti ono što on čini, jer ne mogu razumjeti njega. Neko čija mi nadmoćnost ne smeta nego me postiđuje ili me naprosto briše. Neko pred kim se osjećam kao pred Halladžom, neko nadmen i bezobrazan ko hoda unazad zabačene glave samo radi toga da ljude može gledati odozgo. Zato mi je sve ovako nelagodno i užurbano, zato što ne mogu podnijeti taj podrugljivi pogled koji, nevidljiv, na mene gleda iz zidova i tepiha, iz svakog ugla sobe i iz mene samoga. Kakva korist od toga što znam da je to tihi strah koji se u meni zametnuo od razgovora s vezirom? Ako je taj strah okat i podrugljiv, nećeš se osloboditi nelagode time što ćeš znati da te on gleda.

Kad više nisam mogao podnijeti sve to, poslao sam momka do Ibn Tevaba da ga pošalje za mnom u tvrđavu. Činilo mi se da će mi biti bar malo lakše ako nešto budem radio ili se makar pravio da radim. Uvijek je

tako bivalo, uvijek sam se radom branio od strahova, nelagoda i nesanica, od poniženja, zlih misli i loših želja. (Valjda sam zato, a ne zbog svoje sposobnosti, uspio ovako dugo ostati emir straže i reis-ul berid).

Još se nije smrkavalo, ali je bilo ugodno svježe, dovoljno da mi dva-tri puta niz kičmu klizne prijatna jeza. Vani me nije gledalo kao u kući, iako ne bih mogao reći da mi je bilo prijatno, onako izloženom i samom. Namjerno sam krenuo sam, želeći da se u nešto uvjerim ili nešto provjerim, ali već na dva koraka od kuće nisam pamtio ni šta sam ni kako htio provjeravati i kajao sam se što krenuh tako. Ali se nisam mogao vratiti po pratnju zbog nekakve lijenosti i malaksalosti koja me je uhvatila, pa sam išao dalje, bez nelagode koju sam ponio iz kuće, a ipak zgrčen i kao uhođen. Veliki problem mi je bio i Ibn Tevab. Ne znam zašto sam poslao po njega, ali sam računao da, kad sam već poslao, moram nekako urediti da on dođe prije mene i da čeka on mene a ne ja njega. To bi bilo dobro radi njega jer bi ga poštedjelo nelagode što ga je njegov emir čekao i omogućilo mu da pripremi sve za moj dolazak, a bilo bi dobro i radi mene jer tada ne bih čekao svog službenika. Osim toga, uobičajeno je da on mene čeka, pa bi nas to dovelo na poznat prostor i omogućilo nam da se pravimo da danas za ručkom nije bilo ništa. Tako sam mudrovao dok sam išao, čak sam dva-tri puta stao da se vratim kući i ostavim mu vremena za dolazak do tvrđave, ali sam odmah nastavljao dalje, i to dosta brzo.

Ibn Tevab me je, naravno, čekao pred tvrđavom. On je, kaže, znao da ću ja doći i došao je u tvrđavu još onda kad sam ga ja otjerao. Odatle je razaslao ljude da traže Husajna ibn Hasana, ribara čija je porodica povješana, i onda sjeo da mene čeka. Suviše sam ja, kaže, dobar stražar i suviše strastan lovac da ne bih došao. To mi se nimalo nije dopalo i od te mi je njegove pohvale

još jednom niz kičmu kliznula jeza, ovog puta ne baš ugodna. Možda jesam ja, mislio sam, a li je očigledno i on suviše dobar stražar i suviše strastan lovac, a to za mene nije dobro. Istina je da ja o njemu znam sve i da sam ga ja stvorio, ali bi se evo reklo da i on o meni zna sve, ne znajući izvana ništa. Nikako nije dobro da stvorenje zna kako će njegov stvoritelj postupiti, tada ne valjaju ni stvorenje ni stvoritelj. Možda me je na njega vezir danas upozoravao? Možda je mali nečim pokazao da želi postati emir straže? Kako je i čime mogao pokazati da vezir to vidi a ja ne vidim? Najgore je to što je zaslužio da postane i što bi bio dobar emir.

– Navratio sam onako – govorio sam odlučivši da ih pogledam samo letimično, ne pokazujući nikakav interes – od duga vremena. Mislim da se tu nema šta vidjeti i da se o svemu ovomė nema šta osobito razmišljati, ali sam, nemajući šta da radim, odlučio navratiti i pogledati. Više da tebi učinim nego radi nekog ozbiljnog interesa. Ipak si ti moj učenik i moj nasljednik.

– Ti si stvarno dobar prema meni, nekad me postiđuje tvoja dobrota. Ali se ovaj put sigurno nećeš pokajati i to me raduje. Ovaj put se sigurno ima šta vidjeti i ima se o čemu razmišljati.

Zaista se imalo šta vidjeti. Ribarova porodica je bila poslagana u tvrđavskoj gasulhani kao koplja u stražari – šest tijela poslaganih uporedo i prekrivenih bijelom plahtom koja otkriva samo lica, potpuno mirna i blaga, kao da su spokojno usnuli. Ovdje nisu i ne mogu biti čista posla, tako ne izgledaju lica obješenih. Nisam mogao sakriti uzbuđenje, iako sam maločas odlučio da ne pokažem ni interes. Svukao sam plahtu i pažljivo razgledao tijela, ne osjećajući nelagodu što potpuno gole gledam tuđu ženu i kćeri. Ovo, uostalom, nisu više ni žena ni kćeri, ovo su naprosto tijela, ničija pa ni svoja, kojih se više ne tiče ništa iz vidljivog svijeta.

Ne pitajući ništa, Ibn Tevab ih je počeo okretati da vidim leđa. Kad je prevrnuo svu trojicu sinova i majku, zaustavio sam ga jer se tu nije više imalo šta vidjeti. Nije se, zapravo, ništa imalo vidjeti od samo početka jer ni na jednom tijelu nije bilo ničega što bi o njihovoj smrti moglo reći bilo šta. Ni jedne ogrebotine, ni najmanje ranice, ni jednog znaka kolik ubod igle. Samo tri mladeža na leđima jednog od sinova, raspoređena u lijep pravilan trokut u čijem bi središtu bilo srce kad bi ga momak još imao. Lijepi plavkasti mladeži koji bi mogli govoriti o njegovoj sreći, ali ničega što bi govorilo o smrti.

– Oni nisu obješeni, ne može obješeni imati ovako čisto i mirno lice – govorio sam ljuteći se na sebe što govorim ono što svaka budala vidi, i to malome kojemu danas nisam dopustio da mi isto to kaže. – Mnogo sam ih vidio i znam da ovako ne izgledaju.

– Drago mi je što si potvrdio moje misli. I ja sam odmah pomislio da nisu obješeni. Ali šta jesu? Ništa ovdje nije jasno.

– Ljudi su ih, kažeš, vidjeli kad su izlazili iz džamije u podne?

– Da, u vrtu ispred trgovačke džamije.

– To znači da ih nije bilo kad su ulazili u džamiju, jer bi ih vidjeli i pri ulasku. Ili vidiš neko drugo objašnjenje?

– Obavezno. Bili su na palmi pored samog ulaza, nije moguće ući ili izići da ih se ne vidi.

– Pojavili su se, znači, za ono vrijeme koje su ljudi proveli u džamiji. Suviše kratko vrijeme da bi ih jedan čovjek povješao.

– Kako jedan čovjek može objesiti šestero ljudi, pa i da su najslabiji?

– Ne budali, lice ti kaže da oni nisu obješeni živi, niko od njih. Mogao ih je, recimo, otrovati, pa ih onda

mrtve povješati. Ali ne može ni to, jedan čovjek to ne može uraditi ni za čitav dan. Možda nikako ne bi mogao, mrtvo tijelo je teško, mnogo teže od živoga. Ovo je zaista dobar slučaj, u pravu si ti. Ima ovdje posla.

– Pokušao sam, dok sam te čekao, dokučiti zašto bi to neko učinio. Ti si uvijek govorio da se može od toga krenuti ako nema nikakvoga drugog znaka. I nisam našao ništa. Kako god okrenem, ne vidim zašto bi neko pobio i povješao porodicu nekog sirotog ribara. Baš ništa.

Baš ništa, osim maloga koji je zaista dobar učenik, suviše dobar za moj ukus. Gotovo sam siguran da je prema meni djetinje iskren, ali u našem poslu to ništa ne znači, čak je možda gore ako je neko iskren, a mlađi je i sposobniji od tebe. Pomišljao sam da bi moglo biti dobro da ga ubacim u ovaj slučaj – neko se malo zbuni i izgubi, ali mi se to nije dalo pošto je slučaj toliko dobar da ga ne bih dao ni rođenom ocu. Osim toga, njegov neuspjeh ide na moj račun, kako god da se okrene. A uspjeh, ako bi uspio, na njegov.

Šest ljudi je mrtvo. Živjeli su uz rijeku, u ribarskom naselju, a nađeni su preko sat hoda odatle, pred trgovačkom džamijom, na drugoj strani rijeke. Koja je budala spremna ubiti ljude tamo i vući ih onako mrtve preko rijeke i preko pola grada, do trgovačke džamije? I zašto? Zašto bi neko vješao mrtve ljude? Ako su mu zbog nečega smetali, oslobodio bi ih se time što su mrtvi, dakle ništa ne dobija njihovim vješanjem. A živi nisu obješeni, jer im lica nisu ni modra ni zgrčena nego lijepa, bijela i mirna. Jedan čovjek to nije mogao učiniti, čak je i velikoj grupi teško, ako nije baš moćna, dobro uvježbana i spretna. Pa i tada s dobrom opremom i do sitnica razrađenim planom jer valja objesiti šest mrtvih tijela u tako kratkom vremenu. Valja ih prije toga prebaciti preko rijeke i pronijeti kroz pola grada, a sve to valja izvesti u pola bijela dana. To bi morala biti velika zavjera

moćnih i posebnih ljudi. Ali zašto bi se moćni ljudi u zavjeri bacili na ribara i njegovu porodicu?

Recimo da bi oni to mogli učiniti da zbune i zaplaše narod ili da zbog nečega stvore malo nemira. Možda da skrenu pažnju s nečega drugoga što rade u potaji. Ipak su budale ako sve to rade na ovaj način, kad im je mnogo manja muka a veći dobitak ubiju li nekog uglednog i velikog čovjeka. Ne dolazi to u obzir, to su gluposti, ne udaraju zavjere na ribara, i to baš na porodicu Husajn ibn Hasana. Ali ko je onda, zašto i kako? Ne dam ja ovaj slučaj malome, ne dam ga nikome. Kasnije ću odgonetnuti na šta me je vezir danas upozoravao, kasnije ću ispitati otkuda mi ona nelagoda, za sada je najvažnije naći ribara Husajna. Odavno nisam prolazio tim sirotinjskim dijelovima grada, a tamo ima svašta zanimljivo za emira straže koji hoće da to i ostane.

Petak, 13.

U rano jutro sam otišao do Abu Tanabije, velikog liječnika i silnog znalca za kojega se govorilo da je napravio eliksir koji oživljava, čak se govorilo i kojega je među svojim učenicima odredio da mu u smrtnom času ulije taj eliksir u usta i tako ga povrati u ovaj život. Ne znam da li je to istina i nikada nisam ni pokušao saznati, čak nisam pred Tanabijom htio spomenuti ni njegov eliksir ni priče o njemu. Ako je istina, ne slažem se s Tanabijom jer mislim da sve treba ići svojim redom, pa i prelazak iz jednog svijeta u drugi. Čudi me da se Tanabija sa svojim umom upusti u takvo nešto, on mora znati šta čvojeku donosi narušavanje reda. A bojim se da je istina jer nikada ni Tanabija ni njegovi učenici nisu porekli te glasove, iako nije moguće da ne znaju kakvim ih opasnostima oni izlažu. Porekli bi ih, raču-

nam, da nisu istiniti ili da u njima nema bar malo istine, jer moraju znati šta im ti glasovi donose i moraju znati za njih. Uostalom, ne tiče me se, o tome s Tanabijom neću govoriti kao što ne bih govorio ni o nekoj drugoj njegovoj sramoti koja nije zabranjena i nije zločin.

Uglavnom, svi se slažu da je Tanabija najbolji liječnik u poznatom svijetu i da o vještini liječenja zna sve što se u vidljivom svijetu može znati jer je obišao sve zemlje i sve krajeve kupeći ono što o vještini liječenja znaju ljudi u njima. Oni koji ga ne vole s razlogom ga zovu Rumi pošto svake godine ide na neko vrijeme u rumske krajeve da istražuje njihove biljke i da provjerava ono što oni znaju o liječničkom umijeću.

Abu Tanabija me je uvijek zadivljavao svojom debljinom, po toj debljini sam i znao da je zaista najveći liječnik i veliki mudrac. Ne može čovjek bez silnog znanja i velikog umijeća biti tako debeo, a ipak živjeti, govoriti, hodati. Razumijem tako debele ljude u nekome drugom svijetu, možda ćemo u džennetu svi biti tako debeli, ali ovdje naprosto nije moguće biti tako debeo pošto je ovo najnesavršeniji od Božijih svjetova. Jutros mi se Abu Tanabija učinio debljim nego ikada, mnogo debljim nego je bio kad sam ga vidio posljednji put, a to me je još jednom uvjerilo da sam došao na pravo mjesto i kod čovjeka koji će mi reći pouzdanu istinu i podučiti me onoliko koliko je ljudima dato da poduče.

– Neka ti je na sreću, dobio si dosta mesa otkako te nisam vidio – rekao sam ne nalazeći bolju pohvalu i jači izraz zahvalnosti.

– Svaki dan dobijem ponešno, čovjek raste ako živi dobro – složio se Tanabija svojim prigušenim glasom koji zvuči kao da dolazi iz neke dubine.

Ispričao sam mu za ribarovu porodicu i pitao ga kako se čovjeka može ubiti a da mu na tijelu ne ostane

nikakva traga i da mu lice ostane čisto, bijelo i mirno i da inače sve izgleda kao da nije ubijen.

– Nikako – odgovorio je kad sam završio i po tome sam vidio da me sluša, iako mi se sve vrijeme činilo da spava i da je daleko od mene i mojih problema.

Onda mi je objašnjavao da čovjek ima unutrašnje i vanjsko tijelo, zbog čega neki misle da u svemu ima unutrašnju i vanjsku stranu. On misli da to nije tačno i da su to zablude koje dolaze iz dualističke greške. Istina je da čovjek ima unutrašnju i vanjsku stranu, unutrašnji i vanjski život, ali ima i treću stranu koja se ne smije previdjeti ako se čovjek želi baviti liječenjem. Unutrašnje tijelo i duša čine čovjekov unutrašnji život. Oni su prepleteni u jakoj ljubavi i toliko ispremiješani da ih se nikako ne može odvojiti. "Ti možeš ubiti čovjeka ne ostavljajući tragove na njegovome vanjskom tijelu, udarajući hranom ili vodom na unutrašnje tijelo", govorio je Abu Tanabija. "Možeš mu, na primjer, posebnim travama uspavati srce ili nagristi stomak, tako da mu zamre krv ili mu se unutrašnje tijelo počne hraniti vanjskim. Ali se od toga pokvari boja kože, jer unutrašnji sokovi navru vani pošto su ograde između unutrašnjega i vanjskoga tijela popucale i navele ta tijela da se hrane jedno drugim."

– Ali nije tako sa svim mrtvacima – pitao sam – bar toga sam se u životu nagledao.

– Naravno da nije, jedno je umrijeti, a drugo je biti ubijen. Onaj koji se umori, odustaje od trke ovako, a onaj koji slomi nogu, odustaje onako.

Obajasnio mi je da čovjek živi tako što se naizmjenično suši i vlaži. Unutrašnje tijelo je ispujeno sokovima koji teku i natapaju ga, a onda ga duša prosušuje i zrači. Ljubavna borba između duše i unutrašnjeg tijela pokreće vanjsko tijelo koje može hodati, raditi, vidljivo i vanjski živjeti. Ali se vidljivi život vidljivog tijela ne može razu-

mjeti niti zamisliti bez svetog trokuta koji čine duša, unutrašnje tijelo i vanjsko tijelo. Bez toga trokuta nema živog čovjeka i nema života.

Šta se događa kad čovjek umire? Događa se to da je duša umorna od ljubavne prepletenosti s unutrašnjim tijelom i od ljubavne borbe s njegovim sokovima. Ona se u lijepoj dokolici koju joj nameće njezin umor prisjeća nevidljivog svijeta u kojem je obitavala i na koji je bila potpuno zaboravila u ljubavnom zanosu. Ona se polahko zasićuje ljubavne igre i sve češće tone u sjećanje na nevidljivi svijet, što znači da čovjek stari i da njegovome vanjskom i unutrašnjem tijelu sve manje treba ljubavne igre jer su i ta tijela sve starija i sve umornija. Tako se jednom duša naprosto ne probudi iz toga besposlenog sanjarenja, što znači da se vratila svome nevidljivom svijetu, s Božijom voljom i s Njegovim pristankom.

Sasvim je drugo kad se čovjek ubija. Ubiti čovjeka znači silom raskinuti ljubavni zagrljaj između unutrašnjeg tijela i duše, i to onda kad duša još uvijek ima mnogo ljubavnog žara, što znači da se neće dobro osjećati ni u nevidljivom svijetu, jer za taj svijet nije dovoljno umorna i ohlađena sokovima unutrašnjeg tijela. Zato ubistvo i jeste grijeh. Takva se duša uglavnom vraća u ovaj svijet kao džin, dobar ili zao, jer ne pripada do kraja ni vidljivome ni nevidljivom svijetu.

Nisu me zanimala njegova mudrovanja, pa sam otišao. Ne tiče se mene je li ubistvo grijeh zbog svetog trokuta ili zbog nečega drugo, moje je da znam da je ono zločin i da ga ja moram kazniti. A ipak se nisam uspijevao osloboditi njegovih riječi i ružne drhtavice koja se u meni pojavila od našeg razgovora. Nisu mene dirale riječi (bojim se da ih nisam ni upamtio baš sasvim kako valja) nego neko sjećanje, nešto što se u meni pokretalo od čitavoga ovog razgovora, nešto puno gađenja i straha. Toliko je sve to bilo jako da sam stalno

zebao iako sam išao mnogo brže nego što bi trebalo u mojim godinama, tako da sam znojem potpuno nakvasio odjeću.

– Neka se tvoja milost presvuče, nije dobro da se znoj suši na čovjeku. Lahko je meni sačekati kad znam koga čekam – govorio mi je Ibn Tevab koji me je čekao kod kuće, klanjajući se nekako razdragano.

– Dugo čekaš?

– Dovoljno dugo da se obradujem što si došao i dovoljno kratko da se ne zabrinem baš previše, čak ni toliko da počnem s potragom.

– A što bi se uopće brinuo?

– Bojao sam se da ćeš ići u ribarsko naselje. Znam da u takve krajeve uvijek ideš sam, a to me ne veseli jer tamo ima jadnika spremnih da ubiju za jednu hurmu. Ili čak ni za hurmu nego iz čistog očajanja.

– Tebi mogu vjerovati da znaš takve krajeve – bio sam zloban bez razloga i zapravo bez prave želje da budem takav, možda čak i bez namjere.

– Možeš. Možda bih te i ja, ne dao Bog, ubio za jednog od tih obilazaka da me nisi izvukao i postavio me gdje sam sada. Ali mi pričamo, a znoj se suši na tebi – odgovorio mi je mali, ne primjećujući ili se praveći da ne primjećuje moju zlobu.

Znao je dakle da ću tražiti ribara Husajna. To je dobro, jer znači da ga je on našao, ali i nije dobro, jer znači da se ponavljam i da me je momak potpuno pročitao. Sada ga moram nećim iznenaditi, ali kako kad se moram boriti s nekim mutnim sjećanjem koje se uznemirilo od moga razgovora s Abu Tanabijom. Sav drtim od poniženja i gađenja (to je sjećanje koje je Tanabija oživio: strah, poniženje i gađenje), a moram objašnjavati da ribarova porodica nije pobijena, nego se dogodilo nešto mnogo čudnije, nešto sasvim glupo. Neka je budala zbog nekoga svog cilja vješala mrtve ljude pred trgo-

vačku džamiju. A oni su bili mrtvi, oni su umrli lijepo i mirno, dok im se duša prisjećala nevidljivog svijeta. Tako bar kaže mudri Abu Tanabija, a ja se bojim da nije baš tako, ma koliko Tanabija bio mudar i ma koliko znao o ljudskoj duši.

– Gdje si ga našao? – pitao sam maloga kad sam se vratio nakon presvlačenja.

– U luci, na samom kraju luke s one strane rijeke. Obješen na jedan nosač. Lice mu je isto onako mirno, nigdje nikakva traga kao ni kod njegovih. Možda je obješen jučer, kad i oni, samo ga nisu pronašli do jutros. Naravno, čeka te u tvrđavi, ako bi ga htio pogledati.

– Nema potrebe, znam da si ga dobro pregledao, nemam šta naći, ako ti nisi našao.

– Tvoje povjerenje mi je draže od svih priznanja. Sve je isto ko kod žene i djece, kao da su se dogovorili. Po tome mislim da su počinioci isti, samo mi nije jasno što su njega odvojili. Postigli bi isto, a bilo bi im mnogo lakše da su ih povješali zajedno.

– Oni nisu pobijeni, oni su normalno umrli. Ili je u pitanju neko čudo.

– Sigurno znaš da je tako kad tako govoriš.

– Znam.

– Možda su njega odvojili zato što je umro kasnije?

– Ali ko i zašto? Kome može smetati neki jadni ribar i njegova porodica? Zašto ih mrtve vješati okolo? Ko od toga može imati bilo kakve koristi? Znam, misliš da može biti neka osveta. Ali kakva je to glupa osveta, koja će se budala svetiti tako naporno po sebe?!

– Ne znam, ništa ne razumijem. Ali ti moram priznati da mi je lakše kad vidim da si čak i ti zbunjen.

– I kako to da svi odjednom umru? Svaka čast umoru i sjećanju duše, ali mi to nikako ne ide u glavu. Šteta što nam i on izmače, možda bismo bar nešto saznali iz razgovora s nekim od porodice. Treba poslati beride

da saznaju sve što se može o porodici, to je jedino što nam za sada ostaje.

– Tako sam i ja mislio, ljudi se već raspituju kod susjeda. Do sutra ćemo o njima znati sve što nam susjedi mogu reći, ali se bojim da će to biti sasvim malo.

– Nešto moramo uraditi. Ako se ovo ne riješi, u gradu će se pojaviti strah i zbunjenost. Ipak se ne događa svaki dan da palme rađaju mrtvacima.

– Žao mi je što te moram obavijestiti da su se već pojavili, barem zbunjenost. Bazar i trgovi su puni priča o tome. O ribaru Husajnu i njegovoj porodici pričaju se najbudalastije izmišljotine, ljudi se utrkuju ko će izmisliti veću glupost da bi već za sat vremena tu svoju glupost slušao od nekog drugog i u nju sada vjerovao kao u dokazanu istinu jer, eto, i drugi tako govore. Sve se uglavnom vrti oko toga da je on izvukao iz rijeke krčag sa zarobljenim džinom i da su tražili od džina da im stvori bogatstvo. On je obećao, oni su ga oslobodili a onda ih on pobio i povješao. Bio je neki zli džin, a sada kruži gradom i vreba nove žrtve.

– Gluposti.

– Naravno da su gluposti. Dobro je što te gluposti za sada dolaze od zbunjenosti, ali će biti loše kad budu dolazile od straha. Radoznalost i zbunjenost su možda i dobre, ali šta sa strahom?

– Ni zbunjenost nije dobra, uvijek je loše kad narod ne zna pravu istinu, provjerenu i sigurnu.

– A grad je pun onih koji zbunjuju narod. Danas su u luci, nakon džume, govorili al-Halladž i Abu Said Džunabi. Okupili hamale i govorili im preko sat vremena.

– Šta to, molim te?

– Opet gluposti, ali gluposti koje narod voli čuti. Govorili su da je Bog poklonio svijet ljudskoj zajednici, što znači da je čitav svijet vakuf. Pošto je svijet vakuf,

vakufsko je i sve što je na svijetu. Ništa nije dato jednom čovjeku, pa jedan čovjek nema prava ni da ima bilo šta. Zato bi sve na svijetu – svu zemlju i sve blago, sve deve i svo voće, sve što je ljudska zajednica i što ljudi uživaju po milosti Božijoj, trebalo dati zajednici na upravljanje i podijeliti svima podjednako. To bi bilo u skladu s Božijom milošću jer Bog voli ljudsku zajednicu, sve ljude podjednako i jedino onda kad su zajedno, a ne jednog ovoliko a drugog onoliko, jednog više a drugog manje, niti voli jednog čovjeka samog za sebe. Zato Bog i govori ljudima kao zajednici, preko imama i Božijih prijatelja.

– To bi trebalo baciti u tvrđavu. Oni ne poštuju ni Knjigu ni običaj, za njih nema ni granice ni reda. To njihovo bi značilo da su Bogu jednaki vjernik i nevjernik, pošten čovjek i lopov, najbolji radnik i skitnica.

– Nisam rekao da ih uhvate, znaš šta nam se dogodilo kad smo uhvatili Halladža što pravi nered na bazaru. Ali sam upozorio beride da upamte sve hamale koji su slušali i da kasnije porazgovaraju s njima.

– Dobro si učinio. Sada si slobodan, sutra ćemo vidjeti šta ćemo dalje.

Jedva sam čekao da ode jer se sve u meni uskuhalo kad je spomenuo Halladža, a ne bih volio dopustiti da on to vidi. Zapravo nije uskuhalo nego se samo pojačalo ono komešanje koje traje još od razgovora s Abu Tanabijom. Tako mi se objasnilo ono što se pokrenulo u tom razgovoru jer je na spomen Halladžovog imena isplivalo sjećanje na njega, sjećanje ispunjeno poniženjem, gađenjem i strahom, sjećanje koje se stalno vraćalo ma koliko se ja trudio da ga potisnem. Poniženje, gađenje i strah su u meni potpuno i konačno povezani sa Halladžom, kad god ih osjetim, pred oči mi ispliva njegov lik i kad god se sjetim njega, osjetim poniženje, gađenje i strah. Oni su jedno. A on je, sam za sebe, sve nepoznato

i strašno, sve uvredljivo i zabranjeno. I još nešto što ne bih znao, a možda ni smio reći.

Za njega sam čuo, a i viđao sam ga, prije nego smo se upoznali i bio mi je strašno odbojan već na prvi pogled. A onda smo se upoznali na sunnetu moga drugog sina. On se malo prije toga vratio iz Mekke gdje je proveo godinu dana, a ja sam činio sve da prema sebi oraspložim princa Hasana ibn Alija al-Tavdija pokazujući mu i poručujući na razne načine da ja nisam kriv što sam čovjek velikog vezira, da to nipošto ne znači da sam protiv njega, Hasana, da se ja ne bih ni želio mjeriti s prinčevima i vezirima i da sam, ako se pošteno gleda, podjednako čovjek svih onih koji su iznad mene jer ih sve slušam i bdijem nad njihovim snom i mirom. Darovima i molbama uspio sam ga ubijediti da dođe na svečanost koju sam priredio kad sam sunnetio sina, pa je došao i doveo Halladža prema kojemu se odnosio kao prema velikom prijatelju.

Nikad nisam volio mudrace koji se prave da znaju više od drugih i o svemu govore podižući oči prema nebu ili prst uvis, ali mi je ovaj Halladž bio posebno odvratan sa svojim bijelim ogrtačem, trokutastim licem preširokog čela i špicaste brade, sa svojom zabačenom glavom iz koje svakoga gleda odozgo, gotovo kao nekoga nižeg i nedostojnog. Nije se poklonio ni pred velikim vezirom (hvala mu na časti koju mi je učinio došavši bez poziva na moju svečanost, iako je tim dolaskom princa Hasana konačno ubijedio da sam njegov čovjek), sa svima je govorio u kratkim rečenicama a svoje vodnjikave, gotovo prazne oči ni na kome nije zaustavio duže od treptaja. Vezir ga je pohvalio što je tri puta išao na hadž, a on se nasmijao, odmahnuo rukom i rekao: "Valja ispisati trokut", kao da se time dostojno zahvalio za vezirsku pohvalu.

Jako me je odbijao ali sam trpio, trudeći se da budem dobar domaćin zbog princa, ali i zbog svoje svečanosti koju ne bih pokvario ni zbog deset onakvih umišljenih mudraca. Čak sam, što je on bio gori, više truda ulagao da budem dobar i pažljiv prema njemu. Tada sam tu osobinu kod sebe zapazio prvi put i iskreno se začudio: što mi je čovjek odvratniji, više se trudim oko njega, što neko jasnije pokazuje da me neće, ja mu se više namećem i osjećam jaču želju da me prihvati. Najviše sam nutkao njega, u njegovo šerbe sam cijedio najviše slatkog soka (pošto sam za njega lično ja pravio šerbe), za njega sam odvajao i pred njega stavljao najbolje komade hrane, a on ničim nije pokazao da primjećuje tu ljubav i čak me ni jednom nije pogledao. Kao da on zaista zaslužuje tu milost i kao da ništa na svijetu nije normalnije od toga da se prema njemu pokazuje toliko dobrote.

U neko doba je, ni od koga pitan, počeo tumačiti da je čovjek kao orah jer ima vanjsku ljusku koja je mehka i upotrebljiva ali otrovna, unutrašnju ljusku koja je dobra jedino za spaliti i jezgru koja je blagoslov i čista hrana. "Tako i mi", govorio je, "imamo tijelo koje je mekahno i možda za nešto korisno, ali je otrovno jer nas zavodi i skreće nam pažnju sa svega važnoga, odnosno sa jednoga koje je jedino važno. Unutar tijela imamo život koji treba spaliti, koji treba sagorjeti što brže i u što sjajnijem plemenu ne bi li se makar malo osvijetlio mrak našeg vidljivog života. A unutar te dvije ljuske svi imamo jezgru, imamo dušu, zrno Stvarnosti. U sve nas je Bog pohranio dio sebe, dio istine koji je jednak sa svom istinom ako se u nju uronimo dovoljno duboko i ako joj se posvetimo dovoljno iskreno. Toj jezgri, tom zrnu istine u sebi, mi se trebamo posvetiti. Potonite u sebe dovoljno duboko, prodrite kroz one dvije ljuske, i doći ćete do Istine. Ne treba putovati svijetom,

ne treba ići daleko da bi se našla istina. Treba samo ući što dublje u sebe, do istine vodi putovanje unutra i u dubinu."

– Otkud onda zlo na svijetu, otkud loši ljudi? – pitao sam. – Ako je u svima nama dio dobrote i istine, šta stvara zlo i loše ljude?

– Stvaraju ih glupa pitanja – odgovorio je ne gledajući me i svi su se nasmijali, čak i veliki vezir koji nikada nije volio brze dosjetke. – Ozbiljno govorim. Zlo je glupost i dolazi od gluposti. Tamo gdje ima znanja nema zla, tamo gdje je ljubav nije moguće zlo. Zli su oni ljudi koji ostaju na svojim ljuskama, zli su jadnici koji ne smiju u sebe zaroniti dovoljno duboko, što znači da dolazi i od kukavičluka. Gluposti i nedostatak smjelosti rađaju zlo. Iako ima i onih koji ne mogu zaroniti u sebe jer nemaju u šta, to moram prizati.

Bog mi je svjedok da sam mu se onim pitanjem samo htio umiliti, pokazati da sam ga slušao i da želim razgovarati da bih ga još slušao. Ali on nije htio razgovarati nego govoriti, on je htio pokazati da zna i naprosto prenijeti znanje. Valjda me je zato ismijao. Sigurno je zato, pošto me je ismijao nekako usput. Ne pogledavši me, ne odgovorivši meni nego svima, pokazujući izrazom lica, tonom, čitavim svojim nadmenim bićem, da uopće ne želi ismijati mene i da to ne može željeti jer ne zna da ja postojim. Strašno me je pekao smijeh ljudi na mojoj svečanosti, ali me je još gore peklo to što on ne zna da ja postojim (ne odbija znati nego naprosto ne zna i kao da ne može saznati). On me ne vidi i ne čuje, a sve mi govori da me ne može ni vidjeti ni čuti. On kao da misli da najbolji komadi s moje trpeze i najbolje voćke iz mog vrta prirodno pripadaju njemu i sami dolaze pred njega.

Nisam ja želio u taj njegov svijet oraha u kojem svaki ima istu jezgru, Bog mi je svjedok da mi se taj

svijet ne dopada i da ga se čak bojim jer ne bih mogao podnijeti tu neuređenost u kojoj je svakome svugdje mjesto. Nije me čak ni zanimalo to što on govori jer nikada nisam osobito volio mudrovati o tim krupnim i nevažnim stvarima o kojima svi imaju pravo misliti što ih je volja – jer nikome ništa od njih ne zavisi. Obratio sam mu se samo zato što sam želio (lažem, nisam želio nego mi je trebalo, ali zbog čega, Bože moj) da mi nečim kaže "Vidim te", "Postojiš", "Znam za tebe", bilo kako da mi kaže i pokaže to ili nešto slično. Zato sam se pravio da me zanima ono što govori, zato sam htio razgovarati s njim, zato sam mu se obratio i zato sam bio ismijan u svojoj kući.

Najgore je što sam zaista slušao ono što govori, buljeći u njegove prazne oči. Valjda se tako, kroz oči i kroz uši, u mene uvukla slutnja nekog drugog svijeta, nešto što mi je govorilo da sve može biti sasvim drugačije, da sve može biti neuređeno, gotovo prazno i iznad svega strašno. Kad sada o tome svemu mislim, računam da me nije mnogo koštala svečanost koju je Halladž upropastio, da me nije mnogo koštao čak ni smijeh na moj račun, ali me je nepodnošljivo mnogo koštala ta slutnja i nesposobnost onoga napuhanog smutljivca da me vidi. Koštali su me mira i sna, koštali su me ovog sadašnjeg užasa u kojem se prevrćem po sobi dok zapisujem ove događaje, možda će me koštati razuma i života.

Subota, 14.

Ibn Tevab me je probudio prije nego se čestito razdanilo. Bio je blijed i natečenih kapaka, prljav i strašno umoran. Vidjelo se da nije spavao jer je stalno žmirkao i rukom sakrivao usta, a ipak se, jadnik, silno izvinjavao što me je probudio i na sve načine se trudio da izgleda

bodro i poletno, kao da će meni biti šta lakše ako je on bodar.

Ispričao mi je da je noć proveo u lijevoj strani grada, u naseljima ribara, hamala i ostale sirotinje, njuškajući, razgledajući i ispitujući. Nadao se da će naletjeti na neki trag, a usput je provjeravao beride zadužene da razgovaraju sa hamalima koji su slušali Halladža i Abu Saida. Nije da se on nečega boji, daleko od toga da je pomislio na pobunu ili nerede, ali je volio obići i svojim se očima uvjeriti da je sve u redu. Od mene je naučio da treba vjerovati svakome, ali najviše sebi i da zato mudar čovjek najviše voli sve uraditi sam ili bar provjeriti kako je drugi nešto uradio za njega.

Kući se vratio dosta kasno, ne našavši ništa vrijedno ali prilično umiren što se tiče hamala, i zatekao momka koji mu je došao javiti za neku zbrku u trgovačkom dijelu grada, po svemu sudeći u kući velikog i bogatog trgovca Sufjana. Tako je odmah otišao tamo i zadržao se evo do sada. Upravo dolazi od Sufjanove kuće jer misli da i ja moram pogledati ono što se tamo dogodilo.

To mi je ispričao dok sam se spremao za izlazak, a usput me je obavijestio o onome što se dogodilo i što je toliko važno da me je morao probuditi. Kad je došao kod Sufjana, zatekao je neopisivu zbrku i bezbroj ljudi, što poznatih što nepoznatih. Zatekao je Abu Tanabiju, potpuno izgubljenu porodicu okupljenu u jednoj sobi, kuću potopljenu svjetlom u svakom kutku, uplakane i nepokrivene žene, djecu koja vrište i zapliću se ljudima oko nogu, poslugu koja ne zna kud udara, ali uporno protrčava i jurca okolo nosajući nekakve besmislene i nikom potrebne stvari. Jedini čovjek s kojim se moglo govoriti bio je Abu Tanabija i on mu je ispričao da se za večerom Sufjan rasprsnuo. Izbezumljeni, porodica i posluga su se rastrčali po kući, pa onda istrčali na ulicu, upadali kod sujseda i tražili pomoć, jurili i

vikali po ulici, a njihov prvi susjed, trgovac Ibn Mahmud, mudar i sabran čovjek bez osobitog bogatstva ali velikog iskustva, poslao je po njega, Abu Tanabiju, nadajući se valjda da se tu još uvijek može nešto učiniti. Kad je on došao ovamo, vidio je da se Sufjanu više ne može pomoći, ali je ostao bojeći se da će uskoro ovdje imati itekako mnogo posla. Kad se zbrka smiri, računao je Tanabija, mora biti mnogo ukućana kojima će trebati njegova pomoć, ako i njima svima bude u stanju pomoći.

I Tevab se uvjerio da se Sufjanu zaista ne može pomoći, a i ja kad sam vidio ono što je od njega ostalo. U životu sam vidio svega i svačega, ali ništa ni blizu tako jezivo i odvratno. Na sredini sobe bezoblična gomila mesa, žila i crijeva, oblivena krvlju i izmetom i prošarana lokvicama nekakve žućkaste vodurine. Iz gomile su virile kosti, a okolo, po zidovima, bili su zalijepljeni komadi kože i mesa. Svuda po sobi komadići sala i mesa, komadi loše sažvakane hrane i ljudskih iznutrica u raznim bojama.

– Jesi li izdržao? – upitah Ibn Tevaba videći njegovo žućkasto lice kako se grči i osjećajući kako se moja vlastita utroba grči još gore.

– Jesam ovdje, ali sam na putu do tebe povraćao dva puta. Inače bih, čini mi se, i ja ovako.

To mi je bilo drago čuti jer sam se nadao da ću ja izdržati, pa počeh pametovati kako se iz svega može izvući pouka, pa i iz ovakvih stvari. Evo, naprimjer, ovi komadi hrane koje ni najbolji stomak ne bi mogao preraditi kako valja jer su preveliki i loše sažvakani. Čovjek koji ovo vidi, a ima malo zdrave pameti, mora shvatiti koliko je važno imati dobre i zdrave zube, jesti polahko i žvakati dugo.

Moje poučno brbljanje bi me slabo ohrabrilo da nisam vidio Abu Tanabiju i njegovu nadmoćnu debljinu koja je uvijek bila iznad ili izvan svih zemaljskih prizora.

Po svemu se vidjelo da bi on i pred gorim prizorom sjedio isto ovako miran i debeo, zaštićen svojom desbljinom od svih iskušenja, rugoba i opasnosti ovoga svijeta. Divio sam mu se, volio ga, bio mu zahvalan i iznad svega mu zavidio.

– Drago mi je da te vidim – rekoh mu umjesto pozdrava, vjerujući da moj ton govori više od svih pozdravnih riječi.

– Često se viđamo u posljednje vrijeme – odgovori Tanabija isto toliko ljubazno. – Daj Bože da iziđe na dobro po obojicu.

– Da je sreće, stalno bismo se viđali. Ja mislim da u mom poslu ti možeš biti od veće koristi nego pedeset dobrih i pouzdanih stražara.

– Mogli bismo se češće viđati – složi se Tanabija – poslovi nam se negdje zaista dodiruju, barem u tome što obojica moramo o ljudima znati baš sve. Doduše, ja tebi mogu pomoći, a ti meni slabo, ali to nije ni važno, meni ne mogu pomoći ni oni koje liječim, pa se ipak viđam s njima.

– Mogu ti barem praviti posao – pokušah se našaliti, ali niko nije primio moju šalu. Onda zaokružih rukom po sobi i upitah ga: – Kako bi ti ovo objasnio?

– Nikako. Bojim se da ovome nema objašnjenja.

– A ipak se dogodilo – bio sam uporan.

– Dogodilo se mnogo toga čemu nema objašnjenja. Ne može ljudska pamet baš sve objasniti.

– Bog nam je dao razum da objašnjavamo. Znalci su tu zato da objašnjavaju ono što se normalnim ljudima čini neobjašnjivim.

– Bog nam je dao razum da objašnjavamo i da njime otkrijemo njegove granice.

– Ipak se može objasniti, ako se zna.

– Pa evo objasni. Ja ne znam i bojim se da niko ljudske pameti ne zna.

– Sufjan je za svojim trgovačkim poslovima mnogo putovao, išao je čak do Kabula. Je li moguće da se tamo nekome zamjerio?

– Nije moguće nego sigurno. Bio sam u tim krajevima i vidio da su ljudi ponosni preko svake mjere, toliko ponosni da je za njih uvreda ne jedeš li za njihovom trpezom koliko i oni, makar ti se ne sviđalo ono što ti nude. A ne može ti se sviđati jer jedu jako malo voća i strašno mnogo nekoga oporog mesa. U ljekarstvu im je jaka strana liječenje rana na vanjskom tijelu, a mogli bi biti i mnogo bolji jer imaju bogate i krepke trave.

– Je li mogao onaj kome se Sufjan zamjerio spremiti u vidu poklona neku travu za rasprskavanje tijela? – pitao sam uporno tražeći način da ovo objasnim.

– Nije, jer takve trave nema. Najjače trave te vrste su one koje se daju za čišćenje stomaka, ali je njihovo rasprskavanje tako slabo da se mora uzeti pola šake trave za pokretanje malo većeg stomaka.

– Pa od čega se onda rasprsnuo?

– Ne znam, dragi čovječe, ne znam. Možda su mu se zbog nečega duša i unutrašnje tijelo jako sukobili, ali ne znam šta bi moglo izazvati tako žestok sukob.

Primijetio sam da Ibn Tevab nešto mjeri po sobi, a onda negdje odlazi s jednim slugom. Stvarno je dobar taj momak, ma kako izmučen i umoran bio, on svoj posao radi onako kako sam ga učio. Ne znam da li više voli mene ili posao kojem sam ga naučio, ali znam da se te dvije ljubavi moraju sukobiti i da to neće biti dobro za jednoga od nas dvojice.

– Ti, znači, misliš da on nije ubijen – ispitivao sam dalje Abu Tanabiju jer mi se zbog nečega činilo da on zna ili bar sluti više nego što meni govori.

– Rukom nije sigurno.

– Zar se može još nekako ubiti?

– Ne znam baš pouzdano, nikad se nisam susreo s takvim slučajem, ali mi se ovako čini da može. Možeš na primjer čovjeka ubiti i tako što ćeš mu dušu sukobiti s unutrašnjim tijelom. Nekako mu usadiš neku snažnu duševnu čežnju ili strah, pa se duša okrene od tijela ili čak protiv njega. Zbog toga se unutrašnje tijelo prestaje sušiti tako da sokovi jako nabujaju i dolazi do unutrašnjeg gušenja ili do rasprskavanja. Ponavljam da ne znam ni za jedan slučaj, ali mi se čini da bi tako moglo. Pa o tome smo i jučer razgovarali

– A bi li moglo sa džinima? Da, na primjer, u neko tijesto zatvoriš džina pa daš čovjeku da pojede to tijesto i tako unese džina u sebe?

– E to ne znam, to ne spada u moja znanja i nema veze s ljekarstvom. O tome bih mogao nešto misliti, ali to što mislim ne bih mogao nikome reći.

– Možeš meni, sigurno niko neće znati.

– Ne mogu ni tebi.

– Ni kao starom prijatelju?

– Što misliš da smo mi baš takvi prijatelji?

– Zato što bih ti mogao napraviti bezbroj neugodnosti, a ja ti ih ne pravim i ne bih ni za šta na svijetu. Mogao bih te sada odvesti u tvrđavu, mogao bih te mučiti i dobro izlomiti prije nego veliki vezir sazna i naredi da te pustim. Mogao bih ti omesti put na koji se spremaš, mogao bih upozoriti da još nisi išao na hadž, a već si starac, mogao bih... A ja neću ništa od toga nego ću te moliti da mi kažeš, moliti te toliko da ti dosadim pa ćeš mi reći ne bi li me se otresao. Kao pravi stari i iskreni prijatelj.

– Dobro, tebi ću reći ako je tako. Tebe baš toliko zanima šta mislim o džinu u tijestu?

– Da.

– I nećeš se jako razočarati ako ti iskreno kažem šta o tome mislim?

– Neću, važno je da kažeš.

– Mislim da je to grozna glupost, možda najveća koju sam čuo. Ali ponavljam: nisam o tome mnogo učio i ne znam baš mnogo.

Okrenuo sam se i pošao prema izlazu. Bilo mi je krivo što mi je tako odgovorio jer sam ga zaista poštovao i iskreno želio da budem njegov prijatelj. Uvijek sam govorio da je Abu Tanabija najveći znalac ljekarstva u poznatom svijetu, da je jedan od naših najumnijih ljudi, da je samo on dovoljan da Bagdad bude centar svijeta. Ja sam ga odveo i do velikog vezira, moja je zasluga što liječi i samoga kalifa. Doduše, i zaslužio sam da mi ovako odgovori, bilo je glupo što sam mu počeo prijetiti. Možda on zaista tako misli, možda ne krije ništa nego stvarno ne zna šta je bilo sa Sufjanom, možda stvarno o džinima ništa ne zna, ali sam ja ipak postupio strašno glupo i bio sam jako ljut na sebe.

Na izlazu me je čekao Ibn Tevab, kao da je znao da ću naići.

– Ja ću te otpratiti dio puta, pa ću se onda vratiti do bazara da se raspitam o Sufjanu. Od tebe sam naučio da o ljudima treba saznati sve što se može, jer ljude ubijaju samo njihovi poznanici.

– Znam, ostatak glasi: ubistvo nepoznatog čovjeka nije zločin nego glupost ili greška, to dođe na isto. Dobar si ti učenik i dobar nasljednik, mogu mirno putovati – prekinuo sam ga zahvalan što se poziva na mene nakon onog poniženja koje sam sebi priredio s Abu Tanabijom.

– Ne dao mi Bog da tebe naslijedim ili da budem svjedok tvog putovanja.

Ove slučajno razmijenjene riječi lijepo su me ganule. Obojica smo govorili iskreno. Bog mi je svjedok da sam ga pohvalio iskreno, iz nekakve zahvalnosti, ne dražeći ga i ne ispitujući tom pohvalom da li on pomišlja na to da me naslijedi. A i on je odgovorio iskreno, od-

jednom i bez daha. Vidjelo se to i po tome što mu se žućkasto i umorno lice zacrvenilo kao od bijesa. Bilo mi je lijepo, ozario me je taj trenutak ljubavi i iskenosti, posto sam ranjiv i blago tužan.

Sunce je već bilo pripeklo, a mi smo išli polahko i u tišini, pazeći valjda, onako ozareni, da ne nagazimo suviše jako kaldrmu pod sobom i da svoju ozarenost ne pokvarimo naglim pokretom ili glupom riječju. Već sam bio zaustio da se ispovijedam, da tugujem zbog neobjašnjivih i ružnih smrti koje mi se odjednom sručiše na glavu. I to sada, kad je princ Hasan jači nego ikada, a veliki vezir umorniji i pospaniji nego ikada. Zašto baš sada i zašto meni? Što je ovakvo nešto čekalo da zađem u godine i da se umorim, što se nije dogodilo dok sam bio u snazi i željan dokazivanja? Ja sam, kad se sve sabere, ipak dobar i napaćen čovjek. Zašto ovako ružno, neočekivano i neobjašnjivo?

Srećom suzdržao sam se, ne zbog opreza (za njega sada nisam imao snage, ne može se istovremeno biti nježan i oprezan) nego zato što sam se na vrijeme sjetio da bih nakon ispovijedi mrzio maloga. A ne bih mogao podnijeti da ga mrzim, previše mi ljubav treba kad sam kao sada, tužan i slab. Ničim ne smijem pokvariti ovaj trenutak ljubavi i iskrenosti, suviše mi je važna moja blaga tuga i osjećanje slabosti, zato moram šutjeti i zato se ne smijem ispovijedati makar u tom ispovijedanju i tugovao.

– Ništa zanimljivo, kao što sam i mislio – progovori najzad Ibn Tevab – ribar kao svi ribari, porodica kao sve sirotinjske porodice. Susjedi ga nisu voljeli jer je bio zgrčen i neugodan, jedan od onih ljudi koji misle da od sudbine zaslužuju mnogo više nego što su dobili. Volio je da se pravi mudar i da raspravlja o učenim i nerazumljivim stvarima. Još više je volio da ga viđaju s učiteljima i pjesnicima. Silno se ponosio što je jednom

razgovarao s al-Džunajdom, pa je sve što je govorio o stvarima koje ne zna pripisivao njemu. Unazad nekih godinu dana al-Halladž je ponekad ručavao i večeravao kod njih, a on je tvrdio da ga Halladž neobično hvali, da dolazi njemu kad god mu zatreba sugovornik s dubokom dušom i da jede s njima kad god poželi da se skloni u neki dom, uz ognjište i u porodicu. Navraćali su i drugi ljudi odjeveni u grubu odjeću, čudni i divljačni, navraćali su mnogi nepoznati, ali bi se za sve reklo da su neki pjesnici i isposnici.

Ni do kraja njegovog izvještaja nije potpuno iščezla moja nježna ranjivost i tome sam se radovao. A radovao sam se i tome što sam mogao, tako iskren i ranjiv, razgovarati o poslu. Bilo je dobro, sve je bilo lijepo i dobro.

– Treba dobro istražiti ko je sve navraćao. Sumnjivi su mi ti sa vrećama i štapovima što u ime Boga neće da rade, nego rone po sebi i traže istinu. Kao da istinu ne mogu naći i oni koji rade i žive pristojno. Moglo bi se desiti da iza svega toga stoji neka zavjera.

– Na to sam i ja jutros pomislio. Dok sam te čekao, na ulazu Sufjanove kuće, palo mi je u oči da bi se njegova kuća mogla ravnom linijom spojiti s kućom ribara Husajna. Stoje na dva suprotna kraja grada, u ravnoj liniji, a na istoj toj liniji, samo unutar njezinih krajeva, stoje trgovačka džamija i luka, mjesta na kojima su obješeni ribar i njegova porodica.

Trgnuo sam se od Ibn Tevabovog razmišljanja, ugodno iznenađen time što se mali osposobio za takva povezivanja, zanimljiva i dobra ma koliko ponekad beskorisna. Znao sam da je odličan stražar, ali sam sve do sada mislio da je sposoban jedino za normalno ispitivanje i praćenje ljudi. Sada, evo, vidim da zna i povezivati, neobično i zanimljivo, onako kako sam i ja radio u mlađim godinama i zbog čega sam izašao na glas.

– Znam da ovo liči na mudrovanje pospana i umorna čovjeka, ne zamjeri što sam ga izložio pred tobom i što ću te malo ubjeđivati da ga pretreseš. Ako je zavjera, kao što sam pomislio, zašto ne bi sa zločinima krenuli s dva suprotna kraja grada da strah i zbunjenost posiju odjednom po čitavom gradu? Time bi se moglo objasniti i razdvajanje ribareve porodice i njegovo vješanje u luci. Ako mislimo na zavjeru, jasno nam je zašto su njega odvojili i objesili posebno, a ako isključimo zavjeru, to ne možemo ničim objasniti. Znam da ovo zvuči kao glupost, ali te ipak molim da bar malo, onako usput, razmisliš o ovome što mi je palo na um dok sam te čekao.

– Nisu gluposti. Znaš da sam uvijek govorio da je važno naći neko objašnjenje za zločin kojim se baviš. Makar bilo pogrešno, objašnjenje koje si našao daje ti neki okvir u kojem tražiš i razmišljaš. Čak i onda kad nemaš ni jednu jedinu činjenicu kojom potvrđuješ svoje tumačenje, drži ga se jer će ti ono dati okvir u kojem ćeš tražiti i reći će ti šta da tražiš, pa čak i šta tražiš.

– Znači dopuštaš mogućnost zavjere i tumačenje da oni idu s dva suprotna kraja grada da brže posiju strah i zbunjenost u gradu.

– Kako ne. Svi ti pjesnici su nevjerničke dualističke budale kojima bi lahko moglo pasti na um da zločinima nešto crtaju. Njima bi još moglo nešto i značiti da krenu s dva suprotna kraja grada i idu prema njegovoj sredini. Uvijek zločin ima neku geometriju i zločinac uvijek crta neku figuru, makar to i ne znao. A ovi to znaju, oni to rade namjerno, zbog nekih svojih izmišljotina i uvjerenja.

– Očekuješ da se nešto desi na sredini između ove dvije tačke, na primjer u rijeci?

– Ne očekujem ništa, samo razmišljam u okviru koji imamo. Imamo liniju na čijim su krajevima ribarova i Sufjanova kuća, a između njih džamija i luka. Ako

smo u pravu, moglo bi se nešto dogoditi na pola puta između džamije i luke, recimo, na rijeci. Imamo, dalje zavjeru u koju je bio uključen ribar i možda neko iz njegove porodice, možda čak i Sufjan, jer ti bogataši ne znaju sjediti s mirom i uživati u svom bogatstvu, oni stalno gledaju ili da ga uvećaju ili da ga izgube zbog želje za vlašću. Za Sufjana još ne znamo, suviše je ugledan da bi ga se olahko napalo, ali za ribara možemo biti sigurni. To nas dovodi do pitanja zašto mu se njegovi tako ružno i tako krvavo svete. Možda zato što se htio izvući iz zavjere, možda je čak nekome nešto i rekao. Ako je tako, ubili su ga da ništa ne kaže ili da ne kaže ništa više od onoga što je već izdao, a onda im se pokazalo da bi mogli čuda uraditi ubiju li i Sufjana. Tako će proširit strah gradom, provesti svoju nevjerničku igru suprotnostima i sačuvati zavjeru od izdaje, a nas zavesti tako temeljito da im nikad ne uđemo u trag.

– Nema ti ravnoga na svijetu – uzviknuo je mali dok sam još tražio novu mogućnost. Oči su mu sijale iako bi morale biti mutne od pospanosti, a lice mu se opet žarilo kao ono maločas. Bio sam mu zahvalan za to divljenje, prijalo mi je i trebalo mi ovako ranjivom i preplavljenom iskrenošću. Zato sam mogao biti blag, dobroćudan i skroman, lahko mi je bilo da posumnjam u svoje rješenje jer mi se on iskreno divio.

– Sve to stoji, ako su ove smrti povezane – razmišljao sam dalje, dovodeći u pitanje ono od maločas – ako je sve ovo jedan a ne dva ili tri slučaja. Mi moramo dalje raditi kao da smo u pravu, a to znači da moraš saznati sve o Sufjanu, a onda ispitati sve stražare i beride, možda je ribar nekome od njih štogod lanuo, pa ga njegovi zato kaznili.

Otpustio sam ga i produžio kući gotovo sretan. Ostala je u meni ona lijepa iskrenost koju sam osjetio na izlazu iz Sufjanove kuće ali se pojavila i nekakva bodrost, nekakva nada da nešto ipak mogu učiniti i da mi

godine nisu popile snagu i pamet. Istina je da još uvijek ne znam ništa, ali vidim da još mogu misliti, mogu zamišljati tok zločina i na kraju dokazati da je on baš tako tekao. Ne znam kako su ovi ljudi pobijeni, ali mi se čini da znam zašto su mogli biti ubijeni, a to je već neki okvir koji mi pomaže da razmišljam i tražim. Sve je lijepo i sve će biti dobro, ponavljao sam u sebi, mogu sada u to vjerovati, zaista mogu vjerovati. Odlučio sam da kod kuće o svemu još jednom razmislim, da sve što znam zabilježim i da pokušam tačno odrediti okvir u kojem ćemo dalje tragati, možda i da nacrtam ovo što do sada slutim.

Nije mi bilo suđeno. Nadomak kuće sreo sam princa Hasana ibn Alija al-Tavdija na prelijepoj bijeloj kobili sa crnim cvijetom na čelu i sa crnom grivom oko prednje lijeve noge. Vraćao se valjda s jahanja.

– Otkuda ti?! Zar si ti još uvijek u Bagdadu!? – čudio se zauzdavši konja na pola koraka od mene i trudeći se da zabaci glavu na Halladžov način.

– Čemu se čudi tvoja milost kad zna da sam ja uvijek u Bagdadu?

– Ni pomisliti nisam mogao – dalje se čudio princ i smiješno zabacio glavu ni nalik na Halladža. – Bio sam siguran da te je tvoj vezir poslao negdje daleko, daleko, po nekome važnom poslu.

– Zašto je tvoja milost mislila da me je naš vezir negdje poslao?

– Zato što on govori da si ti sposoban emir straže, da si toliko sposoban da možeš ujedno biti emir straže i reis-ul berid. I oboje dobro raditi.

– Zahvalan sam njegovoj milosti što tako govori i sretan sam ako jeste tako – duboko sam se poklonio, a on je naglo krenuo, zauzdao ulijevo i udario me desnim bokom svoje lijepe kobile. Pao sam i naglo skočio od straha, od želje da umanjim poniženje ili od nečega trećeg, a on se korak od mene opet zaustavio i okrenuo.

– Zato sam mislio da nisi ovdje – govorio je kao da se ništa nije dogodilo. – ne može se u gradu koji ima bilo kakvog emira straže događati ovo što se događa ovdje. Ne može se u gradu u kojem živi bilo kakav reis-ul berid raditi ono što ovdje radi onaj Halladž ili kako se već zvaše onaj s ogrtačem.

Odjahao je ne dopustivši mi da riječ progovorim. Ne bih ni progovorio, nema nikakva smisla podjsećati ga da je upravo on urlao na mene i nazivao me glupom batinom kad sam uhvatio Halladža što pravi nered na bazaru. "Ako nešto griješi, s njim će raspraviti ulema, a ne glupe batine kao što si ti", vikao je na mene i prijetio da se neću nanosati glave ako još jednom stavim šapu na nekoga od njegovih prijatelja.

Kod kuće nisam ništa radio i zabranio sam da do mene puštaju bilo koga. Čitav dan sam drhtao i znojio se, stezao zube i premetao se po sobi kao mahnit, udarao šakama po podu i valjao se boreći se sa suzama. Bilo mi je strašno, samo ne znam šta mi je bilo najgore od mnogo čega što me je mučilo. Žao mi je bilo nježne radosti koju mi je princ razorio, teško mi je bilo zbog nezasluženog poniženja, ali pomišljam da mi je najgore bilo (oprosti mi Bože) što se on pravio da ne zna Halladža. Nakazno je i pomisliti, ali sam to doživio kao ružnu i duboku uvredu. To me je jako, jako boljelo, mnogo jače od žive rane.

Nedjelja, 15.

Opet me je probudio Ibn Tevab koji je morao zaprijetiti nožem da bi ga pustili do moje sobe. Dojurio je da mi kaže da sam neusporidiv i jedini, da niko sa mnom ne može izići na kraj i da se, naravno, dogodilo onako kako sam predvidio. Bio sam u pravu, udarili su na rijeku!

Malo se smirio pa mi objasnio da oko rijeke vlada neopisiva zbrka, da se ribari ne usuđuju otisnuti na vodu, a i oni što su bili isplovili vratili su se jer su ih otjerala tjelesa koja plove rijekom. Ne zna se da li živa ili mrtva, ne zna se čija, otkuda i zašto. Naprosto su, malo nakon svitanja, krenula jedno za drugim, svako sat do dva, po jedno ili dva-tri u grupi, nekakva tijela. Oni koji su već izišli na rijeku, vratili su se prestravljeni i rekli drugima za tijela, tako da sada svi ribari što ih je u gradu stoje u gomilama na obali, broje tijela što licem prema nebu plove niz rijeku i premiru od straha. Ibn Tevab i stražari su ih nastojali umiriti, podsjećali su ih da treba nešto i pojesti, a to se ne može dobiti brojanjem plovećih tjelesa, predlagali im da isplove i nešto ulove između dvije grupe tjelesa, onda kad je rijeka čista, ali uzalud jer ribari i dalje poskakuju obalom, bulje u rijeku i strahuju.

Razbjesnilo me je što govori razdragano i ponosno kao da su ta tjelesa njegova lična zasluga i kao da je njihova plovidba neviđen podvig. Zato sam ga otjerao i zaprijetio mu da ću ga svojom rukom bičevati do smrti ako ne natjera ribare na rijeku i ne uhvati barem jednoga od tih što plove. "Dosta je meni više čudesa", vikao sam na njega kad je bio već daleko od moje kuće, "niko mene neće praviti budalom i rasprskavati se iz čista mira, a onda spokojno ploviti niz rijeku kao da se odmara." Kad sam se malo izvikao, smirio sam se i jako, čitavom dušom, zaželio da uhvate barem jednoga od ovih što plove. Ne bih ga mučio, ništa mu ne bih, samo bih ga blago i ponizno molio da mi objasni sve ovo. Zašto plovi iz čista mira? Zašto mi prepada ribare kojima je i bez njega dosta muka u životu? Zašto sve to rade meni koji ne znam ni šta ću sa sobom?

Dugo sam, jako dugo prekoravao toga uhvaćenog, čitavu dušu sam izlio pred njega i tako se malo smirio.

Onda sam odgurnuo zastore s prozora i iznenadio se kad sam vidio koliko je dan odmakao. Bio sam težak i smoren, ništa mi se nije htjelo probuditi, kao da mi tijelo bježi od dana. Zureći upaljenim očima kroz prozor, osjećao sam da mi sve još spava pritisnuto nekakvim umorom i ljepljivom, teškom, plačljivom tugom. Znao sam da mi ovaj put tuga ne dolazi od toga što sam vikao na Ibn Tevaba, iako sam sebi prebacivao tu viku. Nisam trebao vikati, sigurno nisam. Nije mu lahko, sav je pobijelio od umora i oči su mu već potpuno krvave. I lažem da me je naljutila njegova razdraganost. Bila mi je malo čudna, to je istina, ali je meni smetalo nešto drugo, nešto mnogo dublje u meni. Možda mi je zapravo smetalo to što je on razdragan tu preda mnom, a što sam ja negdje drugdje, negdje jako daleko.

Bio sam, i još sada sam, u snu iz kojega me je Ibn Tevab trgnuo, u smiješnom snu u koji sam upao valjda čim sam zaspao. U tome sam snu bio u dugom bijelom ogrtaču i nešto sam dugo govorio Rabiji (moram otići do nje s ovim bilješkama, ako me ona ne izvuče ne znam hoću li se uopće izvući). Objašnjavao sam Rabiji nešto nerazumljivo i strašno neuredno, a ona nikako nije uspijevala shvatiti to što joj objašnjavam. Ja sam je gledao odozgo, iz unazad zabačene glave, jako se radujući što nisam bijesan i što je gledam potpuno praznim očima. Da joj pokažem to što nije razumjela, uzeo sam komad nesažvakane hrane iz Sufjana i žvakao ga dugo i temeljito, a usne su mi se odvratno mreškale i crvenile toliko da je već bilo nepristojno gledati. Rabija je sve to vrijeme slagala velike trokutne komade plave svile i stalno nešto razdragano brbljala o jezgrama. Onda je prema meni podigla oči – prazne, hladne i tamne. Znao sam da su i moje takve, pa sam još jače zabacio glavu, zaokružio rukom okolo, obuhvatajući pokretom čitav svijet, i zaustavio je pokazujući na prelijepu kobilu bez glave.

Smiješan i besmislen san koji je, čini mi se, trajao svu noć, od časa u kojem sam zatvorio oči. Sve se u njemu odvijalo užasno sporo, svaki je pokret u njemu trajao satima, svaka riječ je ostajala satima nakon što je izgovorena tako da ni jednu jedinu riječ nisam razumio. I sve se ponavljalo po nekoliko puta. Napravimo Rabija ili ja neki pokret, pa ga ponavljamo do besvijesti, onda napravimo drugi i ponavljamo ga, a onda se vrati onaj prošli. Ili nije bilo tako? Čini mi se ipak da su se ponavljale čitave radnje, odjeljci sna koji čine neku cjelinu. Ne mogu se sjetiti kako je bilo, samo se sjećam da se sve ponavljalo i da je sve bilo u jarko plavoj boji od koje su oči pekle. Sjećam se da je sve bilo strašno i neuredno, a da je meni (sačuvaj me, Bože, grijeha i ludila) zbog nečega bilo lijepo u tom zbrkanom svijetu, toliko lijepo da mi se iz njega nije išlo.

Možda se zato što mi je u njemu bilo lijepo taj san zadržao u meni sve vrijeme Tevabovog izvještaja, pa i mnogo kasnije. Ili je bio jači od mene pa me nije puštao, ma koliko mu se ja otimao i nastojao da se probudim i uđem u dan u kojem mi je ipak boraviti? Ne znam, to je svejedno, ali znam da sam se onako razbjesnio na Tevaba zbog tog sna, zbog mučne drhtavice koju je u meni stvarao (a ipak mi je bilo lijepo u njemu, zaista lijepo) i zato što nisam uspijevao biti budan, onako otežao i bunovan, sav još u snu.

Bog sami zna koliko dugo sam se vukao po kući usnuo i dalek, do guše uronjen u san. Sjećam se da je vani pržilo kao vražije oko kad je sluga ušao i rekao da me zove ar-Razi moleći da dođem što prije, ako može odmah. Srećom, bio je blizu, moglo se preživjeti i po toj pripeci.

Čim sam ga vidio, bilo mi je jasno da je ar-Razi novo čudo u nizu mojih čudnih nevolja. Bio je zelenkast, kao da je naumio da se sav prometne u travu, i tako

malaksao da nije ustao ni da me pozdravi. Tako se nismo ni pozdravili, samo je mahnuo rukom govoreći mi time da sjednem ili legnem gdje hoću. Dugo je dahtao, trudeći se valjda da uhvati dah i progovori, a kad je konačno progovorio, bilo mi je jasno da ćemo ostati bez velikog mudraca i tumača vjere, a moja djeca bez učitelja za kojim će sigurno zažaliti, jer se u poznatom svijetu bolji ne mogu naći.

Ar-Razi me je podsjetio da je imao sina koji se odao trgovini i koji se prije četiri godine nije vratio s jednog od svojih trgovačkih putovanja. Iza njega je ostalo troje djece, od toga jedan sin koji je Raziju nadoknadio sve za šta je bio uskraćen kod svog sina – mudro i spokojno dijete koje je duhovnim stvarima okrenuto toliko da je sa šest godina sa zanimanjem slušao rasprave prvih učitelja, a sa deset sudjelovao u njima ne izazivajući smijeh. Prije dvije godine al-Halladž je predložio Raziju da ga podučavaju uporedno dajući mu različita znanja i tumačenja, tako da mali bez problema može birati svoje tumačenje – znajući sve. To je učenje bilo pravi užitak za svu trojicu: mali je slušao i pitao, suprotstavljao se i dodavao, a njih dvojica su se prijateljski nadmetali da svoje tumačenje potkrijepe što jačim dokazima i tako malog privuku na svoju stranu.

Početak poduke je pripao Raziju koji je vodio računa o dječakovom znanju i godinama, dok je Halladž malome govorio kao i odraslima – zaneseno, ubjedljivo i nerazumljivo. Valjda je upravo to presudilo da se u neko doba mali počne okretati od djeda i sve jače vezivati za Halladža s kojim se otiskivao u sulude igre izvođenja i premetanja. Rastuživao se ako Halladža ne bi bilo jedan dan, a onda su, kao da žele nadoknaditi taj dan, govorili o stvarima slobodnije nego ikad prije toga, poigravali se utvrđenim istinama luđe neko ikad, izvodili iz istina koje nisu uspijevali poreći zaključke

od kojih je Razi imao duge i teške nesanice. Ta je vezanost otišla tako daleko da je mali, po ugledu na Halladža, počeo pisati nerazumljive i vješto sročene stihove, što se Raziju nimalo nije dopadalo. Toliko mu se nije dopadalo da bi prekinuo dalje podučavanje udvoje kad time ne bi priznao poraz u prikrivenom nadmetanju s prijateljem i suparnikom.

Prije petnaestak-dvadeset dana ili nešto manje otišli su suviše daleko, pa je Razi, nakon obuke, odveo Halladža ustranu i zamolio ga da bude malo umjereniji i mudriji u razgovorima s dječakom. Tada su na obuci govorili o nastojanju velikih stvari sabiranjem malih, a glavno pitanje je bilo kako, kada i gdje zbir malih stvari prestaje biti mnogo malih stvari i postaje jedna velika stvar. Kada grupa ljudi prestaje biti grupa ljudi i postaje džemat? Kako, kada i gdje gomila zemlje postaje njiva, mnogo (hiljadu i jedna) kapi vode postaje rijeka? Da li je rijaka hiljadu kapi i kap vode u pokretu ili nešto posve drugo? Ja sam, naravno, govorio da je nešto drugo, da rijeku podjednako čine veze među kapima i kapi, da je rijeka mnogo kapi povezanih na poseban način, ali se oni nisu složili i počeli su sa svojim suludim igrama koje su ih utoliko više radovale ukoliko su bile više lude i zabranjene. Nikakvih veza tu nema, tvrdili su, sve veze o kojima mi pričamo obično su sabiranje i zato velikih stvari kojima se bavimo zapravo nema nego smo ih mi izmislili zbog svoga straha. Nema džemata, nema rijeke i nema kamenog brijega, a postoje prazni beskraj i jedan čovjek, jedna kap, jedan kamen. Rijeke i džemate mi izmišljamo zbog straha od beskraja pred kojim stojimo, pred praznim beskrajem.

Iz jedne kapi, govorili su, možeš razumjeti čitavu rijeku, ako se kapljicom baviš dovoljno iskreno i dovoljno mudro, ako dakle sebe dovoljno otvoriš toj kapi kojom se baviš. Rijeka nema ničega što nema i kap,

samo što je uplašenim i lijenim dušama mnogo lakše ploviti po rijeci nego se rastvoriti u jednoj kapi.

Uzalud je bilo upozoravati ih na ludilo koje leži u dubini takvog razmišljanja, govoriti im da u tom slučaju nebi bilo ničega, jer Bog, kad bi bilo tako, ne bi stvarao ovoliki svijet nego bi ga stvorio u veličini zrna prašine. Bog ne stvara ništa nepotrebno i preveliko, podsjećao sam ih molećivo, Bog ne bi stvarao mnogo kapi vode kad bi jedna bila dovoljna za sve. Ni u šta ih nisam ubijedio, sve je bilo uzalud kad oni krenu sa svojom igrom izvođenja, kad se pred njima rastvori njihov svijet bezvlašća, bezgraničnosti i bezobličnosti.

– Hvatao me je strah dok sam ih gledao u tom napadu ludila i najružnije moguće prepuštenosti. Kako su se tada otisnuli za slobodnim zaključcima, nisu se mogli zaustaviti. Vidio sam, kunem ti se da sam im na licima vidio borbu da stanu i zadrže se makar na granici zdrave pameti i ovoga svijeta. Naravno, nisu stali, ludilo je jače od čovjeka, tako da su na kraju zaključili… Ne moram ti ni govoriti, znaš i sam šta su na kraju zaključili – govorio je zelenkasti ar-Razi, ležeći nesposoban da digne glavu s jastuka.

– Ne znam, kako ću znati šta su zaključile dvije budale u nastupu svoga nadahnuća. To nema ni mjere ni granice, ni pameti ni stida, ko će znati šta je ono u stanju zaključiti – govorio sam hrabreći Razija da nastavi, drhteći barem koliko i on, ako ne više.

Nikad neću razumjeti šta se tada događalo, ali ću dok sam živ pamtiti koliko je bilo strašno i nepodnošljivo to u čemu smo bili. Nisam znao šta su ona dvojica zaključila, nisam ni mogao, kako ću znati kad nisam bio s njima i kad ih nisam slušao, a ipak sam se sav zgrčio i preznojio. Sva tijela, koliko god ih živ čovjek može imati, stisla su mi se, a duša mi je krenula na nos od strave i odbijanja onoga što će Razi izgovoriti, od slasti

i želje da to izgovori što prije i što sličnije Halladžu. Znao sam šta će izgovoriti! Nisam mogao znati šta su njih dvojica onda zaključili, nisam bio s njima kad su zaključili i nikad ih nisam osobito poznavao, nisam mogao ni naslutiti kako misle jer nikad nisam želio biti mudrac ili tumač vjere… Volim svoj posao i jedino njega želim raditi otkako znam za sebe, oduvijek sam želio živjeti mirno i spokojno kao čestit čovjek, a znao sam šta su zaključili i šta će ar-Razi sad izgovoriti. Osjećao sam kako tonem u san u kojem govorim zabačene glave, odjeven u bijeli ogrtač, a čitava mi duša odbija to što će Razi izgovoriti, sve mi se opire snu u koji tonem i u kojem nisam ja nego sve suprotno sebi, a utroba mi se diže od gađenja, straha i otpora, želja i slasti, koji se istovremeno u meni javljaju od svega toga.

– Zaključili su da je jedan čovjek – svi ljudi, da je Bog, dajući čovjeku dušu, pohranio u čovjeka dio sebe, što znači da svaki čovjek u sebi, u najdubljoj dubini sebe, nosi dio Boga. A to znači… Jasno ti je – prekide se Razi, a po licu mu se vidjelo koliko ga je muke stalo da kaže ovo.

– Mislim da sada slutim – šaputao sam još tiše od Razija. Jasno mi je, bilo mi je jasno i prije, čini mi se da mi je od samog početka jasno šta su oni zaključili, ali sam maločas užasno jako htio da to izgovori. Srećom, sada to više nisam htio, sada sam opet stajao na čvrstom. Njihov strašni zaključak visio je iznad nas, vazduh je bio natopljen njime, bili smo obojica potpuno uronjeni u njega. Zato sam, valjda, mogao ostati na sigurnom i odoljeti želji da ga čujem, izbjeći strašni obred njegovog izgovaranja i ostati čestit čovjek. Hvala ti, Bože, na snazi i razumu koje si mi dao u posljednji čas.

– Eto, sve ti je jasno – prošapta Razi nakon duge šutnje u kojoj smo obojica napeto iščekivali da vidimo hoćemo li pobjeći od izgovaranja.

– Jasno mi je, ali nikakve koristi od toga. Znaš i sam da je to stvar za ulemu a ne za mene. Kad bi i bila za mene, Halladža ne bih smio uhvatiti, on je prisan prijatelj princa Hasana. A mislim da bi trebalo i o ulemi dobro razmisliti, pošto ni tvoj unuk nije baš bez krivice, naprotiv. Malo mu olakšava to što je još dijete – djeca se igraju a ne izvode takve zaključke. Pa ni ti u tom slučaju nisi baš sasvim čist, pred tobom je tvoj unuk hulio.

Govorio sam mirno i svojim normalnim glasom. Opreznost i vještina povezivanja služili su me kao i ranije, na učenog Razija gledao sam s ljubavlju i s osjećanjem nadmoćnosti, kao i ranije. Hvala Bogu, opet sam izbjegao napad nereda. Drhtavica i osjećanje potpune iscrpljenosti nisu me uznemiravali, oni su mi čak prijali i blago me radovali, kao da bi mi bez njih bila umanjena radost što sam izbjegao još jednom iskušenju.

Ar-Razi se dugo borio za dah a zelenkasto lice mu se grčilo od nekakve unutrašnje napetosti. Ipak mu je, nakon duge borbe, niz lice kliznulo nekoliko suza, što mu je valjda i pomoglo da progovori.

– On je sada bez ikakve krivice, on je mrtav – konačno je istisnuo, a onda je priča potekla lahko kao da je samo čekala da se izlije, već davno spremljena i potpuno uređena. Valjda je, čekajući me, pripremio priču i sada mu lahko teče pošto je prebrodio njezin teški i bolni dio. Sada kad više nema onoga što ga boli, a izgovorio je i ono čega se boji i stidi, priča teče sama od sebe.

Razi je, kad se smirio od njihove mahnitosti, a oni se povratili iz zanosa, zamolio Halladža da bude oprezniji i razumniji s malim, što mu je Halladž, onako iscrpljen i bezvoljan, od srca obećao. Međutim, nije se više pojavio, tako da je ar-Razi sam nastavio podučavati svog unuka. Poduka je bila mirna i sabrana, brza i us-

pješna jer je mali sve razumijevao i o svemu govorio vješto i mudro, ali je sve bilo nekako bezvoljno i mlako. Mali je naprosto predugo bio s Halladžom da bi mogao podnijeti mjeru u bilo čemu. Ili je sam od sebe bio takav, možda je rođen nesposoban da podnese mjeru.

Jučer ga je Razi odveo u šetnju izvan kuće, nadajući se da će se time barem nešto pokrenuti u tom podučavanju na novi način. Čuo je da su u rumskim krajevima ljudi nekada tako učili, u vrijeme kad je u tim krajevima još bilo blagoslova i sreće za umne ljude, pa je htio probati da maloga podučava na taj način – u razgovoru i šetnji kroz vrt, u miru i u tišini. Šetnja je, međutim, brzo zamorila starca, pa je prilegao da se odmori i tako ga je ukrao san. A kad se probudio (ako se to može nazvati buđenjem jer on je samo sklopio oči, ne zna da li duže od trenutka) vidio je okolo komade dječakovog tijela, kao da je u njemu nešto strahovito puklo. Ne krivi on nikoga ni za šta, njemu se Bog smilovao i on evo neće ostati dugo iza svog djeteta, ali me moli da otkrijem šta je u svemu tome bilo i da Halladža obavijestim šta je, ne htijući, skrivio.

– Gdje ste šetali?

– U vrtu ispred južne kapije, uza samu rijeku. Raspitao sam se i Razi mi je do sitnica opisao mjesto na kojem se odmarao. Odmah sam otišao i sve dobro pregledao ne našavši ništa – nikakva traga, ni djelića dječakovog tijela, ničega što bi to mjesto odvajalo od bilo kojeg mjesta na svijetu. Vraćajući se, primijetio sam da je to mjesto u ravnoj liniji s ar-Razijevom kućom, bez problema bi se konopcem moglo povezati s njom. Oni, dakle, rade u pravim linijama – jednom su linijom povezali ribara Husajna i trgovca Sufjana, luku i trgovačku džamiju, a sada ar-Razijevu kuću i mjesto u južnom vrtu na kojem su mu ubili unuka.

Jasno je, mislio sam, da je ovo niz ubistava koja čine jedan jedini slučaj. Sigurno je da su u pitanju ubistva, ma šta Tanabija govorio, i da ta ubistva grade jednu cjelinu, ali kako naslutiti obrise te cjeline i kako otkriti onoga ko je gradi? Kako ih ubijaju kad ni najveći liječnik poznatoga svijeta ne vidi način i čak tvrdi da oni nisu ubijeni? Razumijem ja i vjerujem da se može sukobiti duša i unutrašnje tijelo kod Razijevog unuka, razumio bih čak i kod trgovca Sufjana i pored njegovog trgovačkog uspjeha, ali me niko pa ni Tanabija ne može ubijediti da je to moguće kod ribara koji ne bi ni imao duše kad ne bi bio Božiji rob. Zašto ih ubijaju? I kakva im je to igra s linijama?

Učinilo mi se da sam nešto naslutio za onog razgovora s Ibn Tevabom, kad sam primijetio da su jednom linijom spojili ribarovu i Sufjanovu kuću, istok i zapad. To bi njima moglo nešto i značiti, svi su ti perzijski pjesnici dualističke budale koje bi svašta mogle otkriti u povezivanju i istovremenom suprotstavljanju istoka i zapada, bogatog trgovca na zapadu i siromašnog ribara na istoku. Ali što sada na jug? Šta im je smetao siroti ar-Razi? Ne baš bogat, ma koliko ugledan, učitelj koji živi povučeno i bavi se jedino svojim mislima i svojim unucima. Ako nisu tim okretanjem prema jugu htjeli pokazati na dvor? Ali dvor je sjeverno od Razijeve kuće, morali su se zadržati prije Razija i njegovog unuka.

Kad sam došao kući, poslao sam po Ibn Tevaba, a onda sjeo i nacrtao grad, obilježivši mjesta zločina crvenim kružićima. Ohladio sam se od nekakve jeze, od nečega nerazumljivog i strašnog što je stajalo iza mog crteža, od nečega opakog što prijeti gradu i svijetu, a ja ga još ne mogu ni naslutiti. Crvenim linijama sam povezao kružiće da sve bude jasno i Tevabu čim pogleda crtež. Ribarovu kuću spojio sam sa Sufjanovom, a onda obje te kuće sa mjestom na kojem je ubijen ar-Razijev

unuk. Tako sam dobio pravilan trokut presječen rijekom na dvije polovine. Onda sam primijetio da sličan trokut prave luka, odnosno njezin kraj na kojem je obješen ribar, ar-Razijeva kuća i trgovačka džamija, pa sam i njih spojio crvenim linijama, a onda okrenuo crtež da mi jug bude gore, dalje od mene, a sjever prema meni. Vidio sam dva savršeno pravilna trokuta sa zajedničkom osnovom, presječena rijekom koja i osnovu dijeli na dva jednaka dijela. Osnovu, dakle, čini linija koja spaja ribarovu kuću, luku, trgovačku džamiju i Sufjanovu kuću. Kad se ta mjesta, nanizana na istoj liniji, povežu s ar-Razijevom kućom i vrtom u kojem je mali ubijen, dobiju se dva trokuta od kojih veći čine vrt, ribarova kuća i Sufjanova kuća, a manji, upisan u njega, Razijeva kuća, luka i trgovačka džamija.

Šta im sve ovo znači? Zašto izvode ovu igru i ko je sada na redu? Žele li ostati u gradu, ne mogu proširivati trokut, jer su krenuli s krajnjeg istoka i krajnjeg zapada, mogu dakle jedino u mali trokut upisivati još manji. Razi će sigurno umrijeti, to govore i boja njegovog lica i trokutovi koje zavjerenici ispisuju ubistvima. Zato su, znači, u ovom naletu preskočili dvor! Na redu je sužavanje na rijeku i dalje povlačenje prema sjeveru da bi se upisao drugi, još manji trokut. Tri trokuta jedan u drugome, svi na zajedničkoj osnovi. Šta ima to može značiti? Baš se i ja svačim bavim.

U tim razmišljanjima zatekao me je Ibn Tevab kojemu sam, ništa ne govoreći, pokazao crtež onako okrenut naopačke. Kad ga je dobro razgledao, začuđeno je klimnuo glavom, a ja sam prstom pokazao tačno ispod ar-Razijeve kuće.

– Ovdje je dvor. S dva nova ubistva na samim obalama rijeke i na dvoru dobio bi se još jedan, sasvim mali, trokut. Neće proći bez toga, ako su krenuli s ovom glupom igrom ići će, mislim, do tri trokuta.

Gledao me je šuteći, podjednako zapanjeno i oduševljeno. Najzad promuca:

– Pa eto, čovječe, riješili smo. Tebi zaista niko nije ravan.

– Ništa nismo riješili. Ne znam ko je, ne znamo kako, ne znamo zašto. Ali imamo neki okvir i čini mi se da s velikom mjerom sigurnosti možemo reći gdje će udariti idući put. Ako se dovoljno dobro pripremimo, možda ćemo nešto i otkriti, nekoga uhvatiti, naći neki siguran trag.

– Oprosti što ti proturječim, ali ne bih rekao s velikom mjerom sigurnosti nego sasvim sigurno. Zar nisi već predvidio rijeku i hamale?

– Kakve hamale?

– One što su plovili.

– Da, jutros, rijeka. Pa eto, predvidio sam rijeku i šta smo dobili?

– Sada možemo dobiti ako dobro obezbijedimo obale oko luke i prema naselju hamala. Sam kažeš da će sada tu udariti, možemo ih dakle dočekati.

– Šta možemo? Bojim se da još uvijek ništa ne možemo. Svi su do sada ubijeni nekako iznutra, nikoga dakle ne možemo sačuvati makar ga čuvali sa čitavom vojskom. Treba dobro proučiti sve dosadašnje slučajeve da bar naslutimo kako ubijaju. Tek kad to otkrijemo, možemo znati kako da ih spriječimo da ubijaju dalje, kako da nekoga sačuvamo i kako da zavjerenike pohvatamo.

– Meni još ništa nije jasno, ali ti to možeš, sigurno možeš.

– Bog te čuo. Kaži mi jesi li šta saznao danas.

– Ništa. Jutros sam od tebe odjurio na rijeku, ali ribare nisam mogao natjerati da isplove. Zato sam s grupom stražara sâm izišao na vodu da pokušamo uhvatiti nekoga od onih što su plovili, pa smo uhvatili dvojicu

i izvukli ih na obalu. Saznali smo da su prije toga prošla sedmerica, što bi s ovom našom dvojicom bilo devet. Ne znam jesu li prolazili nakon mog odlaska, a to nam je, za sada, ionako svejedno. Onu dvojicu sam prebacio do tvrđave, još te tamo čekaju ako bi ih htio pogledati. Ja sam ih pažljivo pregledao, do najsitnije sitnice. Ništa. Nikakva znaka, nikakva traga, baš kao s ribarom i njegovom porodicom.

– Znači mrtvi?

– Potpuno. Mirna i čista lica, nigdje rane ni traga otrova i mrtvi koliko i ribar. Samo što su ovo hamali, ostalo sve isto.

– Dobro.

– Po glasu ti ne bih rekao da je dobro.

– Nije, ali nije ni takvo zlo. To smo već imali s ribarom, dakle ponavljaju se i oni. Ubili su i ar-Razijevog unuka, rasprsnuo se kao Sufjan. Ribara i hamale na isti način, Sufjana i maloga na isti način. Nisu, dakle, ni oni baš bez ograničenja, može se nešto uhvatiti i razumjeti.

– Vidiš da ćeš im ipak ući u trag!

– Pusti to, ovo nije ni početak, šta je dalje bilo?

– Ništa korisno. Uspio sam saznati da su ova dvojica što sam ih izvukao od onih hamala što su slušali Halladža i Abu Saida. Bilo je onda među hamalima i nekoliko berida, poslao sam ih da gledaju, slušaju i pamte ko sluša. Dobro je o svakome znati ponešto, barem to da je slušao ono što ne treba čuti.

– Opet moje riječi i moja glava – nasmijao sam se usred svoje muke.

– Nastojim biti tvoj učenik, trudim se. Ti beridi su ih poznali. Ipsitivao sam naše ljude i o onome što si mi rekao jučer, razgovarao sam sa svakim beridom i svakim stražarom što postoji u gradu. Mnogi su razgovarali s ribarom Husajnom, ali ni jednome nije rekao

ništa o nekoj zavjeri ili bilo čemu sličnome. Govorio je ugalvnom o stvarima koje ne razumije i o kojima ne bi trebalo govoriti, dva puta je saslušavan, a jednom je dobio i batine u tvrđavi zbog nepoželjnog brbljanja. Ali ništa što bi nam sada bilo važno. Tvrdio je da prijateljuje s Halladžom i Abu Saidom, da svaki drugi dan ručaju s njim i da sve svoje misli kažu najprije njemu, da ih čak provjeravaju u razgovorima s njim. To smiješno razmetanje je jedino po čemu se razlikuje od bilo kojeg ribara na svijetu.

– Sutra isti postupak sa Sufjanom. Saznati sve što se može, do toga kad je, koga i kako pozdravio. Sada si slobodan, pokušaj malo zaspati. Obavezno zaspi, već mi je tuga da te gledam.

Otišao je, a ja sam do kasno u noć crtao, precrtavao, opisivao i upisivao crvene trokutove. Bilo mi je lijepo, u isto vrijeme sam strahovao i radovao se, želio sam pobjeći od svojih trokutova i uporno ih dalje crtao, opirao im se i volio ih.

Ponedjeljak, 16.

Od ranog jutra sam razgovarao s ljudima koje mi je Ibn Tevab poslao, a on je slao sve one koji su o Sufjanu znali bilo šta što bi mene, po njegovom mišljenju, moglo zanimati. Tako sam o Sufjanu saznao mnogo svega i svačega, ali mnogo više nezanimljivoga nego korisnog. Saznao sam da je na nekome svom trgovačkom putovanju zaglavio u Perziji na punu godinu dana, nekim poslom ili zbog nekih računa čiju pravu prirodu nikada niko nije saznao. Zna se da se tamo viđao s prvim ljudima, ali i s ološem, zna se da nije rado gledao naše trgovce koji su tamo dolazili i zna se da se ovamo vratio barem udvostručivši svoje bogatstvo.

U Perziji se upoznao s ljudima raznih vrsta, između ostalih s al-Halladžom s kojim se čak sprijateljio, a o ozbiljnosti i snazi toga prijateljstva najbolje govori to što Halladž kod njega stanuje još od dolaska iz Mekke, s trećeg hadža.

To s Perzijom mi je bilo strašno zanimljivo pa sam naložio ljudima da, kako znaju, što prije saznaju šta je Sufjan tamo radio, s kim se sve družio i prijateljevao, šta su oni i Halladž radili sve ovo vrijeme što Halladž kod njega stanuje i kojim je to poslom Sufjan u Perziji onako uvećao svoje imanje. Posebno su morali ispitati ko je sve dolazio u kuću otkako Halladž u njoj stanuje, kako često je ko dolazio i koliko se ko zadržavao. Naglasio sam da je to hitno, da do sutra moram dobiti tačan i iscrpan spisak onih koji su zalazili u kuću, i to sa svim zanimljivim podacima – ko, koliko puta, u koje doba dana, koliko se zadržavao, po mogućnosti čak i to što je govorio a šta radio. Vještim vođenjem razgovora sve se to može saznati od posluge i od porodice, a ako ne znaju vješto voditi razgovor, oni neka saznaju kako mogu, neka zaposle čitav grad – ali ja do sutra moram imati izvještaj.

Ako izuzmem ovu Sufjanovu vezu s Perzijom, malo sam zanimljivoga čuo u ovim razgovorima. Uglavnom sam saznavao stvari koje su mi bile manje zanimljive, iako bi se iz njih nešto moglo i iskopati, ako bi se dovoljno vješto i dovoljno duboko kopalo. U njegovoj kući je, na primjer, uvijek bilo jabuka koje je, računam, morao dobijati iz Perzije, a svakom je gostu pričao da mnogo više voli jesti orahe nego hurme, tako da je kuća uvijek bila puna oraha. Neobične navike i skupe čak i za prebogatog trgovca. Ta veza s Perzijom je strašno važna i sigurno se ne zaustavlja kod oraha i jabuka. Odmah sam ja naslutio da bi iza svega ovoga mogla stajati neka zavjera njihovih ljudi pjesnika. Ako se oni ne stide iz-

voditi lakrdijaške trikove sa probadanjem iglama i hodanjem po žeravici, neće se stidjeti ni da udare na zakonitu vlast, neće se stidjeti naprosto ničega. Oduvijek sam mislio da čovjek, kad jednom izgubi obraz i otisne se u lakrdijašenje, nikada niše neće biti u stanju da podnese granice, zakon i čestitost.

Najgore mi je bilo što sam svakoga od tih ljudi morao slušati onoliko koliko je htjela njegova milostiva volja jer nikada nisam znao kada će i šta zanimljivo iskočiti. Tako sam morao slušati duge i dosadne pohvale Sufjanovoj darežljivosti (i ne bio darežljiv kad nije znao koliko čega ima), o bogatstvu i širini njegove trpeze za kojom je uvijek bilo mjesta i hrane za siromahe, o blagoslovu koji je ležao nad njegovom kućom i o njegovoj usrdnosti u javnim poslovima (izgleda da je više od pola novca za trgovačku džamiju dao on sâm; nudio je i sve, ali da se to ne otkrije, jer nije htio da se džamija vodi kao njegov dar). Saznao sam da mu je treća žena Perzijanska, ali da se ni u kakav posao ne upušta bez savjetovanja s prvom ženom koju, izgleda, i dalje najviše voli. Treba saznati ko je i otkuda je ta Perzijanska.

Već sam gubio pažnju i prestajao slušati iako sam klimao glavom, jer mi je zaista već bilo dosta razgovora o Sufjanu, kad je ušao sluga s viješću da me zove veliki vezir. Odmah sam otišao odaslavši Ibn Tevabu glas da sâm ispituje i zabilježi ako čuje nešto što bi me moglo zanimati, ali da se za sada sabere na ispitivanje Sufjanovih veza s Perzijom. Izgleda da u tome zaista ima nešto i da ćemo prekopavanjem po Perziji i Perzijancima koji su se ovdje namnožili preko svake mjere neke koristi imati prije ili kasnije. Gotovo sam siguran da oni imaju neke veze s ovim ubistvom i da nas Sufjanove veze s Perzijom mogu odvesti do njih.

Veliki vezir me je čekao u svojim privatnim odajama, raskomoćen i razbarušen. Ovako – bez posluge,

divanske ceremonije i pojaseva kojima je inače utegnut, pokazivao je koliko je zapravo umoran. Njegova starost i umor toliko su se jasno vidjeli i on se tako malo trudio da ih sakrije (nije valjda imao snage da ih krije i ovdje, gdje prikuplja snagu za njihovo skrivanje pred drugima) da me je od pogleda na njega presjekla neka tuga. Volim ja toga čovjeka i dugujem mu, zaista mi je mnogo dobra u životu učinio. Pokazao mi je da sjednem lijevo od njega, gotovo zatvorenih očiku. Uvijek su mu očni kapci, teški i mnogo deblji nego kod ostalih ljudi, bili napola zatvoreni, a sada su, valjda zato što se odmarao, bili zatvoreni gotovo sasvim, tako da se tek pažljivim motrenjem moglo naslutiti oko iza njih.

– Znaš li šta mi je neki dan ispričao princ Hasan ibn Ali al-Tavdi? – obrati mi se vezir nakon duge pauze, tromim i promuklim glasom koji se jedva čuo.

– Ne znam, kako bih znao. Ako tvoja milost dopusti, podsjetio bih te da ja ne mogu znati prinčevske i vezirske razgovore, da ih čak i ne trebam znati.

– Pričao mi je da mu je al-Halladž jednom pripovijedao, sigurno podrugljivo na svoj način, ono što je čuo od Omera ibn Osmana al-Mekija koji je to opet od nekoga slušao. Al-Halladž mu je, veli princ Hasan, pripovijedao o jednoj od malobrojnih rasprava između blagoslovljenog kalifa Haruna ar-Rašida i njegovoga velikog vezira Džafera Barmakida, mir im obojici. Veziru Džaferu nije bilo baš po volji što je kalif naumio da za emira straže postavi podmuklog Aliju Zejbaka, a još mnogo manje mu je bilo po volji što je naumio da zapovjednicima lijeve i desne strane učini varalice i sjecikese, neviđene probisvijete i propalice, Ahmeda ad-Danafa i Hasana Šumana. "Obojica su u Grad mira došli da izbjegnu osvetu drugih lopova i varalica", govorio je vezir Džafer nadajući se da kalif ni ovaj put neće ostati gluh na njegove razloge koji su bili nesumnnjivi,

"oni su sami od sebe nemir i lopovluk, nered i nesigurnost, pa kako onda mogu bdjeti nad mirom u tvom gradu, kako mogu čuvati red, vjeru, mir i tvoj skupocjeni život?! Oni su nevjera, nered i nemir, oni u od rođenja bjegunci, oni su rođeni da bježe i kriju se. Kako sada mogu biti makar stražari, a kamoli zapovjednici straže?" Kalif je na to rekao da je o svemu dobro razmislio i zaključio da upravo tako treba učiniti – nered upregnuti u čuvanje reda, nemir zaposliti da bdije nad mirom. Tako će se ono što je protiv nas iscrpljivati u onome što je za nas, nered stavljen u službu reda je duplo smanjivanje nereda. "Mudar vladalac može imati nesposobnog valiju i vezira", govorio je blagoslovljeni kalif Harun ar-Rašid, "može imati nepouzdanog kadiju i haznadara, ali mora imati sposobnog i pouzdanog, a iznad svega svog, emira straže. Ova trojica su sposobni jer su bezbroj puta izvukli glavu iz svakojakih gužvi, izbjeli su nebrojene zamke, preživjeli mnogo nevolja i došli dovde krenuvši bez igdje ičega. A i pouzdani su jer jedan drugoga nikada nisu izdali. O lopovluku i lopovima znaju više od bilo koga, dakle bolje od bilo koga će goniti i lopove i lopovluk, pogotovo sada kad su od bjegunaca postali goniči, od lopova ugledni ljudi. Iznad svega će biti moji jer neće i ne mogu zaboraviti čovjeku koji ih je iz ropske mizerije uzdigao do emirske časti." Tako je govorio kalif Harun ar-Rašid, a veliki vezir Džafer se još jednom zadivio pred velikom mudrošću kalifa koji je po milosti Božijoj upravljao svijetom. Potpuno se složio s kalifom i ostavio poruku nasljednicima: u svijetu će biti mira ako su emiri straže i stražari sposobni i pouzdani. Od loših vezira može biti gladi i sirotinje, bolesti i loše trgovine, ali neće i ne može biti nemira ako su emiri straže dobri. Od dobrih vezira i haznadara može biti obilja i blagostanja, ali neće biti mira i poštivanja vjere ako nisu dobri emiri straže i stražari. Nikakav mula ne može za vjeru

učiniti koliko dobar emir straže i njegovi potčinjeni, zaključio je Džafer, mir duši njegovoj, i od toga razgovora je najviše pazio na to koga postavlja za emira straže, a i beride je uglavnom lično birao. Eto, tu mi je priču, Gazvane, neki dan ispričao princ Hasan ibn Ali al-Tavdi.

Tada je vezir zašutio i nastavio šutjeti, a ja nisam imao šta reći, tako da smo jako dugo u potpunoj tišini pili šerbe. Čulo se jedino to kako vezir tiho srkuće, a od mene se nije čulo ni to jer sam pio sasvim nečujno, kao da se pravim da me nema. Onda sam se sjetio da bi i vezir mogao pomisliti tako nešto, na primjer da se igram pa se pravim nevidljivim ili nečujnim, pa sam dohvatio zdjelu i glasno skrnuo. Vezir ničim nije pokazao da me je čuo, samo je zijevnuo i otkrio tamne ostatke zubi. "On bi isto onako prosuo po sobi nesažvakanu hranu kad bi se rasprsnuo", pomislio sam gledajući mu pokvarene zube i naglo se ohladio od te pomisli.

On me je, naravno, zvao da me upozori na princa Hasana i da mi pokaže svoje nezadovoljstvo što ni jednu od niza zagonetnih smrti nisam razjasnio. A ja ga, kao odgovor na to, mogu upozoriti da ne udiše preduboko, jer bi mu se moglo dogoditi da se rasprsne. Ako je zaista na redu dvor, i ako je iz dvora on izabran za žrtvu, i ako je za njega predviđeno rasprksavanje, a ne na primjer plovidba rijekom ili vješanje na neko drvo u nekom od vrtova. Mogu mu, doduše, i nacrtati nekoliko trokutova, ali se bojim da bih za te igrarije dobio lijepu nagradu. Sigurno bi pomislio da se šalim s njim ili da sam poludio, a u oba slučaja bih se lijepo proveo.

– Ne možeš ništa reći na moju priču, Gazvane? – najzad prekide vezir tišinu, glasom za koji nisam mogao odgonetnuti je li podrugljiv ili razočaran.

– Mogu, ako je po volji tvojoj milosti da čuje ono što imam reći.

– Zato sam ti je i ispričao.

– Kao prvo, mislim da je priča poučna, da se iz nje ima šta naučiti.

– Na primjer to da je po Božijoj milosti naš svijet uvijek imao dobru upravu? Ne pravi se budala, Gazvane, dva puta sam ti napomenuo da mi je tu priču ispričao princ Hasan. Pametnome dosta.

– Radim, gospodaru, radim, dan i noć tragam, već mi i na san izlaze.

– Nisam ja gatara, Gazvane, ne zanimaju me tvoji snovi. Ja ti kažem da je princ Hasan s pravom nezadovoljan tobom, a da preko tebe udara na mene jer sam te ja postavio tu gdje si sad. Ja sam te izvadio iz podruma i postavio na ovo visoko mjesto, Gazvane, to ne bi smio zaboravljati.

Kakva bi smisla imalo napominjati veziru da me je prije toga upravo on poslao u onaj podrum? Nikakva, to njega i ne zanima, ima on svoje vezirske brige i račune, on je do danas i zaboravio i da me je slao i zašto me je slao, ako je ikada i znao. Ja nikad nisam saznao zašto je, ali nikada neću zaboraviti da jeste. Kako onda da nas dvojica razgovaramo? Kako da se razumijemo kad on zna ono što se mene tiče, kad je on zaboravio ono što je mene obilježilo za čitav život, kad bih ga jedva podsjetio na ono što je u meni evo i sad.

– Ovdje nisu čista posla, gospodaru, ovdje ništa nije jasno.

– Ti razjasni, posao ti je da razjasniš.

– Trudim se, ali šta mogu kad niko od tih ljudi nije ubijen na normalan način. Abu Tanabija čak kaže da nisu nikako ubijeni.

– Abu Tanabija nije emir straže, njemu je lahko da priča šta hoće.

– Naravno, ne pravdam se, samo ti kažem koliko je to težak slučaj.

– I vremena su teška. Sve je danas teško, pa i slučajevi. Naše je da vjerujemo u Božiju milost i da radimo najbolje što znamo. Moj robe, ti radi a ja ću nadgledati, rečeno je. Ne može se loše raditi, a dobra nagrada čekati.

– Niko od tih ljudi nema rane na sebi, ni po jednome se ne bi moglo reći da je ubijen. A niko ne može dokazati da je bilo koga od njih ljudska ruka ubila.

– Nisu ni džini sigurno, to, nadam se, nisi ni htio reći. Prvo zato što džini, barem oni loši koji bi ljudima nanosili zlo, ne mogu obitavati u gradu mira i vjere kakav je Bagdad. Mi imamo dobru ulemu i dobre učitelje koji su nas sposobni odbraniti od zlih džina. S tim se, nadam se, slažeš.

– Naravno, Bagdad je grad sreće, mira i vjere. S ovom ulemom, Bagdad je prava tvrđava vjere.

– Ako te dobro razumijem, ti nisi htio reći da džini ubijaju ove ljude?

– Nisam, to nikad ne bih ni pomislio. Htio sam reći da su oni što ubijaju jako vješti, da dobro oponašaju džine, da ubijaju kao da su ubili džini.

– Baš mi je drago što se slažemo. Šta nam u ovom slučaju ostaje? Ovo je, kažeš, težak slučaj, toliko težak da zbunjuje čak i tebe i Abu Tanabiju, ljude pametne, ljude koji su se u životu nagledali svega i svačega. To, kažeš, obični ljudi ne bi mogli nikako izvesti?

– Nikako, u to sam siguran, potpuno siguran. Ovo je nešto drugo, nešto što još u životu nisam vidio.

– Znači izvode neki neobični ljudi. Treba se okrenuti njima, treba malo pretresti neobične ljude kojih se u Bagdadu nakupilo toliko da se to više ne može podnijeti. Razne pjesnike, tumače, mudrace, isposnike i kako se već sve zove ta bratija sa štapovima i vrećama. Njih treba pretresti, treba zaviriti u ono što oni rade po svojim ćoškovima i skupovima, oni bi mogli biti neobični ljudi kakvi nama trebaju. Ne čini li se i tebi tako? Za obične

ljude nije da hodaju po žeravici i da se iz čista mira bodu iglama, a ovi to rade kao usput. Naravno, ne znam, ništa ne tvrdim, ti ćeš to znati bolje od mene. Samo bih volio da ti pomognem jer znam da ti nije lahko, rekao bih da je ovo velika zavjera. Ali ja imam povjerenja u tebe, siguran sam da ćeš i s ovim izići na kraj.

– Hoću sigurno, već imam neke tragove, samo ako bi tvoja milost imala strpljenja. Svi tragovi koje do sada imam vode u Perziju, kao što si i sam naslutio.

– Pazi dobro šta ti govorim. Ja znam da je ovo velika zavjera, znam da ćemo u njezinom razbijanju izgubiti i neke važne ljude, preijatelje nekih uglednih, čak prvih ljudi dvora, znam da ćemo protiv sebe okrenuti neke moćne dvorjane. Ali mi tu ne možemo ništa. Bolje na sebe navući bijes nekih naših dobročinitelja, čak i onih ljudi koji nas podučavaju i opominju korisnim pričama, nego pustiti da zavjera dalje raste. Ti me razumiješ? Ali moramo imati jake, neoborive dokaze protiv tih ljudi, baš zato što su oni važni. Ne mogu se velike zavjere razbijati slabim i malim dokazima. Sada si slobodan. Idi i radi, pamti ko ti je prijatelj i ko ti radi o glavi. Jesi li siguran da se razumijemo?

Otišao sam od vezira začudo bez straha, samo s blagom tjeskobom, nježnom i tužnom. Sve vrijeme ovog razgovora bio sam bez straha, čak bez bilo čega sličnog strahu. Jesam želio da me vezir razumije, jesam se osjećao krivim što mu umjesto rješenja mogu ponuditi besmislenu igru i nagađanja, ali se ni u jednom trenutku nisam bojao onako kako sam se vezira uvijek bojao, još u vrijeme kad je on bio upravitelj Basre, a ja njegov emir straže. Možda otuda i dolazi ova tužna tjeskoba? Kao da sam izgubio i vezira gubeći strah od njega, a za vezira mi je vezano mnogo godina života kojih se ne bih odrekao ma koliko teške bile. Valjda je zato sve ovo bilo nekako tužno, valjda je zato moja tjeskoba mno-

go više natopljena tugom nego strahom, kao što sam očekivao. Na neki način sam se danas oprostio s vezirom, konačno se razišao s njim i tako ga u sebi izgubio. Ja više nisam njegov čovjek, ma koliko princ Hasan to ne vjerovao, a ni on meni više nije ono što mi je bio. Zato je moja tjeskoba ovako tugaljiva, ovo je prava tjeskoba rastanka.

Ibn Tevabu sam poručio da mi ne dolazi i preporučio mu da se ispava ako mu ostane vremena od ispitivanja Sufjanovih poznanika. To sam mu poručio radi njega, ali i radi sebe, jer mi je trebalo malo samoće, mira i tišine da se saberem, da sve nekako poslažem i pokušam razumjeti ovo što mi se u posljednjih nekoliko dana sručilo na glavu. Razumio sam ja vezira jako dobro, čini mi se da počinjem razumijevati i ova ubistva ili sam barem naslutio nešto o njima onda kad sam crtao trokutove preko grada, ali sve manje i sve teže razumijem samoga sebe. Ili zbog godina, ili pod pritiskom ovih događaja ili zbog nečega trećeg, sve češće zbunjujem samoga sebe i sve lakše se iznenađujem nad onim što u sebi otkrivam.

Savršeno mi je jasno šta je vezir naredio i savršeno mi je jasno da to moram učiniti, ali mi je istovremeno sve jasnije da to možda neću učiniti, jer nešto duboko u meni to neće. Ne zato što ja to ne bih htio, i te kako bih htio (o, Bože, daj mi snage da to učinim i da u svemu tome bude onako kako ja hoću), nego zato što me u onome što bih trebao uništiti nešto privlači kao zmija miša, općinjava me nešto jezivo i očaravajuće od čega svom snagom želim pobjeći i u šta se sve neminovnije i beznadnije sunovraćujem. Znam ja da mi je princ Hasan neprijatelj i da bi razotkrivanje zavjere u kojoj i Halladž sudjeluje jako oslabilo njegov položaj, ali kako da se ja suočim sa Halladžom kad me od samog njegovog imena preplavi malaksalost i svi mi se unu-

trašnji sokovi počnu hladiti od slatke obamrlosti. Ne zbog njega, sigurno ne zbog njega jer mi je on lično odvratan preko svake mjere, nego zbog onoga što se sabralo oko njega, a iza čega slutim svašta čemu se ne mogu oteti ma koliko da ga se bojim. Možda bi Tanabija rekao da je to ono čega mi se duša, ovako umorna, sjeća iz nekoga od nevidljivih svjetova. Možda mi je to što se sabralo oko Halladža dušu podsjetilo na to, pa ona obamire od sjećanja punog straha i žudnje. Samo što Tanabija to nikada neće reći, jer o tome ne bih mogao razgovarati ni s kim, ni s Rabijom, a kamoli s njim.

Sa Halladžom nisam čestito razgovarao nakon one moje svečanosti na kojoj me nije uspio primijetiti, ali sam se njime bavio više nego mnogo, a sigurno više nego što je trebalo i što je bilo pametno. Već prije one svečanosti na kojoj sam ga upoznao on je u meni izazivao razdraženost i netrpeljivost, možda čak jednu vrstu mržnje kakvu u nama uvijek izazivaju ljudi koji dovode u pitanje i nas i čitav naš svijet.

Privezao sam mu trojicu najpouzdanijih berida koji su mi dojavljivali svaki njegov korak i svaku riječ koju izgovori javno, a još dvojicu sam zaposlio da o njemu saznaju sve što se moglo saznati, od rođenja do danas. Tako sam o njemu saznao mnogo više nego što znam o sebi, o njemu sam saznao sve ili barem sve ono što drugi ljudi o čovjeku mogu znati. Znam kad ga je bolio stomak i kad je zbog čega imao nesanice, znam šta voli, a šta ne voli jesti (nije li zbog njega Sufjanova kuća uvijek bila puna oraha i jabuka, ili je zaista uspio natjerati sirotog Sufjana da zavoli te čudne voćke?), znam kad je počeo nosati svoj smiješni bijeli ogrtač i znam da je svoj nadmoćni pokret desnom rukom kojim kao da zaokružuje i obuhvaća čitav svijet naučio od Omera ibn Osmana al-Mekija. Sa suludom upornošću sam tražio nešto što ne bi bilo u redu kod njega, nešto što bi mi

omogućilo da ga uhvatim ili prijavim ulemi, ali je kod njega sve bilo u najboljem redu. Tri puta je išao na hadž, kod prvih učitelja se obrazovao, sa prvim znalcima je raspravljao o vjeri i izlazio kao pobjednik. Treba li jačeg dokaza da kod njega ama baš ništa nije u redu. Staro je pravilo da ljudi kod kojih su sve sitnice ispravne nisu ispravni u temelju, kao cjelina. Kad je kod nekoga sve u redu, kad je sve što se može o nekom saznati ispravno i najbolje što može biti, sigurno je da on u cjelini nije u redu i da je ono što se o njemu može saznati najgore što može biti.

Sve ovo vrijeme strasnog uhođenja ubjeđivao sam sebe da su moji razlozi ozbiljni i da nimalo nisu lični, da to činim kao dobar emir straže koji bdije nad mirom u zajednici, a ne kao čovjek kojemu su nepodnošljivi bijeli ogrtač i špicasta brada, zabačena glava i trokutasto lice se nakazno širokim čelom. Mogao sam se zakleti da to ne činim kao čovjek kojega je Halladž ismijao i povrijedio, to se mogu zakleti i sada, jer i sada u to najozbiljnije i najiskrenije vjerujem. Međutim, uhođenje se nastavilo i onda kad sam savršeno dobro znao da kao emir straže od njega nemam nikakve koristi i nikakve opasnosti i da je to uhođenje samo moja bolesna strast, da uhodim radi sebe ili radi nečega čemu ne mogu odoljeti.

Prestao sam ispitivati i uhoditi tek onda kad sam primijetio da se Halladž uliva u mene kao voda u vodu, onda kad sam počeo zaokruživati rukom obuhvaćajući čitav svijet (mogu misliti kako je to smiješno izgledalo, sada kad znam koliko je samoljubivosti potrebno za takav pokret, a znam koliko sam sretan što sam samo malter u zidu zajednice) i gledati ljude zabačene glave kao da ih gledam odozgo.

Tada sam počeo da se obračunavam s Halladžom i odveo sam ga u tvrđavu jednom kad je pravio nered

na bazaru. Na žalost, nisam se obračunao ni s njim ni sa sobom, nije se dogodilo naprosto ništa nalik nekom obračunu. On je išao mirno, kao da ide s nekim drugim, kao da ide s nekim ko je Bilo Ko ili kao da ide sam, a onaj ko ga vodi kao da je negdje daleko ili uopće ne postoji. (Sada pomišljam da je možda bilo sasvim drugačije: možda je Halladž išao mirno kao da sa mnom ide neko sasvim drugi, možda mi je ta naša šetnja do tvrđave bila tako čudna i daleka zato što je odsutan bio on, ali je meni, onako sirotom i izgubljenom, bilo nezamislivo da poreknem ili u drugog pretvorim njega koji je bio moja najveća muka. Sada je, uostalom, nevažno kako je bilo i ko je od nas dvojice bio odsutan i neko drugi, važno je da nismo bili obojica na okupu.) Ja sam htio govoriti mirno i odlučno, s obiljem dokaza protiv njega i sa mnogo razloga za svoj svijet mira i reda u kojem je svakome jasno njegovo mjesto. Imao sam spremno sve što želim reći jer sam se za taj razgovor danima pripremao, ali sam drhtao, mucao, gubio se. Jedva sam dočekao da me princ Hasan izruži i naredi mi da ga pustim.

Pao sam u strašne nesanice zbog toga slučaja, tako da sam ga zaista dobro osjetio i strašno razumio. Shvatio sam da mi nije važan Halladž nego ono što se nakupilo oko njega, ono što sam možda ja sam oko njega nagomilao. Shvatio sam da ga se bojim i da ga mrzim, ali ne zato što me je ismijao i što mi ruši svijet, nego zato što neće ili ne može da udovolji mojoj najstrasnijoj želji – da me pozove i razgovara sa mnom dugo i iskreno, da mi objasni kako je i zašto patio zbog Omera ibn Osmana al-Mekija, da mi priča o jabukama iz svoga djetinjstva, da mi se požali na djetinje nesanice s kojima se morao boriti u mrklome mraku zbog štednje u kući. Na trenutke mi se činilo, oprosti mi, Bože, za tu sablažnjivu glupost, da bih s njim razgovarao bolje, iskrenije i dublje nego sa svojom rođenom ženom, nego

sa samim sobom, bolje čak nego s Rabijom otkako su nam se otkrili noćni razgovori. Shvatio sam da ne znam gdje u meni prestajem ja a počinje Halladž, gdje prestaje Halladž a počinje ono što Halladž nagovještava i što se ne usuđujem čak ni slutiti, a javlja mi se u ružnim snovima i suviše teškim nesanicama.

Zato sam valjda mogao znati šta su on i ar-Razijev unuk zaključili, zato sam, čini mi se, to znao čim sam vidio ar-Razijevo zelenkasto lice. Zato mi se i sada soba natapa stravom i drhtavicom, zato sam izgubio vezira jer sam upoznao mnogo jači strah i mnogo snažniju ovisnost, zato znam da me čeka još jedna noć drhtave nesanice. Zato me i sada čitavoga potapa ono što sam upoznao u podrumu basranske tvrđave, a što sam upamtio po lomljenju kostiju ručnih i nožnih prstiju (iako se tog lomljenja nisam bojao, bola se ja inače ne bojim). Nije to bilo lomljenje prstiju, toga se zaista ni na trenutak nisam bojao, a nisam ni smrti za koju sam i sada spreman kao za čašu hladne vode. S lomljenjem sam ga povezao zato što se jedino po događaju može nešto upamtiti, a meni je to lomljenje prstiju jedini događaj u podrumu. Sve ostalo u podrumu bilo je prazno, hladno i ravnodušno, kao i ono što mi se tamo otkrilo i čega se tako užasno bojim, nešto posve drugo, posve različito od svega što znam i što je moj svijet. Nešto nalik Halladžovim očima i užasnom zaključku koji su izveli on i ar-Razijev unuk, a koji ja neću, ne mogu i ne smijem ponoviti, ne smijem na njega ni pomisliti. Kome da se obratim za pomoć kad zidovi i jastuci oko mene šapuću: Bog je u svakom čovjeku, svaki čovjek je Bog, Ja sam Bog?!

Hoću li se ove noći spasiti od ludila? Hoću li naći snage da se borim protiv ovoga što me potapa i opčinjava, a užasno je i ludo? Mogu li ono što moram? Kako se boriti protiv onoga što je u tebi i čime si sav obuhvaćen kao davljenik vodom? Uživaju li davljenici dok tonu, sasvim natopljeni iznutra, i sami već voda?

Utorak, 17.

Čim se razdanilo, krenuo sam u tvrđavu, valjda zato da još jednom odgodim rješenje i da radom još jednom sakrijem problem od sebe, kao da od sebe mogu sakriti ono što je u meni i od čega ne uspijevam pobjeći. Ne bih mogao reći da sam ja to namjerno, da sam shvatio svoju nesposobnost da riješim problem pa odlučio da ga prikrijem radom. To bi bila samoljubiva laž jer ja tada nisam mogao ništa ni shvatiti ni odlučiti, ja sam bio jadno i izmrcvareno tijelo (samo vanjsko tijelo, rekao bi Abu Tanabija) koje je valjda samo, bez moje volje i znanja o tome, pobjeglo u tvrđavu u kojoj ne može biti besmislenih pitanja, u kojoj nered ne može biti privlačan jer je sve sami red, u kojoj moram biti jak i pribran, u kojoj bih, čini mi se, bio jak i svoj i kad to ne bih htio. Sada mi se čini da je tako zaista bilo – da se bijeg u tvrđavu pojavio sam od sebe, da mu se malaksalo tijelo uteklo bez moje odluke, ne bi li izbjeglo krajnje iscrpljivanje nerazumljivom borbom u kojoj ja niti mogu šta odlučiti niti šta spriječiti.

Radovao sam se što na ulicama nema gotovo nikoga, tako da ne može biti svjedoka moga nesigurnog hoda po usnulom gradu (Bog sami zna šta bi se pomislilo da me sada vidi neko od ljudi princa Hasana). Išao sam polahko i zaista teško, kao da gazim po mulju ili po sasvim izlomljenom kamenjaru koji ne dopušta normalan hod nego traži posebno i pažljivo odmjeravanje svakog koraka. Kako se sunce dizalo, rastao je bol u očima koje su me strašno zapekle s prvim korakom koji sam napravio izvan zamračene sobe, ali sam taj bol usrdno blagosiljao jer mi se s dnevnim svjetlom vraćao mir i povjerenje u red i zakone koje moram braniti čak i protiv sebe samoga. Na dnevnom svjetlu sve stvari moraju imati jasan oblik i sugurno mjesto u svijetu, moraju biti

pojedinačne i samo svoje. Kad sunce ugrije, vide se granice svijeta, vide se razlike među stvarima i vidi se koliko je lijepo i razumno, koliko trajno i ugodno što je svijet izgrađen na tim razlikama. Ne može biti onih ludila na jakome dnevnom svjetlu koje donosi dnevnu mudrost i tako potire mutljage u kojima nema granica, razlika i jasnog poretka među stvarima u svijetu. Obasjan dnevnom svjetlošću i viđen dnevnim očima, svijet je ispunjen i ograničen, a ne prazan i neograničen, kako se čini noćnim očima koje gledaju u mraku.

Svratio sam do Ibn Tevaba i ostavio mu poruku da ga čekam u tvrđavi. Nisam dao da ga bude, neka se dobro naspava i spremi za ozbiljan rad i naporan dan. Razgovor s Tevabovim slugom lijepo me je umirio jer mi se učinilo da on i ne sluti moju noćašnju zbrku, tako da sam prema tvrđavi produžio mnogo lakše i sigurnije, najviše zato što sam znao da će se tamo sve još bolje složiti i još jasnije razgraničiti.

U tvrđavu sam ušao kao u spasenje. To je svijet čvrstog i nepromjenljivog poretka, svijet postojanog rasporeda koji sam ja odredio rukovodeći se razumom i zakonima, svijet u kojem je sve jasno razgraničeno i u kojem se brkanje tih granica kažnjava kao prijestup. Volio sam tvrđavu, odlazak u nju uvijek me je umirivao i razbijao moje nedoumice. Prvo što sam učinio po dolasku u Bagdad bilo je da tvrđavu ovako uredim i ona je još uvijek takva, bez ikakve promjene ili poremećaja. Ne znajući šta da radim prije Tevabovog dolaska, krenuo sam u obilazak, kao što sam uvijek činio kad mi je trebalo ohrabrenja, mira ili povjerenja u sebe.

Prvo sam otišao u najdublji sloj gdje čekaju smrt oni koji su na nju osuđeni. Svaki je zatvoren u posebnu sobicu da ne može ni s kim razgovarati i okovan posebno teškim okovima da se ne može micati. Tako je prisiljen ispitati svoj život do posljednjeg detalja i do najsitnije

sitnice, prisiljen je sabrati račune i pokušati da razumije ono što mu se događalo. Mislim da je to važno i da je obaveza svake zajednice da svojim osuđenicima na smrt obezbijedi deset dana potpune tišine i nepomičnosti u toku kojih se mogu pokajati za nepravde koje su učinili i oprostiti nepravde koje su im učinjene, zažaliti za propuštenim prilikama i razumjeti zašto su ih propustili, sjetiti se kada su mogli učiniti nešto dobro a nisu i kada nisu morali učiniti loše a učinili su. Svaki čovjek ima pravo na to ma kako težak zločinac bio i iskreno sam se, mislim bez samoljublja, ponosio time što sam isposlovao da svaki osuđenik na smrt dobije ovih deset dana. Stražarima sam strogo zabranio da govore s njima, čak da im upute jednu jedinu riječ, a zabranio sam i to da im se daje bilo kakva hrana osim malo tekućine. Od toga im se tijelo lijepo iščisti, tako da iz njih, u času smrti, ne može trgnuti hrana i onečistiti ih mrtve. Nadam se da im je i bez posebnih objašnjenja jasno zašto sam zabranio da ih hrane, nadam se da i oni više vole da budu čisti i lijepi mrtvaci nego da žderu u posljednjih deset dana života.

Iznad njih su obični ubice, oni koji su ubili bez namjere, greškom ili zbog nekoga svog poremećaja i bunila. Oni su po trojica u jednoj sobici, dovoljno maloj da jedan drugoga stalno opominju na sebe izgledom, mirisom, glasom. Nastojim ih razvrstati po sličnosti, tako da se u jednoj sobici nađu trojica sa sličnim djelom počinjenim na sličan način, da bi svaki od njih imao sebe pred očima. Bio sam siguran da će to djelovati, jer će svaki od njih stalno sam sebe kažnjavati, kao da je okružen ogledalima ali još bolje, jer nam uvijek teže i poučnije djeluju drugi slični nama nego mi sami sebi. Gledajući drugoga koji je uradio što i on, udišući njegove smradove i slušajući njegove gluposti, on će sve vrijeme gledati, slušati i udisati sebe, što znači da će sve vrijeme

kažnjavati sebe, pošto sve to ne može biti ništa drugo nego teška kazna. Povremeno bičujemo jednoga od njih pred ostalima, bez razloga i povoda, da izgleda kao slučajnost i greška, tako da svi mogu na primjeru vidjeti koliko su slučajnosti i greške glupe i nakazne. Njih je dopušteno hraniti svakom hranom, ali rijetko i malo da bi im tjelesna slabost proširila razmišljanje i osjetljivost, pa i potrebu za razmišljanjem, a razgovarati s njima doputšeno je samo onda kad ih se bičuje i to onoliko koliko treba da im se objasni ružna glupost greške. Siguran sam da ovakav boravak u tvrđavi može i mora popraviti čovjeka, čvrsto vjerujem da će svaki od njih, ako nekada iziđe odavde, biti mnogo bolji nego što je bio. A i ako nikada ne iziđe, kao što većina naravno neće, dobro je da budu što bolji, jer je zemlji mnogo lakše nositi dobre nego loše ljude.

Iznad njih su oni koji su griješili protiv vjere ali ne toliko da bi se ulema njima morala baviti. Svima sam namjestio neki prijestup u kojem sam ih uhvatio i onda zatvorio ovdje, znajući da je po zajednicu mnogo bolje imati mnogo prijestupnika nego mnogo krivovjernih. Hvatanje i osuda jednog prijestupnika opominje, upozorava i podučava, a osuda jednog krivovjernika samo zbunjuje i navodi čovjeka na pomisao da vjera možda i nije konačna, jednom utvrđena i do kraja zaokružena. Takve sam stavljao po devet u jednu sobu, pazeći na to da se zajedno nađu oni koji su različito, po mogućnosti suprotno, griješili protiv vjere. U jednoj sobi se nisu smjela naći dvojica koji isto misle i na isti način odstupaju od utvrđene vjere, pošto bi oni jedan drugome potvrđivali zablude i dalje se uvjeravali u tačnost svoga mišljenja i bogougodnost svoga odstupanja. Ovako, kad su zajedno oni koji različito misle i u raznim smjerovima odstupaju od utvrđene istine, oni će se međusobno sporiti, jedan drugoga pobijati i na kraju doći, htjeli ne

htjeli, do jedine prave istine rečene u pravoj vjeri. Da bi se to sigurno postiglo, date su im jako male sobe tako da se moraju sudarati čim se jedan od njih makne, a moraju se micati pošto nisu ni okovani ni vezani. Osim toga, svaki je od njih morao sa sobom donijeti Knjigu i svaki mora, svakog dana, naglas pročitati po jednu suru. Da bi se izbjegle podvale ili ponavljanja, sure čitaju stražaru kad im donese hranu. Prelijepo se pokazala moja zamisao s okupljanjem različitih prijestupnika u istoj sobi: oni paze jedan na drugoga, tako brižno i s toliko žara da uvijek oni upozore stražara kad neko hoće da prouči suru od jučer ili da podvali na neki drugi način. Tada prijestupnik dobije batinanje po tabanima, a ostali po dvije hurme.

U četvrtom sloju su nepopravljivi kradljivci kojima je, još prije nego su došli ovamo, odsječena ruka zbog krađe. Njih je po dvadeset i sedam u sobi, a odgajam ih tako što hranu ne mogu dobiti, kao drugi, nego je moraju ukrasti kao što su u životu krali dragocjenosti. Naravno, stražar sjedi pored zdjele sa hranom i udara onoga koga uhvati u pokušaju krađe, tako da se svi oni trude da stražaru odvuku pažnju od zdjele. Da bi se kod njih razvijala nesebičnost i navika da daju umjesto da kradu, onaj koji uspije ukrasti nešto iz zdjele mora to što je ukrao dati drugome, a onda sam bira komad koji će uzeti. Nisam ja naivan, znam ja da se tako ne može promijeniti karakter, ali vjerujem da se ni navike ne mogu mijenjati baš lahko i da će on, kad jednom stekne naviku, davati i bez stvarne želje za tim. Osim toga, kradući hranu i primajući udarce kad god u tome ne uspije, on mora osjetiti koliko vrijedi tuđe imanje i dobro će razmisliti prije nego još jednom posegne za njim. Doduše, malo njih dođe u priliku da ponovo krade, pošto uglavnom umru ovdje od izgladnjelosti, ali oz-

biljno vjerujem da za sve njih, pa i za one koji umru, ima neke koristi od ovakvog odgoja.

Peti sloj čine sitni kradljivci, posrednici koji su varali na trgu i sličan bezopasni šljam. Pošto je takvih uvijek jako mnogo, dodijelio sam im velike sobe, rasporedivši po osamdeset i jednoga u svaku sobu. Svakog dana po jedna soba odlazi pod jakom stražom na trg da tamo izvikuje šta su radili i zbog čega su u tvrđavi. Svakome od njih se ruke vežu na leđa, a noge su im i u tvrđavi vezane tako da mogu sitno koračati, što njihovu šetnju preko trga čini posebno zanimljivom narodu i besposličarima okupljenim na trgu, možda i zbog ugodnog zveckanja zvončića obješenih oko vrata svakome od njih. Iz jedne takve grupe izdvojio sam Ibn Tevaba kad mi se učinilo da mu zvonce i izvikivanje posebno teško padaju i kad mi je sam priznao da bi s radošću dočekao prebacivanje među ubice ili čak među osuđenike na smrt.

Na šestom sloju nema soba, pošto sam zajedno rasporedio sve one koji su uvrijedili susjeda, gosta ili javno mjesto. Njih se znalo nakupiti i po dvjesta četrdeset do dvjesta pedeset, i tada im zaista postaje tijesno, ali su mene takve situacije radovale jer sam mislio da će se tako, naviknuti na tjeskobu, bolje odnositi prema susjedima, gostima i drugim svetinjama života u zajednici. Njihov odgoj se sastojao od toga da svaki od njih, bar jednom u toku dana, stane prema ostalim i do najsitnijih sitnica ispriča zašto je tu. Mogli su pričati i ostalo, na primjer kako bi sada postupili u onoj situaciji, kako će i šta raditi kad iziđu, mogli su pričati šta su htjeli, ali su ono zbog čega su ovdje morali ispričati stojeći licem prema ostalima koji su ih morali pažljivo slušati i gledati.

Na vrhu je sedmi sloj koji se stvarao sam od sebe, bez ikakvog raspoređivanja, reda ili namjere. U njemu sam dopuštao zbrku, čak sam je podsticao time što u njemu nije bilo nikakvih soba, zidova ili pregrada. Zvao

sam ga stajalište, jer mi je zaista ličilo na stajalište do kojega ćemo svi doći na onom svijetu i u kojemu ćemo čekati da nam se sudi i da nas se onda rasporedi u džennet ili u džehennem. Tako su i ovdje, u ovome mom stajalištu, bili nabacani svi oni koji su bili dovedeni ovamo, ali im još nije odmjerena kazna niti određen raspored u tvrđavi, tako da su u neopisivoj zbrci jedan do drugoga boravili sitni kradljivci i teške ubice, mali prevaranti i poznati lopovi. Volio sam svoje stajalište i valjda sam zato uživao prolazeći kroz njega, pa sam prolazio i kad sam morao i kad nisam. Prolazeći tuda, osjećao sam da radim nešto korisno i mudro, osjećao sam da ću sutra, razabirući i raspoređujući ovu zbrku zločina i zločinaca, još jednom dokazivati da je red u svijetu vječan i neuništiv, da ga se ne može dovesti u pitanje ma koliko nereda bilo i da će se svijet, uvijek iznova, nakon svake noći i svakog mraka, popuniti i rasporediti razumno i lijepo. Ne može se poreći da sam tome raspoređivanju svijeta i ja doprinosio raspoređujući svoje stajalište, a to je bio izvor stalno novog zadovoljstva u mom radu i mojim boravcima u tvrđavi.

– Istukao sam slugu što me nije probudio kad si dolazio – reče mi Ibn Tevab kad sam ušao u svoju sobu.

– Nisi trebao, ja sam mu zabranio da te budi jer sam htio da se odmoriš.

– Stariji si, molim te da mi oprostiš što sam postupio protiv tvoje riječi, ali oni moraju znati koliko mi je teško kad me ti čekaš. To je za mene kazna.

– Nisam te čekao, imao sam posla i bez tebe, sasvim dovoljno. Kaži mi šta imaš.

– Noćas je umro ar-Tazi.

– To sam znao, bilo mi je jasno da će umrijeti čim sam ga vidio. Samo je pitanje jesu li ga oni ubili ili je umro od strave i žalosti zbog maloga.

– Zar nije isto? U oba slučaja su ga oni ubili, zar je važno jesu li svojom rukom.

– Nije isto. Ako su ga oni ubili, to nam otežava slučaj jer znači da imaju u rukama i treći oblik ubijanja.

– Ne znam da li te razumijem.

– Da sada su pokazali dva načina da ubiju čovjeka. Jedan je da mu sukobe dušu s unutrašnjim tijelom i tako ga rasprsnu, a drugi je da ga ubiju bez toga sukoba, možda nekakvim uspavljivanjem duše ili zaustavljanjem tjelesnih sokova (ne znam ni ja, moram opet do Abu Tanabije da pitam može li se tako). Jedno su Sufjan i ar-Razijev unuk, a drugo su ribarova porodica i hamali. Ako Razija nisu ubili samo jad i strah zbog maloga, ako u njegovoj smrti ima i njihovoga neposrednog udjela, sreli smo se s trećim načinom ubijanja kojim oni vladaju.

– Šta bi rekao da je u pitanju?

– Ne znam, sve zavisi od toga može li čovjek od jada dobiti zelenkasto lice. Mislim da bi i to trebalo pitati Tanabiju. Šta još imaš?

– Hamali su plovili i nakon moga odlaska s rijeke. Izbrojali su ih dvadeset i pet, što je s onom mojom dvojicom dvadeset i sedam. Reklo bi se da su otplovili svi oni što su slušali al-Halladža i Abu Saida, jer smo od svih koji su ih slušali kod kuća našli samo trojicu.

– Znaš li kako su primili ono što su slušali? Jeste li obišli porodice onih što su otplovili i objasnili im da je to djelo one dvojice smutljivaca i da im mi očeve nismo mogli spasiti nakon što su slušali one gluposti?

– Porodicama nema koristi objašnjavati bilo šta jer ne znaju ni šta će ni kako će ovako, nakon što su ostali bez hranilaca. A ova trojica što su ostali smiju se svemu tome jer vide da su ono sanjarije neobuzdanih glava. Zbijaju šale sa svim što su čuli i govore jedan drugome da im je sreća što nisu kakvi ljudi pa ih sigurno neće uzeti ni u vakuf, kao zajedničko dobro.

– To mi se sviđa, lijepo je imati pametan narod. Imaš li još nešto?

– Slučajno sam saznao da je al-Halladž u petak otišao od Sufjana. Bio sam tamo s njihovim susjedom, trgovcem Masrurom koji je naš berid, otišli smo i rekli da smo došli pomoći ako nekako možemo. Čudili smo se i tugovali zbog tako žalosnog i iznenadnog događaja, raspitujući se o svemu i svačemu. Tako sam saznao da je u petak ujutro bila velika rasprava između Sufjana i Halladža pošto je Halladž naumio otići, a Sufjan ga nagovarao da ostane i ubjeđivao ga da čovjek mora imati krov nad glavom, jer je krov znak Božije milosti i čuvar blagoslova. Halladž je govorio da je nebo njegov krov, objašnjavao da širokoj duši trebaju široki vidici, da velikoj ljubavi treba velik svijet i pozivao Sufjana da krene s njim, ostavljajući prividna blaga koja mu samo smetaju da istinski duboko potone u sebe. "Ne možeš vidjeti svijet vireći kroz svoj prozor, niti možeš vidjeti sebe do dna ako se osvjetljavaš lampom", vikao je Halladž kao da se ljuti na Sufjana, "ni bunar lampom ne možeš osvijetliti, a čovjek je mnogo dublji jer je čovjek Božiji bunar". Ukućani ne mogu reći jesu li se prije toga oko čega sporili i kako je došlo do te rasprave, ali znaju da se rasprava završila tako da je Halladž otišao a Sufjan ostao u svojoj kući, izgubljen i utučen. Za večerom toga dana snašlo ga je ono što ga je snašlo.

– Htio se, znači, izvući iz zavjere, to je jedino objašnjenje koje mi pada na um. Taj izlazak u svijet im je očito neki znak, možda znak da krenu s djelovanjem, a Sufjan se predomislio ili uplašio, mislio da nije vrijeme ili htio zauvijek odustati, pa ga oni nagradili prema zasluzi. Treba ispitati kuhare, možda je Halladž stavio nešto u hranu prije nego je otišao od kuće.

– To mogu već danas.

– Dobro. Idemo sad do Razija, možda nam se i tamo nešto otvori.

Vani je sunce pržilo kao mahnito, tako da su me neispravane i, vjerujem, krvave oči pekle kao žive rane. Tek tada sam se sjetio prethodne noći, svoje muke i strašne zbrke kroz koju sam prolazio, ali se bojim da još nisam prošao. Tako je blagoslovljeno na mene djelovala tvrđava koju sam uredio prema vlastitoj zamisli i nad čijim redom sam bdio koliko i nad svojim rođenim životom. Sada sam miran, jak i siguran, tako da ni Ibn Tevab, koji me zna koliko i ja njega, ništa ne primjećuje. Samo kada ne bi bilo noći, kad se ne bi smrkavalo, pa makar me oči ovako pekle do kraja života.

U ar-Razijevoj kući vladala je zbrka kakva uvijek vlada u kućama iz kojih ispraćaju mrtvaca. Masa rođaka, prijatelja i susjeda koji su došli pomoći ako se šta može, bezbroj poštovalaca velikog učitelja koji su došli pokazati žalost zbog njegovog preseljenja, rulja siromašaka koji su došli okusiti nešto s bogataške trpeze. Bio je i Abu Tanabija, ne znam da li kao liječnik ili kao prijatelj i mudrac ravan ar-Raziju, a u nekim stvarima i bolji.

– Dobro je da si tu, htio sam navratiti do tebe – rekoh mu čim sam ga vidio, zaboravivši od radosti i da ga pozdravim kako je red.

– Ako nastaviš dolaziti kako si započeo, mogao bi se na kraju i oženiti sa mnom – osmjehnu se Tanabija, ne znam da li podrugljivo ili tek da nešto kaže.

– Htio sam da nešto provjerim, nešto što nam je obojici promaklo.

– Meni nije mogli promaći jer ja ni na šta nisam ni pazio.

– Šta ti je, što si na kraj srca? Ipak si od početka sa mnom u ovoj istrazi i od početka mi pomažeš.

– Od početka možda, ali sada više ne pomažem. Ne volim kad mi se prijeti, uplašim se i ne mogu ništa, pa ni pomagati. Valjda sam takav čovjek, plašljiv, šta li.

– Priznajem da sam napravio gluposti, oprosti mi, molim te. Moraš priznati da mi zaista nije lahko, a učinilo mi se da znaš više nego što si spreman da mi kažeš. To me je uvrijedilo, moraš me razumjeti. Neka sitnica, nešto što nikome ne bi palo u oči, može mi otkriti čuda, možda i konačno rješenje.

– To je u redu, ali je problem što si ti spreman i uraditi ono čime si prijetio. Toga se ja bojim i zato se ne bih volio ni sretati ni razgovarati s tobom.

– Ne budi dijete, pa ja sam te doveo do kalifa i stavio pod njegovu zaštitu. Zar bih to činio da sam te nekad mislio voditi u tvrđavu? Ne bih već radi sebe, znaš li ti šta znači gnjaviti nekoga koga kalif štiti.

– Dobro, to je u redu, to mi se sviđa. Kaži sada šta ti je promaklo.

– Kod ribarove porodice i kod hamala, ti njih nisi vidio ali je isti slučaj.

– Šta je s tim slučajem?

– Oni su ubijeni bez ikakva vidljivog traga. Da li je moguće nečim uspavati tjelesne sokove ili dušu, toliko ih usporiti da čovjek umre?

– Mislim da jeste, ali ne znam baš pouzdano. Naime, ne znam pouzdano utoliko što nikada nisam to radio toliko da dovede do smrti, a znam da ima sredstava koja razdvajaju unutrašnje tijelo i dušu.

– Kaži mi, molim te, nešto o tome.

– Imaš razne opojne biljke, mnogo se gaje u Perziji a još više u krajevima istočno od Kabula. Te biljke silno ubrzavaju tok tjelesnih sokova a omamljuju i blago uspavljuju dušu. Tako duša ne može sušiti unutrašnje tijelo koje se jako natapa i prilazi mnogo bliže ženskom nego muškom načelu. Takav čovjek ima pojačanu osjećajnost i oslabljen razum, vidi svakakve mutne slike, a ne vidi raspored stvari i njihove granice, sasvim dobro razumije zbrku, a slabo ili nikako red koji mu se čini kao zbrka.

Tijelo mu od pretjerane navlaženosti trne i kao da se nadima. Naravno, može se dogoditi da taj čovjek i umre od pretjerane navlaženosti unutrašnjeg tijela. Prema tome, on je ubijen ako mu je neko drugi podmetnuo te opojne biljke, ali ti to nikako ne možeš provjeriti i dokazati.

– Jesu li ovi moji mogli biti tako pobijeni?

– Rekoh ti da možda jesu, ali da ne znam sigurno i da ne možemo znati. Ako i jesu, ne možeš dokazati, pa ti je svejedno.

– Razijev unuk je ubijen isto kao Sufjan – onom svađom duše i tijela.

– Ako to nekome budeš pričao, ne spominji, molim te, moje ime, nisam ti ja baš tako rekao.

– Nisam ni ja ovako upamtio, ovako tebi govorim da skratimo jer obojica znamo o čemu se radi.

– I za Sufjana sam ti rekao da je možda tako. Ako se tako može ubiti, možda su obojica tako uvijeni, ali nam je opet mala korist od toga.

– A šta je s ar-Razijem?

– Dođi da ga vidiš.

Otišli smo u veliku sobu i on je odgrnuo plahtu s tijela velikog učitelja, već spremljenog za ukop. Vidio sam neki dan Razijevo zelenkasto lice, pa se nisam osobito iznenadio od onoga što sam vidio, ali sam pomislio da je to ipak malo previše pošto su i lice i čitavo tijelo bili naprosto zeleni. Bilo je ružno i mučno, bilo je mnogo gore od onoga što je Razi zaslužio i svojim životom, i svojom prirodom, i onim što je za ovoga života učinio.

– Evo šta je s njim – reče Tanabija zlim glasom, kao da se za nešto sveti. – Još me samo upitaj kako ovo objašnjavam, pa da krenem za njim.

– Znači ni tebi nije jasno?

– Kome ovo može biti jasno? I inače, već mi je preko glave ovih tvojih slučajeva. Baš kad sam pomislio

da nešto znam i mogu, dođe ti sa svojim slučajevima i pokaza mi da sam jedna neznalica i najobičnija budala.

– Nisam ja, pokazaše ti oni koji i od mene prave budalu. Meni je još gore.

– Baš ti hvala, lijepo si me utješio.

– Možda te nisam utješio, ali je tako. Oni prave budale od obojice, a meni rade o glavi.

– Ali od mene ti tražiš da objašnjavam. Da nije tebe, bio bih budala samo za sebe, ovako sam za dvojicu. A sebe bih možda natjerao da se i ne pitam.

– Možda bih i ja sebe, ali me drugi pitaju.

Stajali smo jedan pored drugoga gotovo se dodirujući i osjećali otpor, možda čak i neku vrstu međusobne mržnje. Neko razočarenje, neki dubok i jak gubitak strujali su među nama tako jako da smo ih kožom osjećali i upijali. Ništa ne izmišljam, sigurno je bilo tako i sigurno je Tanabija osjećao prema meni ono što i ja prema njemu jer se tako nešto može doživjeti jedino kad je sve obostrano. A u našem slučaju se valjda i moralo doživjeti jer smo previše očekivali jedan od drugoga i previše puta pokazali jedan drugome svoje slabosti i manjkove. Ljudi, valjda, ne vole poraze, još manje vole njihove svjedoke, a nas dvojica u posljednje vrijeme stalno svjedočimo jedan drugome upravo poraze. Pa ipak nas je taj trenutak nekako približio i povezao, osjetio sam da je moja glupa prijetnja zaista zaboravljena i da s Tanabijom mogu opet razgovarati kao prije onog trenutka kod Sufjana, čak još bolje, prisnije i iskrenije. Znao sam da ću nakon ovoga strujanja netrpeljivosti među nama biti s Tanabijom bliži nego i s jednim prijateljem do sada.

– Može li čovjek od jada ovako pozelenjeti? Od samoga, čistog jada.

– Ne može, ja bih već bio zelen kao list, sve zbog tebe.

– Ozbiljno pitam.

– Šta ti sad to znači?

– Možda je i on ubijen, kao ostali. Ali ako može samo od jada, onda možda i nije.

– Ne znam šta bih ti rekao. Neki kažu da se u sokovima unutrašnjeg tijela mogu naći sve boje koje postoje u svijetu, pa je zato čovjek sažetak svijeta i zato je dragome Bogu najmiliji od njegovih stvorenja. Ako je to istina, a ja ne znam da li je i ne znam šta bih o tome mislio, onda može biti i jedno i drugo. Može od jada ili od jakog bola puknuti neki od kanala kojima teku unutrašnji sokovi, pa se sok razliti po vanjskom tijelu i obojiti kožu. Ali se isto tako duša može otrovati nekim zlim mislima ili nečistim željama, pa se sama ovlažiti nekim sokom i obojiti njegovom bojom čitavo tijelo. Svašta može, ali ništa ne mora biti, eto to je naš najveći problem u čitavome ovom poslu – govorio je Abu Tanabija dok smo se vraćali iz velike sobe.

Malo nakon toga krenula je dženaza i svi smo pošli da ispratimo velikog učitelja. Bilo mi je teško i malo krivo što je tako skončao (oprosti mi, Bože, takve misli, znao sam da je glupo i zabranjeno, ali sam zaista tugovao i zaista mislio da je zaslužio mnogo bolje). Znatno kasnije, kad je tijelo već bilo položeno u mezar, pomislio sam da možda i nije zaslužio i blaga jeza mi je kliznula niz kičmu. Šta ako se i njega primilo ono što su zaključili njegov unuk i al-Halladž? Šta ako se i u njegovoj sobi štaputalo ono što su meni šaputali zidovi i jastuci prošle noći? Da li u tom slučaju i mene čeka nešto slično, ne uspijem li se izboriti protiv te napasti i ne zadržim li svoju dušu na jasnome dnevnom svjetlu?

Na povratku s dženaze prišao mi je Ibn Tevab i rekao da je iz razgovora sa slugama saznao da je ar-Razi, nakon razgovora sa mnom, pao u bunilo iz kojega se nije povratio. U bunilu je stalno nešto govorio, nešto

nerazumljivo a ponekad tako strašno da se to ni ponoviti ne može. Sve to vrijeme se ružno napinjao, kao da se bori s nečim strašno jakim i zlim što ga napinje iznutra, a istovremeno ga je obuhvatilo i steže ga izvana. Srećom, ispuhao se i počeo opet normalno izgledati kad je izdahnuo, tako da nije bilo baš sramota pokazati ga pred stranim ljudima. Ibn Tevab me je upozorio i na to da na dženazi nije bilo Halaldža, što mi je sasvim promaklo i što, iskreno govoreći, ne bih ni povjerovao. A važno je i moglo bi mnogo značiti. Nije moguće da Halladž ne zna za ovu smrt, za koju zna čitav grad i nije moguće da ne zna koliko je ružno ne ispratiti najvećeg živog učitelja i pomiritelja među nama.

Pohvalio sam Tevaba i poslao ga kući, a i ja krenuo svojoj. Treba pribilježiti sve što znam o svakome od ovih ubistava, pa sklopiti nekakvu cjelinu, ako tu uopće ima bilo kakve cjelne. Treba pokušati bilo šta, treba nešto raditi, treba se barem praviti da radiš ne bi li se nekako preturila noć.

Samo kad bi se dogodilo čudo i ne došla još jedna noć!

Srijeda, 18.

Proveo sam noć ispunjenu mučnom jezom, ali se, Bogu hvala, nisam borio sa hladnom prazninom koja me tako snažno privlači kao da usisava i mene i čatav moj svijet. Radio sam, zapravo se pravio da radim, ne bih li zavarao ludilo i svoju žudnju za njim, radio sam bez nade da ću nešto ozbiljno uraditi i, iskreno govoreći, bez osobito jake želje da uradim bilo šta. Radio sam s jednom jedinom željom – da preturim preko glave još jednu noć.

Nastojao sam odgovoriti na dva pitanja. Prvo: omogućuje li mi ono što se do sada dogodilo da učinim

ono što je veliki vezir zaželio i što je sigurno najkorisnije i za mene. Tačnije: mogu li ono što za sada znam o događajima iz posljednjih nekoliko dana složiti u uvjerljivu priču koja bi upućivala na veliku zavjeru u čijem bi središtu bio Halladž? Drugo: mogu li iz onoga što znam barem naslutiti stvarne počinicoe i doći do njih, ma ko oni bili? Hrabrilo me je što sve upućuje na to da bih mogao jednom strijelom pogoditi dvije mete – udarajući na perzijsku grupu, dakle udovoljavajući vezirovoj želji i svojoj koristi, pohvatati stvarne počinioce ovih zlodjela. Sve što sam do sada saznao upućuje na njih, iako moram priznati da sam i tražio ono što na njih upućuje pošto sam na njih pomislio već na početku.

Nisam se ni pitao jesu li sve ove smrti jedna cjelina, jer je suviše očigledno da jesu. Zna se da je nekoliko slučajeva cjelina ako ih povezuju jedan počinilac, jedan razlog ili jedan cilj, a tada su slučajevi slični po načinu na koji su izvedeni ili su žrtve u nekoj međusobnoj vezi. Iskustvo me je naučilo da su tada slučajevi povezani ili malim prostorom ili kratkim vremenom, pa su opet cjelina, čak i kad po načinu na koji su izvedeni nisu očigledno slični. Ovdje su se našle na okupu gotovo sve osobine koje od niza slučajeva prave jednu cjelinu i jedan jedinstven slučaj: u jednom gradu je u toku nekoliko dana na neobjašnjiv način ubijeno nekoliko ljudi. Istina je da se ne može pronaći neka veza među žrtvama, ali je istina i to da su sve te smrti međusobno povezane barem time što su sve podjednako neobjašnjive. Iako se jedno rasprsnulo a drugo umrlo mirno i tiho, slično su ubijeni po tome što je njihovo ubistvo nemoguće objasniti ljudskom pameću. Osim toga, ima neke pravilnosti u rasporedu tih ubistava, ne može me niko ubijediti da su oni moji trokutovi samo moja izmišljotina ili nekakva neobavezna igra. Ja ih ne bih mogao ni primijetiti da ih nema u rasporedu ubistava.

Na posebne sam table zabilježio sve što sam znao o svakome od ubistava, a onda te table poslagao jednu do druge i uporedo ih čitao tražeći nešto što bi im bilo zajedničko da to pribilježim na posebnu tablu. Da bih sebi olakšao traženje toga zajedičkog, bilješke sam ispisivao po istom redoslijedu i na isti način. Tako sam sve table podijelio na četiri dijela u čijim sam vrhovima napisao: Žrtva, Oblik smrti, Počinilac, Objašnjenje. Odmah sam na svim tablama u dijelove Počinilac i Objašnjenje upisao Nepoznati, a dio Žrtva podijelio na dva dijela od kojih sam jedan nazvao Život i djela, a drugi Imovinsko stanje i mjesto u zajednici.

Onda sam ispisivao sve što sam znao o žrtvama, od toga kada su i u kakvoj porodici rođeni do toga kako su izgledali poslije smrti, od toga gdje su putovali i šta su radili do toga s kim su se viđali i šta su voljeli jesti. Kad sam ispisao sve što sam znao, iščitavao sam dio po dio sa svake tablice i prepisivao na posebnu, zajedničku tablu sve što se ponavlja na dvije ili više pojedinačnih tablica. Nisam baš mnogo prepisao na zajedničku tablu jer se na svim pojedinačnim tablama našlo samo to da je sve žrtve pobio nepoznat počinilac na način koji se ne može objasniti i da su svi imali neke veze s Perzijom i Perzijancima, makar to da su jednom u životu slušali nekoga od njih, kao što su hamali slušali Halladža kad je ono ludovao s Abu Saidom trpajući svijet u vakuf.

Iskreno govoreći, više od toga nisam ni očekivao, čak sam unaprijed znao da još uvijek ništa ozbiljno ne mogu postići. Zato sam jutro dočekao zadovoljan i vedar vjerujući da mi je moj noćni rad donio barem dvije koristi – zaštitio me je od noćnih mora kojih se sve više bojim i konačno me ubijedio da ovaj slučaj, ako ga uspijem riješiti, mogu riješiti jedino na vezirovo zadovoljstvo i na svoju korsit. Samo treba još malo sačekati,

prikupiti još malo znanja o njima i pogotovo još malo snage i povjerenja u sebe. Prvi put nakon mnogo vremena doručkovao sam, i to dobro, uživajući u svakom zalogaju i u svakom novom ukusu, a posebno u razlikama među pojedinim ukusima. Razmišljao sam čak o tome da za koji sat odem u kupatilo i tamo se razgalim kao čovjek koji je uradio nešto teško i veliko, pa zaista zaslužuje takav užitak i nagradu. Kupatilo je dobro, tamo svašta tačno i korisno čovjeku padne na um jer, onako ovijen parom i vrelinom, potpuno odvojen od svijeta i svega što za sebe vezuje pažnju, čovjek mora nešto smišljati i mora sabrano misliti. Baš u kupatilu sam smislio kako treba urediti tvrđavu, davno jednom, još u Basri, mnogo prije onog nesporazuma koji me je odveo u podrum basranske tvrđave koju sam bio naumio preurediti.

U premišljanju o kupatilu zatekao me je vezirov čovjek koji mi je došao javiti da je prošle noći, nakon bogate večere, u privatnim prostorijama princa Hasana, zadavljen Ibn Tevab. Vezir mi poručuje da slobodno odem tamo, ništa loše mi se ne može dogoditi jer među Hasanovim ljudima ima nekoliko naših, pouzdanih i spretnih ljudi, a mogu povesti i dva-tri stražara da sve izgleda normalnije i ozbiljnije. U mom dolasku kod princa i nema ništa čudno, ja naprosto radim svoj posao i u tome ne može biti ničega lošeg. Neka za svaki slučaj sačekam da mi za Tevabovu smrt jave iz prinčeve kuće ili barem preko mojih ljudi, ali ako ne jave neka odem ovako – da princ ne bi pomislio da se mi bojimo. Neka odem slobodno i mirno, ali neka ipak budem na sve spreman i koliko je moguće oprezan.

Bio bih ja oprezan i bez njegovog upozorenja, toliko oprezan da najradije ne bih ni išao. Iz dna duše mi je žao Tevaba, bio je više nego dobar službenik i meni je očigledno bio odan koliko je to moguće (ne bi on ovako jadno zaglavio da nije), ali mu ja više ne mogu

pomoći nikako osim tako što ću iskreno zaželjeti mir duši njegovoj. Zaslužila ga je, barem zbog ovakve odanosti i ljubavi kakvu ni naš svijet ni mi kao ljudi naprosto ne zaslužujemo. Hvala mu, do dna duše sam dirnut njegovom odanošću, ali zaista ne vjerujem da zbog njegove ljubavi i odanosti ja trebam ići zvijeri u usta, pogotovo ako znam da ga ne mogu ni osvetiti a kamoli vratiti.

Ništa nije zavisilo od mene, čak ni to koliko ću i kako biti oprezan. Prije nego sam smislio koga da povedem i kako da se ponašam kod princa Hasana, došao je Abdallah ibn Sabah, moj zapovjednik lijeve strane kojeg mi je princ Hasan nametnuo još u vrijeme kad nije otvoreno pokazivao da je protiv mene. Toliko je vješto smislio dolazak i ponašanje, ili sam ja bio toliko zbunjen i odsutan, da smo krenuli odmah, bez pripreme i bez pratnje, prije nego sam smislio kako da se pozdravim s princom i prije nego sam kod kuće ostavio bilo kakvu poruku.

Abdallah ibn Sabah je sve vrijeme strašno mnogo govorio, čudio se svojoj i pogotovo mojoj neopreznosti i Tevabovom lukavstvu, pitao se kako nas je mogao tako dugo vući za nos, onako mlad i neiskusan, bijesno se udarao u glavu što je dopustio da ga balavac tako dugo vara... Nije mu bilo jasno kako se sa svojim krivovjernim uvjerenjima i ružnim navikama, sa svojom mržnjom prema pravoj vjeri i svemu što je čuva, od kalifa do posljednjeg stražara, uspeo tako visoko i godinama plivao među dobrim i ne baš glupim ljudima. Bogu hvala, govorio je, što nam je nad glavom mudri i oprezni princ Hasan koji se ne lijepi na slatke riječi.

Ja i danas zahvaljujem Bogu što je Abdallahu dao brbljivost i samouvjerenost kakvu imaju sve budale, a on pogotovo iako nije tolika budala. Njegovo brbljanje, kojim je htio da me zbuni i odvede od bilo kakvih pitanja, omogućilo mi je da se potpuno saberem i na miru

razmislim o mogućnostima i načinima da se izvučem iz prinčeve kuće. Prije nego ćemo ući kod princa Hasana, zamolio sam ga da preuzme Ibn Tevabovo mjesto, a s njim i ono što sam Tevabu bio namijenio u skoroj budućnosti, dakle da zamijeni mene. Ništa se tu ne može, godine troše snagu, a mjesta na kojima ja sjedim traže sve više snage i vremena. Ja moram priznati da mi on nikada nije bio osobito drag, ali se eto pokazalo da je pouzdaniji od mog učenika Tevaba, a u ovoj situaciji, kad se na nas sručila nesreća s neobjašnjivim ubistvima, ne može se oklijevati i tražiti sposoban službenik koji nam je istovremeno drag. S radošću je prihvatio i ponudio da od ovog trenutka sudjeluje u istrazi o neobjašnjivim ubistvima, tvrdeći da bi i ova istraga otišla mnogo dalje da u njoj nije bio Ibn Tevab koji je istovremeno radio za mene i za one koje tražim.

– Sreća je da se otkrio u ovom času, kad sam naišao na važan i velik trag koji mnogo obećava – razmišljao sam glasno stojeći na ulazu. Jutros sam mu htio otkriti taj trag i naložiti mu da večeras ode na obalu rijeke, tačno prekoputa luke odakle se vidi onaj veliki nosač, onaj na kojem je bio obješen ribar Husajn.

– Kaži meni, mogu ja otići, to mi je sada i posao – žurilo se mom novom pomoćniku Abdallahu.

– Ne znam je li bolje da odeš ti ili ja. Bojim se tvoga malog iskustva u ovim poslovima – kolebao sam se, nikako ne ulazeći kod princa Hasana.

– Ja ću otići, samo kaži kada. A iskustvo se stiče, bez rada ga se ne može ni imati – navaljivao je Abdallah, možda zato što je zaista tako beznadežno glup, ali mislim prije zato što mu je naloženo da me što prije makne iz svih mojih poslova.

– Odmah iza ponoći. Doći da niko ne zna, dobro se sakriti i slušati. A odmah nakon toga doći kod mene i reći mi sve što si čuo. Ako mogneš vidjeti, upamti

one koji budu tamo, ali se ne izlaži da oni vide tebe. Važnije je da oni za tebe ne znaju nego da ti njih vidiš.

Ušao sam čim sam to izgovorio, ali je Abdallah požurio, pretekao me i sigurno me vodio do odaje u kojoj je ubijen Ibn Tevab. Vidjelo se da dobro poznaje prinčevo obitavalište, da je u njemu boravio dovoljno često, a sigurno i noćas, ako nije svojom rukom i ubio.

U odaji su bili princ Hasan, Abu Tanabija, nekoliko nenaoružanih ljudi ili s oružjem tako dobro prikrivenim da ga ni ja nisam mogao primijetiti, a na velikom, tamnocrvenom jastuku, uz sami zid desno od ulaza, ležao je Ibn Tevab, go do pojasa, s omčom od žice oko vrata. Abu Tanabija jedini pokaza da me je primijetio, čak se malo podiže s jastuka, valjda u znak pozdrava, a onda mahnu glavom prema Tevabu.

– Eno ti još jedne smrti koju ne mogu do kraja objasniti – progovori ne pozdravljajući me ničim drugim.

– Zar ni nju? – pitao sam, klanjajući se prema princu i Tanabiji, ne pokazujući da mi je jasno šta znači potpuni izostanak pozdrava čak i kod prinčeve posluge.

– Ni nju. Nikako da odgonetnem je li zaklan ili je zadavljen, a možda je i nešto treće. Njemu ti je onom žicom presječen grkljan, a sigurno je i zadavljen, tako da ne znaš je li ta žica poslužila kao omča ili kao sablja. Pored toga, neko je tako vješto i snažno cimnuo omču da je i vratni pršljen iskinut iz kičme, što je smrtonosno koliko i davljenje i klanje. Hajde ti sad odgonetni šta je bilo prvo, a ne možeš reći ni da je triput ubijen jer bi to za jednu ljudsku dušu bilo previše, pa makar to bila duša tvoga zamjenika.

– I ne zna se, kad je on u pitanju – javi se princ Hasan koji me još niti jednom nije pogledao i ničim nije pokazao da za mene zna. – Čovjek s toliko veza i ljubavi mogao bi imati i četiri-pet duša. A najjača

veza i najveća ljubav mu je naš mudri i oprezni emir straže.

Radovalo bi me kad bih razumio šta njegova prinčevska milost želi reći.

– Ne znam, da ti pravo kažem – okrete se princ meni i obrati mi se, jednostavno i gotovo prijateljski – naprosto ne znam. Kaži mi, za početak, ali pravo, iskreno, vidiš li ti svoj nos.

Šutio sam i čekao da se neko nasmije, ali se niko ne nasmija. Valjda nikome još nije bilo jasno da li se princ šali, možda ni njemu samome još nije bilo sasvim jasno pa bi se naljutio na nečiji smijeh.

– Kaži vidiš li, slobodno kaži, čovječe, čega se bojiš, među prijateljima si – navaljivao je princ, sada već manje neprijateljski, a onda nastavio kad je bilo jasno da ja neću odgovoriti. – Eto vidiš, o tome se radi. Da bi se razumjelo ono što ja govorim, treba vidjeti barem malo dalje od svog nosa, a ti ni njega ne vidiš. I to ga toliko ne vidiš da se ne stidiš to priznati svome princu! Ne može se, moj Gazvane, vidjeti ni svoj nos ako se za pomoćnika i nasljednika uzima onaj ko nam svima radi o glavi.

Princ ustade i bijesno krenu prema mrtvome Ibn Tevabu, pa i ja krenuh tamo kao da me je pozvao. Skamenio sam se kad sam na Tevabovim grudima vidio nacrtan onaj trokut koji sam sklopio neki dan i pokazivao mu ga da mu objasnim kako zavjerenici rade i kakvu figuru iscrtavju svojim zločinima. U dnu grudi bila je osnova obaju trokutova, vrh većega pod samim grlom, a vrh manjega nasred grudi, tamo gdje bi trebalo biti srce, tako da mu je linija koja siječe trokutove i koja je na mom crtežu predstavljala rijeku, dijelila grudi na dvije jednake polovine. Crtež na Tevabovim grudima izgledao je kao istetoviran, i to nekada davno, pa sam kleknuo, i, praveći se da razgledam ranu na vratu a nakon

toga se praveći da nastojim izvući žicu ispod njegovih leđa, dobro razgledao crtež. Petljajući oko žičane uzice, pokvasio sam prst i malo protrljao crtež, uzgred i sakriveno (lijepo bih se proveo da su me vidjeli). Odahnuo sam jer sam osjetio glatkoću boje. Nije, dakle, tetovaža i nije odavno, nego imaju svog čovjeka u mojoj kući, i to među meni najbližim slugama.

Oni ne znaju šta ovi trokutovi znače, zato je princ Hasan izveo sve ono sa bijesom i prilaskom Tevabovom tijelu. Nadao se da ću se ja izdati kad vidim crtež na njegovim grudima, a kad se jednom izdam, našli bi način da mi izvuku njihovo tajno značenje. Dok to ne saznaju, neće me ubiti, osim ako se princ jako naljuti. Dobro je što su budale i što princu glava još uvijek zuji od Halladžovih gluposti, oni sigurno misle da su ovo Bog zna kakvi tajni znakovi. Ne daj Bože da saznaju šta je zaista, ne bi me samo ubili nego bi me iskasapili od bijesa.

Tada su se u meni opet pokrenula ona ludila. Najprije sam se htio nasmijati od nekakve radosti i podrugljivosti zbog njihove glupe greške. Onda sam došao u iskušenje da zatražim boje i docrtam najmanji, treći trokut, onaj što se treba upisati u drugi. Htio sam im objasniti da sam taj trokut ja predvidio, da sam ga nagovijestio upirući prstom mjesto na kojem sam nacrtao dvor. Nagovijestio ga baš Ibn Tevabu čijom se smrću on, evo, počeo ispisivati i u gradu. Srećom, uzdržao sam se, iako mi je bilo strašno. U meni je bjesnila čitava zbrka radosti, podrugljivosti, straha i mržnje, tuge zbog Tevaba i želje za osvetom. Bilo mi je smiješno ono što oni zamišljaju iza mojih trokutova i bilo mi je drago što sam ih odmah razumio; bilo mi je ugodno što sam nagovijestio ovaj mali trokut i bilo mi je tužno što se ostvaruje Tevabovom smrću zbog mene. Osim toga, privlačila me mogućnost da ja njih zapanjim onako kako

su oni zapanjili mene pokazujući mi ovaj crtež na Tevabovim grudima.

Ustao sam i kao slučajno stao uza zid pored kojega je Tevab ležao, ponavljajući u sebi da sam dobro i da još uvijek vladam situacijom. Sigurno sam dobro, o svemu mogu voditi računa, što se najbolje vidjelo maločas kad sam se suzdržao od lude želje da ucrtam mali trokut. Bilo bi zaista glupo da sam im docrtao treći trokut, time bih samo pokazao da mi je njihova igra jasna, a onda bih morao otkriti i to da iza tih trokutova nema nikakve tajne koju oni očekuju. A time bih princa prisilio da me ubije, jer mu ništa drugo ne bi ostalo, prvo zato što je ispao budala a drugo zato što mu ni za šta više ne bih trebao. Maknuti me ionako mora, sad je krenuo s otvorenim obračunom, samo je pitanje trenutaka koji mu odgovara. A nijedan mu ne bi odgovarao više od onoga u kojem bih ga uvrijedio i pokazao da mu više ne trebam: otkriti u sitnom uhođenju čovjeka uobraženog kao on znači uvrijediti ga, a pokazati da su trokutovi moj crtež znači reći mu da je bio budala kad je u tome vidio tajnu. Tada bi ili ubio on mene ili ja njega, a ne znam šta bi od to dvoje bilo gore po mene.

Nisam čuo baš mnogo od onoga što je princ Hasan govorio hodajući po sobi, često zastajući pored Tevabovog leša i pokazujući na njega. Nisam ga ni mogao čuti jer sam razvijao svoje misli i brinuo svoje brige, prateći pri tome princa očima i trudeći se da to činim kao da ga napeto slušam. Znam da je u svoj govor nastojao uključiti i Abu Tanabiju, a to znam po tome što je dugo govorio stojeći tačno iznad Tanabije i mašući rukama kao da ga na nešto poziva. Tanabija, međutim, nije ni podigao glavu da gleda princa dok govori, a kamoli da se pomjerio sa svog mjesta.

Spada u čudesa da sam, tako slušajući, uopće razumio o čemu princ govori, ali mi se čini da sam uglavnom

razumio. Mislim da je nastojao ubijediti sve nas da sam ja neviđena nesposobna budala pošto sam za svoga prvog pomoćnika uzeo čovjeka koji je u samom srcu dualističke zavjere. Ja sam sve svoje istrage vodio sa čovjekom koji bi prvi trebao biti predmet istrage, a to najbolje pokazuje kakva sam ja smiješna nakaza. U Tevaba je srećom posumnjao mudri i pouzdani Abdallah ibn Sabah kojega sam ja, naravno, ometao u poslu i progonio koliko sam mogao. Abdallah je noćas doveo Tevaba kod princa na večeru i tu ga laskanjem naveo da se opusti i prihvati opijum koji mu je razvezao jezik. Htjeli su ga navesti da sve prizna i onda ga predati meni, a tako bi i učinili da nije počeo vrijeđati kalifa i vjeru, što je za čestitoga i odanoga Abdallaha bilo ipak malo previše.

Ne znam kako je Abu Tanabija izveo to da odjednom ustane i krene a da time ne uvrijedi princa, ali znam da mi je time učinio uslugu koju mu naprosto ne mogu vratiti da zajedno proživimo deset života. Prišao mi je i predložio da me otprati do kuće, a usput će mi ispričati šta mu se razjasnilo u vezi sa smrtima kojima se bavimo. Došao je do nekih starih spisa u kojima se na posebno zanimljiv način raspravlja o raznim oblicima smrti, pa mu se čini da se nešto od toga može iskoristiti u ovim našim razmišljanjima, iako su u pitanju nevjernički spisi. Tako je nekako brbljao, brzo i lagodno kako nikad preda mnom nije govorio, a za to vrijeme me je obgrlio i vodio prema izlazu, mirno i brzo, kao da od njegove volje zavisimo svi u prinčevoj odaji i sve što se među nama može dogoditi. Jedva sam stigao da prema Abdallahu ibn Sabahu podignem prst podsjećajući ga na dogovor za večeras i da primijetim potvrdno sklapanje njegovih kapaka.

– Ipak si, znači, otkrio kako su ubijeni ovi naši jadnici? – upitah Tanabiju kad smo odmakli od odaje s princom Hasanom i njegovima.

– Nisam – odgovori Tanabija začuđeno.

– Pa kakve si to stare spise otkrio?

– Nikakve, ne misliš valjda da u ovim godinama otkrivam istinski važne stare spise?!

– Pa šta si ono pričao dok si me izvodio?

– Gluposti – nasmija se Tanabija – pričao sam gluposti da pokrijem naš izlazak. Loše si mi izgledao, samo sam čekao da poljubiš princa u ruku i zamoliš ga da te tom rukom zakolje. On bi to rado učinio, pa sam te izveo da malo dođeš do sebe, računajući da će on to isto tako rado učiniti i drugi put.

– Nisam ni pomislio da tako izgledam. Niti sam mislio da to učinim.

– Nisi ti mislio ništa – opet se Tanabija smijao – a najmanje si mislio da princ oko tebe plete mrežu dokaza o tvojoj zavjeri s Tevabom.

– Eto vidiš, nisam čestito ni čuo šta govori.

– Vjerujem ti. Da si čuo, ne bi onako buljio nego bi gledao kako da se izvučeš. Ne znam jesi li razmišljao o sudbini ljudi koji sjede na visokim mjestima. Ja jesam i zaključio sam da se pametni povuku, a manje pametni čekaju da ih drugi povuku.

– Umoran sam, već dugo ne spavam.

– Baš se dobro razumijemo, o tome sam i ja govorio – potapša me Abu Tanabija po ramenu i ode bez pozdrava.

Tek kad je dobro odmakao, shvatio sam šta mi je govorio i kakvu mi je uslugu učinio, a da mu se ja nisam ni zahvalio. Krenuh da potrčim za njim pa odustah osjetivši koliko mi se teškog umora nataložilo u tijelu, onda zaustih da viknem za njim neki izraz zahvalnosti pa odustah i od toga, ne znam da li zato što mi je na vrijeme sinulo koliko bi to bilo glupo ili zato što od umora ni to nisam mogao. Stajao sam tako, tup i odsutan, ne mičući ni tamo ni ovamo, ni sam ne znam koliko

dugo. Čini mi se da sam sve to vrijeme vjerovao da prebirem po glavi neke važne misli, ali se sada ne mogu sjetiti ničega što sam od Tanabijinog odlaska do svoga dolaska u tvrđavu mislio. Ne znam kada sam se i kako pomjerio s mjesta na kojem me je Tanabija ostavio, ne znam kako sam i zašto došao u tvrđavu, ne znam da li me je sve to vrijeme neko pratio i šta je o meni mislio, ako jeste. Sjećam se da sam sebi pokušavao objasniti koliko je opasno ako je istina ono što mi je Tanabija rekao i sjećam se da sam bio preplavljen radošću i ponosom što nisam ucrtao treći trokut u ona dva na Ibn Tevabovim grudima.

Iz tog bunila sam se izvukao dok sam sjedio u svojoj sobi u tvrđavi. Po suncu sam vidio da je moje bunilo dosta dugo trajalo, već je bilo kasno poslijepodne, a po tome kako sam se osjećao, zaključio sam da možda i nije bilo neko strašno bunilo jer u udovima nisam osjećao ni malaksalost ni onaj teški umor koji me je spriječio da potrčim za Abu Tanabijom. Hvala Bogu da me je spriječio, baš bi bio lijep prizor emir straže u mojim godinama i s mojom težinom koji trči po gradu kao dječak. Sada sam se dobro osjećao (da nije bilo spavanje ono za šta mislim da je bunilo?) ali sam otišao da se umijem ne bih li se potpuno sabrao i bistre glave smislio šta i kako dalje.

Ležeći zatvorenih očiju, obnovljen umivanjem i možda nekim trenutkom sna, ponovio sam današnji dan od događaja do događaja, od riječi do riječi. Svega sam se sjetio, sve obrnuo i okrenuo u mislima, nastojeći da do kraja razumijem svaki događaj i svaku riječ koju sam upamtio. Tako mi se razjasnilo da je princ Hasan krenuo u otvoreni napad, za šta postoje tri moguća objašnjenja. Ili je on dovoljno siguran i jak, ili je po nečemu vidio da smo mi sasvim slabi, ili je izgubio živce pa nije u stanju da podnese mučno nadmudrivanje s ve-

zirom. Razjasnilo mi se da ja nemam snage za borbu ni s manje neugodnim ljudima od princa Hasana jer sam strašno umoran. Razjasnilo mi se da je Tanabija vidio moj umor i da mi je zbog toga govorio o pametnim ljudima koji se sami povuku s visokih mjesta. Razjasnilo mi se da bih mogao preživjeti i bez svoga posla, da u mojim godinama pametni ljudi biraju neki mirniji posao koji im ostavlja malo više vremena za san. Razjasnilo mi se da mi se spava, strašno spava.

Malo me je zbunila potpuna ravnodušnost s kojom sam obnavljao događaje današnjeg dana, kao da sam već daleko od svega. Jedino što me nije ostavilo potpuno ravnodušnim bilo je podsjećanje na Ibn Tevaba koji me je zaista volio. Ta ljubav me je radovala toliko da nisam ni osjećao neku tugu zbog njegove smrti. A radovalo me je i to što ću ga osvetiti, što će to biti moje posljednje djelo u ovom gradu za koje će se, srećom, saznati kad ja već budem dovoljno daleko.

Pozvao sam petericu jakih i pouzdanih stražara kojima sam uvijek povjeravao posebno složene poslove. Objasnio sam im da će opasan i nepovjerljiv čovjek biti večeras oko ponoći na obali rijeke, tačno prekoputa velikog nosača u luci. Sigurno će biti beskrajno tih i dobro sakriven, što znači da dvojica od njih moraju tamo biti mnogo prije ponoći, dovoljno budni da ga vide i čuju kad dođe. Leš treba skloniti na dovoljno skrovito mjesto da se što kasnije nađe, ako se nađe ikada. I neka pamte da imaju posla s krajnje opasnim čovjekom koji će gledati deseterim očima i slušati deseterim ušima. Taj čovjek će na obali biti sam, ali će mu leđa čuvati pratnja koja ne zaostaje za njim po spretnosti i opreznosti. Neka zato trojica od njih priđu s leđa onima koji će čuvati leđa našem čovjeku. Njih ne moraju sakriti onako dobro kao njega, njih neka i nađu, iako nam to

u ovom trenutku ne treba, dosta je mrtvaca koji posljednjih dana iskrsavaju odsvukud i zbunjuju narod.

Kad sam to sredio, krenuo sam kući miran i siguran u ono što mi je dalje činiti. Prošle srijede su mi prijavili neki karavan iz Jemena koji sutra kreće dalje i ide do Konstantinije. Mi ćemo se u toku noći prebaciti do sjeverne kapije i umiješati se među njih, a onda se u zgodnom trenutku odvojiti i prebaciti se do al Iskenderije. U mojim godinama bi čovjekovom srcu trebalo biti mnogo bliža trgovina nego mir i poredak u svijetu, a ni ovdje ne ostavljam nesređenih računa. Ibn Tevaba sam osvetio, a zaista me se malo tiče hoće li nadjačati veliki vezir ili princ Hasan. Nemire ne možemo izbjeći, a čim se pojave nemiri javljaju se nesporazumi. Čim se pojave nsporazumi, emir straže mora raditi tako da se nesporazumi razjasne u korist onoga ko je jači. Ako se na vrijeme ne sjeti ko je taj jači, može dospjeti u podrum, kao ja u Basri, i to u vrijeme kad nije bilo nekih velikih nesporazuma, a nemira nije bilo nikakvih. Možda bih i ostao, možda bih se i borio da nije bilo onoga, ali sada sam stariji za mnogo godina i za to iskustvo iz Basre. Osim toga, umoran sam. I Tanabija to kaže, a Tanabija je pametan čovjek. Pametni ljudi se sami povlače, kaže Tanabija, a ja sam pametan čovjek, ja se družim s Tanabijom, možda bismo bili i prijatelji u neka sretnija vremena.

Četvrtak, 19.

Nije mi bila suđena još jedna besana noć, valjda zato što sam se na nju bio pripremio. Probudio sam se, naspavan i lagahan kao dijete, kad je sunce bilo već dobro odskočilo, po čemu računam da sam odspavao

dobrih desetak sati. Žena je zbunjeno gledala kako se bodro i veselo pripremam za dan, a kad sam zatražio da mi pripreme kupatilo i svečanu odjeću, pitala je hoće li raspakovati dragocjenosti koje je nočas spakovala po mom nalogu, a onda se potpuno izgubila kad sam zatražio da ostane spakovano.

– Pa kada ćemo putovati? – pitala je očito ništa ne razumijevajući.

– Što bismo putovali? – nasmijao sam se razveseljen njezinom izgubljenošću i svojom sigurnošću. Osjećao sam da vladam situacijom, osjećao sam da imam snage, osjećao sam da sve može biti onako kako ja hoću da bude, samo ako to hoću dovoljno jako.

– Valjda zato što smo sve spakovali za put. Ja volim što nećemo, ako nećemo, spakovala sam samo zato što si ti to rekao.

Znam da sam ja rekao, savršeno jasno se sjećam svega. U tvrđavi sam dao naloge po kojima je trebalo ubiti Abdallaha ibn Sabaha i ljude koje on povede da ga štite, a onda došao kući i naloži ženi da spakuje sve vrijedno što ima u kući a može se nositi. Objasnio sam da idemo na put, možda zauvijek, neka zato ona i djeca do svitanja budu spremni za takav put. Prije izlaska sunca moramo se priključiti karavanu, ali tako da nas niko ne vidi. Niko ne smije znati gdje smo i niko ne smije ni pomisiti da smo možda u tom karavanu.

Dok je žena pakovala porodična dobra, ja sam u svojim sobama prebirao svoje stvari, nastojeći da odaberem ono što ću ponijeti od oružja, odjeće i opreme. Nesposoban da se odlučim, zaključio sam da je najbolje prepustiti odluku slučaju – kad dođe vrijeme za polazak samo će se od sebe odlučiti šta ću ponijeti, pa sam uzeo prebirati svoje bilješke o raznim slučajevima, svojim i tuđim, riješenim i neriješenim. Neugodno sam se lecnuo što sam na vrhu našao bilješke koje sam napravio dok

sam razrađivao plan za Ibrahima Basrija i kalifovog haznadara. To je bio dobar posao i poučan slučaj, ali je od mene neoprezno i glupo što sam zadržao ove bilješke ovako jer ih niko ne treba vidjeti. O tom slučaju neke stvari mogu znati samo ja, a zlo oko bi iz njih zaključilo svašta, i o meni i o mom radu. A to što su princ Hasan i Abdallah ibn Sabah došli do onih crteža dokazuje da zlo oko ima pristupa i u moje sobe i do mojih bilježaka.

Posao s Ibrahimom Basrijem i haznadarom sigurno je dobar, potreban i koristan, a izveden je tako da se njime mogu ponositi. Haznadar je bio vezirov čovjek, možda veziru najbliži od njegovih ljudi, tako da me je uvijek gledao s visine i pravio mi silne probleme kad je trebalo malo bolje nagraditi posebno sposobne ili zaslužne beride. Ponašao se kao da je u hazni njegovo lično blago i kao da ga vezirovo bezgranično povjerenje čini samim vezirom, ako već ne kalifom. Zato sam se silno obradovao kad mi je sinulo da on, zajedno s trgovcem Ibrahimom Basrijem, potkrada vakufe i prisvaja novce date za javne radove. Istini za volju, to mi je sinulo kad sam tražio način da maknem Ibrahima Basrija koji je stalno visio kod Rabije, a kao da se posebno pomamio kad je Rabija meni postala neophodna zbog naših noćnih razgovora. Sinulo mi je, dakle, sasvim slučajno i samo zbog Rabije, ali je sve urađeno tako dobro da su i njih dvojica, ma koliko se ne poznavali, morali ostati sigurni da su zajedno potkradali vakufe i svojim krađama usporavali javne radove.

Odmah sam zapalio sve bilješke o tom slučaju. Tanabija je u pravu, umoran sam i treba da se povučem, jedino umoran čovjek može biti toliko neoprezan da radi svoga samoljublja ostavi ovakve bilješke i to na vrhu. Nakon toga su se nizali slučajevi od kojih sam neke riješio tako da se i sada, ovako umoran, dok se opraštam sa svojim poslom, zaista ponosim. Za neke od tih slu-

čajeva vezir me je hvalio javno, na divanu, a za ovaj sa spisima ukradenim iz centralne medrese kalif me je obilato nagradio svojom rukom.

Neke sam bilješke bacao, neke odvajao da ih ponesem, a neke iznova čitao kao da njihov sadržaj ne znam koliko i svoje ime. Savršeno dobro sam znao da ću ih na kraju ponijeti sve i zato sam se pitao kakav će to biti trgovac koji u al Iskenderiji, gdje nikoga živoga ne zna, svake noći obnavlja dušu čitajući bilješke o davno riješenim slučajevima koje ne pamti slabije od svoga današnjeg dana. Pa ipak sam uporno odmotavao i uporno odvajao manje zanimljive slučajeve na gomilu koju bi trebalo uništiti. Nije li i to znak koliko više nisam za ovog posla? Umjesto da rješavam nove, ja se tješim i nadražujem dušu starim slučajevima.

Na dnu gomile, zamotane u posebnu kožu, našao sam bilješke o dva slučaja koja nisam rješavao. Prije tri godine, dok sam još bio samo reis-ul berid, umro je al-Džunajd, veliki šejh i pomiritelj, učitelj vjere kakav se još nije rodio. Umro je iznenada i malo suviše čudno, onako kako se od njega ne bi moglo očekivati, tako čudno da sam nepozvan otišao tamo i malo osmotrio. Umro je u kupatilu, a zapravo nije umro kao što se umire nego se rasprsnuo tako ružno da je iz njega prerađena i neprerađena hrana, miješajući se, pljusnula i naprijed i natrag, a raskinuta koža na trbuhu otkrila mu utrobu kao tek zaklanom živinčetu. Svi su govorili da je to normalno, da se nikad ne ide u kupatilo nakon obilatog objeda, a pogotovo se to ne smije u tim godina. Ja sam šutio, ali sam znao da tu ništa nije normalno jer al-Džunajd nikad nije jeo obilato. Ne postaje se uzor pameti i mira uz takvu oblapornost, a on je uzor pameti, mira i znanja, on je najveći pomiritelj i tumač vjere kojeg imamo, on je čovjek koji bi sebi bio dovoljan kad bi to ljudima bilo dato na ovom svijetu. Je li moguće

da on ne zna Poslanikovu preporuku da se u kupatilo ide praznog stomaka? Je li moguće da je zaboravi, ma u kakvom stanju bio? Čim sam došao kući, zabilježio sam sve što sam vidio i pomislio, a ispod toga krupno napisao: Ispitati.

Zaposlio sam nekoliko berida da mi saznaju sve o al-Džunajdu, pogotovo sve o onome što mu se događalo i što je on radio u posljednje vrijeme. Bio sam siguran da je al-Džunajd nekako ubijen ili da ga je neko bar poremetio na neki način, ali iz svega što sam saznao nisam otkrio ništa što bi me uputilo na neki trag. To me je, doudše, učvrstilo u uvjerenju da u svemu tome ima nešto mučno i ružno, ali sam na kraju, nemoćan, odložio sve bilješke o tom slučaju, s jakom željom i čvrstom namjerom da se jednom vratim tom slučaju.

Sjećam se kako sam bjesnio na sebe i na beride zbog naše nemoći. Bio sam potpuno siguran da se tu radi o nečemu gnusnom. Čim sam vidio al-Džunajda onako razvaljenog, osjetio sam drhtavicu i mučninu, istu onu mučninu i napetost koja me je uvijek upozoravala na skrivene poslove i opasnost. Dobrih dvadesetak dana, dok sam s beridima radio na tome, držale su me nesanice i danonoćno me progonile drhtavica i mučnina koje sam onda osjetio gledajući Džunajda. A nigdje ništa. Nikakva traga, ni jednog neprijatelja ili sukoba bilo kada u životu, nikoga kome bi bilo kako moglo biti u intresu da na bilo koji način naškodi velikom učitelju. Samo jedan mogući trag koji se rasplinuo malo ozbiljnijim proučavanjem otkrio se kad smo saznali da se u toku svoga svetačkog života Džunajd jednom sukobio s jednim čovjekom. Tu sam bilješku zabilježio crvenom bojom i dobro je podvukao.

Jedini sukob u životu al-Džunajd je imao s al-Halladžom kojeg je otjerao između svojih učenika i prorekao mu da će završiti na vješalima. Međutim, pažljivim ispi-

tivanjem prijatelja i poznanika jednoga i drugog, uvjerio sam se da se mjesecima prije Džunajdove smrti njih dvojica nisu ni čuli ni vidjeli. Halladž je čak imao vjerodostojne svjedoke za svaki trenutak onog dana u kojem je Džunajd umro. Izmučen i zbunjen, možda i očajan zbog nemira koji je taj slučaj u meni stvarao, završio sam bilješke krupno ispisanim riječima "Opasan smutljivac" i zakletvom koje se sjećam iako je nisam zapisao da ću kad-tad riješiti ovaj slučaj i spremiti onog smutljivca tamo gdje mu je mjesto.

Čitanje ovih bježaka ispunilo me je dobro poznatom strepnjom i jako razlilo oblike svega oko mene. Dobro sam znao da nakon ovoga slijedi razmicanje zidova koji raskrivaju tamnu i hladnu prazninu, a nakon toga ravnodušni šapat (sličan zbog nečega Halladžovom govoru) koji uporno ponavlja suludi zaključak koji sam znao mnogo prije nego mi ga je ar-Razi rekao. Znao sam da slijedi strašni grč koji me oduvijek vezivao za Halladža, da slijedi tužna i beznadežna borba protiv onoga što volim i što je mnogo jače od mog života. Tada mi je sinulo da sam sve ovo, samo mnogo blaže, osjetio još prije tri godine, gledajući rasturenog al-Džunajda.

Nastojeći da zavaram ono što sam očekivao i čega sam se tako strašno bojao, uzeh čitati bilješke o drugom slučaju koji nije bio moj i koji nisam ni mogao rješavati. Zabilježio sam samo ono što sam čuo od ar-Razija kojemu je to ispričao neki njegov prijatelj iz Perzije o smrti Omera ibn Osmana al-Mekija. To mi je Razi ispričao prije nešto više od godinu dana, a ja sam sve zabilježio i dodao bilješkama o Džunajdovoj smrti jer mi se to što sam čuo zbog nečega nadovezivalo na Džunajdov slučaj. Nije tu zapravo bilo ništa korisno o smrti, ni do danas nisan saznao kako je zaista al-Meki umro, samo mi je pričao da ružnijeg mrtvaca nikada niko nije vidio i da je to baš čudno pošto se radi o dobrom čovjeku,

velikom znalcu i učitelju, istinskome vjerniku i tumaču vjere. Omera ibn Osmana al-Mekija našli su jednom s kožom neodređene boje, nešto između ljubičastoga i zelenog, sa strašno natečenim licem i s izbuljenim, kao krv crvenim očima koje se nikako nisu htjele zatvoriti. Kao da je umro izbezumljen od straha, boreći se s nekom ogromnom silom koja ga je napela iznutra i obuhvatila izvana, tako da ga istovremeno mrvi i razapinje, a on je vidi oko sebe i osjeća u sebi. (Pročitao sam ovu bilješku s punim razumijevanjem, čudeći se kako je u njoj tačno opisano ono od čega sad nastojim pobjeći čitajući tu istu bilješku).

Malo sam se raspitivao o Omeru ibn Osmanu al-Mekiju nakon onog razgovora s ar-Razijem, vjerujući zbog nečega da nešto mogu objasniti u vezi s al-Džunajdom, ako bilo šta objasnim u vezi s ovom smrću. Ponovilo se ono što mi se dogodilo kod Džunajda. Al-Meki je bio primjeran čovjek kojemu se džini nisu mogli približiti zbog postojane i spokojne vjere a ljudi mu nisu mogli željeti loše zbog besprimjerne dobrote i blage duše. I on je imao samo jedan mali sukob u životu, i on s al-Halladžom dok mu je Halladž bio učenik. To sam saznao od samog Halladža koji je jednom, smijući se, pripovijedao o tome princu Hasanu i njegovom društvu. Jednom ga je, pričao je Halladž, Omer ibn Osman zatekao kako pokušava sročiti jednu od svojih nerazumljivih pjesama u kojima se nikad ne zna gdje počinje zabranjen a prestaje blagoslovljen govor, pošto se oba miješaju kao dvije vode. "Šta to radiš?, pitao je al-Meki, a Halladž je, prema sopstvenom priznanju, odgovorio: "Suprotstavljam se Knjizi", na šta ga je al-Meki otjerao i prorekao mu da će završiti na vješalima. Bilješke su se završavale kako bi se i očekivalo: Opet onaj smutljivac i opet sve neobjašnjivo.

Zadržao sam pogled na bilješkama dugo nakon što sam pročitao posljednje riječi. Naprosto se nisam usu-

đivao da podignem oči kao da ću ugledati Bog zna kakvu nakazu. Zapravo, znao sam i kakvu, znao sam da mi se oči ne dižu zbog straha od praznine koja se rastvorila iza razmaknutih zidova, a duboko u toj praznini naslućuje se zabačena glava s trokutastim licem. Međutim, ništa oko mene nije šaputalo zabranjenu misao, ni slova ni koža na kojoj su ispisana nisu gubili oblik, utroba mi nije bila napregnuta mučninom niti tijelo obuzeto drhtavicom. Umjesto da me ugrozi i zaprijeti mi ludilom, čitanje bilježaka o davnim Halladžovim zlodjelima umirilo me je i kao da mi je razbistrilo glavu.

Ustao sam i donio jučerašnje bilješke o novim slučajevima. Nije mi ni trebalo čitanje starih bilježaka po odjeljcima na koje sam razvrstao nove da bih vidio koliko se sve ponavlja. Sve je, dakle, počelo prije tri godine, ako ne i ranije. Sve je vezano za Halladža, svi su ovi ljudi na neki način bili vezani za njega, makar tako što su mu na trenutak nešto povjerovali. Svi su preselili iz ovog svijeta na neobjašnjiv način, svaki na svoj ali svi podjednako nerazumljivo i nekako bez blagoslova.

Tada se počeo sklapati novi trokut. Nisu oni svi otišli na svoj način, postoje tri puta kojima odlaze razni ljudi, opisi smrti i mrtvaca to pokazuju više nego jasno. Ar-Razijev unuk, al-Džunajd i trgovac Sufjan otišli su istim putem i na jedan način, oni čine jedan vrh trokuta ili jednu njegovu stranicu. Oni su se rasprsnuli, izgubili svoj oblik, oni su, dakle, na isti način vjerovali Halladžu ili ga na isti način voljeli, ili su oni njemu na isti način bili potrebni. Je li moguće da je veliki mudrac i učitelj poput Džunajda povjerovao da stvari nemaju oblike i da je na svijetu sve – jedno? Ne znam, nisam čovjeka čestito ni poznavao i ne mogu znati u šta je bio spreman povjerovati, ali se bojim da je Halladžu bar na trenutak vjerovao onako kako su mu vjerovali Sufjan i ar-Razijev

unuk. Ili je on Halladžu bar na trenutak trebao onako kako su mu trebali oni. Nije moje da otkrivam šta je to i kako su mu vjerovali ili trebali, moje je da vidim sličnost i nađem onoga ko ih je onim ružnim putem uputio.

Drugi vrh ili druga stranica su ar-Razi i Omer ibn Osman al-Meki. Je li Razi, prije nekih godinu dana, mogao i naslutiti da opisuje sebe dok mi je opisivao mrtvoga al-Mekija? Jesu li oni otišli zato što su povjerovali al-Halladžu ili zato što su mu se suprotstavili? To mi nije jasno, ali mi nije ni važno. Vidim da ih je on uputio, vidim da su otišli bez svoje volje, dakle da ih je Halladž ubio. A to je ono što mi je sada važno.

Treći vrh ili treća stranica su ribarova porodica i hamali, ljudi lijepe smrti koji kao da su zaspali. Takvih nemam u starim bilješkama, ali sigurno zato što na takve slučajeve nisam obratio pažnju. Uostalom, to nije ni važno, sada je važno samo to da je u središtu ovog trokuta sasvim sigurno Halladž. Nije važno ni to je li u zavjeri ili je sam, ubija li uz pomoć džina ili nekim svojim trikovima.

Nacrtao sam ovaj trokut prekidajući crtanje zbog kikota koji me je povremeno napadao. Osjećao sam beskrajnu snagu i neku blesavu djetinju radost koja me je tjerala da se kikoćem i navodila me na nedostojne želje kao što je ona da skačem po sobi i igram kao dječak. Bio sam siguran da ću pobijediti Halladža, i sve ono što se nakupilo oko njega i što mi prijeti. Otkrio sam poredak u njihovom neredu, nacrtao sam jasan oblik njihove ravnodušne provalije. Sada mi više ne mogu ni prijetiti, sada mi ne mogu ništa.

Uspoređujući novi trokut sa starim, pao sam u još jedan napad smijeha koji me je natjerao da se valjam po sobi. Današnjim se smrtima počeo upisivati najmanji trokut, onaj koji sam predvidio još neki dan. Tada nisam

mogao ni naslutiti da će njegovo upisivanje početi jadni Ibn Tevab svojom smrću, možda mu ga ne bih ni najavio da sam to mogao makar pomisliti. Novim crvenim kružićem obilježio sam dvor u kojem je ubijen Ibn Tevab i tako dobio tri kružića na ravnoj liniji. Vrt u kojem se rasprsnuo ar-Razijev unuk tačno je iznad Razijeve kuće a ona je tačno iznad dvora u kojem je zaglavio Ibn Tevab. To su vrhovi trokuta s jednom zajedničkom osnovom – linijom koja povezuje ribarovu i Sufjanovu kuću. Za sada su na toj liniji kružićima označeni nosač u luci, trgovačka džamija i dvije krajnje kuće, a sada se, možda upravo u ovom trenutku, događa ubistvo kojim se upisuje novi kružić na desnoj obali rijeke. Ako je ponoć, ako je Abdallah ibn Sabah došao na obalu rijeke, na mjesto koje sam mu označio i ako su moji stražari vješti koliko bi trebali biti, treba upisati još jedan kružić na ovu liniju. Upisao sam ga. Stražari koje sam poslao na obalu nikad me nisu iznevjerili, a Abdallah je suviše vlastoljubiv i glup da ne bi došao. Onda sam novi kružić povezao s kružićem koji predstavlja dvor. Eto, upisuje se najmanji trokut s ubistvima koja se mogu objasniti ljudskom pameću, isti onaj trokut koji sam danas htio pokazati princu Hasanu. Nedostaje još samo jedna smrt na lijevoj strani rijeke. Jedna objašnjiva, ljudska smrt.

Tada mi se razjasnilo kako će Halladža uhvatiti u zločinu, kako ću osvetiti sve ove mrtvace i kako ću rijšiti ovaj slučaj na vezirovo zadovoljstvo i na svoju korist. Ako ga tako riješim, mislim da ću sve nesporazume razmrsiti onako kako odgovara nama, jer se princ Hasan neće oprati od prijateljstva s Halladžom. Ne putujem ja nigdje, trgovina ipak nije za moju dušu, ma koliko bila za moje godine.

Onda sam potonuo u san bez snova, dubok i spokojan, kakav ne pamtim još od ranog djetinjstva. Pro-

budio sam se tek jutros, samouvjeren i pun snage, razdragan i razigran toliko da sam od puste radosti morao malo zbunjivati ženu.

– Nek ostane spakovano – rekao sam joj, pa se prepustio kupanju i užitku od njega – još ništa ne znam sigurno, moglo bi se desiti da ipak putujemo.

Lagao sam, sve sam znao više nego pouzdano. Znao sam da nećemo putovati, znao sam da ću pobijediti Halladža, znao sam da će vezir biti zadovoljan i da ću postati čovjek njegovog posebnog povjerenja. Ipak sam tražio da sve ostane upakovano kako je jutros osvanulo, dijelom radi igre koja me je veselila a dijelom i radi uroka. Ne treba pokazati pretjeranu sigurnost, računao sam, moglo bi se nešto pokvariti. Zato neka ostane spakovano, ništa ne smeta da još neko vrijeme izgleda kao da ćemo putovati. Prije odalska u tvrđavu, napomenuo sam ženi da ću možda biti odsutan desetak dana. Ako za petnaest dana ne dođem, neka ide s djecom kako zna i gdje zna.

Čim sam došao u tvrđavu, pozvao sam momke koji su noćas bili na obali rijeke. Sve je u redu, Abdallahu ibn Sabahu je u utrobu natrpano toliko pijeska da sigurno nikad neće isplivati, a na mjesto koje je on okrvavio dovučena su dvojica njegovih pratilaca. Od srca sam ih pohvalio, a onda im naložio da se pripreme za teži iako manje opasan posao – sutra nakon džume trabaju uhvatiti al-Halladža, ali tako da to ne pada u oči. Onaj ko primijeti da ga vode treba pomisliti da ga vode nakratko, tek toliko da ga na nešto upozore ili opomenu. Može ih zbuniti što njih petericu, i to svoje najbolje ljude, šaljem na taj posao koji bi u normalnom slučaju mogla uraditi dvojica običnih stražara, ali će im sve biti jasno ako znaju ko je al-Halladž i ako im posebno napominjem da se sva peterica moraju dobro pripremiti. On će im sigurno dati neki razlog, ali i ako se dogodi čudo pa on ne napravi neki izgred, neka ga oni uhvate

i dovedu ravno u tvrđavu, s bilo kakvim objašnjenjem. Ja ću ih čekati, siguran u dobre vijesti kao što sam bio i danas.

Nakon toga sam trojicu pouzdanih i okretnih berida zadužio da mi do ponedjeljka donesu iscrpan izvještaj o Abu Saidu Džunabiju. Nije toliko važan njegov život, ali o njegovoj prirodi, navikama i sklonostima moraju saznati baš sve, do takvih sitnica da bolje od samog Abu Saida mogu znati šta voli a šta ne voli. Pratite mu kretanje, upozorio sam ih, upamtite njegov dnevni raspored, proučite njegove navike. Kad mi donesete izvještaj, morate znati potpuno sigurno gdje se u kojem trenutku može naći i šta ga u kojem dijelu dana može odvesti na mjesto na kojem ga se želi sresti.

Onda sam krenuo u obilazak tvrđave. To sam činio redovno, bez nekoga osobitog razloga i uglavnom bez ikakvog cilja, ali uporno i redovno, kad god sam navraćao ovamo i kad sam od obaveza mogao proći kroz tvrđavu. Uživao sam u tim obilascima, vjerujem onako kako dobar vrtlar uživa u svom vrtu, oni su me i smirivali i vraćali mi povjerenje u ono što radim ako se ono zbog nečega gubilo, a redovno su mi učvršćivali povjerenje u mene samoga. Često sam tvrđavu nazivao svojom baščom, što je znalo izazvati podsmijeh kod ljudi koji nisu u stanju shvatiti takve užitke. Danas sam u obilazak krenuo na poseban način i prvi put s jasnim ciljem, ne po smirenje ili užitak nego po čovjeka koji bi odgovarao mojim zamislima.

Čovjeka kakav meni treba bilo bi teško naći u čitavom Bagdadu. Premnogo je uvjeta koje mora ispunjavati i preveliki su zahtjevi koje ću pred njega postaviti, ali sam krenuo miran i siguran da se i takva biljka može naći u mojoj bašči. Princ Hasan nikada nije ni pomislio koliko su istinite i po mene pohvalne njegove šale na račun moje tvrđave i mog odnosa prema njoj. Htio je

biti zloban i često govorio kako Bog ima sedam katova nebesa a ja sedam katova tvrđavskog podruma. Govorio je kako je svijet Božija bašča a tvrđavski podrum moja, pitao me kako mi napreduju biljke, čime ih zalivam i jesu li mi njihovi plodovi ukusni. Na sve načine se dovijao da ismije moju tvrđavu i mene, a ja sam uživao u tim šalama znajući koliko su pohvalne po mene. I sada sam žalio što nije ovdje da vidi koliko je istina ono što je govorio.

Trebao mi je oniži čovjek nepravilne glave – gore pljosnate i široke, a dolje jako uske, upalih očiju i jako dugih ruku. Trebao mi je neko ko je ovdje dovoljno dugo da u vanjskom svijetu bude već zaboravljen, a po mogućnosti dovoljno dugo da je i sam sebe već zaboravio ako je to ikako moguće. Neko od koga ne bi bilo teško napraviti nekoga drugog. Zato sam prvi i sedmi sloj odmah otpisao, jer su ljudi koji u njima obitavaju ili prekratko ovdje ili su u suviše živom sjećanju ili sebi ili drugima.

Krenuo sam od drugog sloja i iznenadio se kad sam vidio koliko sam ljudi ja sam zaboravio, a maločas bih se zakleo da svakoga u tvrđavi znam u glavu. Mnogi od njih s naporom su se prisjećali svog dolaska ovamo, mnogi nisu imali pojma o svojim porodicama, a većina nikada nije ni imala ni porodicu ni prijatelje. Tako sam se već u petoj sobi zbunio i stao da dobro razmislim, pošto je svaki treći ili četvrti od ljudi koje sam do sada vidio gotovo sasvim odgovorao mojim potrebama.

Doduše, jedan nije imao dovoljno široko čelo a drugi je imao preširoku bradu, jedan je imao prekratke ruke, a drugi je bio previsok, ali se od svakoga od njih moglo napraviti ono što je meni trebalo ili nešto veoma slično tome. Zato sam se vratio do prve sobe i ponovo krenuo u obilazak drugog sloja, pažljivo zagledajući sve koji su mi se za prvog obilaska učinili pogodnim. Sada je

bilo upravo obrnuto: što je sličnost bila veća, snažnije mi je padala u oči razlika, ma kako sitna bila, tako da nakon nekoliko trenutaka razgledanja nisam ni vidio ništa osim te razlike.

Zbunjen i sve zabrinutiji, išao sam od sobe do sobe i otpisivao jednog po jednog momke za koje mi se u prvi mah učinilo da bi mogli odgovarati mojim potrebama. Ma koliko imao preširoko čelo, brada mu je toliko ćoškasta da se nikada i ničim neće dovoljno ušpiciti, a ako je i onizak, i špicast i pljosnat, ruke su mu toliko kratke da se nikada i nikakvim trikovima neće postići ni približna sličnost. Tako sam shvatio da rješenje i nije u sličnosti na prvi pogled i da sličnost koja je očigledna samo jasnije podvlači razlike. Zato sam odustao od potrage i s reda uzeo jednoga iz šeste sobe. Odmah sam znao da mi odgovara jer je imao ravnodušne oči koje u čovjeku ubijaju svaku volju, a istovremeno mu je njuška bila dirljiva i čežnjiva preko svake mjere.

Odveo sam ga u svoju sobu da malo porazgovaramo. Računao sam da ću tako bar naslutiti koga sam odabrao za tako važan posao, pošto je on bio jedan od onih koje sam zaboravio. A to što sam ga tako potpuno zaboravio, umjesto da me rastuži kao što bi se dogodilo još jučer, sada me je radovalo – ako je on toliko neprimjetan da ga ja ne pamtim ni po viđenju, jasno je da se od njega bez velikih problema može napraviti ono što se želi. A nakon kratkog razgovora učinilo mi se da ni on nije baš načisto s tim ko je i šta je. Ne pamti kad je došao ovamo, zna da je bilo užasno davno i da je došao zato što je ubio neku sluškinju zbog korpe sa hranom. To je bila užasna glupost, nije bilo nikakvog razloga da je ubije pošto mu je dala korpu bez otpora i zanovijetanja, ali ga je valjda razbjesnio strah koji je pokazivala i molećivi glas kojim je tražila da je pusti. Ne zna šta ga je navelo da je ubije, možda taj bijes a

možda i nešto u njoj, pošto bi se on i sada mogao zakleti da je u njoj bilo nešto što je pozivalo da je ubije. Zna da je to glupost, priznaje da je budala, ali se, eto, dogodilo i sada je kasno. Ne zna ni ime, rođenoga ni očevog koliko mu je poznato nikad nije ni imao, a on se, kad je morao reći neko ime, predstavljao kao Mansur. Nasmijao sam se i pitao ga bi li mu odgovaralo da se zove al-Husajn ibn Mansur.

– Da budem sam sebi otac? – pitao je. – Sasvim bi mi odgovaralo, ja mislim da sam sebi i otac, i majka, i sin. A isto tako bi mi odgovaralo i svako drugo.

– Još jedan tako misli o sebi – smijao sam se – on misli da je sebi još i više od toga. Nadajmo se da neće još dugo sve to misliti.

Pozvao sam majstore da uzmu potrebne mjere i naložio im da do sutra naprave obuću i odjeću, s tim da posebnu pažnju obrate na bijeli ogrtač koji mora izgledati upravo onako kako sam im nacrtao. Onda sam sluge poslao da mi nabave surmu i četkice, boju za lice i lijepilo, a ja sam mu lično uzeo uređivati bradu. Najprije sam je zaoštrio na vrhu ne bih li mu lice napravio bar malo špicastijim. Kad sam pogledao, nisam bio baš bez zadovoljstva, čak sam potpuno povjerovao da ćemo uspjeti. Usput sam se raspitivao o njegovom životu i s radošću otkrio da nekog života on i nema jer je kao malo stariji dječak dospio ovamo gdje sam ga ja zbog nečega sklonio u drugi sloj, iako po svemu spada u prvi. To me je radovalo, što manje ima svog života, lakše će i potpunije primiti prošlost koju sam mu ja namijenio.

Namjerno mu nisam do kraja uredio bradu nego sam naručio bogat objed uz koji mu mogu pripovijedati o tome šta voli a šta ne voli jesti. Usput sam mu pričao neke zanimljive događaje iz njegovog djetinjstva, nabacivao mu ponešto o učiteljima kod kojih je boravio i

koji su mu neko vrijeme bili bliži od roditelja i, ako je to ikako moguće, od njega samoga. Pomalo sam ga uvodio u određeni žovot o kojemu sam ja znao sve a on ništa. Život koji mora dobro upoznati jer sam sve svoje znanje namijenio upravo njemu. Taj život je od danas njegova prošlost.

Petak, 20.

Doveli su Halladža upravo kad sam ja sa svojim Mansurom završavao ručak i objašnjavao mu da je njegov zavičaj blag prema svojim biljkama, da ima jabuke koje se pune usitnjenom orahovom jezgrom i koje svi ljudi vole jesti, ako sebi takvo nešto mogu priuštiti. Podsjećao sam ga na ono što je govorio o ljudima i orasima, čemu se on od srca smijao i uvjeravo me da bi uvijek više volio iskrckati taj orah nego čovjeka, iako orah nikad nije vidio a čovjeka jeste mnogo puta.

– Skupo se plaća – tumačio mi je, smijući se nečemu – a nije ni za pojesti. Iskrckao sam, eto, jednog čovjeka (i to da sam bar čovjeka), pa otkad ležim ovdje, a nisam se najeo bolje nego što bih od oraha, ako je zaista tako lijep i velik.

Urlao je od smijeha kao da je izrekao samo srce šaljivosti, što me je dovelo u ozbiljnu nepriliku jer naprosto nisam znao šta s njim u takvoj situaciji. Moram ga pustiti da se malo raskravi jer će tada mnogo lakše primati ono čemu ga moram naučiti, a ne mogu ga pustiti da ovako budalasa jer naprosto ne mogu podnijeti ovo glupo lakrdijašenje. Nije toliko problem što nam njegovo lakrdijašenje oduzima vrijeme, vremena će se uvijek naći, nego u tome što me do bijesa dovodi kad budala pokazuje da voli sebe, kad lakrdijašenje uživa u sebi kao u vrhuncu pameti. Spasili su me moji stražari koji

su me pozvali da smjestim Halladža. To su stvarno dobri momci, ova petorica mi vrijede za pedeset drugih.

Objasnili su mi da im je Halladž pomogao koliko je bilo do njega i da su ga doveli s objašnjenjem da stvara nemir u gradu. Na trgu je vikao koliko ga grlo nosi i pozivao ljude da ga ubiju, ubjeđujući ih da je u njegovoj smrti njegov život. Momci su se, naravno, tome smijali i pitali ga, dok su ga vodili, može li i njih ubijediti da je njihova vrućina zapravo njihova hladnoća ne bi li se manje znojili, ali ih je Halladž gledao kao da ih ne vidi i ne čuje. Nije se naljutio što mu se rugaju, nije ih pokušavao ni u šta ubijediti, nije se bunio šta ga hvataju. Naprosto nije ništa, kao da se sve ovo događa nekome drugom. Najgore je što je to osjećanje prenosio na njih, pa je i njima bilo kao da ga vodi neko drugi i kao da kroz njih govori neko drugi. Ali im to nije smanjilo nesnosnu vrućinu od koje glava vrije.

Znao sam kako im je bilo, ali im to nisam mogao reći. Znao sam još od one svečanosti u svojoj kući, toga osjećanja se još uvijek nastojim osloboditi i bojim ga se kao nepoznate zvijeri, možda sam sve ovo i poduzeo ne bih li se oslobodio toga osjećanja. Zato sam momke otpustio i sam krenuo da se suočim sa Halladžom stalno sebi ponavljajući da to idem ja, da ću govoriti ja, da sam sve ovo smislio ja, da iza mene niti u meni nema nikoga i da se radi samo o tome da je Halladž lud. Ili se pravi ludim radi nekih svojih ciljeva.

– Princ Hasan je jako ljut na tebe – rekoh mu – on mi je i naredio da te uhvatim. Šta si mu to uradio?

Halladž je mirno stajao i šutke me gledao svojim praznim očima, kao da ne čuje šta mu govorim i kao da ne zna gdje je. Nije ovo strašni neprijatelj od kojega već godinama ne mogu živjeti, ovo je sirotan i izgubljen čovjek, ako je išta. Kako osjetiti zadovoljstvo zbog pobjede nad ovim što stoji preda mnom, kad ovdje ne

može biti pobjede? Nema pobjede tamo gdje nema protivljenja, a ovaj ovdje se ne može protivi jer je po svemu sudući dospio negdje izvan ovog svijeta, van njegovih odnosa i van njegovih sukoba. Ili se pravi da je dospio ne bi li izbjegao ono što ga čeka?

– Nije ti pametno to s princom Hasanom, veći ti je manjak kad se jedan pokrovitelj okrene protiv tebe nego kad ti se dva stara neprijatelja udruže – pokušao sam ponovo, opet uzalud. Trebalo mi je da bude živ, trebao mi je bilo kakav znak od njega, ovako mi se činilo besmislenim sve što se do sada dogodilo. A on, kao da je u meni i bolje od mene zna šta mi treba, upravo to neće, nego stoji i šuti kao komad kamena.

– Reci nešto, pokušaj nešto učiniti – dražio sam ga dok smo išli u sobicu koju sam za njega odredio. – Glupo ti je da se ovako ponašaš, ma šta da učiniš, ne možeš postati nevidljiv. To nam se ne da, probao sam.

Nikad neću saznati da li se nešto u njemu pokrenulo na riječ nevidljiv, možda samo umišljam nastojeći da sve objasnim i razumijem koliko mogu i koliko je ljudima dato. Ali mi se čini (i onda mi se učinilo, siguran sam da mi se i onda učinilo) da je na tu riječ koraknuo življe, nekako s više tijela, teže i prisutnije. Jeste, učinilo mi se i tada jer sam na njegov pokret požurio s brbljanjem ne bih li ga razdražio i natjerao ga da se izda.

– A to bi htio – govorio sam užurbano, gurkajući ga u slabinu – htio bi da se izmakneš u nevidljivost pa da sve što si počinio ostane kao da se samo od sebe dogodilo. Neće ići, dragi, ne može se boraviti u ovom svijetu a biti nevidljiv. Koliko puta bih ja pobjegao tamo, kad bi se moglo!

Nisam uspio da ga opet pokrenem, tako da sam stalno imao osjećaj da imam posla s nekim ko više zaista nije u ovom svijetu. Zato sam za sada digao ruke od njega. Zatvorio sam ga samog u jednu sobicu odmah

do moje i osigurao ga posebnim okovima koje sam lično smislio i od čije sam brave ključeve imao samo ja. Uza sve nevolje koje sam imao pri ovom susretu s Halladžom, osjećao sam se pomalo svečano jer sam prvi put koristio ovu sobicu i ove okove. Sve do sada nisam imao razloga da bilo koga ovako odvajam, a iskreno sam se ponosio i sobicom, za koju nisu znali čak ni u tvrđavi, a i okovima koje bi teško odvalio čak i najbolji majstor.

Vratio sam se da obradujem Mansura, ali sa mnogo manje oduševljenja. Počeo sam s velikom radošću i sa mnogo povjerenja i u sebe i u njega, ali se to nekako istopilo. Valjda me je otupio ovaj susret sa Halladžom, jer sam se u svoga velikog neprijatelja zaista razočarao, kao da sam sreo nekoga drugog. Zapravo, kao da nisam sreo nikoga, tako da od sada nadalje mogu jedino odrađivati posao a ne boriti se da spasem glavu i razum, svijet i njegov red. Kako spasavati svijet od nekoga koga nema?

U mojoj sobi su čekali majstori s opremom koju sam naručio i Mansur koji je, onako nažderan od ručka, spavao kao u majčinom krilu. Glupo sam prigovorio majstorima što ga nisu probudili i gurnuo ga nogom u leđa naloživši mu da požuri s opremanjem. Ne znam šta je u meni stvorilo takvu netrpeljivost prema njemu, ne vjerujem da sam mu toliko zavidio na onom spokojnom snu (iako mu zavidio jesam, ne vrijedi poricati), ali znam da mi je nešto smetalo u svakom njegovom pokretu i da sam na kraju istjerao i njega i majstore, prije nego smo kako valja provjerili koliko mu oprema odgovara. Ubrzo sam se, doduše, malo smirio pa sam ga pozvao nazad. Još više me je umirilo kad sam vidio koliko je uplašen i zbunjen, kako zvjera oko sebe i kako je potpuno izgubio potrebu za šalom koja me je za ručkom onoliko naljutila. Prijalo mi je što me se boji. Mo-

žda će mi to otežati posao, ali je dobro da se boji, barem zato što će me taj strah poštedjeti njegovih glupih šala i neumjesnog smijeha.

Pažljivo sam ga zagledao u novoj opremi tražeći sličnosti sa Halladžom i razlike koje posebno padaju u oči. Sličnosti je bilo, čak dosta, pa me je to umirilo dovoljno da nastavim posao. Doduše, nešto je tanji i viši od Halladža, ali upravo zato izgleda još više kao Halladž, kao da to pojačava nekakvu unutrašnju sličnost. Uostalom, i sam bi Halladž mnogo više ličio na sebe da je mnogo tanji i bar malo viši. Kad se brada potpuno zaoštri i kad se iz pokreta izgubi ova nesigurnost, moći će prevariti svakoga.

Rekao sam mu da sjedne i nastavio obrađivati bradu, usput mu pričajući o Omeru ibn Osmanu al-Mekiju kod kojega je u svoje vrijeme učio. Govorio sam mu o njihovom razdvajanju vanjskoga i unutrašnjeg, o njihovom uvjerenju da Knjiga ima sedam raznih unutrašnjosti koje su sadržane jedna u drugoj, o dugim raspravama u kojima su se svađali oko toga kojim je ljudima upućen koji sloj Knjige. Podsjećao sam ga na njegove prepirke s drugim učenicima, pa i sa samim Omerom, do kojih je dolazilo zato što je on tvrdio da je prvi sloj upućen svima, drugi mnogima, treći rijetkima, a četvrti samo izabranima jer nije dovoljno svjetlo običnog ljudskog znanja da bi se rasvijetlila naša unutrašnjost, da bi se u njoj zaista vidjelo do kraja. Pitao sam ga sjeća li se žestoke rasprave s učiteljem kad je izjavio da su iz čitave Knjige njemu dovoljne riječi:"Utičem se gospodaru svitanja od zla onoga što On stvara i zla mrkle noći kada razastre tmine", a učitelj mu odgovorio da nije pročitao Knjigu, što se najbolje vidi iz ove njegove izjave.

Nije se, naravno, sjećao, ali me je gledao bez zbunjenosti koju sam očekivao, kao da razumije sve što mu govorim. A ja sam mu dalje govorio, ne dajući mu

da se sredi i upita se šta se zapravo s njim događa. Govorio sam da evo i on pokazuje koliko je ispravno njihovo razlikovanje vanjskoga i unutrašnjeg pošto je on unutra mnogo tanji i viši nego što bi se po vanjskome reklo. Ako bi neko htio da ga oponaša, ako bi se našla budala koja bi se htjela predstaviti kao Husajn ibn Mansur al-Halladž, morao bi biti visok i tanak jer je on u sebi takav.

Ovo sam rekao kad sam završio s bradom. Dok sam govorio, pažljivo sam ga motrio da mi ne promakne ni jedan pokret na njegovom licu ili očima, ni jedan trzaj prsta ili usne, i jedan znak iznenađenja ili promjene raspoloženja, ni jedan nagovještaj pitanja. Nije se pomjerilo ništa, nije čak ni oči podigao prema meni, kao da se on zaista tako zove i kao da sam izgovorio nešto što se samo po sebi razumije. Je li on lud ili je potpuno otupio ležeći u tvrđavi u kojoj je, mojim odgojem, izbrisan čitav njegov život osim zločina na koji ga sve podsjeća? Je li zaista izgubio sve svoje, osim zločina koji je učinio slučajno i bez znanja o tome što čini? Jesam li možda ja lud ili se pred mojim očima događa čudo? Je li moguće da sam ovako dobro pogodio i da ću bez ikakvih problema provesti svoj plan? Tako sam se pitao dok me je preplavljala netrpeljivost prema mome robu.

Subota, nedjelja, ponedjeljak

Uz najveće moguće napore nisam u stanju razabrati ništa od onoga što se događalo u danima koji su slijedili, čak ni to kad je svitalo a kad smrkavalo, kad je prestajao jedan a počinjao drugi dan. Još manje mi je jasno ko je koga preobražavao, ko koga obrađivo, ko je koga mrzio i ko je protiv koga radio u tom ludom vremenu koje sam sigurno proveo van ovoga svijeta. Sve je to

jedno mučno bunilo pred kojim bi se izgubio svaki razum, ma kako bistar i moćan bio. Kako onda da se ne izgubi moj, nakon svega što se dogodilo, nakon zbrke pred kojom sam se i pod kojom sam se našao, nakon svega onoga što se sručilo na mene i od čega se mora izgubiti razum. Granica nema, razdiobe na dane i noći nema, ljudi i stvari ovoga svijeta nemaju lica i svojih oblika, nemaju imena i namjene. Sve je zbrka u kojoj se sve može zamijeniti sa svim, svako sa svakim, sve je praznina u kojoj sam do kraja iskusio sve ono čime mi je Halladž prijetio i zbog čega sam se morao boriti protiv njega.

Nakon što sam svoga roba opremio da izgleda kao Halladž, počeo sam ga podučavati da misli i postupa kao on. I bilo bi dobro da nije moje nesretne prirode koja hoće da sve uradi najbolje što je moguće i do kraja. Sve bi bilo dobro da ja, budala, nisam krenuo zaista preobražavati roba, da nisam počeo od bezimenog roba najozbiljnije stvarati pravog Halladža. A da bih to postigao, morao sam se na tri-četiri dana zatvoriti s njim u svoju sobu u kojoj ćemo biti potpuno odvojeni ne samo od vanjskog svijeta nego i od svojih sjećanja, od svoje prošlosti i sadašnjosti, od samih sebe, jer jedino tako možemo se preobraziti u nekoga drugoga. Od onog što bi za normalne ljude bilo obično maskiranje jednog roba u jednu budalu, ja sam napravio strašni obred preobražavanja jednog čovjeka u drugog (oprosti mi, Bože moj, i samu pomisao na takvo nešto, i samu želju da takvo nešto učinim). Sve što sam znao o Halladžu morao sam prenijeti njemu, sve što je u meni bilo od Halladža morao sam preseliti u njega, sve svoje strahove, mučnine i mržnje morao sam pretvoriti u njegove osobine. Da li sam to učinio?

Sada više ne znam ni šta se sve događalo u tom strašnom vremenu. Jesam li se ja zapravo tim obredom

liječio od Halladža ili sam se tom prilikom i svojim robom koristio da bar jednom i bar na koji dan do kraja budem Halladž? Jesam li ja od njega pravio Halladža ili smo ga nas dvojica svojom borbom stvarali negdje između sebe, pa se mrzili zbog njega i tukli za njega? Ko je koga tu stvarao? Ko se, s kim i zašto obračunavao? Šta nam je, obojici, Halladž radio začaravajući nas iz susjedne sobe? Ne znam, mogu jedino zabilježiti ono čega se sjećam, ako se ičega tačno i dobro sjećam.

Već u petak, nakon što sam smjetio Halladža u njegovu sobicu, završio sam s maskiranjem roba. Malo sam, jedva vidljivo, surmom prevukao čelo sa strana, tako da je izgledalo šire nego što je stvarno bilo. Onda sam mu isjekao bradu na špic i dobio lice koje je izgledalo kao pravi trokut. S malo plave i malo sive boje napravio sam kolutove oko očiju, tako da je u bijelom ogrtaču i sa zabačenom glavom rob izgledao kao pravi pravcati Halladž. Tada sam počeo i priču o Halladžovom životu, učenju i učiteljima, o sukobima i nerazumljivim mislima, o propovijedanju i skitnjama, o prijateljstvima koja je lahko sklapao i još lakše kidao.

Rob je sve slušao s nekom tupom ravnodušnošću, kao da sluša nešto što zna mnogo bolje od mene. Kao da sve razumije, čak najluđe Halladžove misli, i kao da se čudi što oko toga, dakle oko nečega što je sasvim jasno i očigledno, trošim vrijeme i riječi. A ja sam govorio sve teže i osjećao sve jaču netrpeljivost prema njemu. Povremeno sam se morao podsjećati da preda mnom nije Halladž nego moja tvorevina, napominjao sebi da ja nisam podnosio Halladža dok je spadao u ovaj svijet i žive ljude, a da sam prema ovom stvorenju ravnodušan ili čak ponosan na njega. I uviđao da lažem jer sam u tom času, a samo on me se ticao, prema Halladžu bio potpuno ravnodušan, a svu netrpeljivost koja me je mučila osjećao sam jedino prema svome robu.

Dva puta sam čak išao u sobicu do svoje i oba puta gledao u Halladža, tupog i odsutnog, kao u stvar. Ako sam u nešto uopće gledao i ako se ono u šta se Halladž pretvorio moglo gledati.

U petak se, ako se dobro sjećam, rob još zbunjivao. Govorio sam mu o našem prvom susretu i o njegovoj sposobnosti da ljude čini odsutnima, a on se uplašeno branio i zaklinjao da to nije istina i da bih ja to morao najbolje znati. On je, govorio je, odsutnom učinio samo onu robinju kojoj je oteo korpu sa hranom i nikoga više. Ne kaže da on da može ne bi, ali nije ni mogao pošto je odmah dospio ovamo, ubjeđivao me je, tada je bio gotovo dječak, a od tada leži ovdje i ne miče iz sobe u koju je još onda legao. Pitao sam se tada s kim to imam posla jer mi je, prije nego je završio, bilo jasno da me nije pogrešno razumio. Je li on budala, ili je gnusni lakrdijaš ili prepredenjak kojemu nisam dorastao? To se pitam i sada, nakon svega.

Nakon toga se više nije zbunjivao. Naprotiv, zbunjivao je on mene sigurnošću i brzinom s kojima je usvajao Halladžove riječi i postupke. Kad sam ga ja pitao bi li mogao ubiti, odgovorio je da je već ubio, a ubiti jednog čovjeka isto je kao ubiti sve ljude. To je bio Halladžov odgovor, izgovoren sa Halladžovom zabačenom glavom i Halladžovim tonom ravnodušne presude. Od tog trenutka, od tog odgovora koji nije čuo od mene i nije mogao čuti ni od koga drugoga, počeo je čudovišni obračun između moga stvorenja i mene. Bjesomučno sam ga mrzio i zato ga bjesomučno napadao, a on se branio podrugljivošću, ravnodušnošću, lakrdijašenjem.

Po tom lakrdijašenju se moglo vidjeti da moje stvorenje nije pravi Halladž nego neka nakaza. Halladž mi je bio nerazumljiv, strašan i uzvišen, a ovaj mi je bio savršeno jasan, podrugljiv i pomalo smiješan, uvijek, a

pogotovo onda kad na Halladžov način izgovara Halladžove riječi. Halladž me je pomjerao u odsutnost, od njega mi se činilo da me nema, a ovaj me je iznutra razarao podsmijehom i ruganjem. Ovaj je govorio isto što i Halladž, istim onim ravnodušnim glasom i s istom onom snagom ubjeđivanja, ali bi uvijek na kraju nečim zagrdio i sve što je govorio pretvarao u sprdnju. Ili bi naglo spustio glas pa uzvišenu besjedu srozao završavajući je kao razgovor o objedu, ili bi napravio podsmješljivi pokret rukom, ili bi nakazno iskrivio usta kao od ružnog ukusa. Uglavnom, uvijek bi Halladžov govor, od kojega je svojevremeno ljude podilazila jeza, pretvorio u jeftinu dosjetku ili sprdnju. To sam jasno vidio po tome kako je ružno preokrenuo kružni pokret rukom koji je Halladž naučio od svoga prvog učitelja Omera ibn Osmana. Halladž je sve što je govorio završavao tim pokretom, sporim i širokim, kao da njime obuhvata čitav svijet, a ova moja nakaza je taj pokret, koji je počinjala na Halladžov način, od pola naglo skraćivala i završavala ga brzim obaranjem ruke prema dolje. Od kruga kojim se obuhvaća svijet on je napravio nepristojnu figuru, kao da vrti nešto prema dolje.

Na trenutke sam pomišljao da se ovaj moj zapravo ne razlikuje od Halladža i da je jedina razlika u tome što ja prije nisam razumio, a sada razumijem. Halladž je isti ovakav lakrdijaš, samo što ja sada to znam i razumijem njegov prazni nered, pa mu je smiješno ono što mi je prije bilo uzvišeno i strašno. Ali nisam uspio u to povjerovati nego sam čak počeo osjećati da me lakrdijašenje moga roba kojim se Halladž srozava u sprdnju duboko vrijeđa. Tako su se u trokutu u koji smo se ugradili Halladž, on i ja bezumno pobrkale i totalno preokrenule uloge i namjere tako da se više nije znalo ko koga brani i ko koga napada, ko se kome ruga i ko koga razara, ko koga stvara a ko se koga boji. Znam

da sam urlao i dokazivao da Halladž nikada nije zasmijavao ljude, da je vjerovao u ono što govori i da je posljednja besmislica zvučala strašno kad je on izgovara, a on me je na to ubjeđivao da je sve sada još strašnije, samo što sam ja umoran pa to ne vidim. Onda mi je govorio da sam smiješan ja a ne on, jer je više od svega smiješno to što ja njega branim od njega i njemu objašnjavam kakav je zapravo on.

Ne znam kada se i kako iz našeg obračuna izgubio i posljednji trag razuma i kada su iščezle sve granice. Samo znam da sam ga optužio da je on pobio sve one ljude i da se on izbezumio od smijeha tražeći da to nekako dokažem. Onda sam dokazivao crtajući svoje trokutove i tumačeći da sami trokutovi dokazuju da su to on i njegovi, ako nije on sam. Ribar i hamali su ti ljubav i pokretljivost duše, al-Meki i ar-Razi su ti jezik ili trščano pero, a oni što su se rasprsli – oni su ti svjetlost ili znanje u srcu. Tako sam vikao i prijetio mu da ću ga udaviti pokuša li išta poreći. To mi se do kraja razjasnilo tek sada, dok sam mu objašnjavo njihove glupe rasprave, a pitao sam se zašto je to tako i nakon što sam otkrio trokutove, dakle još onda kad mi je sve već bilo sigurno i poznato. Jedino nisam znao zašto baš tako, a eto, i to mi se objasnilo sada, dok sam mu objašnjavao njega samoga. (Nadam se da će mi Bog oprostiti sve ove gluposti. Sjećam se da sam ih izrekao, sjećam se da sam ih čak nadugo i naširoko objašnjavao i dokazivao, ali sada priznajem da ne znam ni otkuda mi one ni šta sam njima htio dokazati. Naprotiv, stidim se dok ih zapisujem, ali ih zapisujem zato što je svaka sitnica važna i što mi jedino potpuna iskrenost može pomoći.) On se smijao i oduševljeno se slagao sa mnom, priznavao da su mi dokazai neoborivi i da bi sve priznao pred svjedocima kad bih mu još objasnio zašto bi on pobio sve te jadnike. A ja sam opet vikao i opet govorio nerazum-

ljivo i suludo stvari koje jesam ponekad slušao i čak ponegdje čitao, ali ih nisam razumio i pogotovo ih nikada nisam prihvatio. Sjećam se, govorio sam da ih je morao ubiti ako je htio da sam sebi povjeruje, jer je svojim izjavama i svojom najdubljom željom sam sebe osudio na samoću. Bog je sam, vikao sam, bez prijatelja i sebi sličnih, bez istomišljenika i sugovornika, bez zakona i zaštitinika, bez potreba i bez društva. A ti si tvrdio da svaki čovjek u sebi nosi dio Boga i da je zato Bog svaki onaj koji dovoljno rasvijetli svoje srce. Ni sam nisi vjerovao u to, jadniče, ni na trenutak nisi bio u stanju da sebe ozbiljno shvatiš, pa si morao provjeriti ima li u tome makar zrno istine. A da bi provjerio, morao si pobiti sve koje si volio i koji su ti bilo kako trebali, sve koji su te voljeli, slušali, hranili i zaklanjali. Eto o tome se radi, tužna dušo, o tome da si htio povjerovati svojim lakrdijama makar na trenutak, što si morao natjerati sebe da makar na trenutak budeš zaista, potpuno sam. I nisi mogao podnijeti, vikao sam, nisi izdržao, jer ti nisi Bog nego lakrdijaš i nisi sam nego izgubljen.

– Šta hoćeš od mene? – prekinuo me je usred moje vike. – Zašto me ovdje držiš zatvorenoga kad sve tako dobro znaš?

– Hoću da priznaš.

– Priznajem.

– Kako si ih pobio?

– Nisam ih ja pobio, sami su se pobili. Ja sam samo davao sredstvo koje će im otvoriti srca, koje će im pokazati koliko je istina ono što im govorim.

Ne znam kada smo ovo izgovorili i ne znam šta se događalo od toga do onog časa kad su zalupali na vrata i javili mi da je došao utorak. S kim sam razmijenio one riječi – sa svojim robom ili sa pravim Halladžom? Jesam li Halladža dovodio u svoju sobu? Jesmo li uopće

spavali od petka? Jesmo li jeli? Ko je koga pobijedio? Ko je od nas ko?

Sada, dok ovo pišem, pitanja mi se množe i dalje me zbunjuju. Mogu li odgovoriti i na jedno i hoću li ikada moći, Bože moj?

Utorak, 23.

Otvorio sam i momci su me obavijestili da je Abu Said na rijeci, kao što sam tražio, tačno preko puta onog mjesta na kojem je bio Abdallah ibn Sabah. Otišao je od svoje volje, nije trebalo nikakvog odvođenja niti ubjeđivanja. Samo su rekli da nose poruku od Halladža koji ga pozdravlja i moli da ga tamo sačeka.

– Dobro, sada treba tamo odvesti onoga i tamo ga uhvatiti nad mrtvim Abu Saidovim tijelom – rekao sam pokazujući na svoga roba. – Treba naći i svjedoke koji će vidjeti da ga je on ubio. A onda ga odvesti velikom veziru s mojim pozdravima i s obećanjem da ću uskoro pohvatati sve zavjerenike. Ovdje se radi o velikoj zavjeri.

Ni danas ne znam kako sam se sabrao i koliko mi je vremena trebalo da momcima sve ovo ispričam. Jedva sam se sjetio da za ovog jadnika imam spremljenu kesu dukata i da još jednom treba provjeriti koliko ovaj preda mnom odgovara pravom Halladžu. Ovaj mi može samo smetati kad jednom pravom Halladžu dokažem zločin, neka ga zato što dalje od Bagdada, ma ko mislio da je i ma koliko razumio od svega što se dogodilo. Ali treba još jednom provjeriti, ipak je jedno zamračena soba i um pomračen umorom, nesanicama i brigama, a sasvim drugo odmorne oči i puno dnevno svjetlo. Ne treba mi bolji znak od toga što sam tek sada, kad mi je u sobu nahrupio dan i dnevno svjetlo, shvatio da preda mnom nije pravi Halladž i sjetio se svojih namjera s ovim jad-

nikom. Zato sam naložio da sačekaju i otišao u sobicu da još jednom osmotrim Halladža i provjerim mjeru sličnosti. Tamo sam našao samo lijepo složene i otključane okove.

– Ja mislim da je Abu Said mrtav – reče mi rob kada sam se vratio u svoju sobu, a i danas bih se smio zakleti da me je gledao podrugljivo.

– Jesi li i njega ubio kao ostale? – pitao sam osjećajući da gubim i dah i razum.

– I njega.

– Priznaješ li da si ih sve ti pobio?

– Priznajem, to smo se dogovorili.

– Čuli ste, vodite ga veziru.

Utorak, srijeda, četvrtak

Sačuvaj mi, Bože, razum ili mi daj lijepu smrt, samo to još molim. Tako se molim otkako su stražari otišli s robom maskiranim u Halladža ili s pravim Halladžom. Znam da ovo moje stanje traje već jako dugo, da povremeno dolazi poneki stražar i da nešto razgovaramo, ali ne znam šta, jer ništa iz svijeta ne razbija ovo što nije ni život ni san, ni smrt ni normalna ljudska svijest.

I donosili su mi ponešto. Ipak najbolje znam da se povremeno gubim, a da onda, u časovima bistre svijesti, bilježim ovo što sam upamtio od događaja koji su se sručili na mene. Možda sam nešto razumio. Možda ću nešto razumjeti kasnije, ako preživim i ne izgubim razum pa uzmognem pročitati ove bilješke. Ako niša od svega toga ne bude, nek ostane zabilježeno. Da se zna šta se sve događalo u ovim vremenima koja će mnogi s pravom nazvati blagoslovljenima. Može biti pouke i u tuđoj nesreći, ako čovjeku srce nije zatvoreno za svaku svjetlost.

(Bože moj, ovo su potpuno njegove riječi, ja nikada ne bih ovako rekao.)

Treba ići kod Rabije! Što prije kod nje, ona bi mogla nešto i razumjeti. Ako i ne razumije, zna utještiti, ona zna sve o nesreći.

Petak, 25.

Probudili su me kad je podne već davno bilo prošlo. Dobri moj Džafer, donio mi ručak i vijest da je nakon džume objavljeno da ulema osuđuje Halladža. Vezir je, dakle, pobijedio. Moram ga posjetiti s poklonima. Usput ću moliti da mi Džafera postavi za zapovjednika desne strane.

Uz ručak sam pročitao ove bilješke, ne bih li se sabrao dovoljno za izlazak u dan. Cjeline nema, iako su mi neke stvari jasnije. Zašto sam pustio Halladža? Jesam li ono o trokutovima i samoći govorio ja ili on? Ili je pobjegao rob dok smo Halladž i ja bili zaneseni svojim obračunom?

Moram poslati Džafera do kuće, neka se žena raspakuje. A ja s ovim bilješkama do Rabije. Možda mi se s njom nešto i razjasni.

III DIO: NOĆ

Sunce je već davno bilo zašlo i brza noć je već potpuno poravnala svijet kad je Rabija završila čitanje Gazvanovih bilježaka. Njezina nevelika soba, dobro ušuškana zastorima, jastucima i drugim stvarima koje upijaju svjetlost, bila je osvijetljena samo jednom svijećom tako da se jedva vidjela s kraja na kraj sobe, a i najbliže stvari izgledale su zaobljene i vidjele se jako umekšano. Sve se topilo u mehkom i omamljujućem polusvjetlu u kojem se može jedino brbljati i sanjariti ugodno klizeći iz sebe.

Rabija je to primijetila tek kad je završila čitanje i nimalo se nije začudila što je mogla čitati pri takvom svjetlu, niti se pitala kako je to mogla. Samo se radovala što je mogla i u tome vidjela znak da je ona prava i da je njezina ljubav prava. To je bilo važno, najvažnije, pošto je obećavalo da će moći i znati da mu kaže sve ono ružno što je imala da mu kaže i što je i nju samu boljelo. Nije smio čovjeku to učiniti ma koliko da ga je on namučio. Tako kažnjavati može Bog, ne čovjek. Potogovo ne čovjek kojega ona voli i koji zaista jeste dobar.

Kradom dohvati ispod jastuka prelijepu bočicu od svijetloplavog stakla i, sakrivajući pokrete ruku Gazvanovim bilješkama, ovlaži mirisnim uljem zapešća da pojača njihov miris. (Uvijek joj je sve bilo lakše kad je znala da lijepo miriše i izgleda.) Nakon toga savi bi-

lješke, vrati bočicu s mirisom pod jastuk i privuče se Gazvanu koji je izgleda sve ovo vrijeme preležao sklupčan na lijevoj strani. Namjerno se micala najsporije što je mogla ne bi li ublažila strepnju i našla prve riječi koje njega neće prejako zaboljeti, a njoj će ipak otvoriti mogućnost da mu kaže sve ono što mu mora reći. Ipak je to suviše strašna osveta. Ma kakav da je taj Halladž bio, nije ga trebalo pustiti u svijet nakon što se sav pogubio. Nije joj briga za ostale, ali njezin Gazvan to ne bi smio učiniti. I to radi svojih djetinjarija – radi toga da na kraju ipak pobijedi nekoga i da njegov vezir ima koga pogubiti.

Odustala je od svega kad mu je na obrazu, odmah pored nosa, vidjela krupnu muhu. Brzo mu je podigla glavu i stavila je sebi u krilo, dok su je preplavljali stid i osjećanje krivnje što mu je htjela govoriti ružne stvari kad on nema snage ni da otjera muhu sa svog obraza (valjda je ušla kad je pred zalazak sunca rastvorila prozore prema vrtu, ne bi li za njega, ako dođe, bilo malo svježine i mirisa vode u sobi).

– Jadni moj, siroti, kako si se namučio – govorila je Rabija užurbano mu milujući desni obraz, kao da nastoji ukloniti tragove muhe. – Strašno mi je što ti ne mogu pomoći, a tebi je tako teško.

– Vidiš li kako je meni u životu?! – javi se Gazvan nakon duge pauze, kao da ga je Rabija milovanjem dozvala iz velike daljine.

– A ipak uvijek pobijediš, ti si strašno jak – govorila je Rabija milujući mu obraz i tjeme. – Ružno je to što si mu učinio, ali neka si, ništa bolje nije ni zaslužio kad te je toliko namučio. Možda mu nisi trebao to uraditi, ali možda bez toga ne bi ni pobijedio. Važno je da si ti živu glavu izvukao i da si opet kod mene. I neka si mu to uradio kad je budala i kad na tebe nasrće.

– Kome?

– Onome Halladžu. Šta ćeš mu ti, sam je kriv kad se upuštao s boljima od sebe. Ja mislim da ni ti ne bi tako da te nije toliko namučio. Traži ta muka da se vrati, ja tebe potpuno razumijem.

– A šta sam mu to po tvome uradio?

– Piše ti tamo. Gazvane dragi.

– Ja ipak ne znam, ništa ne znam o tome.

– Podmetnuo si drugog umjesto njega, a njega si pustio da nestane pošto se sav prelio u nešto drugo.

– Ne razumijem te ja, Rabija – ustade Gazvan i s iščekivanjem se zagleda u nju.

– Šta ne razumiješ?

– Ništa. Šta sam podmenuto? Ko se prelio u nešto? Ništa mi nije jasno.

– Nije ni meni baš sasvim jasno, ali mislim da se nisi trebao tako svetiti. Suviše si ti velik i jak da bi ti oni mogli nešto. Veliki su dužni milost, oni moraju imati srca i moraju opraštati. Ti znaš da ti svi oni zajedno ne mogu ništa, ti si moćan, mudar i hrabar. Nikome ne bih savjetovala da ti stane na put. Eto zato si trebao biti dobar.

– Jesi li šta razumjela od onoga što se dogodilo?

– Kako ne bih razumjela!?

– Pa kaži mi šta je bilo.

– Ništa, Abu Said nije ubijen, prošle noći je slušao kako sviram, a ti si evo kod mene.

– Pa šta?

– Ništa, kažem ti.

– Šta ti to znači?

– Znači da tvoj mali trokut nije zatvoren. Znači da je svijet u redu, jer ni ti ni tvoj Halladž ne možete upravljati njime i ne možete praviti rad u neredu niti nered u redu. Znači da te volim i da je divno što si došao meni kad ti je teško i znači da će ti biti dobro čim se ispavaš.

– Šta je sa Halladžom?

– Nema ga, niko ga već danima nije vidio. Valjda je negdje nestao onako izgubljen.

– Ništa se, znači, nije razjasnilo.

– Kako nije, Gazvane dragi?! Ti si pobijedio, evo nas zajedno, sve je jasno kao dan.

– Cjelina. Nema tu nikakve cjeline. Čak i ako su jasne pojedinosti, cjelina je nejasna.

– Eh, cjelina. Kao da je ljudskoj pameti dato da vidi bilo kakvu cjelinu. Naše su oči uređene da vide jednu stranu. Čim se okrenu drugoj strani, sakrije nam se ona koju smo do tad gledali. Ne da se nama cjelina, dragi Gazvane, a to je mislim dobro. Hvala Bogu što nam nije dao cjelinu.

– Samo da mi je otkriti kako ih je ubijao, pa da Tanabiji objasnim. U zemlju bih ga ukucao da mu dođem sa svim objašnjenjima.

– Ubijao ih je tako što su oni od sebe bili smrtni. Nije teško ubiti čovjeka. Svirkom ga možeš ubiti, šutnjom, pogledom, čim god hoćeš, pošto je on jadan smrtan.

– Sve je smrtno kad ga ubiješ.

– Čemu se onda čudiš i šta u tome imaš istraživati? Čovjek je smrtan jer je dragi Bog tako htio. A kad je neko smrtan, kako ćeš znati je li umro od sebe ili ga je neko ubio? Pa i ako znaš, ni tebi ni njemu nije ništa bolje.

– Ne pričaj tako, pobogu, ipak se zna šta je ubistvo a šta umiranje.

– Nekad se i ne zna, kao u onoj priči o mojoj prethodnici iz Basre.

I poče Rabija pripovijedati, spustivši opet Gazvanovu glavu sebi u krilo. Svojim gotovo prozirnim prstima masirala mu je čelo i sljepoočnice, šake i prste na rukama, nekako kao uzgred, naizgled sva sabrana na svoju priču.

– Ibrahim Basri mi je pričao, dok je dolazio kod mene, prije nego si ga ti razotkrio i odveo, da je u svoje vrijeme, kad počeše pohodi na Konstantiniju, izišla na glas sviračica Rabija iz Basre. Trgovački karavani i vojni pohodi pronosili su glas o njoj, a svirka joj je iz noći u noć dovodila nove slušaoce i širila joj glas do krajeva poznatog svijeta. Govorilo se da su mnogi dolazili iz Iskenderije i iz Sinda da bi čuli njezinu svirku, a da su im trgovački poslovi bili samo izlika i opravdanje. Događalo se da takvi danima sjede u Basri, čekajući da se našu među njezinim slušaocima, jer su često snaga i sablja odlučivale ko će sjesti pred zavjesu koja je dijelila sviračicu od slušalaca i branila je od njihovih pogleda. Mjesto pred tom zavjesom bilo je sigurno jedino Gazvanu, emiru gradske straže i Husajnu ibn Abdallahu, bogatom mladiću i vezirovom rođaku koji je dane provodio čekajući Rabijinu svirku, a noći slušajući tu svirku i razgovarajući s Rabijom kroz zavjesu kad svirka prestane i ostali se slušaoci raziđu.

Zenemario je rodbinu i prijatelje, počeo zanemarivati i sebe samoga, kao da se sav predao Rabiji i njezinoj svirci. Rođaci su, bojeći se da će se razboljeti, ponudili da mu je kupe i poklone kao robinju, ali je on to odbio govoreći da bi to ponizilo i nju i njega. Onda su nagovijestili da bi možda pristali i na njegovu ženidbu s njom, ali se on na to nasmijao i odbio govoreći da bi ih to ponizilo još gore. A za to vrijeme je gradom, pa svijetom, išao novi glas – o ljepom i bogatom mladiću koji se razbolio zbog ljubavi prema Rabiji. S tim se glasom kratko vrijeme sukobljavala priča po kojoj je Husajn ismijao i izvrijeđao sviračicu rekavši da je ne bi ni za robinju, a da je svake noći sluša iz čiste dosade i besposlice, ali se ta priča nije dovoljno dugo održala.

Nije se ni mogla održati pošto je Husajn i dalje stalno pričao o Rabiji, dane i dalje provodio u iščeki-

vanju njezine noćne svirke, i dalje je svakoga ko ga je htio slušati ubjeđivao da je Rabija lijepa koliko i njezina svirka, iako je priznavao da je nikada nije vidio kao ni bilo ko drugi. A pri tome se nije osobito trudio da pobije glasove da ju je izvrijeđao i odbio primiti je za robinju, kao da to nema nikakve veze ni s njom ni s njim.

Tako je potpuno nadjačala priča o sviračici za zastorom i lijepom Husajnu (za koga se, kažu, ne bi moglo reći da je naročito lijep, ali je valjda priči trebalo da bude, pa je postao i prelijep) koji kopni zbog nje, a ne bi je primio ni kao poklon. Od tih priča ljudi su postajali radoznali i razdražljivi, počeli su Rabiji nuditi brakove i čitava bogatstva samo da se pokaže iza svog zastora, ali se nikada nije dogodilo da neko makar pokuša silom ukloniti zastor ispred sviračice. Naravno, bilo bi mnogo prirodnije da su pokušali mnogi jer se ispred njezine zavjese okupljalo svega i svačega – drskih razbojnika i velikih junaka, hašišara i propalih ljudi, bogatih trgovaca i moćnika koji ne znaju za zabrane, a zavjesu niko vidljiv nije čuvao. Potpuno suprotno ljudskim očekivanjima, ništa se nije događalo, samo se dalje širio glas o neviđenoj sviračici, dalje su rasle ponude i uvećavale se nagrade za uklanjanje zastora, dalje je Husajn kopnio i dalje sjedio pred zastorom, na istom jastuku s emirom Gazvanom koji je i dalje šutio.

Jedne noći među noćima Gazvan je na tom jastuku sjedio sam jer Husajn nije došao. Ljudi su mirno sjedjeli ispred zavjese i mirno osluškivali, čekajući da čuju Rabijinu svirku, pa se u neko doba razišli ništa ne dočekavši, i dalje mirno kao da je sve u najboljem redu. Ujutru su robovi našli Husajna u njegovoj sobi, mrtvog, s pola hurme u desnoj ruci.

Emir Gazvan je odmah pomislio da je mladić otrovan tom hurmom pa je preostalu polovinu dao jednom robu, ali se ovome nije dogodilo ništa. Tada se Gazvan

zbunio i osjetio kako mu se topi sigurnost i kako mu se razum povlači pred svijetom. Kad su ga jutros pozvali, bio je siguran da sve zna i da će sve lahko riješiti, tako da je istinski radostan krenuo Husajnovoj kući. Kad je vidio hurmu, bio je konačno načisto sa svim i posve siguran da je Rabija prošle noći posjetila Husajna. Bio je siguran i za naredne događaje: on će dati robu preostalu polovinu hurme i robovom smrću dokazati da se Husajn otrovao nepažnjom svojih robova. Tada će kazniti troje-četvero od Husajnove posluge i time zauvijek riješiti čitav slučaj. Nakon toga će sam sjedjeti na jastuku pred zastorom i razgovarati s Rabijom kad svi odu, a možda će je i vidjeti, pošto on ne misli da bi ga ponizilo ako se oženi sn jom. Ovako se sve mijenja i postaje nerazumljivo: rob je preživio, što znači da se Husajn nije otrovao hranom, a to opet znači da je Rabija izvela nešto drugo, nešto što on za sada nije u stanju dokučiti. A to znači da je mora saslušavati i možda kazniti, jer je mnogo bolje bez Rabije i bez vezirovog gnjeva, nego s oboje.

Odlučio je da odgađanjem pusti stvari da se same razjasne, pa je razaslao ljude po gradu da pretresaju i saslušavaju, ostavio nekoliko ljudi u Husajnovoj kući da slušaju poslugu i susjede i da pretresu svaki ćošak, a sam je, tajno, otišao do Rabije da od nje pokuša doznati šta je bilo i kako da sve riješe na vezirovo i svoje zadovoljstvo. Računao je da će velikim saslušanjima zadovoljiti vezira koji će iz opsega istrage vidjeti koliko se trudi, pa će ga ostaviti na miru bar nekoliko dana, a on će valjda za to vrijeme smisliti način da Rabiju natjera da mu pomogne, radi oboje.

Rabija ga je dočekala bez zavjese i čak bez zȁra, kao nekog svog, i to ga je ohrabrilo. Nije bila lijepa kako je Husajn pričao, nije čak uopće bila lijepa, i to ga je navelo da je pokuša uplašiti. "Lijepe žene su ohole",

mislio je, "kod njih strah ne pomaže, one se od svega brane prezirom, one čak i vole s prezirom, a onaj ko prezire ne može se bojati." Zato se radovao što Rabija nije lijepa, zato je bio siguran da će je dobiti i zato je odlučio da njome odmah ovlada pomoću straha.

– Gdje si ti sinoć bila? – pitao je pokazujući tonom pitanja da sve zna.

– Znaš i sam, gospodaru: svirala sam tebi i ostalima koji su me došli slušati. Zar nešto nije bilo u redu sa svirkom? Meni se učinilo da je dobra, da je čak posebno dobra, možda bolja nego ikad. Bila sam raspložena i baš sam žalila što nema Husajna ibn Abdallaha da me čuje.

– Došao sam da ti pomognem, Rabija, i zato se sa mnom nemoj igrati skrivača. Sve znam, ali ne znam ako se dogovorimo. Došao sam samo radi tebe i tvoga dobra. Da li se razumijemo?

– Hvala ti, gospodaru, ti meni pomažeš već time što me ovako redovno i lijepo slušaš. Kaži mi šta nije bilo u redu s mojom svirkom i kunem ti se da ću to večeras ispraviti.

– S tvojom svirkom je sinoć sve bilo u redu osim jedne sitnice – nije se čula. To znaš i sama, barem onako dobro kao i ja. A ako sa mnom budeš iskrena, ta će se mahana ponoviti i večeras, jer nećeš svirati.

– Kako to, gospodaru – nije se čula?

– Kao rika neke zvijeri u ovom trenutku i u ovoj sobi: ne čuje se. Valjda zato što u ovom trenutku u ovoj sobi nema zvijeri koja riče, a možda i zbog nečega drugog, ne znam. Uglavnom: ne čuje se. Isto tako ti sinoć – nisi se čula. Mislim da ćeš bolje od mene znati zašto, pa ćeš mi i objasniti, jer znaš da sam ti prijatelj.

– Ali ja sam svirala, gospodaru. I to, čini mi se, bolje nego ikad u životu i sve vrijeme mislila na Husajna ibn Abdallaha, žaleći što me on ne čuje.

– Vjerujem da si mislila na njega, čak sam siguran da si čitavu noć mislila na njega, jadnika, možda i malo prejako. U svakom slučaju, mislila si mnogo jače nego što je on bio u stanju podnijeti.

– Ti sve znaš – osmjehnula se Rabija kao da nešto priznaje – zaista sam mislila, svu noć, a pogotovo dok sam svirala, kao da sam svirala baš za njega.

– Kaži mi šta je bilo dok si svirala, ko je sjedio ispred zastora i u kakvom rasporedu. Koga si prepoznala i kakvi su bili oni koje poznaješ?

– Zašto, gospodaru? Kao da mi nešto ne vjeruješ? Kaži mi šta provjeravaš pa ću ti reći, ništa ja od tebe ne želim skriti.

– Ne vjerujem ti ništa, ali to nije važno jer želim da ti pomognem. Pazi i shvati šta ti govorim: ne moraš priznati, čak ne smiješ priznati, ni ja nikada ne smijem čuti tvoje priznanje, ali se nas dvoje moramo razumjeti, potpuno. To što si smislila odlično je, bolje od svega drugoga, baš zato što je besmisleno i nemoguće. Svaka bi se budala sjetila da bude bolesna ili da nađe nekoga ko će posvjedočiti da je bila van grada, ali ti si pametna i mnogo više nego pametna – ti tvrdiš da si svirala, iako te niko nije čuo, što znači da je to nemoguće. Svi će ti povjerovati baš zato što je nemoguće. To je jako dobro, to me raduje zato što ja zaista hoću da ti pomognem, hoću da u ovom slučaju budemo zajedno. Ko je, dakle, sjedio ispred zastora dok si svirala? U kakvom rasporedu?

Pričala mu je bez zastoja, detaljno opisujući sve koji su sjedjeli ispred njezinog zastora čekajući svirku, a Gazvan se radovao što ga je shvatila i što je tako mudra da sve predvidi. Poslala je robinju da gleda i pamti, mislio je, a to znači da razumije njegov posao i da će mu biti dobar sugovornik i pomoćnik kad mu postane žena. Sve je znala, svaki pokret i šum je upam-

tila, kao da je zaista bila iza zastora i svirala im, kao da je zaista čula žamor iščekivanja među slušaocima i bila povrijeđena što bez dovoljno pažnje slušaju njezinu svirku o kojoj se toliko govori. Gazvan se istinski radovao njezinome mudrom oprezu i svemu što će mu donijeti ovaj razgovor.

– A zašto me sve ovo pitaš, gospodaru? – pitala je Rabija kad je završila. – Da li zaista nešto nije bilo u redu ili se ti sa mnom šališ?

– Sve je u redu sada, kad smo se razumjeli. Ti si zaista svirala i svirala si savršeno i ja sam te čuo. Ostali, koji te nisu čuli, naprosto su budale ili su gluhi. Niko neće priznati da te nije čuo, kad jednom krene priča o savršenstvu tvoje sinošnje svirke. A ostalo ćemo već nekako riješiti.

– Koje ostalo?

– Ne ispituj ono što nije tvoje, važno je da smo se mi razumjeli.

– Ne ispitujem, ali mi kaži ako me se tiče. Vidim da nešto nije u redu i željela bih znati šta, ako nije u redu sa mnom ili oko mene.

– Kažm ti da ću ja to srediti. Još mi samo kaži zna li sva posluga a si bila kod kuće i da si svirala. Jesi li dovoljno sigurna u njih?

– Naravno, kako bih mogla izići da oni ne znaju.

– Odlično. Ostaje mi da vidim je li bolje da su njegovi robovi ili da je neki razbojnik sa strane. Možda je bolje da je razbojik, u Basru se slilo svega i svačega od posljednjeg pohoda na Konstantiniju. Samo treba smisliti kako je.

– Ali šta, gospodaru? Kaži mi, molim te, o čemu se radi.

Gazvan se lecnuo jer mu je njezino pitanje zvučalo suviše iskreno. Ili hoće da i njega prevari ili zaista ne

zna o čemu on sve vrijeme govori? A ne zna se šta bi od to dvoje bilo gore po oboje, pogotovo po njega.

– Nemoj pretjerivati s razumijevanjem, Rabija – rekao je Gazvan osjećajući kako se u njemu miješaju bijes i strah. – Nemoj pretjerivati, jer je pretjerano razumijevanje uvijek najgora vrsta nesporazuma.

– Ali ja zaista ne razumijem. Ili možda ne znam nešto bez čega ne mogu razumjeti.

– Znaš, kako ne bi znala, sestro draga. Znaš da sinoć nisi svirala, znaš da je Husajn sinoć ubijen i znaš da je rekao da te ni za robinju ne bi uzeo. Znaš i to da vezir ne voli svoga rođaka, tako da ne moramo baš tebe kazniti i zato ti ja mogu ponuditi dogovor i prijateljstvo. Šta još u svemu ovome treba znati?

Rabija se najprije sledila, a onda počela drhtati i rekla: "Znači to je to." Nakon toga je ustala, uzela sviralu, poljubila je i slomila kao da s njom više ne želi ništa imati, a onda se okrenula Gazvanu, mirna kao da je već umrla i prošla konačni sud.

– Vodi me, ja sam ga ubila.

– Rabija, budi pametna, rekao sam da ti želim pomoći. I mogu.

– Hvala ti, znam da želiš, ali sad više ništa ne možemo učiniti. Sigurno sam ga ja ubila.

– Znam to, pobogu ženo, nemoj me ti učiti mom poslu. Nekoga ćemo, naravno, kazniti, ipak je to vezirski rod, ali ne vjerujem da će vezir po svaku cijenu tražiti baš pravog krivca. Razumiješ? Ja hoću da ti pomognem, hoću da te spasim.

– Spasena sam, gospodaru, i divno mi je. Vodi me i radi ono što treba, a ja ću biti zahvalna za sve.

Tada je u Gazvanu pobijedio bijes i odveo je Rabiju u tvrđavu. Pošto nije priznavala svoj zločin, mučena je onako kako Uputstvo preporučuje, ali je onda vezir pozvao Gazvana i pitao ga zna li on išta o svom poslu.

– Da li ti zaista misliš da emir straže treba zasmijavati narod umjesto da mu uliva poštovanje i strah? – pitao je vezir Gazvana. – Zar ti zaista misliš da neka sviračica može ubiti vezirskog rođaka, čak i ako je nešto oko toga radila i uradila svojom rukom? Je li emiru straže važnija ruka od onoga ko tu ruku pokreće? I kakav je to emir? Je li emirov posao da muči nekakvu sviračicu dok mu po gradu besposlenjaci siju bezbožničke misli? Idi, Gazvane, ne pravi budalu od sebe i ne ismijavaj milost koja te je dovela na mjesto na kojem sjediš. Vezirski rođaci, Gazvane, ne umiru od sviračica, oni umiru po Božijoj milosti ili bivaju ubijeni zbog velikih stvari i u krupnim zajverama koje razotkrivaju sposobni emiri straže. Oni dobri emiri, oni koji će ostati na mjestima na koja su ih veziri doveli.

Gazvan je u narednih nekoliko dana otkrio čitavu grupu zindika, po svemu sudeći zabludjele djece koju je u otpadništvo zaveo Džaad ibn Dirham, bezvjernikâ koji su izgleda pokušali zavesti Husajna i ubili ga kad u tome nisu uspjeli. Tako je pokazao da je Džaad s pravom kažnjen i da je njegov pogubni uticaj dopro čak dovde i do danas, ali je pokazao i to koliko je vezirska krv odana vjeri. I, što je najvažnije, razotkrio je i pohvatao Džaadove učenike, a time i osnažio vjeru.

Rabija više nikada nije svirala, možda zato što joj je Gazvan izlomio prste u toku saslušanja, a možda i zbog nekih svojih razloga. Nikad više nije vidjela Gazvana i nikada nije saznala da je neočekivana smrt spasila Husajna od muka koje čekaju sve Džaadove učenike, a vezir je lično otkrio da je Husajn ipak bio Džaadov učenik. Nije saznala da je Husajn javno pričao o njoj, a tajno o svom rođaku i o tome da nema Boga, nije saznala ni to da je okolo širio glas da bi on bio mnogo bolji vezir od svog rođaka i da je svojom zanesenošću sviračicom i svirkom krio svoje pravo lice i prave namjere.

Nikada ništa od toga Rabija al-Adavijja nije saznala jer se ni s kim nije ni viđala od izlaska iz tvrđave. Sjedila je u svojoj kući i pisala nerazumljive stihove tajno ih, u sebi, posvećujući Husajnu, sigurna da je one noći njegova duša otišla za njezinom svirkom koja je bila savršena jer je bila posvećena njemu. I baš zato što je savršena, mogao ju je čuti jedino onaj kome je posvećena i ko je sâm posvećen. A tako je možda i bilo. Možda je njihova ljubav povezala Husajnovu dušu s njezinom svirkom onda kad je ta svirka zbog ljubavi dostigla savršenstvo i odvela dušu u nevidljivi svijet u kojem i sama obitava. A ljudi, bojeći se takvog čuda, izmislili priče o Husajnovoj uroti protiv vezira, o učenicima Džada ibn Dirhama s kojima se Husajn povezao, o mutnim ubistvima i zavjerama. Svašta izmislili ne bi li nekako objasnili sve to i svoj strah pred ljubavlju odmaknuli od sebe. U svakom slučaju, u Rabijinim stihovima, nerazumljivim i punim ljubavi, u kojima se nikako ne može odrediti gdje prestaje Husajn a počinje Istina, nema ni traga tim ljudskim, suviše ljudskim djelima.

Mnogo prije završetka Rabijine priče Gazvan je prestao slušati jer ga je preplavio lijep i blagoslovljen umor. Rabija je to osjetila po tome što su mu ruke u neko doba otežale, tako da ih je spustila na pod i počela mu milovati čelo. Radovala se njegovom umoru jer je znala koliko ga on voli. Uvijek je govorio da je umor dobar, da umor uspavljuje tijelo i tako izvlači strah iz čovjeka, iako strah nije u tijelu. Njegovo tijelo je već spavalo i po tome je znala da u njemu više gotovo i nema straha. Znala je i to da je ona izvukla strah, masirajući mu ruke i čelo svojim gotovo prozirnim prstima, ali mu to nikada neće otkriti. Naprotiv, ona će ga uvjeravati, bude li potrebe, da su mu strah izvukli san i umor. I zbog toga je bila sretna.

Nastavila je pričati, iako je vidjela da je ne sluša. Bojala se da bi se, prestane li pričati, nešto moglo pokvariti u prelijepoj tišini koja se spustila po njima i u kojoj se Gazvan razmekšao kao dijete. Voljela ga je i bila mu zahvalna za ovo blago predavanje umoru i za dobrodušno prepuštanje njezinim rukama. Zbog te zahvalnosti je počela pred njegovim očima izvoditi ples rukama koji je bila pripremila za njihovu ljubavnu igru. Naravno, o toj igri danas ne može biti govora, ali im je sada tako lijepo, ona je toliko stretna što joj je Gazvan dao da ga izliječi, da se morala baš sada prepustiti tome plesu i podariti ga sebi i njemu. Nikada neće iz njega izvući ovoliko zanosa, nikada ga neće s ovoliko radosti i ljubavi igrati, nikada neće biti ovoliko njihov, ma koliko Gazvanove potonule oči ne bile sposobne da ga vide. Preplitala je i razdvjala prste koji kao da su se produžavali do u beskonačnost, uvlačila jednu ruku u drugu, ovijala prste jedne ruke drugom pa ih onda razdvajala i ostavljala da čeznu jedna za drugom. Zbog podrhtavanja prstiju, zbog njihovih blago povijednih vrhova ili zbog nečega trećeg, vidjelo se kako lijeva ruka bolno čezne za desnom i trpi što ne može ni da joj se približi a kamoli da je dohvati i opet se preplete s njom.

Mnogo prije nego je završila s plesom ruku, Gazvan je spavao. Plamen svijeće je podrhtavao, samo što se ne ugasi, a jasminov miris se jedva osjećao, mnogo lakši i od tišine koja se sterala iznad njih. Bilo je lijepo, bilo je beskrajno lijepo i blagoslovljeno. "Spavaj, Gazvane", šaputala je unutrašnjim glasom, "ostavi svoje djetinjarije, zaboravi na svoje cjeline i spavaj. Spavaj, dragi, san je mnogo pametniji od nas, sve će on riješiti, samo spavaj". Šaputala mu je to i još svašta, ubjeđivala ga svojim unutrašnjim glasom da treba voljeti i biti zahvalan za ljubav, a ostaviti na miru svjetove i njihova pravila da se oni bave jedno drugim. Najvažnija je lju-

bav. Eto, šta bi on sada da ne voli nju, Rabiju, i da nije pustio da ga ona smiri i možda izliječi? Dobro je imati nekoga da ga voliš, to je dobro i važno.

Tako je Rabija u sebi šaputala i nakon što se svijeća ugasila, i nakon što je miris jasmina gotovo potpuno iščilio iz sobe. Bila je sretna. Voljela je i bila zahvalna za suze koje su joj ispirale oči.

At-Tawhidi

I DIO: BAZAR

1.

Prije svojih dvije godine upitao se zašto stalno dolazi u ovo kupatilo kad mu se u njemu ništa ne dopada i kad ima mnogo bližih a boljih kupatila. Prije svojih godinu dana odlučio je da više ne dolazi ovamo jer voda nikad nije dovoljno vrela, a on nema razloga da dalje trpi samovolju, brbljivost i glupost roba koji ga svaki put opslužuje. Sada se više nije pitao i čuvao se bilo kakvih odluka, ali mu je i dalje prisjedao svaki dolazak u kupatilo – zbog prljavih klupa, zbog nedovoljno tople vode, zbog nepodnošljivo brbljivog i samovoljnog roba Behrama čija se drska glupost mogla mjeriti jedino sa džinovskim dimenzijama njegovog tijela. Svaki put je iznova osjećao gađenje od nagnjile daske, svaki put je sebe ubjeđivao da bi isto ovoliko ili čak manje imao ići do kupatila na samoj obali rijeke, najljepšeg u gradu u koje pristup imaju samo zapovjednici dvorske straže, svaki put iznova zaključivao je da zaista ne zna zašto dolazi ovamo i svaki put je ponovo dolazio. Kao pripitomljeno pseto.

I sada je, ležeći na prljavoj klupi i prateći kako osjećanje gađenja u njemu raste i pojačava se, odlučivao da podvikne i upita ovu budalu je li njegov posao da mu kida meso ili da ga masira, znajući da neće podviknuti nego će sve otrpjeti šuteći i bjesneći na sebe, a onda se kod kuće gristi ispunjen bijesom i osjećanjem dubokog poniženja. I danas je, kao svaki put do sada,

odlučio da uzme drugog roba za poslugu, ali je, kao svaki put do sada, s iskeženim licem saslušao ložačevo objašnjenje da će Behram evo sad doći, da je trenutno kod druge mušterije, ali će on odmah poslati drugog roba tamo jer on zna da gospodar Sulejman hoće najbolje, a Behram je sigurno najbolji. "Sad je kod nekog trgovca, ali može se trgovac zadovoljiti i nekim drugim maserom, on nam i nije stalna mušterija, a i da jeste, ja bih poslao drugoga jer se trgovac ipak ne može mjeriti s tvojom milošću", brbljao je ložač a Sulejman se kesio kao da se smiješi ganut njegovom pažnjom. "Neka tvoja milost još samo malo prilegne, sad ću ja poslati po Behrama, znam ja šta je pravi gospodin i navika, znam ja da bi ti tražio Behrama i da boljeg imamo jer si navikao na njegovu ruku, a pravi gospodin ne mijenja svoje navike kao što se ne mijenjaju zakoni i navike u svijetu", sipao je ložač, a Sulejman je ležao onako razgolićen prateći kako mu se tijelom razliva jeza od nezagrijane vode kojom su ga saprali i pitajući se je li gore trpjeti sve ovo ili objašnjavati ovoj budali zašto neće Behrama, zašto voda mora biti vrela, a klupa čista, zašto… Tako je, odslušavši još ložačevo razmišljanje o tome kako će čestit čovjek prije promijeniti svijet nego navike i o tome kako se ljudi uglavnom dijele na gospodu i stoku, iako smo svi mi samo Božija stoka, dočekao svoga stalnog mučitelja Behrama koji je izgnječio trgovca i došao da mrcvari njega.

Od mirisa ružinog ulja slagala mu se, u nosu i grlu, kao svaki put do sada, slatkasta i bljutava prašina. Uvijek je mislio da je sladunjavi miris ružinog ulja sasvim dobro sredstvo za mučenje čestitih ljudi, ali je ova budala uvijek mislila da je ružino ulje upravo ono što stvarno treba gospodinu kakav je on, tako da on jadnik već jednu malu vječnost hoda namirisan kao sirotinjski vrt. Protiv toga se pobunio više puta, ali je davno odustao uvjerivši

se da ni najžešća njegova pobuna ne može nadvladati Behramovu govorljivost. Prvi sukob oko ulja bio je kad je prvi put pao Behramu u ruke.

– Zar nemate nikakvo drugo ulje? – upitao je tada, osjetivši kako mu se u nosu slaže slatkasta prašina od ružinog mirisa.

– Imamo raznih, milosti tvoja lijepa, imamo desetine najboljih mirišljavih ulja – ponosno je odvratio Behram mažući ga kao da nije čuo njegovo pitanje. – Imamo ulje od lapuha i narcisa, imamo od irisa i bijelog ljiljana, imamo od mirte i od ljubičice, od palminog cvijeta i od slatkog mažurana, od naračnina i od limunovog cvijeta, od ruzmarina i od svih igličastih biljaka. A imamo, ako ti je po volji, i ružino ulje kojim te ja evo s ponosom mažem.

– A ja ne bih da me njime mažeš, zato te i pitam. Ja bi narančino ili mirtino.

– Ne može to, gospodaru dragi i ponose našeg kupatila, ne može to nikako, ja to ni mrtav ne bih dozvolio. Nisi ti izvikivač ili posrednik na bazaru pa da mirišeš na mirtu. Ti si pomoćnik jednog emira, čovječe, znaš li šta je to, znaš li ti da je malo takvih?!

– Taj ti pomoćnik emira lijepo kaže da hoće narančino ulje i da neće tvojih savjeta.

– Znaš li ti, gospodaru da je Poslanik jednom pitao svoje drugove kakva je razlika između ulja od ljubičice i ostalih ulja? Pošto oni nisu znali, objasnio im je da je ljubičica od ostalih ulja koliko je on od ostalih ljudi. Eto ti, tako je to, mili moj i lijepi gospodaru.

– Pa šta?

– Ništa, kažem ti. A ruža je još bolja od ljubičice, ruža je od ostalih ulja koliko si ti od nekog sitnog lopova. A ti bi mirtu?! Ko je još vidio da se ugledan i važan čovjek namiriše mirtom?

– Šta si ti toliko zapeo protiv mirte? I šta ti uopće znaš o mirisima?

– O mirisima ja inače ne znam ništa, ali znam da mirta ne može valjati jer se njome maže onaj žgoljavi Husain, onaj što izvikuje tkanine na bazaru. Goljo i šaka kosti, a kad dođe ovdje, sve zna i o svemu priča. Ti šuti i radi, a on će pričati o svemu i reći će ti kako da radiš.

Sada je, kao i svaki put do sada, Behram utrljavao ružino ulje u njegovu kožu, prejako pritišćući i krvnički vukući mišiće, a on se umirivao misleći na to koliko je bolje sve ovo šutke otrpjeti nego pokušati da ovom nešto objasni ili da, sačuvaj Bože, s njim razgovara. Ležao je i trpio tješeći se da bi i u drugom kupatilu bilo isto ili gore jer se na ove nevolje već navikao, a tamo bi ga dočekale nove nevolje na koje se tek treba navikavati i novi ljudi s kojima bi se možda morao i u razgovor upuštati. Behram bar ne očekuje da razgovaraš, on masira, maže i brblja, pa je tebi kao da si odsutan.

– Priznaj, mislio si da sam Perzijanac. Jedan mi je liječnik pričao neki dan da se u Perziji svaki drugi čovjek zove Behram, a da tamo nigdje ne možeš izgovoriti to ime a da se prema tebi ne okrene deset ljudi. Odmah sam se sjetio tebe i vidio kakvo ćeš lice složiti kad ti kažem da nemam ništa s Perzijom, he-he. Ja sam Berber, samo sam ovdje rođen. I roditelje sam upamtio, otac mi je isto radio o drugima. Takvi smo valjda mi ljudi, da stalno o drugima radimo. Neko o glavi, neko o tijelu, neko o odjeći. Evo ja, na primjer, radim o tijelu, ali ja svoj posao volim i ponosim se kad neko ima lijepo tijelo pa dobro miriše. I onda neki misle da sam ja glup što radim o drugima i o tuđim tijelima. Bio bih, kao, pametniji da radim o glavama jer su glave pametnije i u njima je um. A to ti, moj gospodaru, prvo, nije tačno,

i drugo, ja nisam glup. Tijelo je kod većine ljudi pametnije od glave jer većini ljudi glava služi samo da im oči put pokažu, da u zid ne udare kad iziđu iz kuće, a tijelo svima, pa i takvim ljudima, kaže šta je desno a šta lijevo, šta je toplo a šta hladno, ko je dobar a ko loš čovjek. Tijelo je iskreno jer ono mirisom kaže je li nečija duša dobra ili je pogana, a to se može vidjeti i po debljini, po tome je li neko debeo ovako ili onako. Malo koja glava može bar naslutiti Milost koju uživamo a samo rijetke joj se približe, a svako tijelo osjeća tu Milost jer svako tijelo osjeća ritam koji upozorava na sebe. Kako bi ti znao šta te boli i od čega ćeš umrijeti da ti nije tijela? He, sad se ti sigurno pitaš otkud ja sve ovo znam i jesam li od svoje pameti došao do ovoga, priznaj da se pitaš. Čuj Milost i ritam, pa ja da o njima pričam. A jesam li ti rekao da ja nisam glup? Svašta ja znam i svašta volim znati. Takav sam ja čovjek, to je čudo jedno kakav sam ja čovjek. Odavno sam mislio da onaj što brije tjeme ne mora biti ništa pametniji od onoga što masira tijelo, pa sam se kod pametnijih ljudi raspitivao o tome i uvjerio se da sam svojom pameću dobro mislio. Zato sam nedavno pozvao ovamo našeg brijača Jakuba kad je kod mene bio veliki mudrac Tauhidi i skrenuo razgovor na to. Lijepo sam rekao: "Objasni ti nama je li važnija glava ili tijelo i mora li za glavu čovjek biti pametniji nego za tijelo". Tad nam je on ispričao ono za Milost i za ritam, pa je Jakub otišao kao udaren po glavi.

– A šta ti je s tim Tauhidijem, otkud on tebi? – upita Sulejman sa zakašnjenjem, kad mu je došlo do svijesti jedino što je prepoznao u dugoj Behramovoj pripovijesti.

– Znaš ti njega, moraš ga zanti, on je veliki mudrac, emir među mudracima, ima ti taj pristupa i u vezirske kuće. A sa mnom je veliki prijatelj, mi smo kao braća,

o svemu razgovaramo i savjetujemo se kao najrođeniji. On dođe ovamo kad mu nešto nije u redu, legne ovako i kaže: "Hajde, Behrame, liječi svog Hajjana, još si mu samo ti ostao", pa ga ja masiram i mažem ga ovim tvojim uljem jer ja računam da i on, kao veliki čovjek, zaslužuje ružino ulje, a on samo otpuhuje, uzdiše i huče. Veliki je on čovjek i dobre je duše, a to kako zna o svemu govoriti, to je nešto neviđeno i milina ga je slušati. Nedavno je došao s gomilom novca i platio za sve što je ovdje služen, a onda me je odveo kući na večeru i častili smo se kao emiri. Do kasno u noć pričali smo o svemu, a najviše o naukama i o tome kako ne bismo ni znali koliko su datule dobre da nam nije nauka. Veliki je on čovjek, evo ti si isto veliki čovjek pa pravo kaži ima li većeg mudraca u Bagdadu i u cijelom svijetu – završi Behram svoje razmišljanje i poče Sulejmana lupkati po leđima kao da ga podstiče na brz i iskren odgovor.

– Da, da, sigurno je on velik i mudar čovjek – promrsi Sulejman stežući zube da ne vrisne, iako se od početka masaže priprema za Behramovo lupkanje ("Sve bi se u ovom užasnom kupatilu dalo podnijeti, čak i ulje, čak i sam Behram, samo kad bi se oslobodio potrebe da čovjeka lupka kad mu nešto govori").

– Veliki, veliki, to si dobro rekao – strasno uzviknu Behram, pljesnuvši Sulejmana da je sve odjeknulo – veliki čovjek kojim se ja od srca ponosim. I za vas u straži on će uraditi velike stvari, on je već otkrio jednog velikog emira straže kojega samo treba dozvati pa da se sve riješi kako valja. Samo ti sačekaj da on oko toga uradi što ima, pa ćeš vidjeti kako život može biti lijep.

– Kakvog emira straže? Šta ima njega otkrivati?

– Nije ovoga sada, starog jednog, nekadašnjeg, Gazvan se zove. Samo ti on više nije ovdje pa ga Tauhidi mora dozvati i nekako ispostaviti, a tada će on doći i srediti sve da pjeva kao ptičica. Nije to lahko, moj dragi,

davno je on bio, još za prvih kalifa, ali je bio veliki čovjek i prava blagodet za vjeru i za državu.

– Gluposti.

– Samo se ti nemoj brinuti, ljepoto naša i ponose čitavog našeg kupatila – potapša Behram svoju žrtvu – nisu to gluposti nego velika stvar, kad ti Behram kaže. Tauhidi je to uzeo na svoju glavu, čovječe, a to ti odmah kaže da će sve biti dobro, vidio si kolika je to glava i kakva je. Već je on uradio ponešto od toga, ali nije sve jer nije ni lahko, znaš ti šta znači dovući čovjeka iz onoga vremena, i to vrijednog čovjeka kojeg će svi svjetovi jedva dočekati.

– Šta je uradio?

– Već se taj Gazvan ponekad javlja, ali za sada samo u Tauhidiju, to ti je ono kad Tauhidi za sebe govori da je Gazvan i kad uzme ugoniti u red ljude koje nikad ranije nije vidio. Ali ja računam da on neće stati na tome i da će se truditi sve dok pravi Gazvan ne dođe cijel cjelcat i uzme sređivati stvari. Ne bih ja rekao ništa loše ni o sadašnjem emiru, ne daj Bože, ali se nakotilo, brate, svega i treba to srediti. Ti si dobar i najveći si među ljudima koje ja poznajem, ali treba, čovječe, obnoviti veličinu svijeta, to nam je svima za sada najpreče, a baš tu je Gazvan pravi lav.

– To Tauhidi kaže?

– On. Kakav ti je to svijet u kojem sam ja ogroman? Nekad je svijet bio velik, a sada ti svaka budala pije vino i govori ti kako ćeš raditi svoj posao. Deset puta te od Sabura dovde napadaju razni lopovi, a ti se i ne uznojiš braneći se. Nema ono tebi šta pričati onako sitno i jadno, a kamoli još da se ženi i ostavlja ženi da radi šta joj padne na um. Zna se šta spada ženu i šta spada roba, a zna se i koliko mesa na svijetu može biti. U svemu ima jedna vaga i ona kaže koliko čega treba. Ona kaže koliko mesa ima i koliko ga može biti, a ti

onda to raspoređuj kako znaš i kako ti je tvoja gospodska volja. Zato nam je sve ovako kako nam je. Zato smo sve manji što nas više ima i zato nam se sve smanjuje i smanjuje jer se mi množimo i množimo. Sve mora na vagu, moj slatki brate, jer se mazga sruši kad je pretovariš. A sada ti svaki oslobođenik misli da je gospodin i da može dijeliti savjete kako mu padne na um.

Čuo je Sulejman za tog Tauhidija i ne bi mu bilo krivo da o njemu malo više sazna, ali mu ne bi ni na um palo da pokuša saznati od ovog ludog Behrama koji ni o sebi ne bi imao reći više od toga da nije Perzijanac. Jednom ga je i slušao kad je sa svojim emirom otišao kod vezira al-Arida gdje se razgovaralo o prijateljstvu, ali ga nije uspio vidjeti u gomili judi koji su zaklanjali jedni druge. Ubjeđivao je emira da bi s Tauhidijem trebalo malo ozbiljnije porazgovarati jer u njegovom sumornom predavanju o prijateljstvu ima dosta sličnosti s mišljenjima onih smutljivaca iz Basre koji sebe nazivaju Iskrenom braćom, ali emira nisu zanimala, jer mu nisu bila sumnjia, ni sama Iskrena braća a kamoli ovaj probisvijet koji možda liči na njih i možda ima neke veze s njima.

– Što da ja znam nešto o njima ako oni ne znaju ništa o meni? A još da istražujem oko njih!?! Ti nisi normalan, ko su mi oni da se njima bavim? Ako nekom učine neko zlo, ako mi vezir kaže da su oni njegovi neprijatelji, ako udare na mene, onda ću se ja njima baviti i znam kako ću – rekao mu je emir kad mu je drugi ili treći put govorio o Iskrenoj braći i opasnosti koja bi od njih mogla doći. – Dok nema ničega takvog, oni se mene ne tiču.

– Zašto kriju svoja imena? Što nisu potpisali one svoje "Rasprave!?

– Valjda ozbiljni ljudi. Reci svoje ime da se zna za njega i da se pamti ako si uradio neko junaštvo, reci

ime i ako zaradiš veliko bogatstvo u trgovini, ali gdje ćeš ime govoriti ako pričaš šta je na nebu, a šta na zemlji, slatki moj brate?! Da se ljudi sprdaju s tvojim imenom, šta li? Nego ti popričaj sa svojima, možda bi ti bolje bilo u ulemi ili negdje tako, nije straža baš posve za tebe. Dobar si ti i ja ću te trpjeti dokle bude trebalo, ali si, brate, dosadan i mnogo čitaš.

– Ja mislim da bi njima trebalo rezati jezike – vrati Sulejmana Behramu u ruke poznati glas. – Dok je on rob, s njim se nekako može jer zna svoje mjesto i mora ga znati. Ali ako ga oslobađaš i daješ mu da se osamostali, odreži mu jezik da bi šutio umjesto da bez prestanka govori i uči poštene ljude njihovom poslu, kao onaj žgoljavi Husain. On, doduše, nije bio rob, ali je isti kao da je bio i svakako bi mu trebalo odrezati jezik jer stalno brblja, a ni rob ne bi bio onako jadan i žgoljav. Ja njemu kažem…

Tada se vrata otvoriše kao da ih neko razvaljuje i u sobu upade onizak mršav čovjek s nakrivljenim turbanom i u pohabanom ogrtaču, žureći toliko da se upetljao u plahtu koja je ležala skupljena do vrata i jedva se održao na nogama.

– Ti si, Behrame? Hajde brzo da mi pomogneš, samo požuri koliko možeš.

– Gdje ćemo, dragi moj brate i prijatelju?

– Na bazar, požuri, važno je. Ili nećeš?

– Kako neću, slatki moj!? Znaš ti da Behram hoće s tobom u vatru, Behram tebe voli i uvijek će s tobom – ostavi Behram Sulejmana i uze brisati ruke plahtom iz koje je jedva ispetljao svog brata i prijatelja.

– Čekaj, ludo, završi sa mnom – pobuni se Sulejman shvativši šta se događa.

– Samo ti ništa ne brini, mili moj gospodaru i ljepoto naša – umiri Behram Sulejmana, pritisnuvši ga između plećaka i pokrvši ga istom onom plahtom – ne

bi Behram tebe ostavio ni zbog svoje ruse glave. Evo Behrama nazad dok ti koža upije ulje i još malo omekša, a onda će te Behram izmasirati da bude milina. Veliki je ovo čovjek, Hajjane, veliki, vidi ti samo kako je ovo mehka i bijela guzičica. Ponosim se što si ovako mehak i bijel, gospodaru – potapša ga Behram po stražnjici i ode s onim.

2.

Negdje je on vidio onoga malog, suhonjavog, i to ga je vidio baš u vezi s bazarima, trgovima ili nečim sličnim. Sigurno zna taj lik i sigurno ga zna iz neke situacije s trga. Nisu česta i ne zaboravljaju se lahko lica koja su tako uska i istovremeno tako ženski mekahna u donjem dijelu. Negdje je on njega vidio, ma koliko se to činilo nemogućim, pošto on na trgove i na bazare uglavnom ne zalazi ili zalazi dovoljno rijetko da ne može upamtiti nekoga koga tamo susreće.

Baveći se suhonjavim čovjekom koji je odveo Behrama, Sulejman se nije stigao naljutiti i osjetiti povrijeđenim koliko je red. Ležeći onako kako je ostavljen – namazan uljem, a onda pokriven ne baš čistom plahtom, primijetio je da se ne ljuti pa zaključio da je zapravo dobro što se sve ovo i ovako dogodilo jer nakon ovoga zaista ne može nastaviti s glupostima koje je do sada činio. Ovaj je smiješni događaj sve zbrke riješio onako kako ih treba riješiti i mnogo bolje nego što bi on sam bio u stanju. Dođe li još jednom ovamo, zaista nije zaslužio išta bolje od toga da ga muče kao što ovdje čine, a zahvaljujući ovoj gluposti, može otići bez obaveze da bilo kome bilo šta objašnjava, pa i bez obaveze da sa samim sobom raspravlja i traži razloge. Najprije je mislio dati da dobro izbatinaju Behrama i tako mu objasne,

bolje nego što bi on mogao, šta je zapravo učinio, ali je onda odustao i od toga jer bi bilo glupo naknadno se baviti svim ovim na bilo koji način, pa makar i preko stražara. Najbolje je da se jednostavno pokupi, ode kući uzeti drugo odijelo i onda ode u drugo kupatilo gdje bi ga oprali i izmasirali kao čovjeka.

Tako je zaključio dosta davno, malo nakon što su ona dvojica odjurila, ali se onda prepustio mislima na onog malog i potrazi za svojim sjećanjem na njega, i evo ga kako još uvijek leži na svojoj vlažnoj klupi kao oduzet. Nije ga davno vidio, baš mu je u sjećanju svježe njegovo lice s mehkom i špicastom bradom, ali to znači da nije moglo biti na trgu ni na bazaru. Iako je smiješno što je toliko zapeo da se sjeti, kao da je to ko zna kako važno.

Behramom i drugim ljudima iz ovog kupatila naprosto se neće više baviti. Jednom će poslati Bakira da onom velikom budalašu, koji se ponaša kao da su oni već gotovo prijatelji ili barem rod rođeni, zaprijeti ako bi pokušao da mu priđe ili mu se obrati na drugi način. I tako se sjetio: Bakir je onog suhonjavog htio batinati što stalno izaziva nerede na trgu. Napao je nekog prodavača šerbeta da tajno prodaje vino i onda se počeo tući kad mu je ovaj odbrusio.

Dobro je i sretno tada pridobio Bakirovu naklonost, to se mora priznati. Sa mnogo više sreće nego pameti. Zabranio je Bakiru da batina čovjeka samo zato što je htio braniti zakon, a to je stvorilo mučnu situaciju u kojoj su se osjetile sve njihove međusobne netrpeljivosti. Nije Bakir ništa rekao i učinio je ono što mu je naređeno, ali je u njegovoj poslušnosti i šutnji bilo toliko bijesa, toliko netrpeljivosti prema emirovom pomoćniku i toliko gorčine da se to moglo nožem rezati. Sve je to bilo glupo i mučno, ali se moralo trpjeti jer bi bilo još gluplje, i uz to naprono, objašnjavati se sa svojim stražarom

kojega, iskreno govoreći, ne trpiš. A najgluplje bi bilo poslati ga da nađe onog čovjeka i izbatina s tvojim naknadnim blagoslovom. A pri svemu tome, malo mu je i prijalo što se Bakir ljuti jer mu je uvijek smetala njegova užurbanost, pretjerana revnost u poslu, sklonost da govori suviše glasno i suviše ispravno, a iznad svega mu je smetalo što je uvijek tu kad ga tražiš. Ne može se podnijeti čovjek koji ne samo da nema mana, nego ima sve vrline i to ih ima tako da ih svi vide. A imati vidljive vrline, po mišljenju čestitih ljudi, upućuje na manjak ukusa.

Čitav taj dan Bakir je šutio i trudio se oko njegovih naloga više nego ikad (zar nije za ubiti čovjek koji mržnju na svog zapovjednika pokazuje viškom revnosti, kao da se kažnjava za tako normalnu stvar?!), pojačavajući time mučnu napetost među njima i držeći Sulejmana da ispolji svoju netrpeljivost. Zato je već bio odlučio da ga pošalje negdje iz tvrđave kad se pojavi Ismail i ispričao da je neki mali suhonjavi čovjek, takav i takav, maločas napravio gužvu u radnji nekog Jevrejina, vičući o tome kako je kraj svijeta blizu, jer muškarci puštaju da im raste kosa koju onda kovrdžaju i rade druge sramote s njom.

– Jesi li ga doveo? – upitao je Sulejman Ismaila ne radujući se njegovom izvještaju, a pogotovo Bakirovom prisustvu.

– Nisam, pobjegao je, prosto nestao u gužvi koja se stvorila.

– To ti je dvostruki propust. Prvo nisi smio dopustiti gužvu, a drugo nisi smio pustiti onoga ko je gužvu stvorio. I ne znam koji je teži.

– On je svoje ispričao vukući za kosu nekog mladića, onako iz čista mira. Svi smo bili zbunjeni, a onda su mladića počeli braniti njegovi prijatelji, pa ovoga neki njegovi ljudi... Znaš kako to ide. Znam da je pro-

pust – dodao je Ismail videći kako Sulejman vrti glavom – ukori me, kazni, ja samo pričam kako je bilo.

– Pa i nije neki veliki propust, ako smijem reći – javio se Bakir, prvi put u toku toga dana – čovjeka je možda trebalo pustiti, napravio je gužvu braneći zakon.

– Hvala ti, prijatelju, ali jeste propust, ne brani se zakon gužvom i ja jesan za kaznu.

– Neki propust jeste, ali ima starijih i mlađih zakona – bio je uporan Bakir – i ja bih uvijek pustio da se mlađi krše ako se time čuvaju stariji. A najstariji su oni zakoni koji propisuju ljudsko ponašanje, na primjer oni koji zabranjuju vino i životinje, pa oni koji zabranjuju da se muškarci lickaju. Je li tako?

Tada se Sulejman nasmijao i otpustio Ismaila da može s Bakirom na miru porazgovarati. Bio je bijesan i zato siguran da će odgovoriti mirno, razložno, ubjedljivo i, što je najvažnije, uporno. Morao se konačno objasniti s ovim divnim čovjekom koji sve može i na sve stigne, koji je toliko dobar da svog zapovjednika brani od sebe samoga i koji, evo, za nepravdu koju mu je Sulejman jutros nanio nađe opravdanje bolje od svih što bi ih Sulejman mogao smisliti. Jer on je jutros batinanje zabranio zato što je znao koliko to Bakir voli raditi. On ljude tuče sa mnogo vrline i s prekrasnom odmjerenošću, on im najprije podrobno objasni zašto ih tuče i šta time treba postići, pa ih onda udara tumačeći im šta i kako čini, kolika je snaga udarca i zašto je baš tolika, kakvo batinjanje ne treba biti i zašto ne treba. Da je neko drugi htio tući sasvim nevina čovjeka, on se ne bi umiješao i zato zapravo nikad ne bi saznao da je čovjek nevin. Ovako je morao spriječiti, jer bi se bar pola dana ljutio znajući da je Bakir s užitkom i sa mnogo dubokih razloga prebio bližnjeg svoga kojega je trebalo prebiti. A kako podnijeti toliko ispravnosti u danu do kojega ti nije i u kojemu ti nije ni do samog sebe?

– Ja sam tebi, Bakire – rekao mu je kad je Ismail izišao – jutros nanio nepravdu i pogriješio sam. Rekao bih da je onaj što sam ga ja pustio napravio ovu Ismailovu gužvu, ane bi da si ga ti podučio kao što znaš.

– Imao si ti svoje razloge da ga pustiš i zato mislim da tvoja milost nije pogriješila. A mi ćemo njega lahko uhvatiti i podučiti ako ti misliš da je to potrebno – govorio je Bakir začuđeno izvijajući vratom kao da ga nešto steže – Čim pomisliš da treba, on će dobiti poduku.

– Sigurno sam pogriješio, ali je ljudski pogriješiti i to priznati – nastvio je Sulejman gledajući žutu košulju svog sugovornika i misleći da je kod Bakira najveći problem to što nosi svilenu košulju žutu kao limun, to što je nosi bez loših namjera prema drugim ljudima i to što se ljudska djela trebaju suditi baš prema namjrama. – Važno je da svi mi radimo isti posao i da ga radimo s istom namjerom, a svaki na svoj način. Naš emir misli da ja previše čitam i nekad se ne slaže s mojim načinom. Nekad je u pravu on, a nekad ja, jer nekad i on pogriješi. Nekad se ja ne slažem s tvojim načinom i nekad ja pogriješim. Možda mene naš emir ne podnosi, ali me trpi jer radimo isti posao, možda ja tebe ne podnosim ali te trpim jer i ti radiš naš posao. Razumiješ li ti mene?

– Ti si mudar i dobar čovjek – ganuto je izgovorio Bakir nakon duže pauze u kojoj je samo nijemo gutao – ti zaslužuješ da budeš i emir i vezir, ti zaslužuješ da baš daleko doguraš. Ja bih sad pošao da uhvatim onoga ako ti je to želja, naći ću ga ja za tebe, ne brini.

– Pođi ti kući da se odmoriš, ima vremena za njega – otpustio ga je Sulejman osjećajući se sastvim glupo i ne znajući šta da misli o svemu. Htio je čovjeku reći da ga ne podnosi, a čovjek je to shvatio kao prijateljski izliv u kojem mu je zapovjednik pristupio onako toplo i ljudski jednostavno. Kakva su to vremena u kojima su nesporazumi među ljudima tako duboki? Šta je to s

jezikom kad se ljudi tako potpuno ne razumiju? Ili se treba pitati kakvi su to ljudi čije izjave netrpeljivosti ganu njihove bližnje jer ih razumiju kao razotkrivanje sklonog srca u dubokom prijateljstvu?

Dugo se osjećao glupo preko svake mjere, pitajući se nije li on preveliki smetenjak, ali mu se nakon nekoliko dana učinilo da je sve ispalo baš dobro, zapravo najbolje što je moguće. Bakir je, doduše, i dalje bio marljiv, neljudski tačan i pun vrlina, ali je sada pred Sulejmanom tako drhtao i tako zaljubljeno ga gledao da je bio sasvim podnošljiv. Kao da je stekao neku slabost i postao ranjiv, a to je sasvim dovoljno da se jednog čovjeka počne smatrati pristojnim ili bar podnošljivim. Osim toga, korisno je imati nekoga ovako besprimjerno odanog, pogotovo ako čovjeka njegov emir ne voli baš osobito.

Sad mu je sinulo da ima priliku od Bakira napraviti psa ili nešto još odanije. Ako mu dovede onog suharka: kaže mu da ga dobro podući, jer on želi ispraviti svoju ondašnju grešku i nepravdu koju je Bakiru nanio, njegov će dobri Bakir naplatiti sve gužve koje je onaj nesretnik ikad napravio i još desetak unaprijed, a njemu će se prepustiti kao začaran. To bi bilo dobro i mudro, a time bi se uzgred i on naplatio za glupu situaciju u kojoj se sad nalazi.

Mislio je da ulje sa sebe može obrisati onom Behramovom plahtom, ali mu se lijepo život smučio kad je vidio u koje stanje je ta plahta dospjela. Zato je odijelo navukao na masnu kožu, trudeći se da ne misli na to kako će se tkanina lijepiti za njega i kako će gadna biti nakon toga, onako masna, ljepljiva i namirisana ružom rumenom. Odvratno. Svijet je pun odvratnih stvari, a među njima su najodvratnije one kojima ljudi nastoje sebi uljepšati život ili sebe same. Bez ljepota koje bi trebalo da raduju ljudsko srce, svijet bi možda bio i

podnošljiv. Ali nije važno to, važno je smisliti nešto što će odvući misli od odjeće koja se lijepi za masnu kožu od koje postaje masna, pa se masno priljubljuje uz masno i čovjeku utrobu okreće prema vani.

Razmišljajući o tome kako da ne osjeti zalijepljenu odjeću i objašnjavajući sebi da je izbjeći to osjećanje mnogo važnije od razmišljanja o nepodnošljivosti svijeta jer su njegove zasluge za tu nepodnošljivost, kao i za svijet u cjelini, dosta male, Sulejman je navukao odijelo i krenuo prema bazaru, trudeći se da požuri, iako je morao ići sasvim ukočeno jer mu se činilo da se odjeća najmanje dodiruje s ukočenim tijelom. U jednom trenutku je pomislio da mora izgledati jako smiješno sada, dok se trudi da istovremeno postigne dvije stvari koje jedna s drugom naprosto ne idu. Mora požuriti ako želi da onu dvojicu zatekne na bazaru i odvede ih u tvrđavu da obraduje Bakira, a pri tome mora tijelo držati nepokretno da ne bi svojim pokretima njihao odjeću i tako je lijepio za sebe. Misleći o tome, žurio je i čudio se što šumovi ulice ukočenom čovjeku smetaju mnogo manje nego čovjeku koji ide normalno i bez straha od svog odijela. Strah je dobar jer odmiče stvari od nas, zaključio je nadomak bazara. Izmiče, valjda, i ugodne stvari zajedno s neugodnima, ali je u cjelini dobar jer je neugodnih mnogo više.

Na bazaru je zatekao neopisivu zbrku koja je sama za sebe sasvim dovoljna da pristojan čovjek zaključi sve što treba o ljudima i njihovom okupljanju na jednom mjestu, a pogotovo o vlastitom miješanju s njima. Rulja kupaca, trgovaca i besposličara, izvikivača, posrednika i prosjaka, prolaznika, namjernika i onih što bi da malo osmotre, mjerača, lopova i nadglednika, gužvala se, uvijala i valjala, lomeći daske i udove, cijepajući tkanine i gazeći trud ljudskih ruku u tuči za kakvu je samo ljudski nakot sposoban. Ta se gomila širila prijeteći da

se izlije na ulice, pa se opet sužavala u zbrkano klupko ruku, nogu i tjelesa, derući se gore od nečistih džina na mukama. Sulejman je to gledao s ulaza na bazar, pitajući se šta čestit čovjek ovdje može učiniti i kako u ovoj gomili naći baš onu dvojicu koju traži. Ovdje sigurno ima i stražara, ali oni neće biti u stanju da pohvataju krivce kad se sve ovo smiri, ako uopće budu u nekom stanju osim onoga koje im on ne želi. A ne može ni on, ovako mastan, sad krenuti da juri gradom i traži stražare koji će raspremiti stvari kad se ova zbrka raščisti. Iako bi nešto trebalo učiniti, on je pomoćnik emira straže i ne može ostaviti gomilu da na miru razvaljuje bazar koji gradu zbog nečega ipak treba, inače ga niko ne bi ni gradio.

Utješno je, doduše, ipak to što nikakva straža ne može više spriječiti štetu, straža jedino može pomoći da se krivci pohvataju i kazne, što štetu neće umanjiti, ali se on i pored toga ne može naprosto okrenuti i otići kao da se ovdje ništa ne događa. Kad čovjek dobro razmisli, bolje bi bilo da se straža ne nađe ovdje na kraju gužve, jer u tom slučaju ne bi bilo krivaca koje bi dovodili njemu i on se ne bi morao baviti ovim izubijanim mesom kao da mu je malo njegovih muka u životu. Ali bi isto tako dobro bilo kad bi čovjek izbjegao emirove pouke koje su dosadne i sasvim nepotrebne. Bilo bi dobro, jer je slušanje nepotrebnih pouka napor ravan bilo kojem drugom nepotrebnom naporu.

Stojeći tako na ulazu na bazar i čudeći se svojoj sklonosti da upada u situacije iz kojih naprosto nema izlaza, Sulejman je već bio odlučio da na sve to odmahne rukom, kad se iz gomile izdvoji ogromna Bahramova glava, a onda i ramena na koja je džinovski rob nabacio svog suhonjavog brata i prijatelja. Sulejman se zbog nečega obradova i poče mahati kao da je ugledao svoga najrođenijeg i mahao je sve dok ga Behram nije ugledao i počeo se probijati prema njemu. Radovao se gledajući

Behrama kako se pod pljuskom udaraca gura prema izlazu, noseći svog prijatelja kojemu je razmotani turban vukao glavu prema dolje i cimao je kao da je želi otkinuti kad god bi se zategao između Behramovog i drugih tijela. Radovao se bez razloga i djetinjasto, radovao se onako kako se on sasvim rijetko raduje, nekako površinski i pjenušavo, čitavom svojom masnom kožom, tako lijepo i iskreno da je osjetio kako Behramu oprašta sve gluposti i bezobrazluke, pa čak i neljudsku ljubav prema ružinom ulju i sklonost da ljude lupka dok im govori. Ne može u čovjeku ovakvu radost izazvati neko koga je Božija milost potpuno zaobišla i ne može se prema svakome osjetiti ova čista i blaga zahvalnost koju on, evo, sasvim jasno osjeća prema Behramu. Ne zna on, doduše, šta će s ovom dvojicom sada, kad dođu do njega, ali zna da je dobro i lijepo što se čovjeku ponekad, bez razloga, raduje čitavo tijelo. Kao da se u njega prenio kovitlac sa bazara ili kao da mu je Behram, samom namjerom da se probije do njega, prenio nešto od svoje razdragane i nepotrebne snage koja u tijelu budi radost i slična osjećanja.

– Velik si, Bože, i ja Te slavim – vikao je Behram kad mu je prišao blizu, razdragano se i glasno smijući, klikćući i podvriskujući, udarajući povremeno glave koje bi mu se našle nadohvat onako, iz čiste radosti. Sada se vidjelo da njegov prijatelj ima veliku modricu na lijevom obrazu, da su mu usta u desnom uglu rasječena i da su iz njega iščezli i posljednji tragovi one užurbane strasti s kojom je upao u kupatilo.

– Brzo za mnom – viknu Sulejman Behramu i krenu prema tvrđavi zaboravljajući da pripazi na pokrete koji bi mu mogli zalijepiti odijelo za kožu – da se sklonite.

Nakon desetak koraka čuo je da ga Behram sustiže, brbljajući, i pomislio, bez one radosti od maločas, da on ni u toku tuče nije ušutio ni na jedan trenutak.

– Veliku si stvar uradio, gospodaru i gospodine moj, veliku stvar kakvu jedino ti na ovom bijelom svijetu možeš uraditi ovako gospodski i kao ne htijući – govorio je Behram izravnavajući korak s njegovim, pa se nasmija i lupnu ga među plećke slobodnom lijevom rukom jer je desnom držao svog prijatelja kojeg je još uvijek nosio na ramenima. – Mudar si ti i vješt kao malo koji među ljudima, vješt i mudar toliko da samo rijetki to vide. Sve kao slučajno, sve nemaš pojma, a kreneš za nama i spasiš najvećeg mudraca u cijelom Bagdadu i u svijetu.

– To ti je Tauhidi? – upita Sulejman uzdrhtavši od pomisli na to kako se stvari slažu sretno po njega, a bez njegove volje i rada na tome.

– To – s ponosom položi Behram lijevu ruku na glavu svog prijatelja koji je izgleda bio dobro pretučen i omamljen udarcima pa je na Behramovim ramenima visio kao neka stvar. – Samo je danas bio Gazvan sve dok nije ovako iscurio.

– A šta ste to radili?

– Mi smo radili to da smo im dali po brnjici, svima – nasmija se Behram oduševljeno i ne bez ponosa. – Dobro smo ih podučili šta je red a šta nered, baš dobro i učiteljski. Ho-ho, što je to bila poduka!

– Ne viči, lijepo mi ispričaj – zatraži Sulejman kojemu je već jako smetala Behramova bučna razdraganost.

– Nema se tu šta pričati, mili moj. Njemu je Tauhidi lijepo rekao da ne može prodavati svilu jer Poslanik ne preporučuje da muškarci nose svilu, i to je rekao da mu Gazvan to poručuje. A on, budala, takvog mudraca odgurne kao da je bala platna progovirila i upozorava ga. E onda smo mi došli na bazar i ja mu dao lijepo dva šamara i pitam je li dosta ili trebamo još razgovarati. Tu bio onaj Husain što dolazi kod nas u kupatilo, pa ja i njega po potiljku jer znam da će odmah uzeti da

nešto objašnjava, a ja ne volim ljude koji mnogo pričaju, pogotovo ako su neznalice i budale. A ovaj ovdje, Tauhidi, da ne bi sve ostalo na praznoj priči, uzme cijepati bale svile.

Zna čovjek ko će je pokupovati i zna koje će muške danguhe sebi od svile odjeću praviti, a zna da se to ne smije i da nam je sve ovako malo i jadno baš zato što muškarci nose svilu. E to ti neke budale ne mogu mirno gledati pa nasrnu na njega, a ja njega ne dam, pa ti onda počne veselje. Ali sam ja takav čovjek da uvijek nešto učim i svugdje nešto naučim, pa sam i ovdje naučio da se u svakom soju nađe poštenih ljudi jer su neki dobri mladići priskočili našoj strani pa je svašta bilo. I još sam naučio, moj gospodaru, da nije dovoljno biti mudar i učen čovjek, ako želiš budale nečemu podučiti, jer ovi ništa ne bi razumjeli da ja nisam pomagao ovom našem Tauhidiju. Čak ti mogu javiti da sam ja ovog mog Tauhidija teško izvukao ispod nogu kad sam se sjetio da ga spasavam, jer živ se čovjek nečemu i može naučiti a mrtav ne može ničemu, bar u ovome našem svijetu. Svašta ga je moglo snaći u onom veselju da ga ne izvukoh na vrijeme. Pa sam još smislio da ne može čovjek sve znati dok ne iskusi, jer ja eto nisam budala pa ne bih mogao pomisliti da oni jadnici mogu pogaziti ovu pamet i glavu i da mi je neko pričao ne bih vjerovao i nikad ne bih povjerovao da nisam svojim očima vidio.

Sulejman je išao pored Behrama ne slušajući ga i žureći najviše što je mogao ne bi li se oslobodio društva koje mu je sve teže padalo. Osjećao je kako se u njega uvlači mučni nemir i po tome je znao da je sumrak već počeo prekrivati svijet. Znao je i ono što slijedi. Znao je da će nemir u njemu rasti kako sumrak bude napredovao, a kad sve postane nepodnošljivo, kad ga nemir u njemu već počne boljeti i kad svijet sav posivi od sumraka, sve će se u njemu rastvoriti u neugodnu

bolećivu tugu. Tada će zaključiti kako je prošao još jedan među danima i kako opet nije ništa uradio, kako se ništa nije dogodilo, kako opet nije osjetio ništa prema bilo kome ili bilo čemu što ga okružuje, kako je nečim odvojen od svijeta i kako mu ta odvojenost ne pomaže da lakše podnese bilo svijet bilo život u njemu. Sve je to znao i bilo mu je strašno što će biti tako, a još strašnije što zna.

3.

Od kuće do tvrđave brzo ga je prenijela lijepa razdraganost kojoj nije trebalo razloga i koja se nije vezivala ni za šta izvan njega, kao da dolazi iz samog tijela. On joj nije ni tražio razlog jer mu je bilo dobro i znao je zašto mu je dobro. U novom i sasvim čistom odijelu koje je jutros odjenuo prvi put, nakon dobrog i temeljitog kupanja kod svoje kuće, čovjek se mora osjećati čisto i dobro. Savršeno jasno osjeća svoje ruke, noge i leđa, kao da se dodiruje s njima, neobično mu prija njegova koža koju doživljava kao mehku, čistu i suhu tkaninu, ugodno mu je da prati kako se mišići zatežu i opuštaju dok hoda i ugodno mu je što osjeća to tijelo koje ima svoju težinu, oblik i snagu. Znao je da mu razdraganost dolazi od toga što se dobro osjeća i zato joj se prepustio ne tražeći druge razloge, a znao je i to da neće još dugo trajati jer pred svojim emirom nije mogao biti razdragan ni kad bi to htio.

On je svog emira volio ili je barem ranije bio sklon misliti da ga voli. Sada se ne bi zakleo da ga voli, ali bi se mogao zakleti da mu je on najvažniji među ljudima koje poznaje. Nije mu jako loše kad su zajedno i tada se trudi da bude pametan, zanimljivi i dobar, volio bi da se dopadne i da ugodi. Dok mu je otac bio živ, činio

je sve što je mogao da neka od njegovih loših navika ne ostane skrivena, a pred emirom nastoji pokazati i one dobre osobine koje smatra nepodnošljivim kod drugih ljudi. Kad mu je emir prigovorio da mnogo čita, bilo mu je kao da gole stražnjice prolazi kroz grad, a kad ga je ženin otac podsjetio da je malo jedno dijete za čovjeka koji je prešao tridesetu, zaključio je da je zaista odvratno češati bradu iznad zdjele s voćem kao što radi otac njegove žene. Nije mu na um palo da se zabrine što zanemaruje ženu i što ga njezin otac upozorava na to, nije se postidio i nije poželio bilo šta objasniti s tim u vezi, nego se otisnuo raspredati o lošim ljudskim navikama među kojima ima ugodnih i odvratnih, a među odvratnima se posebno ističe navika da se brada češe pred drugima i pogotovo nad tuđim zdjelama. A kad mu je emir prigovorio pretjerano čitanje, i to vjerovatno samo da bi opravdao vlastitu neupućenost, postidio se i osjetio krivicu toliko jaku da bi prestao čitati bilo šta kad bi smislio nešto što može nadomjestiti čitanje ili kad bi se bar ubijedio da je život podnošljiv i bez čitanja. Ali kako bez čitanja? Kako samim ljudima ispuniti dan koji je i bez njih teško podnijeti?

Ali radosti pred emirom nije mogao osjećati. Nešto u tom čovjeku bilo je protiv ljudske radosti ili bar protiv njegove, što njemu dođe, na isto. Savršeno dobro je znao da će se ova lijepa razdraganost u emirovom prisustvu pretvoriti u trud i u glupu želju da bude dobar, pametan i oprezan. Valjda je krivo to što on emira ne voli nego želi ličiti na njega, želi ga ubijediti da je i sam onako ograničen na svoju kožu i zadovoljan u njoj. Znači ne želi ličiti nego želi emira ubijediti da liči? Ili zaista želi ličiti, jer mu se čini da je od svih mjesta na svijetu najudobnije u svojoj koži, a emir je uspio da se smjesti baš u svoju? Kako god bilo, susret s emirom će ga koštati ove razdraganosti koju bi baš volio zadržati.

A ne može je ni produžiti jer će se ona, razvuče li put od kuće do tvrđave koliko bi se moglo, rastopiti u znoju koji je možda gori i od emira i od njegove potrebe da pred emirom bude dobar.

– Znaš li za jučerašnju tuču na bazaru? – upita ga emir čim se pojavio na vratima njegove sobe, a onda nastavi na Sulejmanovo klimanje: – I šta si uradio?

– Doveo dvojicu glavnih, one koji su počeli.

– To, brate, volim – ozari se emir i pokaza mu da sjedne. – Kratko, jasno i tačno. Eh, što bi ti bio dobar kad bi se oslobodio svoje potrebe da sve uvrneš. Kad si ih doveo?

– Jučer.

– Odmah nakon tučnjave?!

– Odmah.

– Gdje bi ti, čovječe, bio kraj kad bi htio stvari ostaviti na miru i pustiti da bude onako kako je, a ti da prosto radiš svoj posao kako je i red.

– Pa šta ja to radim?

– Neću sad o tome, danas te hvalim i pusti da te hvalim, ovo sam samo uzdahnuo kad sam pomislio kakav bi mogao biti. A mogao bi.

Sulejman se spusti na lakat i zagleda se u ugao između desnog zida i stropa. Dobro zaobljeno i majstorski ispisano, zaista se ranije gradilo bolje nego sada. Danas ti nećeš naći mjastora koji će ovako zaobliti uglove, nema on volje ni vremena, niti ga ima ko tjerati da na ugao potroši onoliko koliko treba. A sada, kad počne ubjeđivanje oko Tauhidija, emir će se ohladiti i sve će krenuti po starom. Šta se tu može, on mora provaliti u tu umišljenju družinu koja sabire sve postojeće znanje i vjeruje da će svojom kupusarom objasniti sve svjetove bolje nego što je to urađeno u Knjizi. Ne mogu s tom družinom biti čista posla, a i ako su sada čista, uskoro neće biti jer ne može sve to proći bez neke zavjere, a

i ako može, treba im bar malo zagorčati život jer suviše dobro misle o sebi.

– Ovaj jedan traga za Gazvanom – progovori Sulejman ne gledajući u emira, sasvim neočekivano i za sebe. Tek kad je izgovorio, pomisli da gluplji početak ne bi smislio ni da ga je danima smišljao.

– Ko za kim traga?

– Jedan od ove dvojice hoće a u ovaj svijet dozove Gazvana, emira straže iz vremena prvih kalifa – objasni Sulejman i postidi se kad vidje kako izgleda njegovo objašnjenje i čitav njegov uvod u veliku raspravu s emirom.

– Dobro, daj da ga Bakir dobro presliša, a onda ga otpravi u bolnicu.

– Što će u bolnici?

– Bolje da tamo doziva nego u gradu, među ljudima. Može to uznemiriti.

– Nije on lud.

– A doziva emira iz vremena prvih kalifa? Ko je onda lud?

– On ima neke veze s Iskrenom braćom.

– E oni ili lažu ili dozivaju, za njih mi je sve jasno i bez objašnjenja.

– Ja sasvim ozbiljno govorim.

– I ja. Ako lažu da su iskreni, u redu je, znači pretvaraju se i nešto smišljaju. Ali ako su zaista iskreni, oni nekoga dozivaju, a što se mene tiče, mogu dozivati koga hoće, pa i mog oca rahmetli ako im je do toga. Nego ti meni kaži šta je to jučer bilo i kako si tako brzo sve sredio.

– Govorio sam ti ja već za njih. To što oni pišu naizgled je u redu i sve to s njima izgleda sasvim u redu i ispravno, ali su mi duboko sumnjivi, osjećam da je iza toga neka zavjera ili neki sličan loš naum.

– Ja sam, Sulejmane, ovdje, po milosti velikog vezira, emir straže. To znači da ja ovdje po milosti velikog

vezira nisam onaj koji ispituje šta ko misli i kakve su mu namjere. Što me onda ne ostaviš na miru, iako ti ovako jasno pokazujem da mi je to želja?

– Zato što volim svoj posao.

– Baš te briga, nisi sam, svijet je pun neuzvraćene ljubavi.

– Jesi li ti siguran da je ova baš toliko neuzvraćena? Hoćeš li da ja odem?

– Nemoj se ljutiti, ja te tješim.

– Ne ljutim se, samo bih otišao ako si toliko nezadovoljan mojim radom.

– Nisam ja toliko nezadovoljan, ali mi ti, brate, nisi po mom ukusu. Stalno nešto čitaš, otkrivaš velike zavjere, gonio bi ljude prije nego što nešto urade. Ti bi da spriječiš zločin a ne da kažnjavaš za učinjeni, jer to što ima zločina pokazuje da mi ne radimo svoj posao kako valja. Jesu li ovo tvoje riječi ili ja izmišljam?

– Šta ne valja u tim riječima?

– Ne valjaju one. Ti si, Sulejmane, pametan čovjek, ti mnogo misliš pa imaš sve mane ljudi koji mnogo misle. Stalno misliš i zato ništa ne radiš, pa ti onda treba da se stalno događa nešto krupno i da ti radiš samo nešto veliko. Ti bi da otkriješ veliku zavjeru jer od silnog mišljenja ne vidiš lopova koji ti krade iz očiju. A naš posao je da hvatamo lopove. Svijet je prekriven lopovima i čine ga lopovi a ne zavjerenici. Ako se u deset, u dvadeset godina, i dogodi neka zavjera, tada ćemo gledati šta ćemo s njom. Pa i ako ništa ne uradimo, nije veliki problem jer svijet popušta zbog lopova i zbog lopovluka a ne zbog zavjera, moj Sulejmane. Eto to je ono zbog čega ti nisi meni po ukusu, ti ne radiš posao jer stalno misliš o njemu. Ti si meni došao pričati kako je naš posao da spriječimo zločin, a pred nosom ti prolazi stotinu lopova, sjecikesa i badavadžija. Ti si i ovu dvojicu doveo zato što ih povezuješ sa zavjerom, inače ne

bi. Jaki zavjerenici koji izazivaju tuču na bazaru da skrenu pažnju na sebe. Nemoj me, brate, molim te, radi posao umjesto da toliko misliš o njemu.

– Zar zaista ne radim, emire moj? Ili toliko loše radim?

– Ma ne, ne ljuti se, dobar si ti. Ali previše, brate, misliš, a to onda jako otežava život ljudima oko tebe. Mi smo ti kao grnčari, oni lošiji, što rade za sirotinju. Dođe ti čovjek s loncem koji pušta, ti nalaješ vode i vidiš gdje pušta, zalijepiš s jedne i s druge strane, naplatiš što je tvoje i pozdraviš se s čovjekom. Ali ti nećeš tako, ti ćeš pustiti čovjeka da skapa čekajući sa svojim loncem a ti ćeš misliti, misliti i na kraju ga podučiti da lonci ne trabaju biti takvog oblika, da nije u redu da se prave od zemlje i da je tvoj pravi posao popraviti zemlju od koje se lonci prave ili nekako postići da se lonci potpuno izbace iz kuća, a ljudi nek se snađu za držanje vode.

Tada je emir ušutio kao da mu se grlo steglo pa ne propušta glas. Valjda zbog toga, počeo je odmahivati rukom kao da nešto udara, govoreći "Eh!", a Sulejman se opet spustio na lakat kao da će ležeći lakše podnijeti raspravu u kojoj samo emir govori. Sve što mora čuti, a ne želi ili mu je neugodno, čovjek mnogo lakše podnese ako sluša ležeći.

– Bi li mi još nešto objasnio, molim te? – upita najzad Sulejman trudeći se da mu glas zvuči gorko i povrijeđeno.

– Ništa ja tebi ne objašnjavam, čovječe, ja ti samo govorim zašto mi nisi pomoćnik po ukusu. Dobar si ti, ne žalim se ja na tebe i ne bih te mijenjao, ali me duša boli kad pomislim kakav bi mogao biti.

– Mijenjao bi ti mene, emire moj, i znam za koga bi me rado promijenio kad bi moglo. Zar ne bi volio da ti Bakir bude pomoćnik umjesto mene?

– Eh, Bakir, silan je on, njega bih baš volio. Znam ja da ti njega prezireš, ti misliš da smo nas obojica manji od tebe, ali mi smo dobri, mi radimo svoj posao i u drugo se ne miješamo, a pogotovo ne bismo popravljali svijet.

– Ne mislim ja o vama loše, tu grdno griješiš. Ja vam samo zavidim što vam je u životu dobro, što ste tako prekrasno podudarni sa sobom i što vam je sve jasno.

– Baš tako – nasmija se emir. – A to u tvojim ustima znači da smo glupi, jer kakav mi je to čovjek koji je zadovoljan što mu je u životu dobro. Ali eto ima i takvih i vjeruj mi da nisu glupi.

– Vjeruj i ti meni da ne mislim tako. I ne znam kako dođosmo do čitavog razgovora – odgovori Sulejman uspravljajući se. Bio je nezadovoljan sobom jer je sve ispalo glupo i nespretno, bio je ljut jer je unaprijed znao da će sve ispasti glupo i nespretno, a ipak je počeo, i bio je zbunjen jer od emira ovakvu osjetljivost nikad ne bi očekivao. On je, istina, osjećao blagi prezir prema zadovoljnim ljudima jer je zaista mislio da jedino glup čovjek može biti zadovoljan, ali je pred njima uvijek osjećao i mučnu nelagodu, a tu nelagodu je mnogo bolje znao i snažnije osjećao nego prezir. Dok je s njima, nelagodno mu je i to jasno osjeća, a onda kasnije, mnogo kasnije, kad je sam i daleko od njih, javi se prezir, ali mutan i mnogo više nalik na slutnju nego na osjećanje. A emir govori o preziru, on je osjetio prezir, kao da nelagodnost koju izaziva u Sulejmanu nikad nije ni naslutio i kao da ona s njima dvojicom nema nikakve veze. Dobar i plemenit čovjek, nema šta.

– Zato, brate mili, što me ti želiš ubijediti da saslušamo ovoga tvog, pa da preko njega dođemo do te Iskrene braće, pa da njih natjeramo da sklope zavjeru ili bar da misle onako kako treba a ne onako kako misle – odgovori emir na njegovo pitanje, trudeći se da to

zvuči podrugljivo, a zvučalo je gorko i umorno. – Znam, sve znam: to je velika zavjera, oni rade o glavi velikom veziru, i kalifu, i meni, pa sve to treba razotkriti i spriječiti. Zovi ga i saslušavaj, radi šta hoćeš, samo te molim da mene ostaviš na miru i da malo pripaziš. Ne diraj ugledne ljude, nemoj da se digne velika buka i nastoj da ni glasak o tome ne dođe do velikog vezira i do uleme, to bi nam napravilo veliku gužvu i mnogo posla, bez razloga.

Kod ovih riječi emir naglo ustade i krenu, pa Sulejman doslovno poskoči da ga zaustavi.

– Nemoj ići, ostani bar ovaj razgovor. Važno mi je da čuješ radi savjeta, možda ja sve izmišljam, baš je važno da i ti budeš, ne bih bez tebe počinjao.

Emir se spusti nazad umorno i oklijevajući, ali mu se nešto vedro vratilo na lice kao da mu Sulejmanova pohvala prija više nego što bi htio pokazati pred njim. A njegov pomoćnik je, kao da nastoji iskoristiti svoju priliku, naložio da mu hitno privedu onoga suhonjavog što ga je doveo jučer u sumrak.

– Samo ga nešto upitaj, bilo šta, i onda slušaj. Iskusniji si, bolje znaš te stvari, ne zanosiš se kao ja – sipao je Suljeman pohvale iščekujući Tauhidija. – Važno mi je da kasnije porazgovaram s tobom da se ne bih zaletio a i da se lakše snađem.

Tauhidi je bio uređen koliko je mogao biti i očigledno umoran, a sve posljedice svoga jučerašnjeg poduhvata mogao je znati jedino on sam. Ipak su se i vidjele, toliko jasno da mu je emir odmah ponudio da sjedne, iako se inače držao reda i ostavljao krivce da stoje dok on razgovara s njima.

– Šta je to bilo jučer na bazaru? – upita emir kad se Tauhidi nekako namjestio.

– Prodavao je svilu. Lijepo sam mu govorio da to ne čini jer se svijet iskvario toliko da muškarci troše

više svile nego žene pa je to postalo slabunjavo i sladunjavo, odalo se prvim užicima bez imalo smisla za nešto jače i dublje. Ono danas gleda je li mu ugodan dodir i je li mu hrana začinjena baš koliko treba, a nikome ne pada na um da misli o poštenju, o mudrosti, o mučeništvu. Nema više junaka i nema velikih ljudi jer se sve to usitnilo i rastvorilo na male i kratke užitke u dodiru, u pogledu, u mirisu. Pogledaj ljubav! Ko ti danas umire od ljubavi? Ko je spreman uzdisat mjesec dana, a da i ne govorimo o tome da se razboli, da se odbije od hrane, da desetak dana stoji na istome mjestu izložen suncu!? Nema toga, mili moj, nema više ljubavi i nema više duševne snage. Današnji ljudi nisu junaci tijelom i nisu junaci srcem, ne mogu jednim udarcem presjeći devu i ne mogu skapati od ljubavi, od bijesa, od uvrede. Sve sam mu to lijepo rekao, objasnio mu, potvrdio primjerima, a on me je odgurnuo i nastavio prodavati.

– A je li tvoj posao da se brineš o prodaji svile? – upita emir bez nestrpljivosti.

– Svijet je jedan, mili moj, jedan i cijel. Mi ga vidimo u razlikama i odsjecima, ali ima Onaj koji, boraveći u svemu, svemu daje jedinstvo.

– Pa se ti moraš brinuti o prodaji svile? Ako taj već boravi u svemu i svemu daje jedinstvo naći će se valjda i u svili i brinuti se za njezinu prodaju. Ili misliš da ne bi mogao bez tvoje brige?

– Govorim ti o tome da se vanjski svijet udaljava od unutrašnjeg – nastavi Tauhidi govoriti poneseno kao da mu je od životne važnosti da objasni emiru to što ima. – Mi smo ispustili iz ruku i iz očiju taj vanjski svijet, on se rasipa i gubi snagu, gubi veličinu i razlog jer je sve dalji i od nas i od unutrašnjeg svijeta. Nema više cjeline, nema razloga i nema vjere. Mi moramo zaustaviti to osipanje, moramo makar silom vratiti bar privid cjeline i privid razloga.

– Pa ćemo to uraditi tako što će svaki besposlenjak uzeti da uređuje prodaju tkanina i ostalo što mu se uređuje? – upita emir još uvijek mirno, iako se po glasu moglo osjetiti da se već ljuti. – Daj, čovječe, da lijepo razgovaramo, ne pravi ludim ni sebe ni mene. Kakvog ti posla imaš na bazaru i s kojim pravom si išao da ga uređuješ?

– Vidio sam u Kufi ženu kako kleči na grobu svog muža, a nakon deset dana vidio sam ih desetak. Znao sam u Basri čovjeka, Abu Kutajba se zvao, kojem se počela oduzimati lijeva ruka, pa ga žena liječila tako što mu je oko vrata vezala šupalj orah u koji je ubacila pauka. Dobar je i pametan čovjek bio inače, ali je eto pristao na ženin lijek. Povjerovao, valjda, jadnik da će ovladati svojim tijelom kao pauk mrežom bude li dovoljno dugo nosao o vratu svog pauka. Znam u istom ovom Bagdadu berbere koji ljudima samo šišaju kosu, a znam čak i one koji su spremni ženama kosu šišati i s njom čuda izvoditi. Znam da ima ljudi koji do svojih žena puštaju takve berbere i znam da nam takvi slučajevi svima izmiču svijet i rade nam o glavi. Takvim se sitnicama stvaraju pukotine u svijetu i on se raspada kao stijena.

– I šta u svemu tome Gazvan može popraviti? – upita Sulejman računajući da će ovako iznenadnim pitanjem zbuniti Tauhidija, možda ga uplašiti i navesti ga na pomisao da on zna sve ili bar mnogo.

– I ti znaš za njega?! – ozareno poskoči Tauhidi. – Onda znaš šta može.

– Ne znam koliko ti, a emir zna još manje, pa je najbolje da nam ti sve kažeš – zatraži Sulejman i jedva se suzdrža od smijeha kad primijeti da nastoji zvučati i izgledati jalo lukavo, iako uspaljeni Tauhidi ne bi u ovom trenutku primijetio ni zamku za slonove pred svojim nogama.

– Ja mislim da je on mene potražio, iako bi se na prvi pogled reklo da sam ja njega otkrio lijepom voljom slučaja. A zapravo je, vjeruj mi, on tražio čovjeka koji mu odgovara i meni se javio kad me je našao.

– Pričaj nam sve od početka, i nama je to važno – ohrabri ga Sulejman.

– Povjerovao sam nekim prijateljma da bi naš svijet vratio svoju veličinu ako bi obnovio svoju vjeru i svoju unutrašnju popunjenost. Zato sam odlučio napisati adabe o velikim ljudima koji su znali reći šta svijet popunjava iznutra, koji su znali nabrojati razloge za povjerenje u svijet i za djelovanje u njemu, koji su znali reći ljudima šta ih veže sa svijetom i zašto ih veže upravo ovako. Tako sam, spremajući se za pisanje tih adaba, otkrio da je posljednje što je u životu napisao Abdullah ibn al-Mukaffa – jedna priča, jedina koju je on napisao. Uradio je on što je mogao da to izgleda kao adab, našao je pouku i posvetio dosta redaka osudi nesloge među ljudima, napisao je dosta poučnih misli o liku i mjestu emira među ljudima i posebno liku i mjestu emira straže, ali je čovjeku jasno, kad sve pročita, da je to priča i da je napisano radi jednog jedinog emira straže koji se u priči zove Gazvan i koji savršeno dobro zna vezu između vanjskog i unutrašnjeg kod ljudi, stvari i događaja. Ako neko među ljudima nije za pisanje priča, to je siroti Mukaffa, i zato mi je čovjek koji ga je na to natjerao a kojeg on zove Gazvan, ma kako se on u stvarnosti zvao i ma ko on bio, izgledao kao neki simpatični čudak, jer je čudaštvo navoditi ljude da rade ono što nije za njih. Čitao sam tu priču i prepisao je i kažem da nije dobro što se za nju ne zna, iako ona nema velike veze s Mukaffom. Vremenom sam smetnuo s uma priču, i Gazvana, i samog Mukaffu jer sam proučavao druge ljude, a i za život se valja pobrinuti, i sam Bog zna kad bih se sjetio svega toga da nisam čuo za raspravu oko Husaina al-Bajdavija al-Halladža. Abu Said Sejzafi

mi je pričao da su Halladža morali maknuti, jer mu u ovom svijetu više zaista nije bilo mjesto i da su dugo raspravljali o tome da li da ga maknu kao krivovjernika ili kao razbojinika. "Tadašnji emir straže Gazvan", pričao mi je Abu Said, "složio je sve dokaze da je Halladž razbojnik i natjerao ga da prizna sve to, a Halladž je ipak osuđen kao krivovjernik. Mislim da je Gazvan bio mudriji i od onih koji su odlučili." Abu Said mi je opširno pričao kako je Gazvan lovio Halladža i kako je iz unutrašnjeg sadržaja događaja izveo dokaze da je Halladž ubio ljude koje nije ni rukom dotakao. Dao mi je i Gazvanov dnevnik o tom slučaju, oni su se sprijateljili nakon svega iako on nije ranije bio osobito drag Gazvanu. Eno dnevnika kod mene, čuvam ga zajedno s Mukaffinom pričom i nosim ga od grada do grada kao dio svog tijela, a svojih sam spisa izgubio da im broja ne znam. Sada mnogo znam o njemu, znam sve što se moglo saznati i znam da nam upravo on treba u ovom našem jadnom vremenu u kojem su se unutrašnje i vanjsko tako pogubno razdvojili. On je znao vezu među njima, znao je da se jdno bez drugog ne mogu razumjeti i da se jedno čuva čuvanjem drugog. On nije dao da se kvari vanjski svijet jer je znao da se unutrašnji može sačuvati jedino u čvrstom i jasnom obliku.

– Pa ti odlučio da ga vratiš ovamo kad nam već toliko treba? – upita emir želeći valjda da mu pitanje zvuči podrugljivo, a bilo je samo začuđeno.

– Odlučio – odgovori Tauhidi tako uvjereno i mirno da za podrugljivost nije ostavio mjesta ni mogućnosti. Nakon toga i takvog odgovora dosta dugo su ostali u tišini, svaki sa svojim mislima, pitanjima, čuđenjem i nadom. Vidjelo se da svaki od njih želi još razgovarati i još ponešto objasniti, ali se još bolje vidjelo kako svaki za sebe odustaje od razgovora jer osjeća da razgovor ne može objasniti ono što je među njima i da je nepotreban kod onoga što je pred njima.

II DIO: TVRĐAVA

1.

Išao je za njim preodjeven u nosača i radovao se što je ovaj put tako dobro pogodio. Nekoliko puta mu se dogodilo da usred dana mora odustati od praćenja jer je pogrešno odjeven i tada se vraćao kući čudeći se ljudima koji normalno i na isti način idu u vezirsku kuću i na trg, među mudrace i među robove, u najbolju školu i među ribare. U tim se danima ljutio na ljude bez lica i na svijet u kojem su takvi ljudi mogući, a pogotovo se ljutio na sve one čudake koji ne znaju svoje mjesto među ljudima ili ga se ne drže ako ga znaju, što je možda još gore.

Čovjek je, zaključio je u tim danima, ograničen svojom kožom i obilježen svojim oblikom pa se zna kako on može a kako ne može izgledati, šta se na njemu može a šta ne može vidjeti. Taj oblik čini čovjekovo vanjsko lice i po tom licu znaš možeš li od čovjeka očekivati veliki stomak i može li on nadjačati mazgu. To je tako i u redu je što je tako. Ali se prema tome mora imati i neko unutrašnje lice po kojem ti znaš šta jedan čovjek može a šta ne može učiniti, šta od njega možeš a šta ne možeš očekivati. S jednim čovjekom od reda, koji ima svoje unutrašnje lice i koji ga se drži, ti možeš mirno sjesti za ručak jer znaš da on neće zatražiti da jede iznutrice i slične stvari, da neće pojesti voćku koja ne raste u njegovom vrtu i da neće popiti ništa što bi mu moglo zatamniti razum. Smišljaj ti razlo-

ge kakve hoćeš i nudi mu čuda kakva niko nije vidio, on će ostati kod svoga, jer on ima svoje unutrašnje lice i zna šta to lice dopušta a šta ne dopušta, on zna da mu ne pripadaju ove voćke iz sjevernih krajeva kao što mu ne pripadaju debele mesnate usne ili velike ruke. S takvim je čovjekom lijepo razgovarati jer unaprijed znaš šta će ga naljutiti i šta će pohvaliti, dovoljno ti je vidjeti kakvo mu je odijelo da bi znao kako ćeš mu se obratiti i o čemu ćeš s njim najugodnije razgovarati. A nekakvo lice je i tvoje mjesto među ljudima. Ne možeš ti biti čovjek od reda ako si trgovac i družiš se s nosačima kao da su ti braća rođena, ili si ribar a guraš se među vezire. Čuvaj svoje mjesto i brani ga, za tebe je najbolje čim je tebe zapalo ma koliko ti se činilo da su neka druga bolja. Svi se mi slažemo da je bijelo lice ljepše od tamnog, ali će pametan čovjek više voljeti tamno lice ako je ono njega zapalo, jer zna da bi bijelo lice s oblikom tamnog bilo i smiješno i nakazno.

Doduše, s ovim Tauhidijem je sve to malo drugačije, kao i s drugim ljudima koji svoj život obezbjeđuju bilježeći i podučavajući svoje i tuđe znanje. Ta ljudska sorta ne može imati svoje unutrašnje lice jer se taj čovjek više bavi onim što misle drugi nego onim što misli on. Njegovo je da zna šta je o mlijeku rečeno u hadisima i šta je koji mudrac o njemu mislio, pa ne stigne odgonetnuti voli li on mlijeko i kako ono prija njegovoj utrobi. Njegove sklonosti zavise od prilike a njegove misli od potrebe, on se jednom oblikuje prema onome što čita, drugi put prema onome ko ga sluša. A svoje mjesto među ljudima nikad ne otkrije jer ga on jadnik ne može imati. On ne pripada zanatlijama i trgovcima jer prezire zanat i trgovinu, on ne spada u emire i u vezire jer njega preziru i emirska i vezirska čast. On nije sluga ili rob, a služi kao i oni jer govori ili piše onda kad mu se kaže o onome što mu se odredi. On može imati

sluge i robove, a nije gospodar jer nema moći ni imanje na kojima bi izgradio gospodarski položaj. Zato ovaj Tauhidi ne može imati svoje lice i svoje mjesto među ljudima, zato on može u toku jednog dana dospjeti među ribare i trgovce, nosače i mudrace, a dan završiti za vezirskom trpezom, tako da pristojan čovjek bez velike sreće ne može ostati na njegovom tragu čitav dan, jer nema toga čovjeka koji može u jednom danu promijeniti četiri maske, pogotovo ako tri od njih mirišu ovako neugodno.

Ovako je ili slično Sulejman mudrovao svaki put kad bi se vratio kući u pola bijela dana jer mu maska koju je izabrao nije dopuštala da dalje prati Tauhidija. Svaki put je bio zadovoljan svojim razmišljenjem i onim što je zaključio, i svaki put mu je od tog razmišljanja u utrobi ostajalo nešto gorko i mučno što mu je smetalo da večera i spava a nije se htjelo uobličiti i otkriti. Više puta je sebe ubjeđivao da mu tu gorčinu stvara izgubljeni dan i tupo osjećanje da je svijet izgubio oblik jer je naseljen ljudima bez lica, što je pouzdan znak da za čestite ljude ovdje uskoro neće biti mjesta, ali je svaki put odustao od tog ubjeđivanja prije nego ga je do kraja sročio jer mu je bilo jasno da laže čim bi počeo tako mudrovati. A gorčina mu se taložila po utrobi i kvarila mu san sve do jučer kad mu se otkrilo otkud ona dolazi i kad se zakleo da će nešto promijeniti u sebi i u svom životu.

Jučer je na Tauhidijev izlazak iz kuće čekao maskiran u ribara, s izblijedjelim i malo nakrivljenim turbanom, nogu omotanih u krpe i sav sabran na misao da mora hodati trapavo kao da se ljulja. Dočekao je da onaj iziđe i otpratio ga do džamije, pa do ruba unutrašnjeg grada u koji ribar ne bi mogao ući ni kad ga sprovode. Zato se vratio kući bijesan i poražen, s namjerom da praćenje prepusti nekom drugom a za sebe

smisli neki korisniji i manje glupav posao. Pomislio je na Bakira koji bi se ovog praćenja prihvatio s radošću, kao što bi se prihvatio bilo kakvog posla vezanog za Tauhidija koji je od one tuče na bazaru povezao Bakira i Sulejmana na najljepši mogući način, služeći im kao predmet razgovora i kao nešto samo njihovo, nešto što u svim pojedinostima samo oni znaju i razumiju, spajajući ih, dakle, onako kako ljude može spojiti samo zajednički neprijatelj. Ali je odmah odustao od svoje pomisli jer se sjetio da bi Bakira, onako žutog kao limun, primijetio i upamtio slijepac, a Tauhidi ne smije znati da ga prate, jer ih samo tada može dovesti do svojih istomišljenika iz bratstva. I onda mu je sinulo da Bakira može zamisliti jedino onako žutog, a onda je krenulo da se odmotava i izvalači jedno iz drugoga sve ono što se slagalo kao gorčina po njegovoj utrobi u ove dane razmišljanja o redu i ljudima od reda.

Najprije mu je palo u oči da je sve što je u ovakvim danima pomislio o ljudima od reda, o ljudima sa licem i o ljudima koji svoju ličnost drže u njezinom ispravnom stanju, pomislio zapravo o žutom Bakiru. Onda je primijetio da bi se sve to moglo reći i za njihovog emira, a tome se nije mogao radovati. Nije to dobro, nešto nije u redu s redom i sa svijetom ako su takve ljudske nevolje ljudi od reda. Ali su, bez njegove volje, jedno za drugim išla sjećanja kojima se mogao radovati još manje. Kako je jeo ptičije želuce u medu, jer su mu govorili da su mekahni i da se samo rastope u ustima, da je htio svisnuti za jednom tamnom robinjom svog brata samo zato što je tamna, da stalno ide u kupatilo koje je za trgovce a ne za njegovo društvo i da nema pojma zašto tamo ide… Noć mu je bila ružna i gorka, puna nezadovoljstva i nejasne brige, ali je ustao vedar i pun snage jer se zarekao da će nešto promijeniti u sebi i oko sebe, da će u svoj život uvesti reda i da će od sada biti čovjek od reda

ma koliko mu njegov podrugljivi džin prišaptavao da je za poštivanje reda prije svega potrebno dosta gluposti i duševne tromosti.

Red je počeo zavoditi tako što je odlučio dovesti do kraja posao u koji se upustio, pa se prerušio u nosača i krenuo da čeka Tauhidijev izlazak iz kuće. Računao je da je najbolje početi time što će se natjerati da završi sve što počne i da učini sve što odluči. Tako će se u neko doba završiti i jasno pokazati i njegova lica kojih, pošteno govoreći, još nema, koja nisu do kraja uobličena i koja se na mnogim mjestima razlivaju u mutne obrise koji bi mogli izgledati svakako, a najprije onako kako on ne bi želio. Zato je požurio u Tauhidijev kraj i zato se kao niko njegov načekao da ona danguba iziđe iz kuće.

Nije mu bilo krivo što je Tauhidi preskočio odlazak u džamiju, čak mu je došlo kao neka utjeha jer mu je pokazalo da ima gorih i bezobličnijih od njega, i to takvih koji još nisu odlučili da nešto promijene u sebi i u svom životu. Pratio ga je na pristojnom rastojanju kroz grad, pa kroz južnu kapiju izvan grada, u naselje na samoj obali rijeke u kojem su se skupili sitni i krupni lopovi, sjecikese i trgovci ljudskim mesom, nepriznata djeca i njihove odbačene majke, odvažni ljudi spremni da za dvije datule nekome prerežu vrat i jadnici koji su njima služili bez naknade, iz puke potrebe da budu blizu snage i odvažnosti da bi im se mogli diviti. Dobro će tom naselju pristajati njegova oprema nosača, ali neka Milost Božija zna kako će tome naselju pristajati on i Tauhidi koji eto i tamo ima nekakva posla. On je prije nekih dvije godine ubjeđivao emira da to naselje spale a njegove stanovnike pobiju i rastjeraju, ali emir nije dao govoreći da im ono olakšava posao i život čini jednostavnijim, jer uvijek znaju da će sitne krivce koje traže naći tamo, pa ih ne moraju ni tražiti, a tamo će

naći i besplatne radnike za vezirove građevine kad god vezir od njih zatraži takvih radnika. Odeš tamo i hvataš koga stigneš, siguran da je sve što vidiš za nešto krivo i bez straha da ćeš se o nekoga ogriješiti. Sada se, slijedeći Tauhidija, pitao hoće li i kako će to naselje pomoći da on prepozna svoje unutrašnje lice i šta o tom licu govori gađenje koje osjeća prema svemu ovdje.

Put su završili u rupi nekog Jevrejina koji je prodavao vodu, šerbe i čajeve, a tajno sigurno krčmio nekakva vina i rakije što se lahko može vidjeti po zdjelama iz kojih gosti piju a još lakše po samim gosima. Sjeo je blizu Tauhidija da može čuti ono što govori pa se morao potuliti da ga zbog nečega ne bi pažljivije zagledao i prepoznao. Zato je u sebi prokleo jevrejskog lopova koji je najprije, iskreveljivši se, pitao kakvo šerbe a onda ga, donoseći mu pravo šerbe od ružinih latica, jer je samo njega imao, gledao tako začuđeno da je na njega skrenuo oči svih svojih prekrasnih gostiju. Tauhidi je, srećom, bio obuzet razgovorom s nekim stinim, smežuranim čovjekom kojega je u nešto ubjeđivao govoreći, kao uvijek, strasno i sa malo previše vjere u to što ima reći.

Kad se od strepnje da će biti prepoznat oporavio dovoljno da može slušati s razumijevanjem, Sulejman se jedva suzdržao do smijeha. Tauhidi je svog sirotog sugovornika uvjeravao da smo mi i da su naše duše samo odraz jedinstvene svjetske Duše, tako da smo svi mi, kao pojedinci, nevažni i gotovo bi se moglo reći sasvim zanemarljivi.

– Svaki od nas može biti bilo ko i može biti svako – govorio je Tauhidi poneseno, kao da mu nešto veliko zavisi od toga hoće li u svoju vjeru ubijediti svog zgužvanog sugovornika. – Dovoljno je znati ono što neki čovjek zna, dovoljno je saznati kako se i koliko svjetska Duša odrazila u njemu, da budeš on ako to želiš. Zato su

naša imena nevažna, zato je potpuno svejedno kako je kome ime. Svi smo mi svako i zato je, vjeruj mi, tvoje pitanje nevažno i zapravo nemoguće.

Smežurani čovjek ga je zapanjeno i sa strahom gledao, a onda prošapta kao da se pravda:

– Kunem ti se Bogom velikim da ništa loše nisam mislio, samo sam pitao koji si jer te viđam ovdje a ne znam ko si ni šta si. Ništa više.

Nakon toga se čovjek izmače u drugi kraj sobe i uze se sašaptavati s nekim ljudima, a Tauhidi ostade sjediti na svome mjestu kako je i sjedio, bez pića pred sobom i kao u prolazu. Ne bi se reklo da ga je pogodio bijeg čovječuljka s kojim je razgovarao, niti bi se reklo da je on makar na trenutak pomislio da se među njima dvojicom dogodio kakav nesporazum. Sjedio je kao čovjek koji je uradio svoj posao, onaj posao koji radi svakodnevno i koji odrađuje već po navici, a to je Sulejmana još jednom uvjerilo da Tauhidiju treba stati u kraj. Dalo bi se podnijeti što on poriče imena i pojedinačne ljude, to rade i njegova Iskrena braća koja kriju svoja imena i objavljuju svoje spise bez potpisa, ali se ne bi dalo podnijeti da neko istrese one gluposti na ovakvome mjestu i na čovjeka ni krivog ni dužnog, samo zato što je upitao za ime, a onda ostane sjediti kao da je uradio nešto sasvim normalno ili kao da nije uradio ništa. Ne može to biti pristojan čovjek, pristojan čovjek nikad ne sjedi među ljudima ovako opušteno i odsutno, a pogotovo ne sjedi ovako nakon što je izgovorio sve one užase.

U neko doba je gazda Jevrejin prišao Tauhidijevom stolu praveći se da to čini kradom, iako nije stvarno krio ništa i čak je progovorio u trenutku pune tišine, šapatom ali dovoljno glasno da čuju svi kojima je do toga da čuju.

– Ti sigurno do Sadžide? Slobodna je, možeš. Tauhidi ga je pogledao kao da ne zna o čemu govori, kao

da se čudi nečemu što vidi kroz njega, a onda mu pružio punu šaku novčića i krenuo prema jednoj zavjesi na zidu prema ulaznim vratima.

– Sigurno će ti se obradovati, jadnica, nešto si ti njoj uradio, ali ja ne znam šta – doviknu gazda za njim namigujući onako, nikome, pa se ogleda po prostoriji, ali su njegovi gosti sjedili i buljili kao i prije, kao da on nije napravio dosjetku i kao da je nije napravio upravo za njih.

– Dođi – pozva ga Sulejman i rukom naloži da uho prisloni uz njegova usta. – Ja bih da malo gledam. Ovoga.

Ne uspravljajući se, gazda okrenu lice prema Sulejmanu i zamaha glavom, praveći se, valjda, da ne razumije njegovu želju ili bar ne razumije šta gost govori.

– Kako to misliš?

Sulejmanu se utroba zgrči od gazdinog vlažnog daha i on naglo okrenu lice od njega, bjesneći na sebe zbog odluke da dovršava sebe i svoj život, zbog želje da uhodi Tauhidija i razotkrije Iskrenu braću, a pogotovo bjesneći na gadove koji ne peru usta i dišu ljudima ravno u lice. Ipak suspregnu želju da udari njušku koja mu se pred nosom krivila i treptala očima, pa izvadi dinar i postavi ga između svog i gazdinog lica.

– A što bi gledao, milosti tvoja – zašušta gazda svojim vlažnim dahom u Sulejmanovom uhu. – Takav gospodin, pa da samo gleda, gdje si to vidio? Hajde ti nešto radi, blago meni, a naći će se kod tvog sluge nešto i za takvog gospodara.

– Njega – pokaza Sulejman na zavjesu iza koje je otišao Tauhidi, nadajući se da u ovakvim rupama treba razgovarati i postupati upravo ovako, dakle slagati opasnu njušku, govoriti kratko i odsječno, stalno se praveći da znaš još nešto važno što kriješ od ostalih. – Da gledam i slušam, ako bude šta.

– Razumijem, sigurno razumijem, dragi gospodaru, ti si gospodin i ne bi se naprezao, ali imam ja i za to rješenje – brzao je Jevrejin kao da je njegov posebni interes da Sulejmana uvali u ljubav.

– Rekao sam ti – reče Sulejman strogo, pa se nemarno dopuni, pružajući prste prema gazdinom licu: – Možeš mi to i vratiti ako ti je do toga. Pa da ne pričamo.

– Ne, ne, ništa ja nisam rekao, ne mislim ja ni na šta nego na gledanje, ni na šta drugo ne bih ni pomislio. Ti si gospodar, ti si gospodin čovjek, a pravi čovjek gleda, pravi čovjek neće da se znoji i rilja poput roba. Samo smišljam najbolje za tebe, mili moj gospodaru, smišljam i smislio sam čudo neviđeno. Imam jednu kao mlijeko, a za njom je jedan rob iz grada poludio toliko da se kuća trese kad skupi neku crkavicu i dođe. Da pošaljem po njega, on je u trgovačkom kupatilu, pa da imaš šta vidjeti, blago meni?

– Šta si ti zapeo da nešto smišljaš? Što ne daš da gledam ono što ja hoću?

– Ne branim ja, mili moj gospodaru, za čitav dinar možeš gledati i mene s onom mojom ako ti je do toga, ne branim ja, ne daj Bože da branim. Ali se bojim, jadan, tvog bijesa, hoću da te zadovoljim.

– Kakvog bijesa?

– Pravednog, priznajem. Za ovaj novac imaš pravo nešto i vidjeti, a kod onog jadnika nema čovjek šta vidjeti. On se dovezao one Sadžide, sirotice jedne koju ja držim više iz samilosti nego zato što se isplati, pa dođe ovako ponekad i priča joj nešto. On nju zove Rabija a ona ga sluša kao da joj time ukazuje neku čast, gleda u njega kao u zlatno tele i tako oni prosjede dok im ne dosadi, pa on ode. Eto, to je sve što imaš vidjeti, a to je malo za čitav dinar, moj gospodaru. Doći ćeš i tražiti da ti vratim, a otkud meni da ti vratim, mili čovječe, ja sam čovjek siromašan i jadan, ja hranim desetine

usta i sve ove dangube ovdje ja hranim, u mojim bi rukama i vezirsko blago začas nestalo a kako neće tvoj dinar?!

– Dobro, ništa neću tražiti, vodi me.

Jevrejin se uspravi, odahnu iz dubine stomaka i čvrsto krenu prema ulaznim vratima. Sulejman za njim, umirujući stomak koji se snažno trzao od Jevrejinove rupe, od njegovog daha, od vlažnog uha koje još uvijek zuji, od teškog zadaha neokupanog naroda i od bijesa zbog svoje gluposti i svoje sklonosti prema velikim odlukama.

Obišli su kuću i uz jednu gomilu zemlje uzverali se do malih vrata zaklonjenih kožom. Jevrejin pusti Sulejmana da se prvi provuče pa ga zaustavi rukom, a onda se i sam uvuče i namjesti kožu kako je bila, tako da se nađoše u mrklome mraku. Sulejmanu sinu u glavi da je ova budala mogla smisliti da on sa sobom vuče čitavo bogatstvo pa ga dovela ovamo da ga ubije i opljačka, a odmah zatim ga čitavog prože potreba da se brani pa se cimnu da odskoči u stranu i izbjegne Jevrejinov udarac i tako nemilice tresnu glavom o zid. Zadrža jauk, ugrizavši se za jezik, jer nije smio otkriti gdje je, ako je onaj gad već izvukao nož, ali se taj junački napor pokaza nepotrebnim jer ga onaj gad potapša po slabini i pokaza da ga slijedi.

– Samo polahko, gospodaru – šaputao je Jevrejin – pazi da se o nešto ne udariš i pazi da nas ne čuju. Dolje su oni, pod nama, svi.

– Na vrijeme si se sjetio da me upozoriš – odbrusi Sulejman, stežući oči od bola i bubnjanja u glavi – već sam udario i to krvnički.

– Vidio sam, ali šta ću, jadan, nisam ja kriv što si poskakivo. Nisi, doduše, ni ti kriv, nije za tvoje gospodstvo da se vuče po sirotinjskim tavanima, ali šta ćeš, potreba nas na svašta navede.

– Šta to pričaš? – upita Sulejman kojem su se oči već navikle na manjak svjetla, tako da je vidio čistu i urednu prostoriju punu jastuka, ne razumijevajući zašto je Jevrejin naziva sirotinjskim tavanom.

– Ništa, ništa, nemoj se ti brinuti, mnogo sam ih ja vodao po svom tavanu pa niko za to ne zna. Iz prvih kuća ih je bilo, svakakvih se želja javi kad ljudi dobro žive, čak ih je najviše bilo iz dobrih kuća. I svi su bili, kao i ti, nosaći, ribari, sirotinja. Neka, i treba tako.

– Ne vjeruješ, znači, da sam ja nosač?

– Viđao sam ja nosača, milosti tvoja, vidio sam ih mnogo više nego što mi srce traži. Evo ti ovaj jastuk da ti bude mekše, oni su dolje, ispod ovog otvora. Ne boj se, neće te vidjeti ako se ti ne potrudiš.

– Dobro, idi sad – prošapta Sulejman naginjući se nad otvor.

– Idem, ne bih ja gledao, nije to za mene. Treba li ti još nešto? Hrane kakve ili pića da dušu okrijepiš i srcu da olakšaš malo?

Sulejman rukom mahnu Jevrejinu da se udalji i nadvi se nad otvor probijen ukoso u stropu sobe. Na ležaju, tačno pod njim tako da ih je mogao vidjeti tek kad uvrne pogled prema nosu, bili su Tauhidi i jedna debeljuškasta žena, možda ne najpoželjnija među ženama, ali sigurno ni sirotica koju bi onaj gad držao iz samilosti. Žena je savila noge u koljenima i donji dio tijela oslonila na listove a gornji na laktove, tako da je izgledala kao neka zvijerka koja se odmara ili se potajno sprema da skoči. Tauhidi se desnom nadlakticom naslonio na njezina leđa, podupirući dlanom i podlakticom te ruke glavu, a lijevom rukom je lupkao ženu po stražnjici kao da time daje takt svom govoru. Ipak se ovdje ima šta vidjeti, pomisli Sulejman, vrijedi dinara ovako slavan položaj za koji ne znaš je li manje podesan za razgovor s voljenom ili za ljubav. A onda se sabra na to da sluša.

2.

– Nema više prave ljubavi – govorio je Tauhidi tužno, kao da je lično skrivio tu žalosnu pojavu – valjda zato što nema više pravih žena sposobnih da izazovu takvu ljubav, niti pravih ljudi spremnih da je nose, osjećaju je i služe joj. A kako je to nekad bilo, čovječe! Kako se u pustinji nekad borilo za ljubav, kako se bolovalo od nje i kako se radosno umiralo za nju. A pogledaj sad ono što živi u pustinji. Ono je sposobno da napadne usamljenog putnika i da ukrade nekome stoku, ni za šta drugo ga nije Bog dao. A za ljubav ono niti je čulo, niti je za nju sposobno, niti bi je poželjelo.

– Nema, pa šta ćeš, naše je da trpimo – uzdahnu žena koju je Jevrejin zvao Sadžida.

– I treba, mi nismo sposobni za ljubav i zato moramo trpjeti. Mi nismo do nje dorasli – presudi Tauhidi i ušuti gledajući ravno preda se, vjerovatno u završetak ženine kičme. – Jesam li ti ja nekad govorio o jedinoj ženi sposobnoj za ljubav koju sam poznavao? Onoj koja je zasluživala ljubav, koja je znala da je izazove i da je nosi kako treba?

– Nisi nikad, mili moj. Pričaj mi, molim te, baš bih voljela slušati.

– Lažeš, Rabija, mnogo sam ti puta pričao ali ću ti opet pričati. Samo to ti i mogu pričati, to je jedino što nekoj ženi mogu govoriti s razlogom.

– Ona se isto zvaše Rabija, ako se dobro sjećam?

– Nemoj se ponašati ko da sam lud. Ti se ne zoveš Rabija, ali te ja tako zovem jer je to nevažno i jer ti samo tada mogu govoriti o ljubavi, mogu biti iskren i mogu msliti da te volim. Ti bi mogla biti ona ako bi se sabrala na to i tada bih te ja zaista volio i išli bismo zajedno svijetom, do kraja. Ali ni to nije važno.

– Važno je – uzviknu žena i sjedne. – htjela bih da budem ona i da me voliš, to je jako važno. Ali bi mi morao objasniti kako da to bude.

– Jasno je to i jednostavno, mila moja, to ti je kao s brojevima. Svi se oni prave pukim dodavanjem ili oduzimanjem jedinice koja im je svima u osnovi i svima nalik, a da sama pri tome nije broj kao drugi. Tako je Milosrdni u osnovi svega postojanja, ali sam nije to postojanje i ne postoji na ovaj način. On je nama bliži od naše vratne žile, što znači da je u nama i da smo mi dobili nešto od Njega. Mi smo znači kao broj, s više ili manje jedinica u sebi, ali su sve jedinice iste i to je ono što je važno. Nećeš mi valjda reći da se jedan Njegov dio razlikuje od drugog ako je On jedan i jedno?! – prijeteći povika Tauhidi, kad se sjetio da bi žena mogla dovesti u pitanje to što on govori i do čega mu je, izgleda, jako stalo.

– Neću, neću, ni na um mi nije palo – razočarana odgovori žena i vrati se u raniji položaj, smiješan koliko i neugodan, ali njoj zbog nečega prirodan. Tauhidi se, međutim, ne nasloni na nju kao ranije, nego ostade sjedeći kao da mu je u tom položaju lakše govoriti o brojevima.

– Mi smo, znači, svi isti kao što su i brojevi isti, samo s više ili s manje jedinica. Zato svaki od nas može postati bilo ko, samo ga treba upoznati i izjednačiti se s njim po mjeri onog Jednoga koju sadrži ili, da ti bude jasnije, po broju jedinica koje on ima kad ga vidimo kao broj. Zato i ti možeš biti Rabija ako se sva saberеš na to da je upoznaš, kao što ja mogu i hoću biti Gazvan, pa ustvari ponekad već jesam. Je li tako, mila moja?

– Jeste, jeste, znaš i sam da ću se truditi. De mi sad pričaj o njoj, živ bio, mnogo je ljepše nego da ovako razgovaramo i dangubimo.

– Ona je kćerka mog strica kod kojeg sam odrastao. Kad sam ja bio mladić od svojih dvanaest godina, ostali smo mu samo nas dvoje i ja sam mogao poželjeti, kao muško dijete, da budem važniji od nje, ali nam je svima, pogotovo meni, jedino moguće bilo da prema njoj budem kao neko slušče. Bila je lijepa, ali nije stvar u tome, viđali su ljudi žena za koje su mogli pomisliti da su i ljepše. Ona je znala izazvati ljubav, znala je primati izraze ljubavi i divljenja bolje nego iko među ljudima, znala je da je čudo i znala je to biti pa je sve zakone i sve zabrane mjerila prema svojim željama. Ona se pokrivala samo kad ide vani, da joj sunce ne potamni kožu, u dvanaestoj godini ona je još sjedila s nama i ne pomišljajući da se pokrije pred gostima ili da se ukloni u svoj dio kuće. "Moja je ljepota Božiji dar", odgovorila je ocu svog budućeg muža, "i nije moje da je sakrivam. Zar je čovjekovo da krije Božije davanje, jadan ti ne bio?! Što ne sakriješ palmu, što ne pokriješ mjesec, što riječne vode ne prekriješ zastorom? Sve to raduje ljudsko srce, sve to zbunjuje oči svojom ljepotom, a ti bi samo mene siroticu pokrio."

Svi smo znali da nije tako kako ona govori, znali smo da krivo čini i da ne smije biti među nama otkrivena, a bilo nam je drago što je tu, što je otkrivena i što tako govori. Bilo je drago čak i starome koji joj nije ni prigovorio ozbiljno nego zato što je red ili čak samo zato da se našali jer se njoj ne može i ne smije prigovarati. Tako je počela izlaziti na glas sa svoje ljepote i pameti i tako nam je navratila u kuću rijeku gostiju, jer su svi koji drže do sebe mislili da je moraju vidjeti i dobiti. Ona nije morala izići iz kuće da bi stalno bila u probranom društvu i da bi vidjela sve što vrijedi vidjeti u cijelom kraju. Objedi, gozbe i zabave nastavljali su se jedno na drugo i trajali po cijeli dan svaki dan. A to je koštalo.

Mi nismo bili bogati, ali stric nije ni pomišljao da joj bilo šta prigovori. Samo je jednom njegova druga žena meni rekla da je zabrinut i sve umorniji jer se ono imanja topi a nas dvojica ne uspijevamo zaraditi ni za porodicu a kamoli za onolike goste, pa sam ja to prigovorio Rabiji i postigao da je vidim bijesnu, možda jedini među ljudima.

Nisam ja njoj prigovorio zato što bih mislio da ona na nešto nema pravo, nego zato što sam bio bijesan i gorak pa se htio osvetiti i njoj i sebi. Te večeri je kod nje na zabavu došao neki magarac iz Damaska, Abu-Kasim se zvao, koji se neobično ponosio svojim majmunom. Majmuna je zvao Džahiz i hvalio se da ga je lično naučio da pije, pa je sve vrijeme tjerao jadnog majmuna da pije, a ostale majmune da se smiju i uživaju kao da vide čudo neviđeno. Podnio bih ja to što se oni smiju i uživaju, podnio bih da majmun ispija moj trud njima na veselje, podnio bih i njušku onog iz Damaska, natečenu od debljine i zaista odvratnu, ali nisam mogao podnijeti da se Rabija onoliko oduševljava majmunom, da razdragano vrišti gledajući kako se sirota živina mršti nakon što ispije rakiju i onda ga ljubi kao da joj je rod rođeni. Ne može ona to raditi, to nije zabava za nju i nije njezino da se tako ponaša, pa valjda zato nisam mogao podnijeti sve to.

Kad su se gosti razišli, Rabija je pošla spavati i rukom mi pokazala da za njom ponesem ćup s nabidhom po čijem se mirisu vidjelo da je dobro uzavrio, da je star i dovoljno jak da skrene razum i starijem i jačem od Rabije. Ni to mi nije bilo pravo i to se osjećanje slilo u jedno sa ranijim ogorčenjem pa su me, tako ujedinjeni, preplavili takvim bijesom na Rabiju i na sebe, na majmuna i pogotovo na onoga natečenog glupana, da sam svom snagom udario nogom u zid da ne bih presvisnuo. Dok sam skakutao na lijevoj nozi, Rabija

se okrenula i s nevoljkim osmijehom rekla da je on bolji.

– Kako je bolji?

– Majmun. Mnogo je sipmatičniji i smješniji – odgovorila je Rabija bez veselja i odsutno, kao da joj nije ni do majmuna, ni do mene, ni do nje same.

– Koji majmun? Bilo ih je najmanje dvojica i ne zna se kojem si se više radovala.

– Pusti, molim te – odmahne Rabija i krene. Tada više nisam mogao izdržati. Skočio sam za njom, stao na desnu nogu i pao na ćup s njezinim pićem koji se razbio i smočio me kao budalu, ali sam se odmah podigao, ustremio se na nju kao lav i rekao joj sve što mi je bilo na srcu, ne štedeći ni nju ni sebe, iako mi je više od svega trabalo da zavijam od bola, bijesa i ogorčenja.

– Lahko ću ja pustiti njih – rekao sam joj – samo nek oni puste mene. Tvoj otac i ja radimo koliko možemo, a oni sve pojedoše, raznesoše, kuću rasturiše i tvoj miraz popiše. Šta ćeš ti sutra bez miraza?

– Ostavi to, Hajjane, ja sam svoj miraz – umorno me je zamolila Rabija i pokazala na moje odijelo. – Hajde, suši se, nije važno za piće.

– Nije za piće ali jeste za hranu – uporno sam nastavljao, da izlijem srce. – Šta ćemo mi sutra jesti ako oni nastave ovako? Ne možemo stric i ja nahraniti sve besposlenjake koji bi da se zabavljaju s tobom.

– Sada me ostavi na miru, a od sada nećete hraniti nikoga nego će vas hraniti samim čudesima koja ću ja za vas izmišljati – prosiktala je Rabija, istrgnula ruku i otišla drhteći od bijesa i još nečega što nikad nisam razumio.

Gozbe su se nastavile i postale još mnogo lude, samo što su sada hranu i piće donosili oni koji su dolazili da se dive Rabiji i slušaju je. Ona je određivala šta će

se donositi, a oni su donosili toliko toga da bi svega bilo u obilju za tri kuće jednake našoj ili još veće. A to što je ona izmišljala ne bi čovjeku na um palo ni u napadu najluđe obijesti, kao da se u nju uselio neki zli džin pa joj pomaže da smišlja i zahtijeva neviđene stvari. Odredila je da joj donose ptice kljukane nerazbijenim orasima, bademima i mlijekom, i teško onome ko bi donio drugačije hranjenu pticu. Ona je na neki svoj način znala to prepoznati po ukusu mesa, iako nikad ranije ništa slično nije jela, pa je jednom jadniku zabranila da joj izlazi na oči kad joj je donio prepelicu drugačijeg ukusa. Zaklinjao se da ju je hranio svojom rukom, ne doduše onako kako je ona odredila, ali zato mnogo bolje – šećerom, krvlju mlade stoke i sitno sjeckanim ribljim mesom, ali to nije umanjilo Rabijin bijes. Samo je rekla da ona dovoljno dobro zna šta je za nju bolje i ponovila da joj više ne izlazi na oči, jer bi mogao ostati bez svojih.

Ničim ona nije pokazivala da pamti onaj naš razgovor i ponašala se kao da ga nije bilo, ali mi se čini da je to njezino zlo u nju ušlo baš one noći. Nikad prije ona nije pokazivala ništa osim vedrine, ljepote, bistrog uma i neviđene ljupkosti, a od onog našeg razgovora pojavila se neka opačina, sklonost pretjerivanju svih vrsta i nekakva bijesna potreba da nešto dokaže. Ona je uvijek htjela da je svi vole i zato je prema svima pokazivala ljubav ili bar sklonost, a sada je znala biti netrpeljiva, okrutna i zla preko svake mjere, i to uvijek prema dobrim ljudima kao da su je oni ispunjavali bijesom. Tako je jednog starog Perzijanca, koji je bio na proputovanju pa ostao mjesecima opčinjen njome, natjerala da sjedne na košaru s jajima i kvoca, ne bi li time nasmijao njezino društvo u kojem nije bilo jednog čovjeka dostojnog poštovanja. Nisam se usudio pitati o tome, ali bih se smio zakleti da ga je ismijala samo zato što

joj je iskazivao poštovanje i molio je da pođe s njim u Sidžistan kao njegova žena, ili kao kćerka, ili kako god hoće, samo neka pođe i učini mu podnošljivim ovo života što mu je ostalo. Njezin bijes je tražio da ga zbog toga ismije, da ga natjera na majmunisanje za zabavu onim majmunima što su se skupili oko nje i što su je poštovali koliko i mene ili koliko crknutog psa. Njezin bijes tražio, a on jadan učinio kao da se tome raduje, ali je nakon toga nestao i više se nije ni javio ni pojavio.

Znalo je biti dobrih, smiješnih i lijepih događaja u njezinim bijesnim igrama. Tako je jednog našeg trgovca, prebogatog ali ograničenog čovjeka, koji je slao neviđene darove a dosta rijetko i dosta bahato se pojavljivao, očekujući valjda zahvalnost, divljenje ili nešto slično, pozvala jednom da dođe bez darova i bez pripreme, onakav kakav se zatekne. Poslala je po njega kad se društvo tek počelo skupljati, posebno naglasivši da dođe odmah i baš onakav kakav se zatekne, a on se pojavio kad je zabava već bila odmakla, namirisan i uređen, s velikim smotkom svile za Rabiju. Praveći se da je razdragana zbog njegovog dolaska, Rabija ga je posadila uvrh sobe, zatražila od prisutnih da mu izraze poštovanje, a onda izjavila da će mu sada sjesti u krilo i poigrati se s njim jer je neodoljiv i jer ona više ne može suspregnuti želju. Stvarno je došla do njega i stvarno mu je sjela u krilo, ali se istog trenutka uz nju našao rob sa zdjelom punom vode u kojoj je ona, smijući se od srca, oprala trgovčevu bradu.

– Bože mili, koje je ovo čudo!? – uzvikivala je nakon toga stojeći nasred sobe i kriveći se kao da je zapanjena. – Ti si me varao, a ja se jadna zaljubila, ti si bojio bradu, a ja mislila da si mlad i lijep pa uzdisala za tobom vrteći se noću u postelji po cijelu besanu noć.

Bilo je smiješno i strašno. Stajala je pred nama onako otkrivena, lijepa i bezumna, kriveći se da se bolje pokaže, a mi smo buljili, smijali se i drhtali. Svima nam je trgovac bio smiješan i svi smo se radovali njegovoj sudbini, ali smo i drhtali zbog njega jer smo svi bili on. Voljeli smo je onako lijepu i onako surovo pokazanu, žudjeli je i umirali za njom, drhtali od žudnje i od straha, jer smo znali da će svaki od nas biti trgovac pokaže li joj da mu je važna i poželi li učiniti joj nešto lijepo. I, zbog tog straha, voljeli smo je još više i bili još spremniji trpjeti od nje.

– Znaš li, teško tebi, da je zabranjeno bojiti bradu? Znaš li da je to prevara i da te ja sad moram prijaviti emiru straže? A kako ću, jadna, kad te volim?! Evo i sad mi se, s ovom šarenom bradom, toliko sviđaš da mi opet nema sna, sirotici zaljubljenoj. I otkud ti samo luda misao da kriješ sijede kad si mi ovako sivkast još ljepši – govorila je Rabija povlačeći se prema vratima pa sjela na pod naslonivši se na dovratak i pruživši noge po podu.

Svi smo šutjeli. Neki bi se od nas na časak nasmijao, ali bi odmah ušutio kad bi čuo kako zvuči njegov vlastiti smijeh u tišini ove vrste. Rabija je, kad je sjela, prestala izigravati skršenu siroticu i namjestila se da lijepo izgleda pogledima koji su ležali na njoj, a trgovac je, kao da se ništa nije dogodilo, nepomično sjedio i buljio u nju kao i svi mi. Je li njegova samoljubiva glupost bila tolika da mu se činila nemogućom situacija u kojoj bi on bio smiješan ili je i njemu bilo prirodno da ga ona ismije, kao što bi bilo svakome od nas, tako da nije mogao osjetiti da se dogodilo bilo šta ružno, nije mogao osjetiti ili pomisliti da ima razlog za bijes, pobunu ili osvetu? Bio je isti kao mi, kao bilo ko od nas, jer nas je sve koji smo se u toj sobi okupili, ujedinjavalo i izjednačavalo osjećanje da Rabija ima pravo i da može.

Bili smo ovisni o njezinom ludilu i po tome smo bili isti, ma šta se nekom od nas događalo i ma šta neko od nas činio da se izdvoji.

– Dobro, da se dogovorimo – javi se Rabija glasom kakvim se po mome mišljenju sklapaju trgovački poslovi, a onda ustade i nastavi naslonjena na zid pored vrata. – Neću te prijaviti za bojenje brade i niko te odavde neće prijaviti. Svima ovdje zabranjujem da ikada više spomenu ovaj događaj, a i ja ću ga zaboraviti ako mi to moja ljubav i tvoja ljepota dopuste. Ali treba nečim platiti šutnju, lijepi moj sjedobradi, ni tvoja ljepota nije dovoljna da nam svima nadoknadi šutnju.

– Kaži, ja je mogu platiti, sve što želiš ja ću platiti – progovori trgovac prvi put od ulaska ovamo.

– Mi ćemo šutjeti kao ribe i biti kao ribe, jezici će nam, znači, biti riblji, je li tako – upita pokrenuvši tijelo prema trgovcu, a onda nastavi jer odgovor nije ni očekivala. – Zato ćeš donijeti ribljih jezika dovoljno da se napravi objed za mene, za ovog mog hranitelja i za tebe ako hoćeš. Čula sam da je to ukusno i dobro, da su ranije ljudi često jeli takve stvari i da su zato bili u svemu bolji od nas. A i da nisu stari jeli, mi bismo morali, jer se slaže uz šutnju a i uz mene. Ili ti ne misliš tako, lijepi moj?

Ne znam zašto je mene umiješala, možda zato što me je prejako pogodila šala s trgovcem, možda zbog onog našeg sukoba koji smo do sad svakako mogli zaboraviti, a najprije zato što je njezinoj ćudljivosti u tom trenutku tako došlo. U svakom slučaju, meni je taj čas sinulo da tako više ne ide i da se bez obzira na njezine razloge sve to mora zaustaviti i okrenuti u drugom smjeru. Zato sam odlučio, zato se u tom trenutku za mene odlučilo, da na konačnu kušnju stavim i nju i svoju ljubav i da tako učinim koliko mogu za njezin spas i za spas svoje duše.

Odlučio sam se da na jednome mjestu stojim deset dana izložen suncu. Ako uspijem da u tih deset dana ni na jedan trenutak ne izgubim iz unutrašnjeg oka njezin lik, ako u svakom času u tih deset dana budem osjećao radost pri pomisli da to činim za nju i ako svaki put budem zahvalan što mogu s radošću to činiti za nekoga za koga bih i sve drugo činio upravo tako, ja je volim i sve je u redu. Tada ću joj reći šta sam učinio i reći ću joj da mogu tako sve dane koji su mi preostali i pitati je izaziva li to njezin bijes i želju da me povrijedi, kao što izazivaju drugi izrazi pažnje i divljenja. Računao sam da je to mora slomiti, da to ne može primiti kao poklon, kao lijepu riječ, kao izjavu ljubavi i poštovanja – s bijesom i sa prigušenom mržnjom. Ovo će je sigurno ganuti i opet će postati dobra i vedra kao prije, a ja ću se s njom oženiti i sve će biti dobro. Pa i ako nekad iskoči njezin bijes, ja ću znati kako da ga otrpim jer je volim i jer za nju mogu odstajati deset dana na vrelom suncu. Sve ću joj reći i njezino će se srce opet otvoriti prema dobroti i sve će biti u redu.

Ali nisam izdržao deset dana. Sedmog dana sam je, nakon odlaska gostiju, pitao primjećuje li ona išta na meni, a ona mi je odgovorila: "Kako ne." Tada sam joj sve ispričao i dugo sam joj govorio o tome koliko je strašno što dobrota, ljubav i pažnja vrijeđaju njezino srce i upozorio sam je da je njoj već četrnaest godina a još je neudata i pet godina vjerena, a meni osamnaest i još sam zbog nje neoženjen, i ubjeđivao sam je da će sve biti dobro i prelijepo ako uspije razumjeti sve što joj govorim, a govorim joj samo ono što je istina.

– Mali znakovi dobrote tebe su ljutili – rekao sam na kraju – veliki znakovi ljubavi tebi su bili malo jer nisu dovodili u pitanje onoga ko ih daje, pa su ti zato možda bili jadni i navodili te na bijes. Ovo sada je konačni znak jer dalje od ovoga čovjek ne može ići prema

drugome. Ako na ovo ne pristaneš, ti si osuđena da živiš protiv dobrote i ljubavi, a znaš valjda i sama šta bi to bilo.

– Zato si ti tako potamnio – zaključi ona iz čitave moje priče toliko, pa krenu prema svojem dijelu kuće.

– Čekaj, nisam ti sve ovo zato pričao – povikah da je zaustavim, ne znajući pravo da li bih više volio da stane ili da produži jer sam se jako bojao nastavka.

– Kaži – okrenu se ona i stade ne pokazujući nikakvo iščekivanje.

– Ja te, ženska glavo, volim i hoću da se oženim s tobom, zato se ovako borim za tebe.

Na to nije odgovorila, samo je stajala zbunjena i začuđena. Kunem se svim na svijetu da je bila začuđena preko svake mjere, a čuđenje je pokazala samo time što je malo raširila oči. Nije se naljutila, nije se obradovala, nije se uvrijedila, nije pokazala da se to što sam rekao na bilo koji način tiče nje. Samo se začudila, i to se začudila onako kako bi se čudila rijeci koja teče uzbrdo.

– Vidiš kako sunce isuši kožu – rekla je kad se potpuno pribrala. – Trebalo bi nešto učiniti.

I otišla je. Bilo mi je drago što ode, bilo mi je u redu što tako ode, a nikad u životu nisam bio tako zgromljen. Ona se, čovječe, samo začudila. Nema više ljubavi i nema više pravih ljudi, kažem ti.

– Zar ona nije prava, mili gospodaru? – upita žena koju je Jevrejin zvao Sadžida, a Tauhidi je, zbog sebe, nazivao Rabijom. – Meni je divna i baš prava.

– Eno je kako služi drugim ženama svog muža, bez djece, bez snage i bez ponosa. Nismo mi više tako građeni da možemo podnijeti veliku ljubav i veliku snagu, valjda smo od loše građe. Pomislio bi čovjek da je njezin ponos velik, kao kod onih nekadašnjih ljudi, a

ona se sasula u hrpicu da to više ne možeš gledati. Ne znam.

– Šta će joj više ponos? Imala je ljubav, takvu ljubav, čovječe.

– Kakvu?

– Tvoju, vašu.

– Nisam izdržao deset dana, rekoh li ti. Tugo moja.

3.

Na Sulejmana se od Tauhidijeve priče nataložila mrzovolja koja mu se činila gušćom i prljavijom od nosačke opreme koju čitav dan vuče na sebi, iako je ne zna nositi. Jastukom koji mu je Jevrejin podmetnuo pod lakat prekrio je otvor kroz koji je slušao i gledao, osjetivši da će viknuti ili napraviti neku drugu glupost nastavi li slušati to bezumlje, toliko smiješno i toliko žalosno u isti mah. Uspravio se i sjeo, pa ponovo vidio niz istih ovakvih jastuka postavljenih vjerovatno pored istih ovakvih otvora koji se ne vide, pa u sebi, nevidljivo, rukom zaprijetio Jevrejinu koji je sasvim sigurno neviđen podlac kad može od ljudi raditi ovako nešto. Krenuo je prema izlazu da Jevrejina odmah uhvati i u tvrđavi prepusti Bakiru i normalnom postupku, ali se, čim je dospio s one strane kože kojom se ulaz zatvara, sjetio da je on ovdje nosač a ne pomoćnik emira straže, da jedino on može posvjedočiti šta Jevrejin radi od ljudi i da je on lično tražio da Jevrejin od njega to uradi, dajući mu za to čitav dinar. Sve je to pomislio u jednom trenutku i u istom trenutku pomislio da se ne radi o tome što on sebi govori, nego o tome što se s ove strane one kože misli i osjeća sasvim drugačije nego s one. Možda Jevrejina treba kazniti što od ljudi pravi podlace, ali oni to traže od njega i dobro mu za to plaćaju, neki

čak i previše – ako su pomoćnici emira straže. Mi smo, znači, podlaci, a ona nakaza naplaćuje da nam to pokaže. Što veći podlac, to on više naplati, a ako je istovremeno veliki podlac i budala, on mu naplati čitav dinar.

Krenuo je prema gradu postiđen, oblijepljen svojom mrzovoljom i okićen nosačkom opremom koju je sada osjećao kao rogove ili kao rep. Onaj podlac je odmah vidio da on nije nosač i odmah je znao da se u njegovu rupu zavukao radi nepriličnih poslova, kao da mu se na licu čita kakav je pokvarenjak i neurednik. A on se, budala, jutros ponosio svojim preobražajem i srećom koja mu se konačno ukazala, a posebno čvrstinom svog karaktera koja mu je, evo, dala da izdrži u uhođenju i pored svih poraza i muka. Jedino onaj budalasti Tauhidi nije vidio kako se nosaču što klipše za njim njuška gadljivo krivi od opreme namočene znojem, a i on nije vidio samo zato što inače ne vidi ništa osim svojih utvara. Ili je vidio, pa ga namjerno vuče po ovakvim rupama da mu pokaže kako izgleda život marljivog pomoćnika kad se poduhvati posla oko velike zavjere.

Vuče ga i smije mu se, kao što je i red, jer se budala nakitila oznojenim krpama i vjeruje da je dobila nosačku dušu i da se preobrazila, ako ne u nosača, onda bar u njegovog brata rođenog. Posebno je tražio pravo nosačko odijelo i zabranio da ga operu, ma koliko mu se gadilo navući ga na sebe. Sada je kao posebno duboku uvredu doživljavao način na koji mu je ona nakaza rekla da mu maska nije uspjela, onako uzgred i možda podrugljivo, a sasvim sigurno kao nešto što bi trebalo biti jasno i budali. On se, budala, jutros htio rasprsnuti od ponosa što tako smrdi teškim znojem, što oko sebe vuče pravi oblak turobnog zadaha, vjerujući da je to samo za sebe dovoljno da maska bude dobra i uvjerljiva. Kao da ljudi ništa drugo i ne rade nego idu okolo i njuše nosače. Nije stvar u zadahu nego u nečemu što on ne

zna i čega se sigurno ne bi na vrijeme sjetio ni kad bi znao, jer je budala i podlac. Ide on, usmrđen kao nosač, prati čovjeka u ovakvu rupu ne bi li doznao nešto o Iskrenoj braći!? Da je deset puta luđi, ne bi Tauhidi na ovakvom mjestu govorio o tim stvarima, pogotovo ne bi govorio onoj sirotici koju je čas prije platio onom gadu. On je to znao, on je to morao znati čim je provirio kroz otvor i vidio s kim je Tauhidi u sobi, ali je slušao i gledao mučni i smiješni obred koji se njega ne tiče, slušao i gledao kao svaki podlac, a sada sebe ubjeđuje da je mrzovoljan zbog odjeće usmrđene tuđim znojem. Možda je zbog toga, ali je sigurno i zbog osjećanja svoje podlosti, a još sigurnije zbog čudne i mučne priče koju Tauhidi vjerovatno već godinama ponavlja u ovom istom obliku, od riječi do riječi ovako, možda čak ovim tonom i ovoliko jakim uzvicima na ovim istim mjestima, kao nekakvu zakletvu ili kao znak za prepoznavanje samoga sebe. Mučno, smiješno i strašno.

Sulejman se, i ne primijetivši to, počeo baviti Tauhidijevom pričom kao da se ona zavukla između njega i svega onoga neugodnog što je na njega naleglo, od smrdljive odjeće i mrzovolje do osjećanja da je podlac i teškog stida što je saslušao tuđu sramotnu ispovijest. Jesu li se njih dvoje voljeli ili se nisu voljeli? – Je li se među njima dogodio jedan od onih nesporazuma, čestih u ovakvim vremenima, koji ljude beznadežno odvajaju jednog od drugog ili je sve to od samog početka bilo onakvo kakvo je ispalo na kraju – smiješno i beznadežno, jadno i jezivo?

Tauhidi je, naravno, budala jer se ne pokazuje ljubav tako da staneš na sunce. Po tome bi on sada trebao progutati živu ribu i time svoju ženu osloboditi osjećanja da je zanemaruje. Ne ide to, ne radi se tu o živoj ribi ili bilo kakvoj drugoj žrtvi. Radi se o tome da ona već beskrajno dugo u istoj sobi ponavlja iste riječi i da se

od tog ponavljanja već davno umorila ona, a pogotovo on. Može on gutati ribe i lavove, može stajati na suncu i na mjesecu dok se ne okameni, među njima se neće promijeniti ništa, jer njegova žena u njemu izaziva samo tužno osjećanje da bi sve bilo isto i kad on ne bi bio tu. Radi se o tome da se njegova ličnost ne sabire više oko nje, valjda zato što se njezina ne sabire više oko njega, pa je on ne uspijeva vidjeti kako valja. Uvijek joj se lice rasplinjava i pretapa se s licem njezinog oca, njegovog emira ili s licem neke žene koju je nakada gledao i koje se više ne uspijeva sjetiti. Njih dvoje su valjda umorni, a umora se nećeš osloboditi tako što ćeš se posaditi na sunce. Al-Nadim spominje spise koji podučavaju porobljavanju volje, gutanju mača i žvakanju stakla, pa je i on, ako je znao raditi i radio sve to, sigurno stajao u neko doba pred svojom ženom i pitao se što će on tu. Pa doveo drugu ženu i onda se dvostruko pitao. O umoru se radi, radi se o mogućnosti da se jasno vidi oblik nečijeg lica, a ne o vašarskim vještinama i junačkim djelima.

"Dobro je emir govorio", pomisli Sulejman prolazeći kroz južnu kapiju i skrećući prema tvrđavi. Sutradan nakon onog razgovora s Tauhidijem razgovarali su njih dvojica, a počeli su Sulejmanovim pitanjem šta emir misli o svemu.

– Nije on lud – odmah je odlučio emir – bilo bi u isti mah i malo i mnogo reći da je on lud, jer on je otišao dalje od ludila a ipak nije lud. Sigurno je da se ne pretvara i da ne laže, on vjeruje ono što govori i radi ono što kaže, ali je mimo toga normalan i uredan čovjek.

– Mislim da njemu ipak treba stati ukraj, nije mi baš u redu to što on govori.

– S njim ti je kao i sa svim drugim ljudima – uzdahnu emir – možeš ga goniti ako ti je do toga, jer

sigurno nije baš potpuno u redu, a možeš ga pustiti ako ti se ne goni, jer ipak ništa ozbiljno ne radi.

– Njegove misli nisu tako potpuno bezopasne. Mi dobro znamo šta je s dušama umrlih, a on se našao da ih doziva i vraća u ovaj svijet, pa o tome pripovijeda okolo. Možeš misliti kako je tek s njegovom iskrenom braćom.

– To je njegov posao, moj Sulejmane. Svi mudraci i ti što pišu u ovom su svijetu radi toga da stvaraju zbrku, kao što smo mi ovdje da stvaramo red. Zato sam ti ja jednom i govorio, ako se sjećaš, da je od svih poslova ovdje naš najvažniji i najviše od ovog svijeta, a ti se smijao i mislio da zbijam šale. Pogledaj ti nešto napisano. Vidiš jednu izuvijanu liniju, vidiš neke tačke i crtice, gledaš to i kao da unutrašnjim uhom čuješ glas koji ti govori te napisane riječi, recimo glas onoga koji je to zabilježio. Eto ti odmah zbrke: on je odsutan, glasa nigdje i riječi nigdje, a ti neki glas kao da čuješ i riječi su ti tu. Tu je glas i tu su riječi, samo ne idu preko ovoga nego preko unutrašnjeg uha, ravno u njega. Kao da ti on odsutan govori, a ti ponavljaš njegove riječi. Već ti je samo pisanje, znači, zbrka jer glas odsutnog čovjeka čini vidljivim. Pa onda pogledaj čime se ono bavi i o čemu piše, brate moj slatki. Neće on govoriti o tebi i o meni, o onima koje vidi i čuje, nego o nekim davnim ljudima ili čak o ljudima koji nikad nisu ni živjeli, ili će te podučavati šta brojevi mogu, ili će nešto mudrovati o džinima i njihovim navikama, iako nikad nije sreo niti vidio džina. Može neko misliti da su oni budale ili prevaranti, a ja mislim da je to naprosto njihov posao. Oni iz nevidljivog svijeta dovlače ovamo neke odsutne ljude, kao što ti, na primjer, kad čitaš iz odsutnosti dovlačiš njihov glas i recimo njih, cijele. Ne znam, doduše, čemu to služi, ali računam da za nešto treba čim se događa. Jedino mislim da smo mi mnogo

važniji od njih jer mi čuvamo i uređujemo ovaj svijet, a oni u njega dovlače dijelove nekih nevidljivih svjetova i trude se da se ovaj naš pobrka s tim njihovim svjetovima. Mi ovaj naš branimo od njih i zato je dobro što smo u ovom svijetu mi važniji od njih, jer se ipak živi u ovom svijetu. Ja to tako razumijem i zato mi ne smeta jako kad oni rade svoj posao. Neka svak radi svoje.

– Ne smeta ni meni ako svoju zbrku ne prodaju drugima.

– Ovdje je prodaju uglavnom tebi – nasmija se emir. – Ti među nama čitaš ono što oni pišu i ti se ljutiš kad ne pišu po tvome i onako kako se tebi sviđa.

– Ja bih ovog Tauhidija pratio neko vrijeme. Da vidim šta radi, šta i kome govori, s kim se i zašto viđa. Prije ili kasnije, on će me odvesti do Iskrene braće ili mi bar otkriti šta oni spremaju i šta stvarno misle.

– Što ne bi pitao njih šta spremaju i misle? To ti je jednostavnije nego da njega uhodiš.

– Ne znam ko su, ne znam nikoga od njih. Govorio sam ti već da oni kriju imena.

– Dobro, to pitaj njega, reći će ti čovjek ako zna. Silno ćeš se umoriti prateći ga, izgubiti vrijeme i snagu, naći se mnogo puta u smiješnoj situaciji, osjetiti neki put da ti je on postao važniji od tebe… I zašto sve to? Da bi se igrao uhođenja. Ne vrijedi.

Sulejman se nije složio s emirom jer je smatrao da zvijer treba tajno pratiti pa je iznenaditi kad tebi odgovara, ali mu to nije mogao objasniti jer ga emir nije htio slušati nego mu ostavio da radi po svome. Sada je, vukući se po najvećoj žegi kroz grad, zaključio da je emir bio u pravu jer je on, prateći tajno svoju zvijer da je iznenadi kad mu bude odgovaralo, postigao jedino to da se nahoda po gradu koji ga ne zanima i to u najnezgodnijim vremenima, nanosa se prljave i usmrđene

odjeće i gotovo zaboravi svoj normalni život. U vezi s tajnama, saznao je toliko da je Tauhidi, više ili manje tajno, volio kćerku svog strica i da sada, pod stare dane, okolo o tome pripovijeda. Dobra nagrada za tako mali trud i nikakve neugodnosti.

On je to govorio brzo i naviknuto, kao što govore recitatori. Ko zna koliko je puta ponovio svoju priču i ko zna pred koliko slušalaca. Njemu je valjda to postalo navika, kao drugim ljudima molitva ili povemena putovanja u hladnije krajeve. Kad te od ovoga ovdje počne hvatati čamotinja, kad ti prijatelji, žena, hrana, tvoj vrt, više ne donose radost a posao ti leži na leđima kao tovar koji vučeš bez razloga i cilja, ti se spremiš i odeš negdje visoko, gdje ima trave i vjetra, gdje razno drveće pravi hlad a potok teče onako, sam od sebe. Tako povremeno odlaziš da bi spasio svoju dušu, i to ti odlaženje postane navika bez koje više ne možeš i bez koje ti ne bi bio ti, i ono se ponavlja u pravilnim razmacima, tačnim i pouzdanim kao smjena sunca i mjeseca. Izgleda da isto tako onome u određenim razmacima dolazi da pripovijeda o svojoj ljubavi i o tome kako je deset dana stajao na suncu, odnosno nije stajao jer nije izdržao. Jedino što čestit čovjek sasvim dobro zna zašto neko ide u hladnije krajeve, a ne može ni naslutiti zašto bi neko pripovijedao o stajanju na suncu. Zašto bi neki čovjek, pored svega podnošljivog što na ovom svijetu može raditi, izabrao to da kao molitvu ponavlja priču o ljubavi koja je propala zato što on nije odstajao deset dana?

Dok je po glavi premetao to pitanje, sinula mu je misao od koje je poskočio kao udaren. Nije to, u stvari, bila misao nego čitav niz misli složenih u razne figure, ali ih je on vidio sve odjednom i kao jednu misao, upravo onako kako, po nekim mišljenjima, dragi Bog vidi svijet – sve stvari u svim krajevima sa svih strana odjednom,

i to u svakom trenutku i prošlost, i sadašnjost, i budućnost svega. Tako su njemu odjednom sinule mnoge, različito raspoređene misli, a on ih je u jednom trenutku sve vidio, sve razumio i krenuo prema Tauhidijevoj kući.

Razumio je da Tuahidi priča svoju priču zato što mu ona ne dopušta da zaboravi svoje lice. Ako u njegovom životu ima nešto što je, zaista, neporecivo i konačno on i baš on, to je ona ljubav koje nije bilo i ono stajanje na suncu, tako da on može, kad god ne razumije to što mu se događa, kad god je izgubljen pa ne zna šta bi i kako bi htio, ispričati nekome svoju priču i prisjetiti se ko je i kakav je. Razumio je da je Tauhidi mudar, da je mudar bar onoliko koliko misli onaj ludi Behram, jer zna da čovjek može čuvati svoja lica jedino ako ona imaju neki oblik i zna da ih on može sačuvati jedino ako zna taj oblik, pa je sebi, kao oblik svog lica, zadao unutrašnje lice dalekih starih junaka. Kad god mu se učini da mu to njegovo lice izmiče, da se rastače u nešto bez oblika ili nešto s mutnim oblikom koji on ne bi mogao prepoznati, kad god osjeti da mu stvarnost izmiče i da ne stoji na svome mjestu u svijetu, on se podsjeti na svoj poraz, nanovo se postidi zbog onog slučaja kad je iznevjerio svoju junačku prirodu ne izdržavši zadatih deset dana i tako ponovo zadobije lice koje priželjkuje, junačko lice koje pamti kao svoje, koje zna, koje njegovoj ličnosti i njegovom životu daje jasan, čvrst i poznat oblik.

Taj izbor, doduše, ne govori dobro o njemu jer ko danas, osim budale, može željeti da bude junak i ko, osim najništavnijeg licemjera, može željeti da tako izgleda? Danas o sebi pouzdano znam jedino to da sam napravljen radi kvarenja i izvrgavanja u gadost lijepog Božijeg svijeta. Znam da se u meni lijepa i bistra voda pretvara u mokraću, znam da najljepše darove vrta pretvara u najgori smrad, znam da se ljubav petvorila u

teški umor otkako se srela sa mnom. Pa da ja budem junak o kakvom Tauhidi priča?! A znam da nisam najgori i najnedostojni među svojim bližnjim.

Ali je mudro, preko svake mjere je mudro, naći neki oblik za svoju raspršenu ličnost, sabrati to siroto lice koje se stalno mijenja prema sugovorniku, prema situaciji, prema mirisu koji se natložio okolo. Tu je Tauhidi mudar.

Ja ne mogu znati kakav sam jer sam oduvijek svakodnevan, a ne možeš u svakodnevnici steći, prepoznati i sačuvati bilo kakvo jasnije lice. Između oca i žene, između vrta i posla, između želje da ti bude ugodno i obaveze da budeš dobar prema bližnjem svome, ti ne možeš otkriti kakav si i šta ti stvarno treba, pogotovo kad su ti bližnji uvijek na očima i kad oni to znaju mnogo bolje od tebe. E zato sebi mogu zadati oblik. Ako ne mogu navući grubu haljinu i krenuti sa zdjelom za milostinju prema kraju svijeta, poput onih veseljaka što traže svoje lice i pravu vjeru uz pomoć milostinje koju im ja moram dati (a to stvarno ne mogu, neudobno je i sasvim lišeno dobrog ukusa), mogu naći nekog čovjeka koji mi se dopada, upoznati ga kako traži Tauhidi i zadati ga sebi kao svoje pravo lice, kao konačni oblik moga Ja. Pošto sam lijen i raspršen ja ne znam šta bih rekao bratu koji je za mene priredio skupu i neukusnu večeru, pokvarivši mi svojom večerom odmor ili neki stvarni užitak, pa mu govorim ono što on očekuje jer mi je mnogo manji napor reći mu to nego se sabrati, odgonetnuti šta ja stvarno osjećam i mislim, pa mu reći to što osjećam i mislim, objasniti mu da na to imam pravo i da to nije protiv njega, pa odgonetnuti šta sve to znači za njega, za mene i za naš odnos, pa … Ovako, kad imam neki zadati oblik, ja znam šta bih trebao osjećati i misliti, pa odgovaram brzo, kratko i jasno, upravo onako kako stvari stoje, kako bi trebale stajati i kako ja hoću da stoje.

A može li za njega biti boljeg lica i udobnijeg oblika od onog Tauhidijevog Gazvana? On, čovjek, nije bio junak nego je samo znao da unutrašnje i vanjsko trebaju biti u nekakvom skladu i da on treba raditi vodeći računa o tom skladu. Ako bi upoznao tog čovjeka i usvojio bar nešto od njegovog oblika, život bi mu mogao postati mnogo jednostavniji i nešto podnošljiviji.

Sve je ovo i još mnogo toga manje mutnog sinulo Sulejmanu u glavi onog trenutka kad je poskočio i skrenuo korak prema Tauhidijevoj kući. Znao je da Tauhidi živi kod jednog trgovca, u lijepoj kućici u vrtu, znao je da će mu tamo biti lijepo, jer čitava kuća miriše na narančų ili na suho lišće jedne besplodne palme čiji miris nije uspio prenijeti dovde iz ranog djetinjstva. Znao je da će još jednom pregledati hrpu Tauhidijevih spisa neće li naći neki trag o Iskrenoj braći i znao je da će dva spisa o Gazvanu naći pored ležaja, između dvije lijepo izrezbarene drvene ploče sa prekrasno urađenim paunima od bjelokosti.

III DIO: KUĆA

1.

– Ti znaš najveće kupatilo u trgovačkoj četvrti, ono blizu bazara? – pitao je Sulejman Bakira. – Tamo je onaj ogromni rob kojeg sam ja nedavno doveo u tvrđavu.

– Behram se zove, za sebe kaže da je prijatelj ovog Tauhidija što ga ja pratim. Pričljiv čovjek, jedino pred Tauhidijem zna šutjeti, sreli su se dvaput u posljednjih deset dana.

– Za tebe nema tajni – zaključi Sulejman trudeći se da mu glas zvuči pohvalno. – A znaš li ono naselje uz rijeku, van grada, kroz južnu kapiju.

– Ne, čestit čovjek tamo ne zalazi. Ali ako bi trebalo.

– Ako bi trebalo?

– Imam jednog berida, dobrog prijatelja, koji je zbog svog posla tamo varen i pečen, može nam reći i učiniti sve što treba.

– Treba nam nekoliko ljudi, recimo peterica. Jakih, spretnih i spremnih.

– To košta. A u tvrđavi takvih imamo besplatno, ako ti smijem napomenuti.

– Trebaju nam oni koji su u gradu nepoznati, možda neki stranci kad bi se našli.

– Ako bi mi objasio.

– Treba ubiti Behrama, on je u dosluhu s Tauhidijem, a onda nam trebaju i svjedoci.

– Kakvom dosluhu? Zar nije bolje da ga dobro pretučemo i zabranimo mu taj dosluh? Sigurno će poslušati nakon dobrih batina i lijepog razgovora.

– Kasno. Ko bi više od mene volio da može tako, ali je sasvim kasno.

– Šta su uradili?

– Za sada malo ili ništa, ali bi htjeli mnogo i hoće ako im se ne stane u kraj – odgovori Sulejman i posegne za "Raspravama" koje su mu trebale biti dokaz pred Bakirom. – Hoće da sruše svijet i da, kad ovog ovakvog svijeta više ne bude, izgrade svoju Državu pravednih i u njoj Duhovni grad koji bi bio svuda jer ne bi bio ni na kopnu, ni na debelome moru. Evo, ovdje ti je to, jasno piše.

– Njih dvojica? – čudio se Bakir, pitajući pokretima ruku i izrazom lica je li sve ovo Sulejmanova prijateljska šala, očigledno spreman da se od srca nasmije.

– Čitava tajna grupa, govorio sam ti za Iskrenu braću. Za sada samo pričaju, evo ovo pričaju – pokaza Sulejman knjigu – ali zna se šta dolazi nakon priče.

– Samo što je njihova priča malo čudna, ko će povjerovati u grad koji je svugdje, pa i na debelom moru i u vazduhu. Slabo će oni proći s tom pričom.

– Ti ćeš prvi povjerovati ako ti najprije napune uši pravednošću, a onda ti za leđa postave dvojicu s batinama. Ti bar znaš kako dobro batina ubjeđuje.

– Kako oni misle sve to izvesti?

– Stvarajući zbrku. Raznim će opsjenama ubijediti ljude da su među nas doveli davno umrle i da su ovaj svijet ispunili stvarima iz nevidljivih svjetova. Možda će to čak i raditi, možda su otkrili neki način. Čim ono govori o pravednosti, znaš da je na sve spremno a pogotovo na svaku vrstu lopovluka i laži. Čuo si da Tauhidi govori o Gazvanu? To ti je emir straže iz vremena prvih kalifa kojeg on nastoji vratiti u naš svijet, ne valjamo

mu valjda naš emir i ja. A kad tako pobrka svjetove, kad zbuni ljude i oduzme im povjerenje u stvarnost, njemu su sva vrata otvorena i on može raditi šta hoće. Jesmo li se razumjeli, dragi moj Bakire?

– Potpuno. Ali šta mi možemo učiniti da ih zaustavimo?

– Ono što i činimo, baš ovo što ti govorim. Naći ćeš pouzdane ljude da ubiju Behrama i nestanu, a onda ćemo uhvatiti Tauhidija. Prijatelji su, imamo sve razloge da sumnjamo u njega. Iskrena braća će sigurno nešto učiniti, nekako se javiti, a tada ćemo znati ko su i s kim imamo posla. Ili će on, da spasi svoju dušu, kazati o njima sve što ga pitamo, a možda će nas uputiti i kako da ih do kraja razotkrijemo.

– Samo ja ne bih u to miješao nepoznate ljude. Hajde se zakuni da taj što ga uzmeš nije već njihov.

Sulejman je jedva suspregao smijeh i želju da izljubi Bakira za ove riječi. Zamislio je one njuške koje je vidio kod Jevrejina kako sjede i raspravljaju s uzvišenom Braćom o tome zašto je saznanje preko učitelja više od saznanja čistim razumom, pa mu je čitavo tijelo uzdrhtalo od potrebe za smijehom. Ipak se suzdržao, jer se na vrijeme sjetio da je na tu suludu zamisao Bakira naveo upravo on svojom pričom o namjeri da se svijet sruši uz Behramovu pomoć. A ne može se svijet rušiti bez rulje kakvu je gledao u onoj rupi. Bakir je, znači, samo razumno zaključivao, a na Sulejmanu je da njegovo razumno zaključivanje dalje uputi kamo treba. Zato se ne smije smijati i zato ničim ne smije pokazati da mu kod Iskrene braće više smeta njihova prazna umišljenost i nedostatak ukusa u onome što rade, a pogotovo u namjerama, nego njihova sklonost zavjeri, iako se ni sklonost zavjereničkim poslovima zaista ne može predvidjeti. On, doduše, nema dokaza za takve njihove namjere, ali razloga da u njih vjeruje ima mnogo više nego dovoljno. A pogotovo ima razloga da se zgražava

nad njihovim ispraznim brbljarijama među kojima Duhovni gradovi koji su istovremeno svugdje i nigdje nipošto nisu najgora.

– Ti, znači, misliš da ih trebamo pustiti da rade šta im je volja? – upitao je kad se oslobodio potrebe za smijehom, namjerno dražeći Bakira.

– Ne daj Bože! – uzviknuo je Bakir povrijeđeno. – Ja bih, čovječe, ubio rođenog brata ako bi se odao takvom poslu i počeo raditi protiv mene i mojih emira, a sada samo smišljam ono što je sigurno da nam ovoliki posao ne ispadne jalov. Ne možeš ti svakome dati da ubije, pogotovo ako ti je važno da to bude sigurno i da za to crna zemlja ne sazna. A to je gad, to će danas za dinar ubiti svoga brata, a sutra će za pola potkazati svoju majku rođenu.

– Jedini način da to bude sigurno, a tajno, bio bi da ga ubije jedan od nas dvojice – zabrinu se Sulejman. – To mora, baš to.

– Nije to lahko, prijatelju mili, treba stisnuti pa ubiti čovjeka.

– Nije to ubiti čovjeka, gospodaru – oduševljeno poče objašnjavati Bakir – to je ukloniti nevolju. Je li mi počeo raditi o glavi? Jeste. Je li moj posao da uklanjam one koji ne poštuju red? Jeste. Ja znači samo radim svoj posao, a on se ne bi ni upuštao u to da je kakav čovjek.

– Ne znam, bojim se da ja ne bih mogao.

– Ti nemoj, zar mi nisi sam govorio da mi radimo svaki na svoj način. Ja ću ga ubiti, a i on i ja znamo zašto ga ubijam pa mu ništa ne moram govoriti.

– Misliš da bi ti to mogao? – upita Sulejman oklijevajući i premišljajući se i nakon što je Bakir potvrdio. – Pazi, nije to jednostavno, mnogo toga treba pripremiti i namjestiti, nije onu budalu lahko ubiti. Svjedoke treba naći, sve treba namjestiti da bude uvjerljivo.

– Sve imam. Neki dan sam ih pratio kroz južnu kapiju. Tauhidi ima tamo nekakvu ženu, a kad god može platiti, povede i Behrama koji je poludio za nekakvom bijelom. Kod jednog Jevrejina, koji je pola sata uživao pričajući šta Behram radi i kako se on i žena vole. Lahko mi je urediti da Behram dobije novac, a kad odjuri do svoje ljubavi, ja ga sačekam na izlazu i ubijem ga. Nije teško srediti umornog i zanesenog čovjeka, a sve se slaže kako nama treba. Zna se ko ga je spojio s tom ženom, zna se ko mu je plaćao za nju, zna se ko ga može očekivati na tom mjestu. Sve se zna. S dva berida koji će mi odmah povjerovati da sam vidio Tauhidija i koji će rado posvjedočiti sve što čuju od mene, dobili smo ono što nam treba.

– Prekrasno, prekrasno, prijatelju moj – ganuto je prošaptao Sulejman. – Sva je mudrost u tome da se na istom poslu nađu ljudi koji različito misle i različito rade, pa se onda oni dopunjavaju i posao mora biti uspješan i s blagoslovom. Idemo raditi, mili moj, neka te Bog prati.

Otpremivši Bakira, Sulejman se vratio u svoju sobu zadovoljan i razdragano uznemiren. Bio je siguran da je ovo uradio onako kako bi i Gazvan uradio u svojim najboljim trenucima. Sve je savršeno smislio, sve je uredio vodeći računa o skladu vanjskog i unutrašnjeg, sve je vodio onako kako bi vodio najveći majstor. Nije on poslove dijelio otprilike nego je vodio računa o karakteru, navikama i sklonostima ljudi, tako da će svaki od njih svoj posao raditi kao svoju ličnu potrebu. On je dao Bakiru da Tauhidija prati nekoliko dana, koliko je trebalo da pobjesni na tog čovjeka bez reda i dostojnog svake kazne, čovjeka koji ne ide u džamiju, koji ne zna s kim se druži, koji ne jede kad treba i ne spava kad treba. Onda je Tauhidija prepustio Ismailu znajući koliko će on pobjesniti na nekoga ko ne prestaje govoriti o

velikim i mudrim stvarima, o raznim krajevima i stranim ljudima, a Bakira je povukao da mu povjerljivo i zabrinuto priča o Iskrenoj braći i njihovoj zavjeri protiv svijeta, dajući mu čak da čita "Rasprave" i upozoravajući ga na pojedina mjesta. Sada će Bakir ubiti Behrama iskrenije i radosnije nego što bi poljubio žuđenu ženu, osjećajući da za to ubistvo ima toliko lične i toliko duboke razloge da se nema prava premišljati. A tek ćemo vidjeti s koliko će radosti i ličnih razloga Ismail dovesti Tauhidija, onako bijesan i uzdrhtao od želje da se osveti za sve mudre razgovore kojima je bio izložen.

To je taj sklad vanjskog i unutrašnjeg o kojem siroti Tauhidi toliko priča, a da nije ni naslutio šta bi to moglo biti u ovom stvarnom svijetu. To bi moglo biti, i jeste, ono što je on otkrio i čime se već koristi, to bi moglo biti da upoznaš čovjekovo unutrašnje lice, da iz toga predvidiš kako će se on u kojoj situaciji ponašati, pa da sklopiš njega i situaciju tako da dobiješ od njega ono što ti treba i da on sam izmijeni situaciju u koju si ga uklopio onako kako tebi odgovara. Eto to je ono što je otkrio upoznajući Gazvana, a šta Tauhidi nije otkrio i neće, iako mu je baš on ukazao na Gazvana.

S posebnim ponosom je Sulejman mislio na to koliko je siguran u uspjeh svog poduhvata. On je poslao Ismaila da uhvati Tauhidija i odvede ga u tvrđavu prije razgovora s Bakirom, kad još nije mogao znati hoće li Behram biti sređen i kako će biti, čak i ako bude. Poslao ga je s jasnim i konačnim uputstvima, siguran da će i s Bakirom izići na kraj onako kako mu odgovara, ma koliko s Bakirom teško bilo sve, na primjer pozdraviti se, a kamoli izići na kraj. I onda je, evo, kao još jedan dobar znak, ispalo s Bakirom čak lakše i s manje problema nego sa svojeglavim Ismailom.

– Jesi li ti nekad bio u Basri? – pitao je Ismaila jutros kad je došao.

– Nisam i time sam prilično zadovoljan.

– Što si zadovoljan, nije to neki veliki uspjeh.

– Nije, ali nije ni neuspjeh. Računam da je nisam dužan vidjeti jer bih se rodio tamo, a ne ovdje, da je dragi Bog htio da je vidim. Ako nisam dužan a ipak je odem vidjeti, morao bih vidjeti nešto osobito da to ne bude neuspjeh, a Basra mi vala nije nešto osobito.

– Kako znaš da nije ako nisi bio?

– Nije to teško znati. Jesi li ti bio? I je li nešto osobito?

– Nije, iskreno govoreći.

– Eto vidiš. Čulo bi se ono da ima nekog čuda, pa onda čovjek i da ode, ako je radoznao i ako nema živa mira sa sobom, a ovako baš ne znam što bih.

– Ti znači ne bi volio otići do Basre?

– Ne bih, ako ne moram. A ako moram pa ne mogu izbjeći, šta ću nego otići. Iako opet ne vidim što bih morao, prometnuli bi se nekako i Basra bez mene i ja bez nje. Ali ti ćeš, računam, ipak bolje znati.

– Ne znam ni ja, jedan od nas dvojice svakako će morati na neko vrijeme.

– Onda bolje ti, ako si već bio, mnogo ćeš se lakše snaći i inače ti je bolje.

– Ti i ne pitaš kakav je posao? – primijeti Sulejman mučeći se da nekako pređe na stvar koju je Ismail zaobilazio kao i sve drugo što je mogao zaobići.

– Računam da ćeš mi ti kazati ako bih trebao znati. A ne vidim opet što bi mi kazivao i što bih ja znao, ako već ti ideš to obaviti.

– Ide jedan od nas, još uvijek se ne zna koji, jer imaju dva posla.

– Ja bih onaj drugi, ako mi daš da biram i ako ne treba nigdje ići.

– Dobro, ti ćeš ovaj drugi – nasmija se Sulejman – ali opet moraš sve znati.

– Volim ja znati sve što se mora pa te molim da mi objasniš – pristade Ismail užurbano, kao da se boji Sulejmanovog mogućeg premišljanja.

– Radi se o tome da se u Basri pojavila nekakva tajna grupa, Isrkena braća se zove. Izgleda da oni sudjeluju u velikoj zavjeri, možda je baš oni vode, a reklo bi se da je jedan od njih ovaj tvoj Tauhidi.

– Odmah sam znao da je s tim jadnikom nešto tajno u pitanju. Ne zna ti on dvije ljudske sastaviti, a jako se trudi da ko ne razumije šta govori – složi se Ismail.

– Mislio sam da jedan od nas ode do Basre i tamo osluškuje šta se priča, pronoseći glas da je Tauhidi uhvaćen zbog veza s Iskrenom braćom, a drugi da ovdje uhvati Tauhidija i nastoji ga natjerati da mu kaže nešto o njima. Ako nešto saznamo od njega, dobro je, a i ako ne saznamo, onaj koji bude u Basri sigurno će vidjeti koga je posebno uznemirila vijest o Tauhidiju, pa će po tome znati ko ima veze s Iskrenom braćom i ko im pripada. Je li tako?

– Dobro si ti to smislio, idem ja odmah njega hvatati da se ne bi šta promijenilo.

– Pazi, molim te, imaš posla s opasnim čovjekom spremnim na sve – govorio je Sulejman, zaboravljajući da Ismaila prijateljska briga neće ganuti kao Bakira – a kasnije mu govori da ćemo mu ubistvo natovariti na vrat, da ćemo ga lopovom napraviti, da ćemo svašta smisliti ako nam ne kaže štogod o njima.

Uskoro bi se Ismail mogao i pojaviti s viješću da je Tauhidi u tvrđavi, isprepadan ili bar zbunjen i spreman na povjerljiv, prijateljski razgovor. Ako ga Ismail ne bude obradio, on će mu reći za Behrama, a tada će, s mrtvim prijateljem na duši, Tauhidi sigurno reći sve što ga bude pitao, pa i ono što ne bude i što nikad ne bi ni pomislio da pita. A onda će umišljenu basransku go-

spodu sazvati i priupitati ih za Duhovni grad i za zbir svih znanja u jednoj knjizi, možda dobro napisanoj ali zamišljenoj bez imalo ukusa i osjećanja mjere. Kakva je to, molim te, želja da objasniš sve i sakupiš sve na jedno mjesto?

Na ovom se mjestu Sulejmanovo nizanje lijepih prizora usporilo, a onda sasvim prekinulo jer ga je zbunilo pitanje kojeg se sve ovo vrijeme nije sjetio. Sve je na trenutak stalo, a onda je Sulejman, govoreći glasno kao da se obraća drugom, ponovio svoje pitanje proširujući ga pretpostavkama. Otkrijem ja ko su Iskrena braća, i upadnem na njihov skup, i sve ih pohvatam. I šta ću onda s njima? Recimo da su skopili zavjeru i da je ja otkrijem i čak dokažem. Šta s tim? To nije moj posao, što bi rekao emir, a pogotovo nije moje da čitav taj napor i zbrku koja će početi kasnije uzimam sebi na vrat. Koji je moj razlog za sve to? Istina je da čitava zamisao Iskrene braće i sve to njihovo okolišno brbljanje kod pristojna čovjeka mora izazvati netrpeljivost, ali netrpeljivost prema njima nije razlog da sebi natovarim toliku nevolju na vrat.

Zbunjen ovim otkrićem, Sulejman ustade i, vrteći se po sobi, uze sebi objašnjavati da se negdje dogodila neka greška, pa poče od početka nabrajati činjenice, ne bi li otkrio svoju grešku i otklonio je dok još ima vremena. Najprije je čitao "Rasprave" Iskrene braće koje su ga naljutile svojim ogromnim ciljevima i mutnim tekstovima punim zaobilaženja kojim bi da ostvare te ciljeve. Poželio je da im se osveti nekom zlobom pa je smislio zavjeru, ali emir nije pristao da se u to upušta. Onda je slušao Tauhidija i još jednom pobjesnio na mutnu brbljivost kojoj je sve jasno, pa je zato sama sasvim nejasna, ali je emir još jednom ostao miran. A onda su se bez ikakva razloga nanizali susret s Tauhidijem, nerazumljiva osjetljivost prema Bakiru i želja da ga veže

za sebe, nepotrebna rasprava s emirom i bolna želja da raskrinka zavjeru koja ga se nimalo ne tiče i koju je možda lično on izmislio zbog netrpeljivosti prema mutnim tekstovima koji bi da obuhvate sve.

Ovo danas je on prekrasno smislio i sve je rasporedio tako da mora uspjeti, jedino još da smisli šta će s tim uspjehom. Naučio je od Gazvana kako da spoji vanjsko i unutrašnje kod Bakira i kod Ismaila, kod Tauhidija i kod raznih situacija, još jedino da nauči kako da to dvoje spoji kod sebe. Jedina greška je, znači, u njemu, i to u tome što je poduzeo ovoliki posao bez ikakva svog razloga. Ili, što bi mogao biti još gore, zbog razloga koji je izmislio iz nepotrebne mrzovolje. Trebalo bi još malo čitati Gazvana, možda ukaže na neki put da se naknadno otkriju razlozi za jedan veliki posao i možda objasni kako izići na kraj s uspjehom s kojim ne znaš šta bi.

Da nekako razbije ili bar prikrije od sebe zbunjenost koja mu je teško padala nakon onog razdraganog samoljublja, Sulejman uze opet prelistavati tekstove o Gazvanu koje je ukrao iz Tauhidijeve kuće. Mora ga pitati jesu li ovo stvarno pisma koja su razmjenjivali Mukaffa i njegova žena ili je to on napisao. Ovo bi inače mogla biti neka njegova priča o Mukaffi, pisana po uzoru na Mukaffinu priču o Gazvanu, ali bi sve ovo moglo biti i materijal koji je on sa raznih strana skupio za pisanje onog svog adaba o Mukaffi. Ali bi se o odnosu unutrašnjeg i vanjskog iz svega ovog malo šta moglo naučiti ili bi se barem teško našlo nešto što bi njemu sada pomoglo.

S ovim drugim dijelom su stvari nešto jasnije, ovo bi zaista mogao biti Gazvanov dnevnik. Malo će njih, možda samo on i ona Jevrejinova Sadžida, znati da je sve one razne Rabije u dnevnik utrpao Tauhidi raspravljajući sa svojom Rabijom i naknadno prepravljajući njihov odnos na razne načine. Da je budala pročitao kako

valja ono što je svojom rukom dopisao Gazvanovom dnevniku, ne bi se morao ovoliko mučiti, jer bi mu bilo jasno da s njim i s njegovom Rabijom nije moglo biti drugačije. Pa oni se ni kasnije, ni do danas, ni u njegovim zakašnjelim potragama i pokušajima da se makar dok piše nađe s Rabijom, nisu sreli lijepo, potpuno i čistih očiju. Kako mu nije jasno da njima naprosto nije dato? I je li zaista istina da ljubav čovjeka ne može umoriti dok se ne ostvari? Evo čak i sada, kad je piše i kad mu se mora činiti da je sva u njegovim rukama, oni se zaobilaze, susreću preko trećeg i uzalud se dozivaju. Što ne usporedi svoje Rabije s Mukaffom i njegovom ženom, što ne vidi kako se oni čuju i kad se ne zovu? Zar mu se zaista nije objasnilo ništa od svega ovoga i zar mora izvoditi sva ova čuda i jecati za svojom Rabijom kad god nema pametnijeg posla?

I onda sve to pripiše Gazvanu koji se više ne može braniti. To nije tačno. Nije se Gazvan susretao sa sviračicama i jecao im o svojoj unutrašnjoj tajnoj boli dok mu kod kuće sjedi sama žena, niti je bilo koji Gazvan bilo kada lomio ruke sviračicama. Zna se ko ide kod Jevrejina i obilazi takve žene, a zna se i da je Gazvan čovjek od reda, čovjek sa jasnim i konačnim licem, čovjek koji će prije iznevjeriti svoj život nego svoj red. On, čovječe, brani red, on ga održava, on živi od njega, pa da on obilazi kojekakve Rabije i jeca od njihovog razumijevanja. Nema toga, dragi moj Tauhidi.

2.

Sulejmanovu bijesnu raspravu s odsutnim Tauhidijem prekinuo je Ismail tako što je naprosto odgurnuo roba koji je ušao da ga najavi i upao u sobu s licem užarenim od ponosa, radosti i nestrpljenja. Sulejman se nije baš obradovao ovom upadu, jer se normalan čovjek

neće i ne može obradovati kad mu neko uskoči u sobu i zatekne ga nad rastvorenim rukopisom, ali ga je preplavila prava mrzovoljna netrpeljivost dok je gledao kako se Ismail guši, kako mu se riječi kotrljaju i sudaraju po jeziku, a šuti i trpi čekajući da Sulejman progovori jer zna da nije red progovoriti prije svog zapovjednika. Ipak su uredni ljudi najgora sorta jer ti prave neprijatnosti i gnjave te kao niko, a ti im ne možeš čak ni prigovoriti, pošto su oni ispravni. Upadne on tebi ovako u sobu, prekine te u čitanju da bi ti rekao ono što ti očekuješ, da ti kaže i što znaš bolje od njega, a ti slaži razdragano lice jer je on u svemu tome ispravan toliko da ga ne možeš izbaciti, ne možeš viknuti, ne bi se smio čak ni ljutiti na njega. Jedino što možeš, to je pustiti ga što duže da šuti ne bi li se ugušio svojim riječima koje su sigurno ispravne i pohvalne za njega. Pusti ga da šuti i on će šutjeti jer je tako red. Zato je Sulejman sporo, najsporije što je mogao, sklopio Tauhidijeve rezbarene ploče ponašajući se kao da je to neki njegov obred, pa onda pažljivo osmotrio paune od bjelokosti koji prekrivaju središnju površinu obiju ploča, pa onda odložio rukopise o Gazvanu praveći se da ih smješta na njihovo stalno mjesto koje najprije treba osloboditi... I onda odjednom osjetio koliko je sve to glupo. Čitavo ovo odugovlačenje njemu nije pomoglo i nije ga oslobodilo netrpeljivosti prema ispravnim ljudima inače i prema Ismailu posebno, netrpeljivosti koju svaki čovjek mora osjetiti kad ga prekinu u snatrenju nad rukopisom, a sigurno nije ni Ismaila naučilo pameti jer će on i nakon ovoga biti ispravan, tačan i uredan, a ako ikad pomisli da ga je Sulejman ovim oklijevanjem kažnjavao, iskreno će se začuditi što ima i takvih čudaka koji svoje službenike kažnjavaju za poštivanje reda.

Odmahnuvši u sebi rukom na sve to i osjetivši blago kajanje što ovako mrcvari bližnjeg svoga, Sulejman razvuče lice prema Ismailu, duboko uzdahnu i napreže se

da progovori vedro i srdačno, znajući unaprijed da će sve ispasti umorno, tugaljivo i nepotrebno.

– Znam, dragi, ne treba ti sva ova jurnjava. Uhvatio si ga, odveo, smjestio. Tako smo se i dogovorili, a ti si pouzdan i dobar službenik, ti uvijek radiš svoj posao upravo onako kako treba i kako je dogovoreno.

– Bolje, mnogo bolje, dragi moj gospodaru – provali iz Ismaila dugo susprezani govor.

– Dobro, što se mene tiče, mnogo bolje. Ja mislim da je najbolji službenik onaj koji radi onako kako se dogovori, a ti eto radiš i bolje od toga, ali si ipak dobar službenik. Je li ti sad srce na mjestu?

– Ma ne to, sada je ispalo bolje od našeg dogovora, to sam htio reći.

– Šta je ispalo bolje?

– S Tauhidijem – ponosno uskliknu Ismail i uzvi glavom u pravom pobjedničkom zanosu. – Ispalo je bolje nego što smo se dogovorili, ispalo je najbolje.

– Dobro, hajde, ispričaj sve po redu – popusti na kraju Sulejman pomislivši da će ovim trpljenjem ispraviti sve nepravde koje je u životu nanio Ismailu, a usput spasiti vlastitu glavu, jer će ispravni Ismail do prekosutra čekati da izvijesti onako kako treba izvijestiti, dakle opširno, nepotrebno i dosadno. Može se njegov zapovjednik praviti blesav koliko ga volja, Ismail će čekati, kratko odgovarati na uzgredna pitanja i na kraju dočekati da izvijesti onako kako je red.

– Došao sam kod njega i zatekao ga kako se pakuje – dočeka Ismail svoje. – Šta radiš ti, takav i takav, teško tebi, rekao sam mu odmah s vrata da ga zbunim i isprepadam. Emira ljutiš, stražu na vrat navlačiš, vikao sam a on me je gledao zbunjeno i uplašeno, što znači da sam uspio u svojoj prvoj namjeri. Šta to radim što ne treba pitao je bez one njegove uobičajene vjere i sigurnosti, pa sam ja udario strogo, kratko i jasno, ne

dopuštajući da se sabere. Pričaš okolo, zbunjuješ ljude, povezuješ se s tajnim grupama. Ne valja to, čovječe. Mudar si ti, učen, bavi se ti naukama, ali nemoj pričati okolo. Dobra je nauka, ne kažem ja ništa protiv, čuo sam ja dok sam te uhodio kako objašnjavaš da životinje dižu glave prema nebu zato što im je vruće i zato što im je žega dodijala, ali nemoj o tome sa svakim i nemoj tako da te se ne razumije. Ja sam eto došao da te vodim u tvrđavu, a što će ti to?

– Što ću ti ja u tvrđavi, dragi čovječe? – začuđeno je pitao Tauhidi.

– Za svaki slučaj, na primjer da ne bi koga ubio – nisam ja popuštao…

– Kako si to smislio, pobogu? Ja da nekog ubijem?!

– Što? Svašta si ti u stanju, po čemu je veće čudo nekoga ubiti nego pričati ono što ti pričaš onima kojima pričaš? Ne bih se ja zakleo da nisi već nekoga.

– Ja bih se zakleo da nisam ni pomislio. Ja to, čovječe, naprosto ne bih mogao.

– Svašta bi ti mogao, svi ste vi isti. Hajde se ti, blago meni, spremaj – nastavljao sam ja strogo i ne popuštajući mu da se ne stigne snaći.

– Ja bih trebao na put, dobri čovječe. Abu Ahmed ide u Damask za namjesnika i pozvao me je da pođem s njim. Tako me možeš pustiti na miru, nikog ovdje neću ubiti ako nisam ovdje. Je li tako?

– Nećeš ti iz grada maknuti dok ne priznaš sve što znaš o Iskrenoj braći. Teško tebi ne kažeš li, možemo protiv tebe šta nam na um padne.

Tada je rekao što je znao o njima, ali se ja nisam zadovoljio time nego sam ga natjerao da sve to zapiše i potpiše se sa zakletvom da je sve napisano čista istina. Čekali su ga i zvali, ali ga ja nisam pustio dok nije završio. Evo njegovog priznanja, a eno i pun grad svjedoka da ga više nećemo viđati u ovom gradu jer je on

već na putu za Damask. Tako je s Tauhidijem ispalo mnogo bolje nego što smo se nadali i ja sam tako svoj posao uradio, a ti idi u Basru da uradiš svoj, ako ti je još do toga, što ćeš ti bolje znati.

Sulejman je pružio dlan da uzme papir koji mu je Ismail pružao, pa je povukao, pa opet pružio i opet povukao. Nije uspijevao odgonetnuti kako doživljava ovo što mu je Ismail ispričao. Znao je da bi trebao biti ljut jer je glupi službenik loše razumio njegova uputstva i radio na svoju ruku, ali nije osjetio bijes nego olakšanje, samo nekakvo gluho i prazno olakšanje u kojem nije bilo ni traga radosti i ugodne lahkoće koja bi trebala ići s pravim olakšanjem. Znao je i to da mu olakšanje dolazi otuda što ga ovakav ishod oslobađa svih onih nepotrebnih obaveza koje je sebi htio natovariti na vrat. Oslobađa ga dugih i nepotrebnih razgovora s Tauhidijem, oslobađa ga daljih rasprava s emirom o Iskrenoj braći, oslobađa ga posla s onim budalama iz beridske službe, oslobađa ga svega nepotrebnog za čim se bio pomamio u svojoj gluposti. A ipak nema radosti i ovo mu je olakšanje tako prazno.

Uzme konačno papir od Ismaila i otpusti ga pokretom ruke, a onda poče hodati po sobi da pokuša odgonetnuti gdje je sad i šta ga još čeka u čitavom ovom nepotrebnom poslu. Ipak se nije dogodilo ništa loše. Nema, doduše, radosti, ali nema ni Tauhidija, ni nepotrebnog posla, ni zbunjujućeg uspjeha. Sve u svemu – nema, a to nipošto nije loš rezultat. Sada nešto zna o Iskrenoj braći pa će mu biti lakše da im zagorča život ako budu još nešto pisali i u njemu stvarali onu tešku netrpeljivost, a ni to nije loš rezulat, iako ne vidi što bi bio tolika budala da se još nekako bavi njima, što bi bio najmanje loš rezultat.

Poče čitati Tauhidijevo priznanje o Iskrenoj braći pa se sjeti Bakira i posla kojim se on u ovom času

bavi. Izmahnu rukama da pljeskom dozove roba, pa pusti da padnu niz tijelo i ispuste Tauhidijevo priznanje. Ne bi, doduše, bilo loše poslati roba s viješću da odustaje od plana i s nalogom da mu se Bakir javi, ali bi bilo i te kako loše sad razgovarati s robom, pa smišljati objašnjenja za odustajanje, pa razgovarati s Bakirom i zadovoljiti njegovu želju za radom. Bilo bi to loše.

Vrati se na svoje mjesto, sjede i, umjesto Tauhidijevog priznanja, uze njegove spise o Gazvanu. Listajući ih bez razloga i želje, mislio je o tome kako sve ipak ispadne na dobro. Glupo je, istina, što se sav ovaj posao sveo na to da Behram zaglavi, ali je i to neko rješenje. Tauhidijev Mukaffa bi rekao da je sve ovo možda i pokrenuto da se ispuni Behramova sudbina. A tek to bi bilo glupo. Da su Iskrena braća pisala gluposti, da ih je on čitao i smišljao zavjere, da je Bakir hvatao a Ismail izgonio Tauhdija – sve radi Behrama. Iako se mora priznati da Behram nije bolje ni zaslužio sa svojom neprirodnom sklonošću prema ružinom ulju.

Sada mu valja mijenjati kupatilo i navikavati se na ćudi nekog drugog roba, što može biti loše, a ne mora. Treba s tim novim od početka strogo i po svome, ako to ne bude suviše naporno i on suviše tvrdoglav. Behrama više nema, a to može i ne mora biti problem. Pa život čestitog čovjeka i prolazi u tome da riješi jedan problem i tako stvori dva nova. Šta se tu može.

REGISTAR IMENA I POJMOVA

adab – izvednica iz da'b, riječi koja se javlja u Kur'anu gdje znači "zgoda", "situacija", "način života". Charles Pellat smatra da je spočetka da'b imalo konkretno značenje "put", "staza" i da je njegov dublet adab trebao izraziti apstraktnije značenje ili, tačnije, jednu od konotacija tog pojma. Te riječi, primjećuje Pellat, nema u Kur'anu, ali se javlja u hadisima gdje znači "obučiti", "odgojiti". Danas se termin adab često koristi kao ekvivalent evropskog "literatura", ali se u klasičnoj retorici njime označavao samo jedan, jasno definiran, književni žanr. U toj retorici pojmom adaba se nije mogao obuhvatiti tekst pisan u stihu, kao ni bilo koji prozni spis ako je religijskog ili naučnog karaktera. Na to dovoljno jasno upozorava Džahiz, jedan od najvažnijih pisaca adaba, suprotstavljajući parove pojmova *ilm* (religijska nauka) i *mu'alim* (učitelj) sa *adab* (vaspitanje) i *mu'addib* (vaspitač). "Mi znamo", kaže, strukturalizmu skloni, Džahiz, "da je religijska nauka deblo, osnova, dok je adab grana, nadgradnja. Adab je moralno usavršavanje ili predaja tradicije." Zato bi se adab mogao definirati kao književni oblik koji "podučava ne zamarajući i obrazuje zabavljajući", dakle kao beletrističko-didaktički žanr predviđen za obrazovanje *adiba* – intelektualca, čovjeka koji bi trebao biti upućen ucjelinu humanističkih znanja. Uz malo pretjerivanje moglo bi se reći da je esej evropski ekvivalent adabu. Prvi pisac adaba je Abdullah ibn al-Mukaffa (720-756) koji je smatrao da se adabom može reći "sve ono pohvalno što čovjek proučava i zahvaljujući čemu se usavršava".

al-Adavija, Rabija (Rabi'a bint Isma'il al-Adawiyya, osmo stoljeće, datumi rođenja i smrti nisu utvrđeni a pretpo-

stavlja se da je umrla 801). U djetinjstvu je prodana u roblje, kažu za šest dirhema. Služila je kao sviračica. Jedne noći je gospodar gledao kako se moli i vidio iznad njezine glave svjetiljku koja visi bez lanca, pa joj je dao slobodu upozoren tim znakom. Najveći dio života je provela u Basri opijevajući svoj doživljaj božanstva kao ljubav. Jednom su je pitali mrzi li Iblisa (Sotonu), a ona je odgovorila: "Ljubav prema Bogu potpuno ispunjava moje srce, tako da ga ne može posjesti mržnja prema Iblisu." Nema znakova koji bi posvjedočili Rabijine levitacijske sposobnosti niti ima dokaza o nekom božanskom vjerniku, ali bi se sigurno mogla napisati lijepa parabola na osnovi Rabijine usporedbe sa sv. Terezijom Avilskom (XVI st.). Na primjer: sv. Terezija veze, a konci joj se, protiv njezine volje i mimo crteža na platnu, slažu u smirenu arabesku; a ponekad, dok u sumrak snatri nad đerđefom, sjeća se mladosti u kojoj je bila sviračica. Sjeća se mladosti koju nije proživjela, ali je pamti i razumije zahvaljujući istoj onoj ljubavi kojom razumije i prima svog božanskog Vjerenika.

ibn Ali, Abdullah (VIII st.), stric Abu al-Abbasa, prvog kalifa abasidske dinastije. U januaru 750. pobijedio je Marwana al-Himara, posljednjeg umajadskog kalifa, pa njegovu glavu, zajedno sa znakovima kalifske časti, poslao svom rođaku. Tada je započeo istragu pripadnika umajadskog plemena: pozvao je njih osamdeset na svečani ručak i dao ih pogubiti kad je veselje dostizalo vrhunac. Nakon pokolja su on i njegovi ljudi nastavili slavlje prekrivši mrtvace i ranjene kožnim pokrivačima, valjda zato što je Abdullah smatrao da je dovoljno označiti odsustvo umirućih da bi oni i bili odsutni. Isto to patetično povjerenje u moć označavanja, ta vjera da je označeno jednako stvarnome, došla je glave Abdullahu nekoliko godina kasnije. Njegov rođak al-Mansur pobijedio ga je u natjecanju za kalifski prijestol (zahvaljujući abu Muslimu, horasanskom namjesniku, čija je vojska pobijedila Abdullahovu kod Nasibina 754), a onda ga zatočio u luksuznu palaču s temeljima izgrađenim na naslagama soli u koje je prodirala voda. Ta palača je svojim ruševinama sahranila Abdullaha koji je već na

onom slavlju pokazao da ne priznaje idealno rastojanje između označenog i stvarnog, rastojanje u kojemu se proizvodi smisao, kako kažu neki autori. Abudllahov brat Isa ibn Ali bio je pokrovitelj i poslodavac Abdullaha ibn al-Mukaffe, značajnog pisca i prevodioca.

aman – ar. uzvik preklinjanja i vapaja; milost, oproštenje, pomilovanje; dokument o oproštaju i pomilovanju

berid – ar. kurir, glasonoša, poštar; doušnik, uhoda; pošta; tajna policija, obavještajna služba. Utemeljitelj poštanske službe je Mu'awija, osnivač umajadske dinastije. Ta služba je čitavo carstvo prekrivala mrežom ureda i puteva, a duž svakog puta postojao je sistem relejnih stanica u kojima su se mijenjale mazge, konji ili deve. Svako provincijsko središte imalo je poštanski ured i bilo povezano s prijestonicom putem uz koji su bile razmještene relejne stanice sa hanovima, karavanskim svratištima i cisternama. Osnovna funkcija berida bila je da služi interesima države (na primjer da prevozi namjesnike provincija u njihova sjedišta, zajedno s njihovim trupama i vojnom opremom), ali su se njime mogli koristiti i privatnici uz pristojnu naknadu. U službi su bili ljudi, mazge, konji, deve i golubovi pismonoše za specijalne zadatke. Na čelu službe stajao je sahib al-berid (koji se bez vidljivog razloga ovdje zove reis ul-berid) sa titulom sahib al-berid wa l-akbar što bi značilo nadglednik pošta i obavještajne službe. Naime, špijunaža je spadala u važne zadaće pošte, a svaki je provincijski upravnik pošte izvještavao glavnog upravnika ili direktno velikog vezira o ponašanju državnih činovnika u provinciji, pa i samog namjesnika. Tako je jednom kalifu podnesena prijava protiv upravitelja Bagdada koji je sa hadža doveo jednu lijepu robinju pa se s njom zabavljao svaki dan od podne do mraka, a sve "na štetu državnih poslova". Za špijunsku službu korišteni su, pored profesionalnih berida, trgovci, torbari i putnici, stare žene i liječnici. Kažu da je al-Ma'mun u obavještajnoj službi samo za Bagdad imao 1700 starih žena. Rumijske zemlje bile su preplavljene beridima oba spola prerušenim u trgovce, putnike, liječnike (vid. ovdje pod abu Tanabija).

Bagdad – vid. Grad mira

diwan – ar. i pers. vijeće, skupština, savjet; dvor, kuća; sofa, sećija; zbornik, zbirka tekstova; razgovor, besjeda, riječ

džehennem – ar. pakao

džemat – ar. općina, grupa ljudi; područje jednog naselja, jedne džamije, jednog izama; grupa ljudi koji zajedno obavljaju molitvu u džamiji ili na drugom mjestu

dženaza – ar. sprovod, pogrebna povorka

džennet – ar. raj

džin – ar. nevidljivo, duhovno biće, koje može da se javi i u ljudskom liku ali obavezno sa fizičkom mahanom. Div. Demon. Postoje dobri i zli džini – svjetlost i vatra.

džuma – ar. podnevna molitva petkom uz koju redovno ide hutba – propovijed imama, najčešće o vjerskoj temi a nekad i o aktuelijama.

al-Džunaid, Bagdadi (Abul-l-Qasim al-Ğunaid, umro 910). "Gospodar sufija" i "Učitelj nad učiteljima", jedan od Halladžovih učitelja koji je svome učeniku zamjerao da je od ezoteričkog učenja napravio zabavu za rulju pošto je o odricanju od sebe propovijedao javno, po trgovima i ulicama. Smatrao je da se jedinstvo Božijeg bića ne može razumjeti samo racionalno i objasniti logičkim argumentima, nego se razumijeva i individualnim doživljajem. Provjeravajući jednom svoje učenike, naložio im je da uhvate po jednu pticu i ubiju je tamo gdje niko ne vidi. Samo jedan od njih, onaj kojega je Džunaid najviše volio, vratio se sa živom pticom. Samo je taj voljeni učenik shvatio da se ne može učiniti to što učitelj traži – jer ima Onaj koji svugdje vidi.

emir – ar. prvak; vođa; zapovjednik; vladar

emir straže – šef policije. Policijsko odjeljenje upravnog sistema zvalo se diwan-shurtah a na čelu mu je stajao šef policije i zapovjednik dvorske garde s titulom sahib al-shurtah (ovdje: emir straže) koji je imao rang vezira. Svaki grad carstva imao je svoju policiju, uglavnom dobro plaćenu, kojoj je zapovijedao šef s nazivom muhtasib,

odgovoran jedino glavnom zapovjedniku. U dužnosti šefa policije spadalo je, pored održavanja reda, niz inspekcijskih dužnosti kao što je nadgledanje utega i mjera u trgovini, uredno plaćanje zakonito sklopljenih zajmova, progon kartanja, javne prodaje alkoholnih pića i drugih po zakonu kažnjivih radnji. Šef policije morao se brinuti i o javnom moralu, na primjer sprječavati nedostojne radnje kojima se muškarci služe u dodvoravanju ženama kao što su šminkanje, bojenje brade, ukrašavanje tijela i slično.

gasulhana – ar-perz. složenica: prostorija u kojoj se kupa i oprema mrtvac za sahranu

Grad Mira – (Madinat as-Salam) – izvorno ime Bagdada grada koji je između 762 i 766. podigao kalif al-Mansur (vid.) da u njega prenese prijestonicu iz Hašimijje (vid.). Al-Mansur je mjesto za grad izabrao nakon što je obišao čitav kraj, objasnivši svoj izbor činjenicom da je mjesto "veoma pogodno za vojni logor". Uz to je, kaže kalif, Tigrisom povezano s drugim zemljama sve do Kine, Eufratom sa Sirijom i sjevernim zemljama, a dobrim putevima s južnim zemljama sve do Jemena. Grad je podignut u ravnici koja je upamtila Ur i travu besmrtnosti, Babilon i jezičku pometnju, Ninivu i vrtove između neba i zemlje, tako da su se u njegovim vrtovima i kupatilima ljudi normalno susretali s duhovima svih vrsta i ženili se sa princezama ptičijeg carstva. U svome dugom pamćenju prostor Bagdada je upamtio mnoge svjetove koji su se u njemu nužno sudarali i susretali, miješali i povezivali, pa je mogao poslužiti i kao pozornica za Haljadu i jednu noć.

Hadžadž (al Haǧǧaǧ ibn Yusuf jal-Thagafi), učitelj iz Tajifa u Hidžazu koji se proslavio kao vojskovođa kalifa Abd-al-Malika. Najprije je (692) pobijedio pretendenta na kalifsku titulu Abdullaha ibn Zubajra, a onda je (694) otišao u Irak čiji su stanovnici bili "raskolnici i licemjeri". U veliku džamiju u Kufi došao je jednog petka sa samo dvanaest jahača u pratnji, a onda se s propovjedaonice obratio ljudima proglasom koji je počeo stihovima: "Ja sam onaj koji rastjeruje tamu i diže se u visine. /Kad skinem s glave turban, vi ćete me upoznati." Tada je,

poput lošeg glumca koji gestom ponavlja riječi, skinuo turban koji mu je pokrivao lice i nastavio: "Narode Kufe! Ja sam uvjeren da gledam glave zrele za sječu, a ja sam onaj koji će to učiniti. Kao da već vidim krv između vaših turbana i brada..." Ljudi koji su slušali nisu mu odmah povjerovali, pa je učitelj iz Tajifa i ljubitelj starinske poezije zaradio nadimak Zalim, uvjeravajući ih da je mislio ozbiljno i da može vidjeti unaprijed.

Halladž (Husayn ibn Masur al-Baydawwi al-Hallağ, Tur u oblasti Fars 858/9. – Bagdad 922). mistik i pisac. Svojim učenjem i svojim spisima ostavio i do danas dilemu: heretik ili mučenik na Božijem putu. Ova nedoumica počiva prije svega na njegovom iskazu: Ana l-haq – ja sam Istina, odnosno Bog. Za jedne interpretatore to je najveće moguće svetogrđe, kršenje osnovnog načela islama o neprispodobivosti bilo čega Bogu, a za druge to je dokaz dostignutog nivoa savršenstva do kojeg može dovesti Ljubav – sjedinjenje s Istinom (wahdet-i-wuğud), što izražava identitet transcendentalnog božanskog principa s ljudskim samosvojstvom. Halladž je, kao pravi Istočnjak, znanja i iskustva, "školu života", sticao putovanjima po širokom prostoru Istoka. Upoznao se i s grčkom filozofijom, što je vidljivo iz njegova djela. Posljednje godine proveo je u Bagdadu. Njegove propovijedi po bagdadskim trgovima, već spomenuta izreka, kao i izreke: Mi smo dva duha u jednom tijelu, Ti nisi niko drugi nego ja, i slične, dovele su ga u tamnicu u kojoj je proveo osam godina. Nakon osmomjesečnog suđenja osuđen je po fetvi Ibn Davuda al-Zahirija kao heretik na strašno mučenje i smrt. Njegovu sudbinu dijeli i njegovo djelo. Ostalo je u fragmentima: 150 stihova, knjiga Kitab at-tavasin koja predstavlja zbir njegovog mističnog iskustva, 27 predanja i 400 fragmenata proze. Ovi spisi ne prestaju da zanimaju istraživače. Za razliku od ostalih sufija, odijevao se u bijeli ogrtač sličan današnjem mantilu.

harem – ar. zabranjeni (ograđeni) prostor; nešto sveto, nedodirljivo; ženska čeljad, žena; ograđeno džamijsko dvorište; groblje; prostor intime

haridžije – pobunjenici protiv kalifa Alija poslije rascjepa u islamskoj državi na dvije stranke: Alijevu i Muavijinu

Harum ar-Rašid – Ibn Muhammad al-Mahdi ibn Abu Ğafar al-Mansur (766-809) najugledniji vladar iz dinastije Abasida. Za dvadesettrogodišnje vladavine izdašno pomagao i podsticao umjetnike i mislioce te tako stekao ime jednog od najvećih mecena među arapskim vladarima. Nije stoga čudo što ga "Hiljadu i jedna noć" uzima za svog junaka – mudrog, uspješnog, raskošnog, darežljivog, pravednog. Zapad ga je upoznao preko ovih priča, a veliko zanimanje pobudio je sat na principu tekuće vode koji je ovaj vladar poklonio franačkom caru Karlu Velikom koji je i sam, pod imenom Carolus Magnus, veliki junak književne predaje. Nije objašnjeno zašto književnost nije reagirala na njihove stvarne kontakte, pogotovo što bi logičnije bilo da stvari stoje obrnuto.

Hašimija (al-Hashimiyah), grad nazvan po Hašimu, pretku abasidskog plemena. Izgradio ga je al-Safag (750-754) da sjedište kalifata prenese iz Kufe u kojoj se nije osjećao sigurnim.

haznadar – ar. perz. složenica: čuvar riznice. Otuda, vjerovatno, i naziv za čuvara blagajne u našem jeziku – kaznac.

Hendek – mjesto u blizini Medine. Nazvano po opkopima (hendecima) iskopanim u bici koju je u 5. godini po Hidžri vodio Muhammed.

Hira – naziv stjenovitog područja u okolini Meke. U pećini toga područja Muhammedu je došla prva objava.

imam – ar. titula učenih ljudi; učitelj u značenju veoma obrazovanog čovjeka, pa prema tome pridjevak uz imena velikih mislilaca; predvodnik molitve

Iskenderija – Aleksandrija

Iskrena braća (Ihwan as-Safa) – tajna grupa slobodnih mislilaca osnovana u Basri. Puno ime grupe ("Braća čista srca i iskušane vjernosti", odnosno "Pravi prijatelji, vjerni drugovi, ljudi koji zaslužuju pohvalu i sinovi slave") formulirao je, nekoliko stoljeća unaprijed, Abdullah ibn al-Mukaffa u poglavlju "Golubičina ogrlica" svoje knjige

"Kalila i Dimna". Svoju filozofiju Braća su izložila u enciklopedijski zamišljenim "Raspravama" u kojima se obrađuju epistemologija, propedeutika, matematika, logika, prirodna filozofija, psihologija, metafizika, astrologija, mistika... U knjigu je uključena 51 (17 x 3) rasprava, s tim da one čine cjelinu s kasnije dodanom Sveobuhvatnom raspravom koja je summa čitave knjige, tako da ih ima 52 (5 + 2 = 7). Iskrena braća su nastojala stvoriti sintezu grčke filozofije, osobito njezinog pitagorejskog toka, s islamom, što je rezultiralo jednom izrazito ezoteričnom varijantom islama. To bi, u stvari, trebalo biti "jedna duhovna doktrina koja bi imala mjesto među historijskim religijama i koja bi zadovoljila svakoga, a nikog ne bi vrijeđala". Pitagorejski segment njihovog učenja dao im je vjeru u moć brojeva tako da su se sastajali svakih 12 dana (1, 2, 1 + 2 = 3), organizirali svoje članove u četiri razreda... Platonistička čeda njihovog doživljaja svijeta (razne oblike savršenog društva kao što su Duhovni grad, Država pravednih i slični socijalni projekti) njihova naglašena ezoterija pomjerila je iz stvarnog u "unutrašnji svijet".

Jedžudž i *Medžudž* – sinonimi za narod patuljastog rasta koji će se, po legendi, pojaviti neposredno pred propast svijeta

kalif – ar. nasljednik, namjesnik. Prvotno epitet četverice Muhammedovih nasljednika: Abu Bakra, Omera, Osmana i Alija. Nakon toga titula vrhovnog islamskog autoriteta, te svjetovnog vladara. Ova titula danas ne postoji ni u vjerskom ni u svjetovnom značenju. Nekim svojim nosiocima ova titula nije donijela osobitu sreću. Tako je, na primjer, Abdullah ibn al-Mutaz bio kalif, pod imenom al-Murtad, samo jedan dan (17. decembar 908), nakon čega je svrgnut i ubijen, dok je al-Kahir (932-934) oslijepljen i svrgnut, nakon čega je viđan kako prosi na ulicama Bagdada.

kasida – ar. vrsta poezije u arapskoj, turskoj i perzijskoj književnosti. Nalazimo je i u stvaralaštvu Bošnjaka u vrijeme osmanske uprave. Po sadržaju kaside su najčešće ode.

Knjiga – Kur'an

Konstantinija – Konstantinopolis

kupatilo (hammam) – nezaobilazni element arapskog grada. Al-Kutib tvrdi, vjerovatno pretjerujući, da je Bagdad imao 27 000 javnih kupatila, a u svojim najboljim vremenima znao ih je imati i do 60 000. O značaju kupatila govori i to što je, kako kažu, Poslanik naglašavao da je "čistoća važan dio vjere". Kupatilo je imalo veliku središnju sobu s bazenom i vijenac malih soba oko nje, s podom od mozaika i sa zidovima prekrivenim mramornim pločama. Iznad središnje sobe je kupola s nizom zastakljenih otvora kroz koje prodire svjetlost. Okolne sobe služile su za odmor, osvježavanje pićem i za masažu. Naravno, svako je kupatilo snabdjeveno toplom i hladnom vodom.

Ljudi u grubim haljinama – ova odredba odnosi se na mistike (sufije), odjevene u grubu, neuglednu odjeću. Njihove propovijedi i asketski stil života, a u ime ljubavi prema Bogu, u direktnoj su opreci, bolje rečeno direktna su opasnost, po dvor i njegovu okolinu, odnosno njihov način života. Zato su redovno uhođeni, nerijetko hapšeni, proglašavani licemjerima i protivnicima države, te stradavali. A radi se samo o tome da su, kao svi sveci i asketi, tašti ljudi s naglašenim egzibicionističkim kompleksom. Isto: Pjesnici koji se probadaju iglama i hodaju po žeravici.

al-Mansur (754-775) – abasidski kalif koji je učvrstio dinastiju i gotovo se može smatrati njezinim osnivačem. Prijestol je zauzeo uz pomoć horasanskog namjesnika Abu Muslima koji je pobijedio al-Mansurovog rođaka i konkurenta Abdullaha ibn Alija. Izražavajući zahvalnost svome namjesniku i pobjedonosnom vojskovođi, Mansur ga je dozvao u goste i ubio. Ubio je Abdullaha ibn al-Mukakfu, pisca i prevodioca, ali mu se intervencije u književnost ne zaustavljaju na tome: izgradio je Bagdad (762-766) i tako ponudio pozornicu za važan ciklus priča iz Hiljadu i jedne noći; uveo je u upravni sistem perzijsku titulu vezira i tako pripremio pojavu Džafera Barmakida, jednog od važnih likova iste knjige; smislio je za svog rođaka Abdullaha ibn Alija podvalu s kućom, podvalu koja upozorava na to koliko je važno razumjeti dvostrukost ozna-

čiteljskog djelovanja, dakle i dobro čitanje književnosti. U tome se Mansur pokazao najmanje uspješnim jer neka tumačenja književnosti ne mogu, na žalost, sahraniti svoje autore onako kako je njegova kuća sahranila Mansurovog rođaka. Umro je 775. blizu Mekke. Oko grada je iskopano stotinu grobova za njegov leš koji je pohranjen u tajni, stotinuprvi, grob da bi se spriječilo skrnavljenje njegovih ostataka kakvom je on izložio ostatke ljudi iz umajadske dinastije.

mezar – ar. grob

mošus – vrsta mirisa

mula – ar. titula visoke vjerske uleme; pridjevak uz imena vrlo obrazovanih. Ova je titula dodjeljivana i kao nagrada.

Mukaffa (Abdullah ibn al-Mukaffa, 720-756, približno), arapski pisac perzijskog porijekla iz naselja Džur u provinciji Fars. Do prelaska na islam zvao se Rusbeh i bio zoroastrijanac. Otac mu se, prema ibn Hallikanovom biografskom leksikonu, zvao Daduja radio kao činovnik poreske uprave u Farsu. Bio je optužen za neke finansijske zloupotrebe i podvrgnut malo energičnijem ispitivanju pri kojem su mu slomili ruku – okolnost kojoj duguje nadimak Mukaffa (Bogalj). Tim nadimkom se (iz inata?, zbog pojačanog mazohističkog kompleksa?, radi izgradnje društvene svijesti?, u svrhu stvaranja pravilnog odnosa prema društvenoj pravdi?) okitio njegov sin Rusbeh, kasnije Abdullah, koji je možda njime dozvao sudbinu: kad je kalif Mansur naložio da se Mukaffa ukloni, basranski namjesnik Muavija dao je da mu se odrežu ruke i noge, ne ostavivši, doduše, vremena da piščev nadimak opravda svoju tridesetogodišnju vezu sa svojin nosiocem. Mukaffa nije istraživao kob koja napada udove muških članova njegove porodice nego je pisao adabe i traktate (najpoznatiji "Veliki adab", "Mali adab", "Traktat o suborcima"), prevodio (sastavio i preveo na arapski zbornik "Kalila i Dimna"), radio kao sekretar. Mukaffino djelo se u potonjoj arapskoj književnosti razgranalo čitavim nizom utjecaja: žanr adaba, kojim su obuhvaćeni veliki pisci kakvi su Džahiz, Tauhidi, Hamazani i Hariri, začinje se upravo u Muka-

ffinom djelu; veoma popularan žanr poučne priče čiji se događaj zbiva među životinjama (zastupljen i u jednom ciklusu "Hiljadu i jedne noći") začinje se u njegovom zborniku "Kalila i Dimna"; mnogi sufije, među kojima Husein al-Halladž nije najmanje značajan, proglašavaju Mukaffu svojim pretkom po tome što je pojmom Božijeg jedinstva, koji korelira sa sufijskim pojmom ljubavi, brisao granice među ljudima i religijama. Mnogi među onima koji su ga izabrali za svog pretka našli su smrt sličnu njegovoj. Jesu li dozivali sudbinu birajući ga za pretka, onako kako je on dozivao svoju birajući očev nadimak za svoje ime?

nabidh – piće koje se pravi od vode i iscijeđenog soka grožđa, grožđica i datula, s malim procentom alkohola jer se puštalo da sok samo malo uzavri. Neki su pravnici nastojali ovom piću obezbijediti legalitet tvrdeći da ga je i Poslanik pio ako nije bilo starije od dva dana

najnesavršeniji od Božijih svjetova – aluzija na život na ovom svijetu; Bog je stvorio mnoštvo svjetova, a naš je najnesavršeniji već zbog mogućnosti grijeha.

Poslanik – Muhammed

putovanje – uglavnom se misli na smrt. U islamu, čovjek je na ovom svijetu na proputovanju do svog vječnog staništa, po čemu je ovaj život samo jedna faza u ljudskom trajanju. Smrt je seoba, putovanje iz jednog svijeta u drugi, iz jednog stanja u drugo. Zato se ni na pokop ne čeka dugo jer duša želi što prije odseliti da bi se smirila. Zato se često za umrlog kaže da je preselio.

Razi (Abu Bakr Muhammed ibn Zakariya ar-Razi, 865-925), rođen u Perziji, bio je možda "najveći i najoriginalniji od svih muslimanskih liječnika" po mišljenju Edwarda G. Browna. Birajući mjesto za veliku bolnicu u Bagdadu, povješao je na različitim krajevima grada komade sirova mesa i bolnicu izgradio tamo gdje se meso najduže održalo. Njegovu alkemičarsku raspravu "Knjiga tajni" preveo je na latinski Gerard iz Kremone. Kao svi pravi alkemičari, mogao je umrijeti ranije ili kasnije, pa se u nekim romanima njegova smrt pomjera koju godinu naprijed.

Rumi, rumske zemlje – Rimljani, Rimsko Carstvo; Bizant; ponekad: sve pravoslavno i čak sve evropsko; često: prostor utjecaja grčke nauke i umjetnosti

sabah – ar. prva od pet obaveznih molitvi

Sabur (Shapur) – grad u Perziji, poznat po proizvodnji mirisa i mirišljavih ulja

sunnet – ar. islamska tradicija; tradicija koja slijedi Muhamedove preporuke, ono što je on govorio ili činio; ono što nije obavezno (propisano Kur'anom), ali se preporučuje

sura – ar. jedno od 114 poglavlja Kur'ana

surma – mješavina praha antimonitove rude i ulja u raznim bojama, najčešće crnoj, za šminkanje očiju

Tauhidi (Abu Hayyan at-Tawhidi, 932 – 1036, približno), "filozof među književnicima i književnik među filozofima" prema riječima Dželaludina Rumija, tegobno se prometao kroz život idući s dvora na dvor, loše razumijevan i ne baš uvažavan. Kao pisac, neposredni je nasljednik Džahiza, jednog od najvažnijih pisaca adaba od Mukaffe do danas. Pesimizam i često turoban ton Tauhidijevih spisa navode profesore da ga smatraju dubljim od Džahiza kojega su, zbog njegovog humora, skloni smatrati frivolnim, a zbog širine interesa površnim. Bilo je mišljenja da je Tauhidi radikalni ateist, iako bi se njegov doživljaj svijeta tačnije nazvao panteističkim (na str. 161. "Filozofskih predavanja" za Boga kaže da "prebivajući u svemu, svemu daje jedinstvo"). U tom panteističkom doživljaju svijeta utemeljen je i Tauhidijev "prirodni moral" o čemu dovoljno govori jedno mjesto iz prepiske. U pismu ibn Miskavajhu Tauhidi pita: "Šta pobuđuje zindika i dahrita (zagovornika učenja o vječnosti svijeta i nezavisnosti njegovih pojava od bilo kakvog metafizičkog počela, op. M. M.) da čine dobro, da više vole dobra djela, da ispoljavaju časnost, da ne odstupaju od pravde, da budu samilosni prema onima koji pate, da pomažu onima koji traže pomoć, da daju podršku svakome ko im se obrati sa svojim brigama i nevoljama? Pa postupajući tako, oni se uopće ne

nadaju nagradi na onom svijetu, ne očekuju priznanja i ne boje se kazne." Napisao je mnogo, a u naše vrijeme sve više pažnje privlače: "Filozofska predavanja", "Knjiga povjerljivog proučavanja" i "Božiji znaci".

Ugovor na Hudejbijji – odnosi se na sporazum koji je Muhammed sačinio s Mekancima na Hudejbijji, u neposrednoj blizini Meke. Tim sporazumom Mekanci su izjednačeni sa onima što su primili islam

ulema – ar. pojam za pojedinca (grupu) vrhunskog intelektualnog sloja i po školovanju i po stvarnim potencijalima; ingerencije uleme obuhvatale su domen uprave, vlasti, organizacije visokog školstva, vjerskih pitanja; ta se titula mogla steći jedino obrazovanjem i znanjem, nipošto "društvenim zaslugama" i na slične načine; ulema je često izvršni organ koji sudi i presuđuje, na primjer Halladžu.

valija – ar. namjesnik

vezir – ar. ministar; veliki vezir: glavni ministar, premijer

zalim – ar. tiranin, nasilnik, zulumćar

Zakopavanje ženske djece – Kod arapskih plemena u predislamskom periodu bio je rasprostranjen običaj zakopavanja tek rođene ženske djece. Islam je to strogo zabranio i dokinuo.

Priredila
Minka MEMIJA

BIOGRAFIJA

Dževad Karahasan rođen je u Duvnu 1953. godine. Objavio je knjige novela *Kraljevske legende* (1980), *Stidna žitija* (1989) i *Stid nedjeljom* (1990), romane *Istočni diwan* (1989) i *Šahrijarov prsten* (1995), drame *Kralju ipak ne sviđa se gluma* (1987) i *Misionari* (1989) i knjige eseja i kritika *Kazalište i kritika* (1980), *O jeziku i strahu* (1987) i *Model u dramaturgiji* (1988).

Dobitnik je brojnih nagrada od kojih je najznačajnija Herderova nagrada. Profesor je teorije književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

E. D.

Dževad Karahasan
ISTOČNI DIWAN
1. izdanje
1999.

Izdavač
Sarajevo-Publishing
Sarajevo

Za izdavača
Salko Zahiragić

Lektor
Behija Vranić

Korektor
Maida Tucaković

Štampa
BEMUST

Za štampariju
Mustafa Bećirović

Tiraž 2.000 primjeraka

